

**VISEGRAD
JOURNAL
ON HUMAN RIGHTS**

Nº 5, 2021

VISEGRAD JOURNAL ON HUMAN RIGHTS

№ 5, 2021

Editorial board

Slovak Republic

prof. JUDr. Dalibor Jílek, CSc.
prof. Ing. PhDr. JUDr. Michael Siman, PhD.
doc. JUDr. Boris Balog, PhD.
doc. JUDr. Katarína Chovancová, PhD., LL.M., MCI Arb
Prof. JUDr. Jan Svak, DrSc.
Doc. JUDr. Julius Kovach, CSc.
JUDr. Ivan Ikrényi, PhD., F.I.I.
JUDr. Denisa Soukenikova, PhD.
JUDr. Ivan Roháč, LL.M, MBA, PhD.
JUDr. Martina Řeřichová, PhD.
Prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
Prof. JUDr. Pavel Hollander, DrSc.
Prof. PhDr. JUDr. Milos Vecera, CSc.
Prof. JUDr. Jan Hurdik, DrSc.
JUDr. Alexandra Sestrienková
JUDr. Lukáš Cisko, Ph.D.
JUDr. Ivana Shoshková, PhD.
JUDr. Jozef Beňo, PhD.
PhDr. Ján Holonich, PhD. MBA, LL.M., UK, PdF

Czech Republic

JUDr. Petr Poledník
Prof. JUDr. Jiří Jelínek, CSc.
JUDr. Zdenka Papoušková, Ph.D.
Doc. JUDr. Blanka Vítová, LL.M., Ph.D.
Doc. et doc. JUDr. Naděžda Shishková, Ph.D.
Prof. JUDr. Michal Skrejpek, DrSc.
Prof. JUDr. Jan Hurdik, DrSc.

Ukraine

Prof. JUDr. Yaroslav Lazur, DrSc.
Prof. JUDr. Dmytry Byelov, DrSc.
Prof. JUDr. Yuriy Bysaha, DrSc.
JUDr. Myroslava Hromovchuk, CSc.
Prof. JUDr. Oleksandr Roháč, DrSc.
Prof. JUDr. Viktor Zaborovskyy, DrSc.
Prof. JUDr. Ludmila Deshko, DrSc.
Prof. D.Sc. in Political Science Nick Palinchak

Romania

Assoc.prof. Daniel Berlinger, PhD.
Lect.univ.dr. Ioan Liviu Taut.
Prof. JUDr. Ivan Horka, PhD.

www.vjhr-journal.sk

PANEURÓPSKA
VYSOKÁ ŠKOLA

Pan-European University
Faculty of Law Tomášikova,
10 Bratislava

Uzhhorod National
University
Faculty of Law
Kapitul'na, 26 Uzhhorod

Public organization
„LEX PRO OMNES”
Mierová, 2529 Humenné

Public organization
„Association of International
Educational and Scientific
Cooperation”
Kapitul'na, 26 Uzhhorod

Poland

Prof. JUDr. Piotr Stanisław
Ph.D. Katarzyna Szwed
Ph.D. Marta Kolodziejczyk
Ph.D. Justyna Ciecchanowska
Dr. Jarosław Storzynski
Dr. Grzegorz Maroń
Prof. dr hab. Janush Nichyporuk

Russian Federation

Prof. JUDr. Oleksandr Sevrukov, DrSc.
JUDr. Helena Shekk, PhD.

Moldova

Prof. JUDr. Valeriu Bujor
Prof. JUDr. Valeriu Čerba

Macedonia

Assoc. prof Zoran Filipovski, PhD.

Croatia

Prof. JUDr. Budislav Vukas jr., DrSc.

Hungary

Dr. Tímea Barzó
Dr. Varga Norbert
Dr. habil Csilla Csak, PhD
Dr. Erika Varadi-Csema, PhD, LL.M

Kazakhstan

Prof. JUDr. Kazbek Ukanov, DrSc.

Litva

Prof. JUDr. Arvid Struzhunas, DrSc.

Latvia

Doc. JUDr. Janis Grasis

Austria

Prof. JUDr. Bernd Wieser, DrSc.

Estonia

Prof. Tanel Kerikmäe
Dr Archil Chochia
LLM Madis Ernits

Registered number: EV 5051/14

Contens

▶ The conceptional basis for the organization of secret information protection in Ukraine in the second part of the XX century.....	6
<i>Концептуальні засади організації захисту секретної інформації в Україні у другій половині XX століття</i> <i>Botvinkin Oleksandr</i>	
▶ The paradigm of constitutionalism as a theoretical and legal category	12
<i>Byelov Dmytro</i>	
▶ Combat robots as modern challenge to international humanitarian law	17
<i>Бойові роботи як сучасний виклик міжнародному гуманітарному праву</i> <i>Denysenko Sergiy, Ilchenko Oleksandr</i>	
▶ The concept and classifying of qualifications in electoral law	23
<i>Поняття та класифікація цензів у виборчому праві</i> <i>Deshko L.M., Tymchenko L.O.</i>	
▶ Factors of formation: on the question of the methodology of knowledge	30
<i>Фактори правоутворення: до питання методології пізнання</i> <i>Didich T.O.</i>	
▶ Legal sources of medieval Germany (XIII – XVI centuries)	36
<i>Правові джерела середньовічної Німеччини (XIII – XVI ст.)</i> <i>Dol Iryna</i>	
▶ Methodology of somatic human rights research: general principles.....	40
<i>Gromovchuk Miroslava, Kozodaev Serhiy</i>	
▶ Responsibilities of an EU citizen	45
<i>Обв'язки громадянина ЄС</i> <i>Hretsa Svitlana</i>	
▶ Analysis of the legislation of foreign countries and the national legislation of Ukraine in the aspect of working mechanisms of regulation of agent activities.....	50
<i>Аналіз законодавства іноземних країн та національного законодавства України в аспекті напрацювання механізмів регулювання діяльності агентів впливу</i> <i>Kaletnik Vasyi</i>	
▶ Constitutional bases of the most effective, rational and qualitative observance, prevention of violation and as much as possible full restoration of the legal status of physical persons and other socio-subjects : part first.....	59
<i>Конституционные основы наиболее эффективного, рационального и качественного соблюдения, предупреждения нарушения и максимально полного восстановления правового статуса физических лиц и иных социосубъектов: часть первая</i> <i>Lantsedova Julia, Brilev Valery</i>	
▶ Constitutional bases of the most effective, rational and qualitative observance, prevention of violation and as much as possible full restoration of the legal status of physical persons and other socio-subjects : part second.....	65
<i>Конституционные основы наиболее эффективного, рационального и качественного соблюдения, предупреждения нарушения и максимально полного восстановления правового статуса физических лиц и иных социосубъектов: часть вторая</i> <i>Kirichenko Alexander, Shimchenko Alexey</i>	

<p> Constitutional bases of the most effective, rational and qualitative observance, prevention of violation and as much as possible full restoration of the legal status of physical persons and other socio-subjects : part third 71 <i>Конституционные основы наиболее эффективного, рационального и качественного соблюдения, предупреждения нарушения и максимально полного восстановления правового статуса физических лиц и иных социосубъектов: часть третья</i> <i>Tuntula Alexandra, Bondarenko Olga</i> </p>	71
<p> Carrying out the reform of the constitutional justice of the Slovak republic 77 <i>Проведення реформи конституційного правосуддя Словацької Республіки</i> <i>Korcha Vasil</i> </p>	77
<p> Functioning of socio-economic factors of the region..... 83 <i>Функціонування соціально-економічних чинників регіону</i> <i>Lutsyk Oksana</i> </p>	83
<p> The role of the church and religious organizations in civil society (on the example of the Czech republic)..... 88 <i>Роль церкви та релігійних організацій в громадянському суспільстві (на прикладі Чехії)</i> <i>Megela R.R.</i> </p>	88
<p> Foreign experience of legal regulation of social guarantees of personnel of civil service of special communication and protection information 93 <i>Зарубіжний досвід правового регулювання соціальних гарантій особового складу державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації</i> <i>Makovskiyi Dmytro</i> </p>	93
<p> Restorative justice as an alternative approach to resolving juvenile disputes..... 98 <i>Відновне правосуддя як альтернативний підхід вирішення спорів за участю неповнолітніх</i> <i>Matvieieva Liliia</i> </p>	98
<p> Legal nature of contract for the supply of energy and other resources through the connected network in the civil law of Ukraine..... 103 <i>Правова природа договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу у цивільному праві України</i> <i>Ostrovskiyi Andrii</i> </p>	103
<p> Ensuring ecological human rights in conditions of regional infrastructural development in Ukraine 108 <i>Забезпечення екологічних прав людини в умовах регіонального інфраструктурного розвитку в Україні</i> <i>Petretska Nataliia</i> </p>	108
<p> The use of technical devices during a search 114 <i>Використання технічних засобів під час обшуку</i> <i>Poliak Yurii</i> </p>	114
<p> Cooperation between Ukraine and European union in combating climate change 119 <i>Співробітництво України та Європейського Союзу з питань боротьби зі зміною клімату</i> <i>Polych Valeriia</i> </p>	119

<p> ▶ The idea of obligation in the light of the legal concepts by Marcellus of Padua and Thomas Aquinas..... </p> <p> <i>Уявлення про обов'язок у світлі правових концепцій Марсилія Падуанського і Томи Аквінського</i> <i>Porovych Terezia</i> </p>	<p>124</p>
<p> ▶ Cyber violence as a form of gender-based violence..... </p> <p> <i>Кібернасильство як форма гендрно зумовленого насильства</i> <i>Rufanova Viktoriia</i> </p>	<p>128</p>
<p> ▶ Regarding some types of legal responsibility of the investigator </p> <p> <i>Щодо деяких видів юридичної відповідальності слідчого</i> <i>Sydorchuk Vladyslav</i> </p>	<p>132</p>
<p> ▶ Generations of human rights and development of their limits </p> <p> <i>Tsololo Volodymyr</i> </p>	<p>137</p>
<p> ▶ Activities of un special procedures for the protection of environmental human rights </p> <p> <i>Діяльність спеціальних процедур ООН щодо захисту екологічних прав людини</i> <i>Voievodin Ihor</i> </p>	<p>141</p>
<p> ▶ The features of international cooperation in the fight against criminal offenses against morality </p> <p> <i>Особливості міжнародного співробітництва у боротьбі з кримінальними правопорушеннями проти моральності</i> <i>Yefimov Mykola</i> </p>	<p>147</p>
<p> ▶ The principle of avoiding conflicts of interest in the professional activities of a lawyer: general provisions </p> <p> <i>Принцип уникнення конфлікту інтересів в професійній діяльності адвоката: загальні положення</i> <i>Zaborovskyy Viktor, Manzyuk Vasyl</i> </p>	<p>152</p>
<p> ▶ Administrative law as an integral element of public law and its separation from private law </p> <p> <i>Адміністративне право як складовий елемент публічного права та його відмежування від приватного права</i> <i>Blikhar Mariia</i> </p>	<p>158</p>
<p> ▶ Conceptual apparatus of professional sports: constitutional and legal support </p> <p> <i>Понятійний апарат професійного спорту: конституційно-правове забезпечення</i> <i>Turyanytsya Oleksandr</i> </p>	<p>163</p>

The conceptional basis for the organization of secret information protection in Ukraine in the second part of the xx century

Концептуальні засади організації захисту секретної інформації в Україні у другій половині ХХ століття

Botvinkin Oleksandr

Key words:

state secret, system of state secret protection, secret information, protection of secret information

Ключові слова:

державна таємниця, система охорони державної таємниці, секретна інформація, захист секретної інформації,

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Широкомасштабна адаптація законодавства України до норм і правил ЄС передбачає, зокрема, і реформування системи охорони державної таємниці з урахуванням практики держав-членів ЄС та НАТО. Однак, впровадження новацій потребує виваженого підходу та врахування українських реалій. Важливим є не лише вивчення іноземного досвіду охорони інформації з обмеженим доступом, а й власного історичного досвіду, оскільки не всі стандарти і підходи країн НАТО до організації охорони інформації з обмеженим доступом вступають в жорстке протиріччя з національним законодавством і навіть з радянськими підходами (не дивлячись на розбіжності в термінологічних поняттях та ін.). Тому наукове опрацювання проблем охорони державної таємниці в історичній ретроспективі може допомогти розв'язати проблеми сьогодення шляхом врахування історичного досвіду, який служить невичерпним джерелом знань. При цьому важливо враховувати відмінність політичних, правових, економічних та інших реалій.

На нашу думку, для врахування історичного досвіду захисту секретної інформації важливо дослідити організацію захисту інформації на території сучасної України у другій половині ХХ століття, визначити її концептуальні засади. Саме в зазначений історичний період в умовах протистояння провідних держав світу безпекові виклики і загрози зумовили формування системи охорони секретної інформації, яка у дещо видозміненому вигляді дісталась Україні у спадок, була сприйнята безпековими інституціями й фактично існує до цього часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Не дивлячись на те, що вітчизняні науковці досить активно вивчають актуальні проблеми охорони державної таємниці, історичні аспекти цієї діяльності на території України залишаються малодослідженими. Історію правового регулювання певних видів інформації з обмеженим доступом досліджував В.Макаренко¹, процес становлення та розвитку кримінально-правової охорони державної таємниці в Україні вивчали В.Шлапаченко та ін.², етапи формування організаційних засад секретного діловодства на території України досліджував С.Князев³, систему захисту державної таємниці у другій половині ХХ століття досліджував А.Пашков⁴. У 2008 р. групою науковців Національної академії СБ України зроблено спробу висвітлити історію охорони державної таємниці на території сучасної України в різні історичні епохи⁵, однак аналіз

¹ Макаренко В.В. Правове регулювання захисту конфіденційної інформації, що є власністю держави: становлення, розвиток, проблемні. Право України. 2006. № 1. С. 132 – 135.

² Шлапаченко В.М., Ворожко В.П., Шамсутдінов О.В. Становлення та розвиток кримінально-правової охорони державної таємниці в Україні: Історичний огляд. Київ: Вид-во НА СБ України, 2006. 55 с.

³ Князев С.О. Формування організаційних засад секретного діловодства на території України: посібник. Київ.: Вид-во НА СБ України, 2005. 41 с.

⁴ Пашков А.С. Структура та основні елементи системи охорони державної таємниці. Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Т. Шевченка. 2008. № 16. С. 140 – 147.

⁵ Історія охорони державної таємниці в Україні: монографія / О.В.Ботвінкін, В.М.Шлапаченко, В.П.Ворожко, А.С.Пашков. Київ: Науково-видавничий відділ Національної академії СБ України, 2008. – 155 с.

концептуальних засад організації захисту державної таємниці в Україні у другій половині XX століття, у цій роботі також не було проведено.

Метою статті є встановити та розкрити концептуальні засади організації захисту секретної інформації в Україні у другій половині XX століття.

Виклад основного матеріалу. Концепція (від лат. *conceptio*) - система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище⁶. Відповідно, під концептуальними засадами організації захисту секретної інформації в УРСР розумітимемо сукупність наукових поглядів, положень нормативних документів і рішень державних органів, які визначали загальне ставлення і політику держави у сфері захисту секретної інформації, забезпечували надійний захист інформації та оптимальну організацію цієї діяльності.

Після закінчення II Світової війни на міжнародній арені починається протистояння наддержав - т.зв. «холодна війна». Противником СРСР, до складу якого входила Україна, в цьому протистоянні стали країни Заходу. Відповідно на розвідки цих країн покладалось завдання зі здобуття інформації, несанкціонований витік якої, як вважалося, міг завдати шкоди інтересам держави. До такої інформації належали: «державна таємниця» – відомості, розголошення (передача, витік і т.п.) яких могло негативно вплинути на якісний стан військово-економічного потенціалу країни і призвести до інших тяжких наслідків для обороноздатності, державної безпеки, економічних та політичних інтересів СРСР, «службова таємниця» – відомості у будь-якій галузі науки, техніки, виробництва та управління, що охоронялися державою, розголошення (передача, витік і т.п.) яких могли нанести шкоду інтересам держави, «військова таємниця» – відомості військового характеру, що становили державну таємницю, а також військові відомості, що до державної таємниці не належали, але не підлягали розголошенню, а також т.зв. «несекретні відомості обмеженого поширення, заборонені до опублікування у відкритій пресі, передачах по радіо і телебаченні».

Від початку «холодної війни» іноземні розвідки постійно нарощували зусилля для отримання інформації секретного характеру. Небезпечність витоку такої інформації полягала в тому, що в умовах військово-політичного суперництва країн вона могла бути використана не лише для досягнення переваги у певних сферах науки і техніки, але й для завдання прямої шкоди життєво важливим інтересам та безпеці країни в цілому. Тому можна стверджувати, що саме розвідувальна діяльність іноземних спецслужб становила основну загрозу збереженню секретної інформації.

Іншою загрозою міг стати витік інформації в результаті порушення норм збереження секретної інформації, або правил поводження з відповідними документами та виробами, втрати матеріальних носіїв секретної інформації, розголошення секретної інформації в ході міжнародного науково-технічного співробітництва, неформальними каналами (особисте спілкування, виставки, семінари, конференції), в засобах масової інформації тощо.

Джерелами інформації, яку намагались здобувати іноземні розвідки, могли бути обізнані з нею особи, документи, публікації, магнітні носії, технічні засоби обробки інформації та забезпечення виробничої діяльності, продукція виробництва тощо. Отже, неправомірне оволодіння інформацією могло стати можливим внаслідок її розголошення особами, яким вона була довірена, витоку в результаті втрати матеріальних носіїв та технічними каналами і внаслідок несанкціонованого доступу.

Реальними передумовами для реалізації зазначених загроз могли стати: порушення або нехтування вимогами режиму секретності; незахищеність об'єктів спрямувань від технічних засобів розвідки; поверхневий підхід до розгляду матеріалів, призначених для оприлюднення в засобах масової інформації та до контролю за змістом друкованої продукції, що випускалася; порушення при відправленні за кордон спеціалістів; порушення правил в'їзду та перебування на території СРСР громадян іноземних держав; правил перетинання кордону, паспортних та митних вимог тощо.

Отже, метою захисту секретної інформації в масштабах країни було запобігання нанесенню шкоди її обороноздатності, економічним та політичним інтересам внаслідок ознайомлення розвідок іноземних країн з відомостями, що охоронялися.

Досягнення зазначеної мети передбачало реалізацію низки завдань, серед них: проведення єдиної державної політики щодо захисту секретної інформації, організація та координація діяльності із захисту секретної інформації в оборонній, економічній, науково-технічній та інших сферах діяльності; прийняття правових актів, які регулювали суспільні відносини у сфері захисту інформації; унеможливлення або суттєве ускладнення здобування інформації іноземними розвідками; запобігання витоку інформації через друковані засоби інформації, технічними каналами та в результаті несанкціонованого доступу до неї; контроль стану захисту інформації в органах державної влади, установах, організаціях та на підприємствах.

Для запобігання загрозам збереження секретної інформації було створено нормативну базу, що забезпечувала функціонування низки адміністративно-правових режимів, які у сукупності та взаємодії забезпечували збереження державної таємниці.

⁶ Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Т.4. / ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. Київ : Наукова думка, 1973. С. 275.

Адміністративно-правові режими у цій статті розглядатимуться як сукупність норм та правил, чинних в УРСР у другій половині ХХ століття, а також сукупність заходів і дій відповідних державних органів щодо їхнього застосування, спрямованих на попередження витоку секретної інформації.

Як зазначалося вище, однією з передумов витоку секретної інформації, було порушення або нехтування режимними вимогами. Такі вимоги визначалися комплексною системою норм різних галузей законодавства, що регулювали суспільні відносини у сфері захисту державної таємниці. Серед цих норм одне з чільних місць займали норми, які визначали сам предмет захисту.

Нормативно-правовою базою засекречування інформації в країні були закриті переліки відомостей, що становили державну таємницю, які встановлювали коло відомостей, що їх заборонялось розголошувати, та які підлягали особливому захисту державою та її органами управління. Існували також відкриті переліки відомостей, які містили державну таємницю. Їхня роль полягала у визначенні кола відомостей, розголошення яких тягнуло кримінальну відповідальність¹.

Важливу роль у встановленні та функціонуванні режиму секретності відігравали норми права, які визначали відповідну поведінку щодо секретної інформації. Найважливішими адміністративно-правовими актами, що регулювали питання організації та забезпечення спеціальних режимів поводження з державними секретами були інструкції, які на державному рівні встановлювали єдині вимоги до виготовлення, користування, збереження, передачі, транспортування та обліку секретних документів, режиму секретності на підприємствах, в установах та організаціях.

Крім згаданих інструкцій до числа нормативних актів, які забезпечували функціонування режиму секретності, належали акти партійних органів та уряду, якими регламентувалась робота міністерств, відомств, установ і підприємств щодо посилення режиму секретності.

До нормативних актів, які становили правову основу режиму секретності належали також акти державних органів, що мали спеціальну (надвідомчу) компетенцію з питань захисту секретної інформації, а також нормативні акти міністерств і відомств, покликані регулювати питання захисту інформації в окремих галузях.

За порушення встановлених норм захисту секретної інформації та посягання на сам об'єкт захисту встановлювались відповідні порядок та межі відповідальності².

Таким чином, державою було встановлено правовий порядок (режим секретності), який регламентував як сам процес створення секретної інформації, так і безпеку її обігу, що сприяло збереженню інформації та запобігало її витоку. За недотримання цього порядку та посягання на саму інформацію законодавство країни передбачало кримінальну відповідальність.

Оскільки, як зазначалося вище, передумовою витоку секретної інформації міг стати поверхневий підхід до розгляду матеріалів, призначених для оприлюднення в засобах масової інформації та до контролю за змістом друкованої продукції, що випускалася, необхідно було нормативно врегулювати питання захисту секретної інформації у засобах масової інформації.

Предмет захисту визначали переліки відомостей, що становили державну таємницю, про які йшлося вище, а також спеціальні переліки відомостей, заборонених до відкритого опублікування (1949, 1957, 1965, 1970, 1976, 1987 та 1990 рр.) – загальнодержавні документи, обов'язкові для всіх міністерств і відомств, установ і організацій при вирішенні питань підготовки й випуску матеріалів у відкритих засобах інформації, та якими повинні були користуватись органи цензури при здійсненні цензорського контролю відкритих друкованих видань і радіомовлення³.

Запобігати збиранню іноземними розвідками секретної інформації внаслідок використання каналу в'їзду був покликаний встановлений в країні режим в'їзду та пересування іноземців територією СРСР. Актуальності набуло також створення нормативної бази для запобігання витоку секретної інформації внаслідок :порушень режиму в'їзду радянських громадян за кордон, діяльності іноземних технічних розвідок, порушень правил перетинання кордону та митних вимог⁴.

Отже, для запобігання загрозам збереженню секретної інформації було створено нормативну базу, що забезпечувала функціонування адміністративно-правових режимів, які забезпечували збереження державної таємниці. Особливістю нормативного регулювання захисту державної таємниці у досліджуваній період є відсутність єдиного державного нормативного акта, який врегулював би суспільні відносини у цій сфері. Ця діяльність регулювалася низкою нормативно-правових актів різних державних органів.

¹ Історія охорони державної таємниці в Україні: монографія / О.В.Ботвінкін, В.М.Шлапаченко, В.П.Ворожко, А.С.Пашков. Київ: Науково-видавничий відділ Національної академії СБ України, 2008. С. 81 – 101.

² Ботвінкін О.В. Розвиток правового забезпечення функціонування системи охорони державної таємниці в УРСР у другій половині ХХ століття. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2011. № 1 (5). С. 123 – 124.

³ Горяева Т.М. Советская политическая цензура (История, деятельность, структура). Исключить всякие упоминания ...: Очерки истории советской цензуры. / Сост. Т.М.Горяева. Минск: «Старый Свет-Принт», 1995. С.56, 59.

⁴ Ботвінкін О.В. Розвиток правового забезпечення функціонування системи охорони державної таємниці в УРСР у другій половині ХХ століття. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2011. № 1 (5). С. 125 – 127.

Генеральну лінію внутрішньої політики СРСР, в т.ч. і щодо захисту секретної інформації визначала Комуністична партія Радянського Союзу. Вищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади СРСР була Рада Міністрів СРСР (РМ СРСР), яка в межах своїх повноважень вживала заходів щодо забезпечення державної безпеки⁵, зокрема визначала шляхом видання постанов та розпоряджень чи затвердженням положень, інструкцій, які були обов'язковими для виконання всіма структурними елементами загальнодержавної системи захисту державної таємниці єдиний на території СРСР порядок функціонування адміністративно-правових режимів⁶.

Маючи необхідні повноваження у сфері захисту секретної інформації, уряд в силу свого призначення не міг здійснювати оперативне керівництво цією діяльністю. Тому деякі функції управління збереженням держсекретів було делеговано окремим органам.

До таких органів належали галузеві міністерства, державні комітети, підприємства, установи та організації, а також міністерства, державні комітети та відомства, що мали спеціальну (надвідомчу) компетенцію з питань захисту секретної інформації, діяльність яких будувалася у централізованому порядку під керівництвом ЦК КПРС та вищих органів державної влади та управління: органи державної безпеки, органи, які запобігали поширенню секретної інформації через ЗМІ, органи, які втілювали державну науково-технічну політику, МО СРСР, МВС СРСР, Держтехкомісія СРСР, МЗС СРСР, Міністерство зовнішньої торгівлі СРСР, Державний комітет Ради Міністрів СРСР із зовнішньоекономічних зв'язків, Міністерство зв'язку СРСР, а також ряд інших державних органів та відповідні республіканські органи⁷.

Сукупність таких взаємодіючих органів, а також установ, підприємств і організацій або їх підрозділів, залучених до вирішення спільного завдання - забезпечення збереження державних секретів, становила важливу складову державно-правового інституту загальнодержавної системи захисту державної таємниці.

Аналіз викладеної інформації щодо організації захисту секретної інформації в СРСР дозволяє виділити основні принципи цієї діяльності. Принцип (від лат. *principium* - начало, основа) – «особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін.»⁸. Такими принципами, на нашу думку, були:

принцип пріоритету інтересів держави – зміст і спрямованість діяльності держави, в т.ч. у сфері захисту секретної інформації, визначались, в першу чергу, інтересами держави, і нерідко вступали в протиріччя з декларованими законодавством правами та свободами людини;

принцип тотальності – захищаючи інформацію держава використовувала усі доступні їй ресурси та методи. Ефективність та економічна доцільність витрат не враховувались, обсяги затрат на організацію захисту інформації з розмірами можливої шкоди внаслідок її витоку не співставлялись;

принцип системності – захист секретної інформації було організовано таким чином, що всі складові елементи цієї діяльності перебували у взаємозв'язку та взаємозалежності один від одного й утворювали разом єдиний цілісний механізм - загальнодержавну систему захисту державної таємниці. Жоден елемент цієї системи не міг бути вилучений без завдання шкоди її ефективності, в той же час, система була відкрита для змін і доповнень, зумовлених об'єктивними причинами;

принцип комплексності – передбачав комплексне застосування усіх видів захисту інформації у повному обсязі (організаційний, технічний, криптографічний, інженерно-технічний, контррозвідувальний). Інформація підлягала захисту протягом усього її життєвого циклу: на етапах створення (розробки, виготовлення), обігу, користування (експлуатації) та знищення (утилізації) або розсекречення. При цьому держава намагалася враховувати усі умови та фактори, що впливали на захист інформації;

принцип спеціалізації – держава наділяла окремі органи надвідомчими повноваженнями у певних сферах діяльності, в т.ч. правом пропонувати режимні заходи в галузях, підвідомчих іншим міністерствам і відомствам, координували та контролювали їх здійснення, а в ряді випадків давати іншим міністерствам роз'яснення щодо їх застосування;

принцип взаємодії та координації дій – передбачав організацію чіткої взаємодії між суб'єктами захисту інформації, що діяли в рамках єдиної ЗСЗДТ, а також координацію діяльності для вирішення спільних завдань;

принцип безперервності – діяльність державних органів із забезпечення функціонування СЗДТ, підвищення її ефективності та розвитку здійснювались на постійній основі.

⁵ Конституція (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. Москва: Издательство «Известия Совета Народных депутатов СССР», 1978. ст. 6, ст. 131

⁶ Ботвінкін О.В., Макаренко В.В. Правові основи та організаційний механізм системи охорони державних секретів в радянській Україні (1946 – 1991 рр.). Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2010. № 2 (4). С. 83.

⁷ Історія охорони державної таємниці в Україні: монографія / О.В.Ботвінкін, В.М.Шлапаченко, В.П.Ворожко, А.С.Пашков. Київ: Науково-видавничий відділ Національної академії СБ України, 2008. С. 100.

⁸ Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Т.7. / ред. тому: О. П. Петровська, М. М. Пилинський. Київ: Наукова думка, 1976. С. 693.

Висновки. Результати аналізу організації захисту секретної інформації у досліджуваній період дозволили окреслити концептуальні засади цієї діяльності та визначити її основні складові:

- основні *принципи* організації захисту секретної інформації: пріоритету інтересів держави, тотально-сті, системності, комплексності, спеціалізації, взаємодії та координації дій, безперервності;

- *мету*: запобігання нанесенню шкоди обороноздатності, економічним та політичним інтересам країни внаслідок витоку секретної інформації, насамперед в результаті розвідувальної діяльності іноземних спецслужб;

- *завдання*: проведення єдиної державної політики щодо захисту секретної інформації; організація та координація діяльності із захисту секретної інформації в оборонній, економічній, науково-технічній та інших сферах діяльності; прийняття правових актів, які регулювали суспільні відносини у сфері захисту інформації; протидія діяльності іноземних розвідок зі здобування закритої інформації; запобігання витоку інформації через друковані засоби інформації, технічними каналами та в результаті несанкціонованого доступу до неї; контроль стану захисту секретної інформації в органах державної влади, установах, організаціях та на підприємствах;

- *систему державних органів*, діяльність яких спрямовувалась на забезпечення функціонування системи захисту секретної інформації. Система таких органів, відповідно до функцій, які вони виконували, складалася з трьох рівнів: 1) органи, які наділяли окремими повноваженнями у сфері охорони державної таємниці інші державні органи (уповноважуючі органи) - партійні органи, вищі органи державної влади та управління; 2) органи наділені міжвідомчими повноваженнями у цій сфері (уповноважені органи) - міністерства, державні комітети та відомства, що мали спеціальну (міжвідомчу) компетенцію з питань захисту інформації, діяльність яких організовувалась у централізованому порядку під керівництвом уповноважених органів; 3) міністерства і відомства, компетенція яких у сфері охорони державної таємниці обмежувалась рамками своєї галузі управління¹.

На нашу думку, можливими напрямками використання досвіду організації захисту секретної інформації в Україні у другій половині ХХ століття для подальшого розвитку організаційного забезпечення цієї діяльності в наші дні можуть бути вивчення та систематизація інформації щодо практики діяльності державних органів у цій сфері, оцінка і моделювання наслідків впровадження окремих рішень (практик), виділення найбільш оптимального (ресурсообґрунтованого) досвіду.

Анотація.

В статті окреслено концептуальні засади організації захисту секретної інформації в Україні у другій половині ХХ століття та визначено її основні складові: основні принципи, мету, завдання, систему державних органів, діяльність яких спрямовувалась на забезпечення функціонування системи захисту секретної інформації. Запропоновані можливі напрями використання досвіду організації захисту секретної інформації в Україні у другій половині ХХ століття для подальшого розвитку організаційного забезпечення цієї діяльності в наші дні.

Summary.

The conceptual basis for organization of secret information protection in Ukraine in the second part of the XX century are defined, among them: the main principles, the aim, the tasks, system of state agencies authorized to organize activities to provide functioning of the system of secret information protection. Possible ways to use the experience of organization of secret information protection are suggested for further development of organizational support of such activity in our days.

References:

1. Макаренко В.В. Правове регулювання захисту конфіденційної інформації, що є власністю держави: становлення, розвиток, проблемні питання. *Право України*. 2006. № 6. С. 132 – 135.
2. Шлапаченко В.М., Ворожко В.П., Шамсутдінов О.В. Становлення та розвиток кримінально-правової охорони державної таємниці в Україні: Історичний огляд. Київ: Вид-во НА СБ України, 2006. 55 с.
3. Князєв С.О. Формування організаційних засад секретного діловодства на території України: Посібник. Київ: Вид-во НА СБ України, 2005. 41 с.
4. Пашков А.С. Структура та основні елементи системи охорони державної таємниці. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2008. № 16. С. 140 – 147.

¹ Історія охорони державної таємниці в Україні : монографія / О.В. Ботвінкін, В.М. Шлапаченко, В.П. Ворожко, А.С. Пашков. Київ : Науково-видавничий відділ Національної академії СБ України, 2008. С.100.

5. Історія охорони державної таємниці в Україні: монографія / О.В.Ботвінкін, В.М.Шлапаченко, В.П.Ворожко, А.С.Пашков. Київ: Науково-видавничий відділ Національної академії СБ України, 2008. – 155 с.
6. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Т.4. / ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. Київ : Наукова думка, 1973. 840 с.
7. Ботвінкін О.В. Розвиток правового забезпечення функціонування системи охорони державної таємниці в УРСР у другій половині ХХ століття. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2011. № 1 (5). С. 122 – 129.
8. Горяева Т.М. Советская политическая цензура (История, деятельность, структура). *Исключить всякие упоминания ...: Очерки истории советской цензуры*. / Сост. Т.М.Горяева . Минск: "Старый Свет-Принт", 1995. 334с. С. 13 - 64.
9. Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик: принята 7 октября 1977 г. Москва : Издательство «Известия Совета Народных депутатов СССР», 1978. 47 с.
10. Ботвінкін О.В., Макаренко В.В Правові основи та організаційний механізм системи охорони державних секретів в радянській Україні (1946 – 1991 рр.). *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2010. № 2 (4). С. 82 – 88.
11. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Т.7. / ред. тому: О. П. Петровська, М. М. Пилинський. Київ : Наукова думка, 1976. 723 с.

Oleksandr Botvinkin,

Senior Lecturer

National academy of security service of Ukraine, Kyiv

The paradigm of constitutionalism as a theoretical and legal category

Byelov D.M.

Keywords:

paradigm, modern Ukrainian constitutionalism, constitutional order, constitution, constitutional transformation, constitutional law, constitutional and legal reform, public authority, constitutional transit constitutional model of government.

The process of studying the genesis, evolution of constitutionalism as a science and its theoretical components actualizes a wide range of philosophical, epistemological and methodological problems associated with the knowledge of general patterns and structures of scientific knowledge. A powerful contribution to the development of this theoretical issue has been made within the modern philosophy of science.

It is, in particular, about the methodological significance of the concepts of development of science of world-famous philosophers of the twentieth century. K. Popper¹, T. Kun², I. Lakatos³, P. Feyerband⁴, K. Polany⁵ and others who not only developed but also significantly updated traditional scientific ideas in this field. Therefore, it would not be an exaggeration to say that today no serious work on the methodology of constitutional and legal science can do without taking into account and analytical consideration of their scientific contribution.

It should be recognized that in the domestic legal literature on history and its methodology of constitutionalism there are still initial attempts to attract the analytical potential of modern philosophy of science to develop the theory and methodology of historical and legal analysis of world and Ukrainian constitutionalism. Therefore, the essence of the paradigmatic dimension of the development of constitutionalism, the elucidation of the peculiarities of the interaction of scientific paradigms in its historical development, requires further theoretical development.

Thus, a holistic vision of constitutionalism, designed to understand and explain the science of constitutional law, based on certain conceptual principles, which, in turn, approach a number of basic principles and differ in the duration of its impact - the urgent need for the science of constitutional law, the answer to its desire to know nature their activities, and therefore themselves. A possible option for such consideration may be a paradigmatic approach, which we will generally try to apply in this paper.

The last wave of democratic transformations in the post-communist space after the 1990s (as well as on other continents - in Latin America, Asia, Africa) had some profound constitutional and legal features, the consequences of which were not properly and timely taken into account. This is primarily the choice of a new paradigm of constitutionalism (in some sources - the constitutional model of systemic development). All the countries of the new democracy have chosen the path of implementing model constitutions without sufficient and necessary preparation of the social organism for their so-called implantation. This has led to an accelerated distortion of fundamental constitutional values and principles in public practice and a deepening crisis of confidence in society.

According to G. Harutyunyan, today there is an antagonism between the Constitution and constitutional practice, between the constitutionally proclaimed and the really existing system of social values⁶. In this we fully share V. Zorkin's point of view that "... the reality of our life is regressive"⁷. Unfortunately, this is not only a fact, but also a diagnosis of today's legal and social reality.

¹ Поппер К. Логика и рост научного знания / К. Поппер. — М.: Прогресс, 1983. — 211 с.

² Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. - М.: «Прогресс», 1977. - 304 с.

³ Лакатос И. Избранные произведения по философии и методологии науки / И. Лакатос. — М.: Академический Проект, 2008. — 551 с.

⁴ Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / Пер. с англ. и нем. А. Л. Никифорова; общ. ред. и вступ. ст. И. С. Нарского — М.: Прогресс, 1986. - 542 с.

⁵ Поланьи К. Великая трансформация. / К. Поланьи. — М., 1961. — 429 с.

⁶ Арутюяна Г. Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии / Г. Арутюян // Віче. – грудень № 24. – 2010 р. – С. 17-20.

⁷ Зорькин В.Д. Кризис доверия и государство: конституционные нормы и законы не должны вступать в жесткое противоречие с реальностью / В.Д. Зорькин // Российская газета №4887 от 10 апреля 2009.

The current situation poses a rather complex and archival task for constitutional science and practice: to develop the necessary theoretical, methodological and applied approaches to ensure systemic integrity, self-sufficiency and dynamism of the Constitution, on the one hand, and to guarantee the adequacy of social practice to constitutionally established functional balance.

One of the specific features of legal knowledge is the external given paradigm. If other humanities determine their own subject, the specifics of its consideration (and this certainty is largely a consequence of the value orientation of the researcher, the allocation of priorities of public life on the basis of worldview), European jurisprudence of the last few centuries has a subject, tasks and, in fact, any serious theoretical discrepancy has a direct practical solution.

In this regard, K. Zweigert and H. Ketz write: "... a simple interpretation of the law, as traditionally practiced by lawyers, can hardly be attributed to the humanities or social sciences. Rather, legal research acquires a truly scientific character only when the study of the norms of any national system rises above ..."⁸.

"Paradeigma" - the Greek word - means: "that which determines the nature of the manifestation, the manifestation, remaining outside the manifestation." Based on this, the paradigm had a narrower meaning: the so-called theory, which was taken as a sample (method) for solving a certain type of problem or problem. G. Bergman introduced this term into the methodology of science, understanding it as some common principles and standards of methodological research.

Now the concept of "paradigm" is widely used in the scientific literature (although in the legal scientific literature, this term is extremely difficult to find). It was originally used in the natural sciences, however, has become quite common in the field of humanities in the form of different interpretations, sometimes quite contradictory. This circumstance, obviously, is connected with objective difficulties concerning correctness of transformation of concepts with technical argumentation in the humanitarian branch. Any parallels here do not give an unambiguous interpretation. The reason for this, in our opinion, lies in the specificity of technical concepts and the vagueness of the humanitarian. Suffice it to mention the multiplicity of approaches to such concepts as categories such as legal ideology, objective truth, legal awareness, legal system, principle of law, civil society, legal relations, etc.

As society and the state develop, ideas about legal phenomena and concepts change, which makes it necessary to develop new methodological approaches and their definitions⁹. "Historical evolution brings with it not only a change in the content of norms and a change in the institutions of law, but also the development of the legal form as such," - rightly notes V. Shakanov¹⁰.

In jurisprudence, the concept of "paradigm" began to be used relatively recently. In our opinion, this is due to an inadequate understanding of the meaning of this term in relation to legal science. We see another reason in the numerous practices of its inappropriate use in other humanities. In many publications, the same phenomenon, in the same context, is called a paradigm, a concept, an idea, and so on¹¹.

For example, B. Gershunsky, thinking about the "comprehensive development of personality", uses the terms "paradigm", "concept", "idea"¹². In addition, quite often the term "paradigm" is used as a synonym for the term "model".

Today, the term "paradigm" is used in the meaning developed by the American scientist T. Kuhn in the work "The structure of scientific revolutions." The purpose of T. Kuhn's work, in his own words, "is to depict at least schematically ... the concept of science, which follows from the historical approach to the study of scientific activity itself."¹³ The scientist developed a concept of progression of science based on its history. He believed that science developed as a result of scientific revolutions, which are based on paradigm shifts.

Paradigms, according to T. Kuhn - are "recognized by all scientific advances, which for some time give the scientific community a model of problems and solutions"¹⁴. In the future, according to the author himself, it goes beyond this definition. As a result, this term is used in two different meanings. On the one hand, it denotes the whole set of beliefs, values, technical means, etc., which is characteristic of the members of this community. On the other hand, he points to one kind of element in this set - specific solutions to puzzles,

⁸ Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права / К.Цвайгерт, Х.Кетц. - Т. I. - М., 2000. - 314 с.

⁹ Шаканов, Вячеслав Владимирович. Правовые парадигмы [Электронный ресурс]: дис. ... канд. юрид. наук по спец.: 12.00.01. - «теория и история права и государства; история правовых учений» / В.В.Шаканов. -М.: РГБ, 2006. - 193 с.

¹⁰ Шаканов, Вячеслав Владимирович. Правовые парадигмы [Электронный ресурс]: дис. ... канд. юрид. наук по спец.: 12.00.01. - «теория и история права и государства; история правовых учений» / В.В.Шаканов. -М.: РГБ, 2006. - 193 с.

¹¹ Шаканов, Вячеслав Владимирович. Правовые парадигмы [Электронный ресурс]: дис. ... канд. юрид. наук по спец.: 12.00.01. - «теория и история права и государства; история правовых учений» / В.В.Шаканов. -М.: РГБ, 2006. - 193 с.

¹² Гершунский Б.С. Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования / Б.С. Гершунский // Педагогика. - 2003. - № 10. - С. 1-5.

¹³ Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. - М.: «Прогресс», 1977. - 304 с.

¹⁴ Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. - М.: «Прогресс», 1977. - 304 с.

which, when used as models or examples, can replace explicit rules as a basis for solving as yet unsolved puzzles of normal science¹.

The theorist of law V. Syrykh states, "legal science is also an organic unity of statics (result, result of cognition) and dynamics (activities that provided this existing knowledge, and hence activities to use existing knowledge to move to new scientific results)"². Any interpretation of the content of legal science, in his opinion, without taking into account the organic connection of these parts will be incomplete and one-sided.

It is clear that the multiplicity of approaches has created ambiguity in the use of the term "paradigm" in the scientific world. The variety of definitions does not contribute to the formation of its uniform understanding. Thus, in particular, according to M. Thompson, "paradigms are understood as the original conceptual schemes, methods of problem statement and research methods prevailing in the science of a particular historical period"³.

Russian authors of the philosophical dictionary define the paradigm as "a set of theoretical and methodological prerequisites that define a specific scientific study, which is embodied in scientific practice at this stage"⁴. At the same time, Ukrainian authors understand the paradigm of science as a strict scientific theory embodied in a system of concepts that express the essential features of reality; ways of seeing and models of cognizable reality; standards and goals of science; initial conceptual scheme, model of problem statement and methods of their solution; assessment of the truth of the results of research on the scientific canons that prevail during a certain scientific period in the scientific community⁵.

F. Capra generalized T. Kuhn's definition of the scientific paradigm, extending it to the social paradigm. He proposed the following definition: "A set of concepts, values, ideas and practices, a collective community that forms a certain vision of reality, on the basis of which the community organizes itself"⁶.

In the interpretation of the authors of the textbook "Philosophy of Law" paradigm is an established pattern (standard) of thinking, a set of ontological beliefs, values, schemes for solving typical problems that ensure the continuity of a particular scientific or ideological tradition. Within one paradigm, in their view, there may be several theories⁷.

Adapting the concept of "paradigm" to the geopolitical sphere, K. Hajiyev understands it as a fundamental picture of the social universe, which includes a set of basic ideas about society and the individual, civil society and the state, sacred and secular, is a complex that is the substrate of the most important concepts, theories, currents of this historical period. The paradigm in his understanding is "a model of a" legitimate "socio-political system, forms, goals and means of its existence"⁸.

K. Zuev and E. Krotkov represent the paradigm as a set of postulates and principles of worldview and logical-methodological nature, in their opinion, it determines the overall vision of the situation, its axiological "dimension", the choice of goals and means of activity⁹.

In R. Budon's interpretation, the scientific paradigm is the sum of more or less interconnected theoretical orientations and serves as a framework that combines the search for researchers working within a single science or scientific field¹⁰.

The authors of the political science dictionary understand the paradigm as the original conceptual scheme (model), which represents the approximate contours, the image of the implementation of certain transformations and their possible results. The paradigm, in their view, is an essential component of political reforms, plans and programs¹¹.

The following definitions of the jurisprudence paradigm can be found in the legal scientific literature. M. Kuparashvili believes that the paradigm should be understood as a set of theoretical and methodological provisions adopted by the scientific community as a standard for both direct research and their interpretation,

¹ Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. - М.: «Прогресс», 1977. - 304 с.

² Сырых, В.М. Логические основания общей теории права: в 2 т. / В.М. Сырых. - 2-е изд., стер. - М.: Юстицинформ, 2004. - Т. 1: Элементный состав. - 528 с. - Т. 2: Логика правового исследования (Как написать диссертацию). - 560 с.

³ Томпсон, М. Философия науки / Мел Томпсон; пер. с англ. А. Гарькавого. - М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. - 304 с.

⁴ Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. - 5-е изд. - М.: Политиздат, 1987. - 590 с.

⁵ Кремень В.Г., Ільїн В.В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції / В.Г.Кремень, В.В.Ільїн.. - К.: Книга, 2005. - 528 с.

⁶ Капра, Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Ф. Капра. - Пер. с англ. и под ред. В.Г. Трилиса. - Киев: София; М.: София, 2003. - 336 с.

⁷ Философия права: Учеб. / О.Г. Данильян, Л.Д. Байрачная, С.И. Максимов и др.; Под ред. О.Г. Данильяна. М., 2005. - 512 с.

⁸ Гаджиев К.С. Введение в геополитику: Учеб. для вузов / К.С. Гаджиев. - М.: Логос, 1998. - 416 с.

⁹ Зуев К.А., Кротков Е.А. Парадигма мышления и границы рациональности / К.А.Зуев, Е.А.Кротков // Общественные науки и современность. - 2001. - № 1. - С. 102-106.

¹⁰ Будон, Р. Место беспорядка. Критика теорий социального изменения / Р. Будон; Пер. с фр. М.М. Кириченко; науч. ред. М.Ф. Черныш. - М.: Аспект Пресс, 1998. - 284 с.

¹¹ Политологический словарь / Под ред. В.Ф. Халипова. - М., 1995. - 611 с.

systematization, classification and evaluation¹². In turn, F. Ryanov, analyzing the paradigms of jurisprudence, defines them as the starting points on which jurisprudence is based¹³.

A. Ovchinnikov offers his definition of the legal paradigm: "a set of theoretical, methodological and axiological constants in the activities of legal thinking, which determines the development of legal science and practice on the basis of a particular understanding of law, the meaning of law dominating at a particular historical and cultural stage legal thinking"¹⁴.

There is also the use of the term "paradigm" in a broader sense than that in which it is usually used in the scientific literature. The most important in the sense of such an understanding of the paradigm - "to be an intellectual and spiritual matrix of understanding reality, to be the embodiment of the peculiarities of the mental culture of specific peoples and eras, to represent the unity of intellectual and sensory perception of the world."

In our opinion, all these definitions (except for the one proposed by M. Kupareshvili) have one significant drawback related to the lack of belonging to the scientific community. This is one of the most significant features of T. Kuhn's approach to defining the paradigm, and, consequently, arguments in favor of modernizing the concept of "paradigm" in some cases, may serve as a basis for the use of this term out of connection with the concept of "scientific community". "The researcher must take as a subject a particular boundary and explain others, based on the supremacy of the chosen boundary," - rightly notes A. Ovchinnikov¹⁵. A similar boundary in T. Kuhn's study was the scientific community. It was through the study of the behavior of members of the scientific community that he came to the conclusion that the paradigm existed¹⁶.

We also believe that it is correct that in the process of cognition there is always the opportunity to admire one side of the phenomenon, to magnify it, not to notice or neglect the other. Hence the different definitions of law, which in itself is not bad, if it does not distort the overall picture, if such a one-sided definition does not claim to replace all the others, to become the only correct, to play the role of the general.

As a feature of most of the above definitions, we note their obvious bias in the methodological direction, which distances them from the understanding of the paradigm by T. Kuhn and brings them closer to the definition given by G. Bergman. In our opinion, G. Bergman's position is not universal in legal science. Arguing, we note that some authors recognize the concepts and categories of legal science as its specific method, which can be compared with the Bergman paradigm¹⁷. We consider it expedient to agree with V. Syrykh, in whose opinion, it is inadmissible to identify the methodological and theoretical aspects of legal science. He rightly states that "concepts and categories implement a theoretical rather than a methodological function, act as theoretical rather than methodological means of scientific knowledge"¹⁸.

The undoubted fact, in our opinion, is that the study of the scientific method is much slower than the development of science itself; scientists first find something, and then, as a rule, think in vain about the ways in which it was discovered. This circumstance also testifies in favor of preventing the absolutization of the methodological factor in the formation of legal paradigms. In this regard, we believe that Kuhn's perception of the paradigm is predominant in jurisprudence, because along with the methodological includes theoretical, axiological and other aspects¹⁹.

We believe that the concept of paradigm in the scope of the disciplinary matrix is more appropriate for constitutionalism. Narrow conceptual interpretation of the matrix will lead to significant difficulties in distinguishing with such concepts as constitutional ideas, principles of constitutionalism, constitutional axioms, constitutional constructions, and others. Thus, such an approach will not have independent cognitive value. In addition, the "narrow" understanding of the paradigm of constitutionalism in identification with these concepts will complicate the identification of the scientist as a member of a particular scientific community or make it impossible, which is fundamentally contrary to the basic provisions of T. Kuhn's concept.

¹² Купарашвили, М.Д. Парадигма мышления и системы ценностей / М.Д. Купарашвили // *Философские науки*. - 2003. - № 8. - С. 94-105.

¹³ Раянов, Ф.М. Правовая организация общественной жизни: теория и практика / Ф.М. Раянов // *Государство и право*. - 2004. - № 12. - С. 5-9.

¹⁴ Овчинников, А.И. Юридическая герменевтика как правопонимание / А.И. Овчинников // *Правоведение*. - 2004. - № 4. - С. 160-169.

¹⁵ Овчинников, А.И. Юридическая герменевтика как правопонимание / А.И. Овчинников // *Правоведение*. - 2004. - № 4. - С. 160-169.

¹⁶ Шаканов, Вячеслав Владимирович. Правовые парадигмы [Электронный ресурс]: дис. ... канд. юрид. наук по спец.: 12.00.01. - «теория и история права и государства; история правовых учений» / В.В.Шаканов. -М.: РГБ, 2006. - 193 с.

¹⁷ Шаканов, Вячеслав Владимирович. Правовые парадигмы [Электронный ресурс]: дис. ... канд. юрид. наук по спец.: 12.00.01. - «теория и история права и государства; история правовых учений» / В.В.Шаканов. -М.: РГБ, 2006. - 193 с.

¹⁸ Сырых, В.М. Логические основания общей теории права: в 2 т. / В.М. Сырых. - 2-е изд., стер. - М.: Юстицинформ, 2004. - Т. 1: Элементный состав. - 528 с. - Т. 2: Логика правового исследования (Как написать диссертацию). - 560 с.

¹⁹ Шаканов, Вячеслав Владимирович. Правовые парадигмы [Электронный ресурс]: дис. ... канд. юрид. наук по спец.: 12.00.01. - «теория и история права и государства; история правовых учений» / В.В.Шаканов. -М.: РГБ, 2006. - 193 с.

Summary.

Autor says that the concept of paradigm in the scope of the disciplinary matrix is more appropriate for constitutionalism. Narrow conceptual interpretation of the matrix will lead to significant difficulties in distinguishing with such concepts as constitutional ideas, principles of constitutionalism, constitutional axioms, constitutional constructions, and others. Thus, such an approach will not have independent cognitive value. In addition, the "narrow" understanding of the paradigm of constitutionalism in identification with these concepts will complicate the identification of the scientist as a member of a particular scientific community or make it impossible, which is fundamentally contrary to the basic provisions of T. Kuhn's concept.

References:

1. Арутюнана Г. Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии / Г.Арутюнан // Віче. – грудень № 24. – 2010 р. – С. 17-20.
2. Будон, Р. Место беспорядка. Критика теорий социального изменения / Р. Будон; Пер. с фр. М.М. Кириченко; науч. ред. М.Ф. Черныш. - М.: Аспект Пресс, 1998. - 284 с.
3. Гаджиев К.С. Введение в геополитику: Учеб. для вузов / К.С. Гаджиев. - М.: Логос, 1998. - 416 с.
4. Гершунский Б.С. Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования / Б.С.Гершунский // Педагогика. - 2003. - № 10. - С. 1-5.
5. Зорькин В.Д. Кризис доверия и государство: конституционные нормы и законы не должны вступать в жесткое противоречие с реальностью / В.Д.Зорькин // Российская газета №4887 от 10 апреля 2009.
6. Зуев К.А., Кротков Е.А. Парадигма мышления и границы рациональности / К.А.Зуев, Е.А.Кротков // Общественные науки и современность. - 2001. - № 1. - С. 102-106.
7. Капра, Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Ф. Капра. - Пер. с англ. и под ред. В.Г. Трилиса. - Киев: София; М.: София, 2003. - 336 с.
8. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції / В.Г.Кремень, В.В.Ільїн.. - К.: Книга, 2005. - 528 с.
9. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. - М.: «Прогресс», 1977. - 304 с.
10. Купарашвили, М.Д. Парадигма мышления и системы ценностей / М.Д. Купарашвили // Философские науки. - 2003. - № 8. - С. 94-105.
11. Лакатош И. Избранные произведения по философии и методологии науки / И.Лакатош. — М.: Академический Проект, 2008. – 551 с.
12. Овчинников, А.И. Юридическая герменевтика как правопонимание / А.И. Овчинников // Правоведение. - 2004. - № 4. - С. 160-169.
13. Поланьи К. Великая трансформация. / К. Поланьи. – М., 1961. – 429 с.
14. Политологический словарь / Под ред. В.Ф. Халипова. - М., 1995. – 611 с.
15. Поппер К. Логика и рост научного знания / К.Поппер. — М.: Прогресс, 1983. – 211 с.
16. Раянов, Ф.М. Правовая организация общественной жизни: теория и практика / Ф.М. Раянов // Государство и право. - 2004. - № 12. - С 5-9.
17. Сырых, В.М. Логические основания общей теории права: в 2 т. / В.М. Сырых. - 2-е изд., стер. - М.: Юстицинформ, 2004. - Т. 1: Элементный состав. - 528 с. - Т. 2: Логика правового исследования (Как написать диссертацию). - 560 с.
18. Томпсон, М. Философия науки / Мел Томпсон; пер. с англ. А. Гарькавого. - М.: ФАИР-ПРЕСС, 2003. - 304 с.
19. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / Пер. с англ. и нем. А. Л. Никифорова; общ. ред. и вступ. ст. И. С. Нарского — М.: Прогресс, 1986. - 542 с.
20. Философия права: Учеб. / О.Г. Данильян, Л.Д. Байрачная, С.И. Максимов и др.; Под ред. О.Г. Данильяна. М., 2005. - 512 с.
21. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. - 5-е изд. - М.: Политиздат, 1987. - 590 с.
22. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права / К.Цвайгерт, Х. Кетц. - Т. I. - М., 2000. – 314 с.
23. Шаканов, Вячеслав Владимирович. Правовые парадигмы [Электронный ресурс]: дис. ... канд. юрид. наук по спец.: 12.00.01. – «теория и история права и государства; история правовых учений» / В.В.Шаканов. -М.: РГБ, 2006. – 193 с.

Byelov D.M.,

Doctor of Law, Professor

*Professor of the Department of Constitutional Law and Comparative Law
Uzhhorod National University*

Combat robots as modern challenge to international humanitarian law

Бойові роботи як сучасний виклик міжнародному гуманітарному праву

Denysenko Sergiy, Ilchenko Oleksandr

Key words:

combat robot (drone), autonomous weapons systems, international humanitarian law, Geneva conventions, International Committee of the Red Cross.

Ключові слова:

бойовий робот (дрон), автономні системи озброєння, міжнародне гуманітарне право, женевські конвенції, Міжнародний Комітет Червоного Хреста.

Постановка проблеми. На даний час використання бойових роботів у збройних конфліктах не регламентовано спеціальними нормативними актами, і таким чином, вони фактично перебувають поза межами міжнародного гуманітарного права. Відсутність правового регулювання застосування зазначених вище засобів озброєння веде до порушення прав людини та правил ведення війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження застосування бойових роботів (дронів) займалися чимало відомих світових науковців та фахівців таких як Тіханічев О. В., Глебов І. М., Козюлін В. Б., Гребенщиков А.В., та ін.

Серед зарубіжних вчених, чії наукові праці присвячені проблематиці застосування військових безпілотних роботів (дронів), слід назвати Майкла Н. Шмитта (Michael N. Schmitt), Жиль Джаака, (Giacca Gilles), Деббі Лайл (Debbie Lisle), Франка Зауера (Frank Sauer), Нікласа Шернінга (Niklas Schorning), Лорен Уилкокк (Lauren Wilcox). Важливим, з погляду дослідження, є наукові праці Йена Шоу (Ian G. R. Show), де багато уваги приділяється вивченню застосування роботів (дронів) американськими військовими, як нової стратегії ведення бойових дій. Разом з тим, питання міжнародно-правового регулювання застосування бойових роботів, а також основні напрямки практичної реалізації вирішення цієї проблеми досліджено недостатньо.

Метою і завданням статті є розгляд проблемних питань міжнародно-правового регулювання застосування бойових роботів, юридичної відповідальності за їх неправомірні дії що можуть призвести до людських жертв або інших несприятливих наслідків під час збройного конфлікту та перспективи їх використання в майбутньому.

Викладення основного матеріалу

Аналіз досвіду військових конфліктів, що мали місце на рубежі ХХ-ХХІ століть, показує, що сучасні бойові дії, що ведуться відповідно до концепції мережецентричної війни, характеризується наступними основними особливостями: зростання ролі інформаційного протистояння, використання нетрадиційних форм ведення бойових дій, підвищення точності і вибіркової дії зброї, впровадження нових систем управління, розвідки, комп'ютерного моделювання. Виходячи з цих особливостей загальними технологічними тенденціями розвитку озброєння є: інтелектуалізація, мініатюризація, зниження енергоспоживання, багатофункціональність, автономність, зниження ваги та зручність постачання.

Відповідно до поглядів вітчизняних та зарубіжних фахівців в бойових діях майбутнього одним з найбільш перспективних видів озброєння і військової техніки будуть бойові роботи. При цьому ряд фахівців передбачає, що широкомасштабне впровадження роботів змінить способи ведення військових операцій, підвищить ефективність їх застосування, а також забезпечить скорочення втрат особового складу.¹

Бойовим роботом називають автоматичний пристрій, що заміняє людину в бойових ситуаціях або при роботі в умовах, що несумісні із можливостями людини, у військових цілях: розвідка, бойові дії, розміну-

¹ Буренко В.М., Івлев А.А., Корчак В.Ю. Развитие военных технологий XXI века: проблемы, планирование, реализация. – Тверь, Издательство ООО "Купол". 2009. С. 46-47

вання та ін. Бойовими роботами є не тільки автоматичні пристрої, які частково або повністю замінюють людину, але і діючі в повітряному і водному середовищі, що не є місцем існування людини (авіаційні безпілотні літальні апарати (дрони) з дистанційним управлінням, підводні апарати та надводні кораблі). На даний час більшість бойових роботів є пристроями з дистанційним керуванням, і лише далеко не всі моделі мають можливість виконувати деякі завдання автономно.¹

Так, наприклад, австралійський офіс корпорації Boeing вперше показав модель бойового безпілота із штучним інтелектом Loyal Wingman на аерокосмічній виставці Avalon що проходила в Мельбурні. Максимальна дальність польоту бойової машини складе 3,7 тисячі кілометрів. Апарат оснащений системою для ведення радіоелектронної боротьби і радіоелектронної розвідки. В майбутньому планується надати можливість літаку переносити ракетно-бомбове озброєння.²

Треба також зазначити, що Міжнародний Комітет Червоного Хреста (далі – МКЧХ) проводив дослідження у сфері розробки автономної системи озброєнь (далі – АСО). В 2016 р. у доповіді МКЧХ були представлені списки зброї що створена та використовується з певним ступенем автономності. Даний вид озброєння розробляється та використовується у багатьох країнах світу, таких як: США, Китай, Ізраїль, Південна Корея, Росія, Великобританія, Австралія, Франція, Німеччина, Індія Нідерланди, Норвегія, Швеція та Україна. Оpubлікована інформація демонструє, що кількість країн, зацікавлених в розробці або придбанні автономних систем озброєння, зростає.³

Автономність застосування бойового робота означає, що за ним повністю зберігається можливість дій без контролю з боку людини. Завантаживши програму виконання того чи іншого завдання і приступив до її виконання, бойовий робот реалізує її за технічними параметрами, які визначені заздалегідь.

Позитивним результатом застосування бойових роботів у збройному конфлікті може стати :

- 1) скорочення кількості бойових втрат серед особистого складу збройних сил;
- 2) відсутність людського фактору при нанесенні точкових ударів. Тобто, в силу відсутності емоційної складової у бойового робота із штучним інтелектом відсутні ситуації, коли оператор, який відчуває моральні страждання і почуття жалості, не відчинить вогонь по противнику, або навпаки, в запалі ненависті та агресії відносно ворога допустить жертви, у тому числі серед мирного населення;
- 3) підвищення якості визначення цілі та нанесення ударів по ній, що дозволить скоротити термін виконання бойових завдань. Яскравим прикладом, можуть слугувати «automatic weapons defense systems», а саме, зенитно-артилерійські комплекси з автоматичною системою наведення для захисту військових кораблів від ракет.⁴
- 4) створення додаткових робочих місць для розробки бойових роботів та введення їх у склад збройних сил. Так згідно даних, International Data Corporation об'єм продаж роботів та дронів різного призначення в 2018р. зріс у світі на 22,1% у порівнянні з 2017р. та досяг 103,1 млрд. долл. До 2021р. продажі піднімуться до 218,4 млрд. долл.⁵

Однак застосування бойових роботів у збройному конфлікті тягне за собою і пені негативні наслідки:

По-перше, передача машинам з автономною системою озброєння права приймати рішення щодо життя і смерті людей виходить за межі моралі.

По-друге, можливість помилки або збою програми, а також відсутність у бойового робота (дрона) осмисленої вибірковості та пропорційності нанесення шкоди противнику створюють серйозну небезпеку та не залишають шансу для того, щоб вважати їх законним засобом ведення війни. На підтвердження цього факту можна навести приклад який стався у 1988р. з комерційним пасажирським літаком авіакомпанії Iran Air. Авіалайнер був збитий ракетою SM-2MR, яка була випущена з американського крейсера Vincennes. Цей комплекс діяв повністю у автоматичному режимі, тобто він автоматично зафіксував ціль (цивільний літак із 290 пасажирами на борту), визнав її як винищувач F-14, та збив його.⁶

По-третє, існує невизначеність щодо притягнення до відповідальності винної особи в разі завдання шкоди бойовим роботом. Фізична особа (оператор), що керує бойовим роботом з дистанційним керу-

¹ Frank Sauer, Niklas Schorning. Killer drones: The silver bullet' of democratic warfare? // Security Dialogue, vol. 43, 4: pp. 363-380., First Published August 15, 2012.

² .Boeing представила новый боевой дрон под управлением искусственного интеллекта URL:https://24tv.ua/ru/boeing_predstavila_novyj_boevoj_dron_pod_upravleniem_iskusstvennogo_intellekta_n1118986 (дата звернення 10.11.2021)

³ Уорхем М. Козюлин В. Б., Грант Т. Боевые роботы : угрозы учтенные или непредвиденные // Индекс безопасности. Москва. 2016 №3-4. С. 86

⁴ Schmitt M.N. Autonomous Weapon Systems and International Humanitarian Law: A Reply to the Critics // Harvard National Security Journal Features. 2013. Vol. 4 (2). P. 23.

⁵ IDC: мировой рынок робототехники вырастет до 188 миллиардов долларов URL: <https://www.computerworld.ru/news/IDC-mirovoy-rynok-robototekhniki-k-2020-godu-vyrastet-do-188-milliardov-dollarov>

⁶ Уорхем М. Козюлин В. Б., Грант Т. Боевые роботы : угрозы учтенные или непредвиденные. Индекс безопасности. Москва. 2016 №3-4. С. 86

ванням може виконувати будь-який наказ, тобто може застосувати будь-який захід насильства щодо своїх супротивників, і таким чином залишатись поза контролем не тільки супротивника, але і будь-якої третьої сторони і фактично звільняється від відповідальності. Дану особу не можна також визнавати у статусі військовополоненого або комбатанта, що приводить до порушення правил ведення війни. Треба також зазначити, що розподіл вини між особою яка розробила бойового робота, розробником програмного забезпечення для нього та оператором системи управління, на сьогоднішній день є найбільш актуальною.

По-четверте, повністю автономний бойовий робот буде вразливим щодо підміни або зламу системи його керування.

По-п'яте, застосування бойових роботів поставить під загрозу глобальну систему безпеки, оскільки такі системи можуть привести до гонки озброєнь, а також поширюватись серед суб'єктів, які не дотримуються норм міжнародного гуманітарного права.⁷

Незважаючи на деякі негативні наслідки, прийняття бойових роботів на озброєння найближчим часом є реальністю, з яким людству доведеться змиритись. Тому виникає наступне запитання, як використання бойових роботів (дронів) у військових конфліктах буде узгоджуватись з нормами міжнародного гуманітарного права (далі-МГП) ?

Вперше принцип обмеження засобів і методів війни був сформульований у Санкт-Петербурзькій декларації 1868 року «Про скасування застосування вибухових і запалювальних куль» який встановлював, що «успіхи цивілізації повинні мати наслідком зменшення, за можливістю, лих війни» та «єдина законна мета, яку повинні мати держави під час війни, полягає в ослабленні військових сил ворога».⁸

У подальшому Гаазькою конвенцією «Про закони та звичаї сухопутної війни» 1907 р. ст. 22 визначено, що «воюючі сторони не користуються необмеженим правом у виборі засобів нанесення шкоди супротивнику», також відповідно до ст. 25 «забороняється атакувати або бомбардувати будь-якими засобами незахищені міста, села, житла або будівлі».⁹

Пізніше, Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977р. встановив, що «в разі збройного конфлікту право сторін, що перебувають у конфлікті, вибирати методи або засоби ведення війни не є необмеженим» (п. 1 ст. 35).

Також ст.36 Додаткового протоколу №1 до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949р. зазначено що : «при вивченні, розробці, придбанні чи прийнятті на озброєння нових видів зброї, засобів або методів ведення війни Висока Договірна Сторона повинна визначити, чи потрапляє їх застосування, при деяких обставинах, під заборону, що містяться в цьому Протоколі або будь-яких інших нормах міжнародного права, що застосовуються до Високої Договірної Сторони».¹⁰

Треба також зазначити, що у міжнародному гуманітарному праві існує система загальних і спеціальних заборон щодо застосування певних видів зброї. Тобто забороняється використовувати зброю яка : а) діє невибірково, тобто одночасно може завдати шкоду як військовим так і цивільним об'єктам; б) заподіює зайві пошкодження або зайві страждання; в) має на меті завдати довготривалу та серйозну шкоду навколишньому середовищу. До спеціальних заборон треба віднести зобов'язання воюючих сторін захищати від військових нападів жінок, дітей, поранених і хворих, а також цивільні об'єкти, установи, споруди що не містять небезпеку.¹¹

Виходячи з викладеного вище держави, перш ніж прийняти на озброєння той чи інший вид зброї повинні попередньо впевнитись в тому, що їх застосування не буде суперечити нормам міжнародного гуманітарного права.

Розвиток робототехніки та комп'ютерних технологій процес неминучий, тому застосування роботів у збройних конфліктах буде тільки збільшуватись. Це вимагає від людства нового правового розуміння, за допомогою яких гарантій, заходів регулювання і відповідальності забезпечити дотримання норм та принципів міжнародного гуманітарного права.

Отже, правова проблема застосування бойових роботів зводиться до того, що якщо раніше зброю застосовувала безпосередньо людина на полі бою, то тепер виникла можливість використання під час

⁷ Внять призыву. Запрет боевых роботов – это моральный и правовой императив URL : <https://www.hrw.org/ru/report/2018/08/21/325480>

⁸ Санкт-Петербургская декларация «Об отмене взрывчатых и зажигательных пуль» 1868 г. URL: <https://www.icrc.org/ru/document/sankt-peterburgskaya-deklaraciya-1868-g-ob-otmene-vzryvchatyh-i-zazhigatelnyh-pul-polnyy>

⁹ Конвенция про законы та звичаї сухопутної війни 1907 р. URL : <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/hague-convention-iv-181007.htm>

¹⁰ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

¹¹ Глебов И. Н. Дроны военного назначения URL : <https://humanlaw.ru/9-article/4-prava-voennykh-dronov.html>

збройного конфлікту бойового робота, який здатен застосувати зброю по будь-якій цілі автономно, або за допомогою дистанційного керування.

Враховуючи вищевикладене можна зазначити, що існуючих норм МГП явно недостатньо для послідовного і ефективного регулювання питань застосування бойових роботів в збройних конфліктах. Навіть стаття 36 Додаткового протоколу №1 до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949р., яка зобов'язує держави проводити аналіз та оцінку нових озброєнь, вона не містить конкретних заходів щодо юридичної відповідальності за порушення цих зобов'язань, а виконання цих зобов'язань залишається на совісті кожної конкретної держави.

На даний час норми міжнародного гуманітарного права не містять визначення що таке бойовий робот та його класифікацію. Норми МГП також не регламентують питання застосування бойових роботів у якості звичайного виду озброєнь, проведення за їх допомогою розвідки та нанесення ракетних ударів.

Окрему увагу необхідно приділити правовому регулюванню застосування бойових роботів з автономною системою озброєння. Незважаючи на те, що на даний час більшість бойових роботів є пристроями з дистанційним керуванням, застосування бойових роботів з автономною системою озброєння найближчим часом стане реальністю. Застосування бойових роботів з АСО несе в собі потенційну загрозу втрати контролю людиною на застосування зброї, що неприпустимо. Використання бойових роботів з АСО може бути дозволенним засобом ведення війни, тільки якщо вони будуть здатні дотримуватися принципів МГП. У зв'язку з цим у програмному забезпеченні функціонування бойового робота з АСО повинна бути закладена інформація про норми МГП та алгоритм його неухильного дотримання.

Ще одна спірна ситуація - це наявність морального та етичного права надавати машинам можливість самостійно приймати рішення щодо знищення об'єктів, в яких може перебувати людина.

Треба зазначити, що на 24-й Міжнародній об'єднаній конференції зі штучного інтелекту яка проходила з 25 липня по 1 серпня, 2015р. в Буенос-Айресі (Аргентина) більшість вчених висловились проти створення бойових роботів з АСО. Більше 1000 учасників цього найбільшого міжнародного форуму підписали відкритий лист проти «гонки озброєнь у галузі військового застосування штучного інтелекту» і за заборону «наступальної автономної зброї». У числі тих, хто підписав лист: засновник «Tesla» Елон Маск, співзасновник «Apple» Стів Возняк, знаменитий фізик Стівен Хокінг, і засновник компанії «DeepMind», яка домоглася в створенні штучного інтелекту значних успіхів, Деміс Хассабіс¹.

У квітні 2013, травні 2014 і червні 2015 року питання застосування бойових роботів з АСО піднімалося на нарадах, що проводились під егідою ООН в рамках обговорення розвитку Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї. Рада безпеки ООН висловила стурбованість і рекомендувала встановити мораторій на розвиток автономних бойових роботів (Lethal autonomous robotics - LAR) Дане рішення ООН має рекомендаційний характер і не є обов'язковим до виконання.

Незважаючи на це провідні промислові держави світу продовжують розвиток, а іноді і практичне впровадження, автономних бойових роботів. Так в США вже доведений до стадії випробувань автономний безпілотний винищувач X47B, в Ізраїлі розробляється мережа автоматичних кулеметних установок для прикриття кордону, Південна Корея розробляє наземний автономний бойовий робот SGR-1 та ін.²

Висновки.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що міжнародне співтовариство повинно розробити спеціальний міжнародний договір, який би регулював питання застосування у збройних конфліктах бойових роботів, закріплював їх легальний статус, а також визначав суб'єктів, які повинні нести відповідальність за неправомірні дії бойових роботів. Даний міжнародний договір може бути укладений у вигляді окремої конвенції або у вигляді додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949р.

Крім загальних положень, що стосуються ратифікації та застережень, даний міжнародний договір повинен включати наступні положення:

1. Сфера застосування договору включає всі ситуації, зазначені в статті 2, для всіх Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р а також передбачені в п. 4 ст. 1 Додаткового протоколу I до цих Конвенцій.

2. Вступна частина договору повинна вживати наступні терміни : «бойовий робот», «державна приналежність бойового робота», «озброєння бойового робота», «класифікація бойових роботів» «програмне забезпечення бойового робота», «система розпізнавання бойового робота на свій-чужий» та інше.

3. Загальні положення даного договору повинні передбачати конкретні технічні критерії підконтрольності бойового робота військовому командуванню сторони договору. Кожний бойовий робот який використовується, повинен бути внесений у спеціальний реєстр, який веде військове командування сторони договору. Кожному бойовому роботу повинен присвоюватись цифровий код, що дозволяє ідентифікувати його як військовий об'єкт. Програмне забезпечення та управління бойового робота повинні повністю

¹ Автономные боевые роботы – будет ли новая гонка вооружений? URL : <https://interaffairs.ru/news/show/13621>

² Ian G. R. Show. Robot Wars : US Empire and geopolitics in the robotic age // Security Dialogue, vol. 48, 5: pp. 451-470. , First Published August 31, 2017.

виключати дії, які можуть спричинити випадкову втрату життя, поранення серед цивільного населення та інших захищених осіб, нанесення шкоди цивільним об'єктам який був би надмірним по відношенню до очікуваної конкретної і безпосередньої військової переваги. Використання бойовим роботом зброї масового знищення категорично забороняється. Використання бойового робота з повністю автономною системою озброєння повинно бути обмежено.

4. Спеціальні положення договору повинні передбачати параметри бойового застосування бойового робота, будь то стан війни, перемир'я, міжнародна контртерористична або коаліційна операція. Також повинна бути передбачена деактивація контролюючим військовим командуванням бойового роботу на випадок втрати контролю за ним. Особа яка управляє бойовим роботом за допомогою дистанційного управління (оператор) або особа, що запрограмувала його на виконання бойового завдання, вважається комбатантом.

5. Спеціальні положення договору повинні передбачати відповідальність за порушення норм МГП. В разі порушення норм МГП бойовим роботом, відповідальність несе особа яка управляла бойовим роботом або військове командування якому належить дана бойова одиниця та компанія розробник. Кримінальна відповідальність за злочини зазначених вище осіб повинна наступати тільки за наявності прямого причинно-наслідкового зв'язку між скоєним злочином та діями цих осіб, що спрямовані на вчинення злочину. Кримінальна відповідальність може наступити також для тих осіб, які прийняли рішення про застосування бойового робота в конкретному місці в зоні збройного конфлікту. Потерпілим також повинно бути надано право на отримання компенсації за заподіяну шкоду.

Анотація.

У статті розглядаються питання міжнародно-правового регулювання застосування бойових роботів (дронів). Співставляються позитивні і негативні аспекти їх впровадження. Аналізуються можливі підходи до регулювання використання бойових роботів. Авторами робиться висновок щодо необхідності правового регулювання застосування бойових роботів (дронів) з боку міжнародного гуманітарного права.

Summary.

The article considers the issues of international legal regulation of the use of combat robots (drones). The positive and negative aspects of their implementation are compared. Possible approaches to regulating the use of combat robots are analyzed. The authors conclude that the need for legal regulation of the use of combat robots (drones) by international humanitarian law.

References:

1. Буренок В.М., Ивлев А.А., Корчак В.Ю. Развитие военных технологий XXI века: проблемы, планирование, реализация. – Тверь, Издательство ООО "Купол". 2009. С. 46-47
2. Frank Sauer, Niklas Schorning. Killer drones: The silver bullet' of democratic warfare? // Security Dialogue, vol. 43, 4: pp. 363-380., First Published August 15, 2012.
3. Boeing представила новый боевой дрон под управлением искусственного интеллекта URL: https://24tv.ua/ru/boeing_predstavila_novyj_boevoj_dron_pod_upravleniem_iskusstvennogo_intellekta_n1118986 (дата звернення 10.11.2021)
4. Уорхем М. Козюлин В. Б., Грант Т. Боевые роботы : угрозы учтенные или непредвиденные // Индекс безопасности. Москва. 2016 №3-4. С. 86
5. Schmitt M.N. Autonomous Weapon Systems and International Humanitarian Law: A Reply to the Critics // Harvard National Security Journal Features. 2013. Vol. 4 (2). P. 23.
6. IDC: мировой рынок робототехники вырастет до 188 миллиардов долларов URL: <https://www.computerworld.ru/news/IDC-mirovoy-rynok-robototekniki-k-2020-godu-vyrastet-do-188-milliardov-dollarov> (дата звернення 10.11.2021)
7. Внять призыву. Запрет боевых роботов – это моральный и правовой императив URL : <https://www.hrw.org/ru/report/2018/08/21/325480>
8. Санкт-Петербургская декларация «Об отмене взрывчатых и зажигательных пуль» 1968 г. URL: <https://www.icrc.org/ru/document/sankt-peterburgskaya-deklaraciya-1868-g-ob-otmene-vzryvchatyh-i-zazhigatelnyh-pul-polnyu>
9. Конвенція про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р. URL : https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/hague-convention-iv_181007.htm
10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

11. Глебов И. Н. Дроны военного назначения URL : <https://humanlaw.ru/9-article/4-prava-voennykh-dronov.html>
12. Автономные боевые роботы – будет ли новая гонка вооружений? URL : <https://interaffairs.ru/news/show/13621>
13. Ian G. R. Show. Robot Wars : US Empire and geopolitics in the robotic age // Security Dialogue, vol. 48, 5: pp. 451-470. , First Published August 31, 2017.

Denysenko Sergiy,

Ph.D, Associate Professor,

Department of International, European and Environmental Law, Sumy State University.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8453-8606>

Ilchenko Oleksandr,

Ph.D, Associate Professor,

Department of Criminal Justice, Sumy State University, Sumy, Ukraine.

ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-4885-2205>

The concept and classifying of qualifications in electoral law

Поняття та класифікація цензів у виборчому праві

Deshko L.M., Tymchenko L.O.

Key words:

qualifications, elections, constitution, age, qualification citizenship, residency requirement, moral qualification, qualification capacity, professional qualification, sexual qualification

Ключові слова:

цензи, вибори, конституція, віковий ценз, ценз громадянства, ценз осілості, моральний ценз, ценз дієздатності, професійний ценз, статевий ценз.

Постановка проблеми. Світова виборча практика передбачає окремі обмеження в загальному виборчому праві – цензи, запровадження яких має на меті чітко визначення кола виборців, а також критеріїв, за якими окреслюються претенденти на місце у представницькому органі публічної влади¹. Виборчі цензи є однією із складових загального виборчого права². Проблематика розуміння поняття виборчого цензу є доволі розробленою у вітчизняній та зарубіжній правничій доктрині. Динаміка наукових досліджень на цю тему в українській бібліографії збільшується протягом останніх років, після розроблення, ухвалення та набрання чинності Виборчим кодексом України³. Втім, однотайності вчених щодо визначення цього поняття немає. Для з'ясування поняття виборчого цензу, його видів, основних його рис та правової природи слід вдатися до аналізу існуючих нині в літературі позицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На дослідженні окремих аспектів правової природи та видів виборчих цензів зупинялися такі науковці: Бучин М., Глиняний І., Дмитрієв Ю., Ігнатенко В., Ключковський Ю., Марцеляк О., Марцеляк С., Солоненко О. та інші. Водночас, в умовах постійного реформування та удосконалення виборчого законодавства, потребують додаткової уваги наукові підходи до характеристик виборчих цензів запроваджених у національній правовій системі.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою дослідження є розробка підходів щодо поняття та класифікації цензів у виборчому праві.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як вже зазначалося, Виборчий кодекс України набрав чинності в 2019 р. Проаналізуємо наукові позиції вчених, які працювали над розробкою цього питання до реформування виборчого законодавства України.

Так, О. Марцеляк та С. Марцеляк зазначають, що «виборчі цензи – це передбачені Конституцією чи виборчим законодавством вимоги (умови) щодо осіб для отримання чи здійснення ними виборчого права, які зумовлені потребами суспільства чи є об'єктивними за природою (вік, дієздатність), що чітко визначають електорат країни й окреслюють коло претендентів на мандат представницького органу, гарантуючи цим заборону привілеїв чи дискримінаційних перепон для окремих індивідів або груп індивідів»⁴. Можемо констатувати, що ця дефініція є лаконічною й водночас змістовною, з якої можна виділити найголовніші суттєві риси цензу у виборчому праві як правового явища. Зокрема, до них належить формальна закріпленість, а також те, що ті чи інші цензи мають бути передбачені нормами законодавства. Але постає питання, чи можна до рис виборчих цензів віднести універсальний характер. Так, ч. 3 ст. 21 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. (далі – Декларація) закріплює наступне: «Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному

¹ Марцеляк О.В., Марцеляк С.М. Правова природа й види цензів у виборчому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Випуск 33. Том 1. С. 80.

² Поличко Т., Бисага Ю., Берч В., Дешко Л., Нечипорук Г., Петрецька Н. Верховенство конституційних норм у національній системі права. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. С.3-4.

³ Виборчий кодекс України : Закон України від 19 грудня 2019 року № 396-ІХ. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>. (дата звернення: 28.09.2021).

⁴ Марцеляк О.В., Марцеляк С.М. Правова природа й види цензів у виборчому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Випуск 33. Том 1. С. 83.

виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування»¹. Декларація проголошує необхідність існування та реалізації загального та рівного виборчого права, проте не можна констатувати *de facto* абсолютну рівність у цьому питанні – як відносно права голосу, так і відносно права бути кандидатом на певний виборний мандат.

Практика реалізації виборчих процесів в Україні та світі, сьогодні та у ретроспективному аспекті, показує, що абсолютна рівність у виборчих правах для всіх суспільних категорій *de facto* не забезпечено. Сама ж наявність цензу у виборчому праві не свідчить про те, що саме ценз/цензи є одним з чинників такого не забезпечення. Слушною є точка зору Ю. Ключковського, який тлумачить рівність виборчого права через формальний та матеріальний аспект. Так, перший аспект науковець зводить до принципу, що «...формальна рівність права голосу означає, що усі носії цього права мають однакову кількість голосів на відповідних виборах. Найбільш поширена (й історично перша) формула формальної рівності виражається фразою «один виборець – один голос». Так, ще на початку ХХ ст. дослідники виборчого права вказували: «Загальне виборче право може бути рівним, коли кожен виборець має тільки один голос, чи нерівним, коли привілейовані виборці... мають право подавати кілька голосів»². Другий же аспект Ю. Ключковський зводить до однакового значення голосу кожного виборця для формування представницьких органів влади, тобто «однакової ваги голосу». Принцип же рівності пасивного виборчого права науковець тлумачить як далеко не однозначний, проте зазначає, що ця неоднозначність не стосується принципу рівності права бути кандидатом на виборах»³.

Відтак, існування виборчих цензів цілком природньо співвідноситься із функціонуванням рівного виборчого права. Якщо принцип рівного виборчого права є універсальним, то виборчі цензи в цілому не мають універсального характеру, окрім деяких їх різновидів (вік, дієздатність та інші об'єктивно обумовлені). Функціонування інституту виборчих цензів обумовлюється низкою чинників, наприклад, історичними умовами розвитку та формування політично-правової системи держави, традиціями державотворення, релігійними факторами, поточними орієнтирами та завданнями державотворення тощо.

У зв'язку з цим, однак із твердженням О. Марцеляка, що «...виборчі цензи зумовлюються потребами суспільства, тобто окремі їхні різновиди можуть мати реалізацію тільки в конкретних історично-політичних умовах і не є універсальними для всіх держав та правових систем. Що стосується співвідношення виборчих цензів і загального виборчого права, то науковці слушно зазначають, що у більшості країн щодо активного виборчого права зберігаються лише віковий ценз, ценз громадянства та ценз дієздатності (рідше – моральний виборчий ценз та ценз осілості). Що ж стосується пасивного виборчого права, то тут застосування виборчих цензів є більш поширеним, що, однак, часто є виправданим. Вважається, що охоронні чи технічні виборчі цензи коректують принцип загальних виборів, не порушуючи, як правило, його. Що ж стосується дискримінаційних виборчих цензів, то вони передбачають або відхилення від принципу загальних виборів, або взагалі відмову від нього. Проте, робиться раціональне зауваження, що застосовуючи охоронні чи технічні виборчі цензи, необхідно звертати увагу на специфіку держави, історичне минуле, рівень розвитку суспільства та ін.»⁴.

Наступною ознакою виборчого цензу є гарантування недискримінації для окремих груп індивідів під час реалізації ними активного чи пасивного виборчого права. Бачиться, ця риса дещо дисонує із попередньою, адже суб'єктивна зумовленість існування виборчих цензів уже вказує на потенційні обмеження для певних категорій суспільства. Детальніше про цей аспект мова йтиме у подальшому, під час класифікації виборчих цензів та розкриття їхньої генези і правової природи.

І. Глинаний, розкриваючи природу виборчих цензів, не формує власного визначення цієї категорії, проте систематизує наявні точки зору дослідників із цієї проблематики:

1) Ю. Дмитрієв і В. Ізраєлян вважають, що виборчі цензи являють собою встановлені законодавством обмеження⁵.

2) В. Ігнатенко та А. Штурнев розуміють під виборчими цензами встановлені законами обмеження виборчих прав громадян⁶.

3) В. Маклаков оперує поняттям «умов», при цьому розглядаючи терміни «ценз» і «кваліфікація» як синонімічні. Він пише: «... коло осіб, за якими конституція і виборчі закони визнають виборчі права, обмежується так званими цензами (кваліфікаціями), тобто спеціальними умовами»⁷.

¹ Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Стор. 89. Ст. 3103. Код акта 45085/2008.

² Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. К.: ВАІТЕ, 2018. С.319.

³ Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. К.: ВАІТЕ, 2018. С.348.

⁴ Бучин М. А. Виборчі цензи та принцип загального виборчого права. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download/3350/2923/> (дата звернення: 28.09.2021).

⁵ Дмитриев, Ю. А. Избирательное право : учебник. М. : ЗАО Юстицинформ, 2008. 486 с.

⁶ Игнатенко В.В., Штурнев А.В. Словарь-справочник по избирательному праву. Иркутск, 1998. 259 с.

⁷ Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Общая часть: Учебник для вузов / Рук. авт. колл. и отв. ред. Б.А. Страшун. 4-е изд., обновл. и дораб. М.: Норма, 2005. 673 с.

4) Н. Добринін визначає виборчий ценз як систему «умов і обмежень, встановлених для здійснення активного або пасивного виборчого права»⁸.

На нашу думку, перелічені вище визначення позбавлені комплексності тлумачення поняття виборчих цензів і повноцінного розуміння їхньої правової природи. Якщо порівнювати ці дефініції із аналізованою вище (авторства О. Марцеляка та С. Марцеляк), то вони мають фрагментарний характер і не дають повного розуміння щодо правової природи, функціонування та ролі виборчих цензів для суспільства і держави.

Міркуючи над правовою природою виборчого цензу, російський дослідник І. Борисов зазначає: «ценз за своєю правовою природою представляє саме встановлені правовими нормами умови допуску особи до реалізації виборчих прав (оскільки, виходячи з теорії правоздатності, права, втім числі виборчі, належать людині від народження, але реалізувати він їх може з набуттям дієздатності, у конкретній ситуації – електорально-правової дієздатності, яка пов'язана якраз із категорією виборчих цензів, що різняться для активного і пасивного виборчого права)»⁹. У загальному розумінні, науковець вважає за необхідне розглядати виборчі цензи як умови, обов'язкова наявність яких зумовлює законну можливість реалізувати виборчі права. Також вчений наголошує на існуванні дискусії стосовно вживання термінів «цензи» та «обмеження» та їхнього співвідношення, і пропонує розв'язати її шляхом розуміння понять «виборчі цензи» та «обмеження активного й пасивного виборчого права» як взаємозамінних¹⁰.

Таким чином, науковець відобразив у власному підході до розуміння виборчих цензів ознаку їхньої формальної закріпленості. Разом з тим, в вище зазначеному підході не зазначено, що цензи у виборчому праві країн зумовлюються низкою об'єктивних і суб'єктивних ознак. Аналізуючи класифікацію виборчих цензів, вчений побіжно наголошує на тому, що практика функціонування виборчого законодавства тих чи інших держав визначалась умовами їхнього історичного розвитку та чинниками ментальності суспільства.

Подібного підходу, але більш звужено, розуміє виборчий ценз і Е. Занько, яка зазначає, що «це спеціальні умови, які обмежують набуття виборчих прав»¹¹. Вчена не виокремлює жодних ознак виборчого цензу, але вказує на еволюцію розуміння цього поняття. На погляд Е. Занько «раніше термін «виборчі цензи» асоціювався із обмеженнями не в найкращому сенсі цього слова (наприклад, майновий ценз, який обмежував бідних громадян у можливості впливати на суспільно важливі рішення), то зараз сприйняття цієї категорії змінилось до більш позитивної (наприклад, віковий чи освітній ценз)»¹². Тим не менш, таке формулювання вбачається дискусійним адже виборчих прав громадяни набувають від народження, але реалізувати можуть завдяки приналежності до громадянства, досягненню певного віку, наявності дієздатності (лише деякі з існуючих виборчих цензів). Позбавлення ж або обмеження виборчих прав має супроводжуватись низкою обставин, що можуть моделюватись незалежно від самого громадянина, тому доцільніше вести мову про виборчий ценз як спеціальну умову, що обмежує реалізацію виборчого права певними категоріями осіб. У цьому контексті більш слушною виглядає точка зору О. Солоненка, який тлумачить цензи у виборчому праві як «обмежувальні умови, відповідність яким є підставою для допуску (не допуску) громадян до участі у реалізації конституційного права на участь у виборах»¹³.

Науковець Н. Кондратовича зазначає, що виборчі цензи – це встановлені конституцією або виборчим законодавством умови обмеження допуску осіб до реалізації виборчих прав. Виборчі цензи тією чи іншою мірою викривляють принцип загального виборчого права, але ідея цієї засади не повинна доводитись до абсурду, тому юридичні обмеження є цілком виправданими¹⁴. Такий підхід не висвітлює зумовленості існування та функціонування виборчих цензів низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів, хоча автор і робить наголос на співвідношенні їх із принципом загального виборчого права та тому, що воно не може бути зведеним до абсолюту, інакше нівелюється засада раціональності існування виборчої системи та ефективного її функціонування. На наш погляд, ця «риси» обов'язково має враховуватись під час комплексного тлумачення категорії виборчих цензів.

⁸ Глиняний І. В. Поняття виборчих цензів, критерії їх класифікації та їх роль у сучасному суспільстві. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. Вип. 2, 2019. С. 22-34.

⁹ Выборы в мире: избирательные цензы / И. Б. Борисов, А. Г. Головин, А. В. Игнатов, Ю. Ю. Комиссаров. Под общ. ред. И. Б. Борисова. М.: РОИПП, 2015. С.21.

¹⁰ Выборы в мире: избирательные цензы / И. Б. Борисов, А. Г. Головин, А. В. Игнатов, Ю. Ю. Комиссаров. Под общ. ред. И. Б. Борисова. М.: РОИПП, 2015. С.22.

¹¹ Занько Э. Н. Роль государства в реализации избирательного ценза: историко-политическая ретроспектива. Конференция «Ломоносов 2013». URL: https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2013/2211/54806_1b4a.pdf (дата звернення: 28.09.2021).

¹² Занько Э. Н. Роль государства в реализации избирательного ценза: историко-политическая ретроспектива. Конференция «Ломоносов 2013». URL: https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2013/2211/54806_1b4a.pdf (дата звернення: 28.09.2021).

¹³ Солоненко О. М. Виборчі цензи: умови реалізації виборчого права. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/13279/1/Проб.%20та%20стан%20дотр.%20захист._p17-18.pdf (дата звернення: 28.09.2021).

¹⁴ Кондратович Н. М. Избирательные цензы (квалификации). URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/49173/1/ИЗБИРАТЕЛЬНЫЕ%20ЦЕНЗЫ.pdf> (дата звернення: 28.09.2021).

Таким чином, проаналізувавши існуючі в літературі точки зору науковців щодо поняття цензів у виборчому праві, можемо запропонувати власний підхід до його визначення. Виборчі цензи – це сукупність вимог (умов), передбачених конституцією держави та (або) її виборчим законодавством, які слугують умовами допуску (або недопуску) фізичних осіб або певних груп фізичних осіб для отримання та (або) реалізації їхнього активного та пасивного виборчого права, які зумовлені об'єктивними та (або) суб'єктивними обставинами, в тім числі історичним розвитком правової систем і традиціями державотворення.

Зауважимо також, що функціонування інституту виборчих цензів може обмежувати реалізацію принципу загального виборчого права. Проте, абсолютна реалізація цього принципу є неможливим ідеалом, радше утопією, і поточні завдання процесу державотворення, а також стану суспільного розвитку цілком можуть корелювати з запровадженням виборчих цензів.

Деякі цензи у виборчому праві виконують роль допуску громадян до реалізації права на участь у виборах, інші ж – навпаки обмежують це право. Відповідно, ці дві групи також класифікуються за різними підставами, чому у науковій літературі приділено дещо більше уваги, аніж дослідженню поняття виборчого цензу.

Так, О. Марцеляк та С. Марцеляк виділяють такі різновиди цензів у виборчому праві: ценз громадянства; віковий ценз; ценз дієздатності (виражається в обмеженні реалізації виборчого права громадян, які визнані судом недієздатними¹. «Такими визнаються особи, які внаслідок хронічного, стійкого психологічного розладу не здатні усвідомлювати значення своїх дій і (або) керувати ними (ст. 39 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р.); ценз; моральний ценз. Отже, ця обставина є кваліфікуючою, вирішальною ознакою для позбавлення громадянина статусу суб'єкта виборчого процесу, що реалізує пасивне виборче право)», зазначають вчені². Також, проаналізувавши зарубіжну практику застосування виборчих цензів, науковець називає такі, як ценз грамотності (освіти), майновий (податковий) ценз, професійний ценз, статевий ценз, національний (расовий) ценз, релігійний ценз, родинний ценз, статевий ценз³.

Науковець І. Глиняний в своїх дослідженнях класифікує (групує) виборчі цензи на процедурні та нетрадиційні⁴. До першої групи вчений відносить нормативно закріплені процедури реалізації активного і (або) пасивного виборчого права, обставлені цілим рядом свідомо нездійснених або важких у виконанні умов (іноді таку загороджувальну функцію виконує сукупність цензів, кожен з яких окремо є цілком розумним). Серед процедурних цензів дослідник називає сукупність цензів, які нівелюють пасивне виборче право для певних категорій громадян (наприклад, коли для реалізації права на отримання виборчого мандату кандидат має відповідати відразу кільком цензам), ускладнену процедуру реєстрації громадян як виборців для реалізації ними права голосу, встановлення складних умов для кандидатів під час реєстрації них для балотування, мовний ценз, який виражається у забороні використання інших, окрім державної, мов для ведення процедурної виборчої документації тощо⁵.

Наявність нетрадиційних цензів науковцем обґрунтовується поточними політичними обставинами в державі: як приклад, він наводить ситуацію, яка склалася в Україні у зв'язку з війною на Донбасі⁶. Таким чином, у літературі з'явилося таке поняття, як «сепаратистський ценз», який стосується осіб, що були причетні до формування та діяльності терористичних організацій Донецька народна республіка та Луганська народна республіка – з метою недопущення потрапляння їх до виборчих органів публічної адміністрації за списками українських політичних партій. Іншим різновидом нетрадиційних цензів І. Глиняний вважає корупційний ценз – позбавлення виборчого права у разі, якщо протягом останніх років до проведення виборів особа мала звинувачення в політичній або економічній корупції⁷.

Вище зазначений підхід І. Глиняного щодо нетрадиційних цензів цілком підпадає під уже усталену і запроваджену в науці категорію цензів, зумовлених історичними, політичними обставинами і потребами суспільства. Так, запропонований науковцем сепаратистський ценз обумовлений загрозами державному суверенітету тощо, корупційний ценз обумовлений, як загальновідомо, зависоким рівнем корупції в Укра-

¹ Марцеляк О.В., Марцеляк С.М. Правова природа й види цензів у виборчому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Випуск 33. Том 1. С. 83.

² Марцеляк О.В., Марцеляк С.М. Правова природа й види цензів у виборчому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Випуск 33. Том 1. С. 82.

³ Марцеляк О.В., Марцеляк С.М. Правова природа й види цензів у виборчому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Випуск 33. Том 1. С. 84.

⁴ Глиняний І. В. Поняття виборчих цензів, критерії їх класифікації та їх роль у сучасному суспільстві. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. Вип. 2, 2019. С. 30

⁵ Глиняний І. В. Поняття виборчих цензів, критерії їх класифікації та їх роль у сучасному суспільстві. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. Вип. 2, 2019. С. 29.

⁶ Глиняний І. В. Поняття виборчих цензів, критерії їх класифікації та їх роль у сучасному суспільстві. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. Вип. 2, 2019. С. 30.

⁷ Глиняний І. В. Поняття виборчих цензів, критерії їх класифікації та їх роль у сучасному суспільстві. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. Вип. 2, 2019. С. 22-34.

їні та завданнями антикорупційної політики в Україні. Отже, в аналізованому підході на позначення вже існуючої категорії виборчих цензів був застосований інший термін.

Вчений К. Арановський поділяє виборчі цензи на такі групи:

- 1) технічні (обмеження, що мають на меті впорядкувати процедуру та результати виборів. Технічні цензи відображають усталені суспільні уявлення про склад тих громадян, участь яких у виборах (і в політиці загалом) носить конструктивний і відповідальний характер. Вони не переслідують мету обмеження участі неугідних владі громадян у виборах): ценз громадянства, ценз дієздатності, ценз осілості, віковий ценз, ценз освіченості (грамотності);
- 2) охоронні (обмеження, суть яких полягає в тому, що вони позбавляють права участі у виборах тих людей, ... «вплив яких на політику може виявитись небезпечним для державного ладу, суперечить суті політичного режиму, але не пов'язане з порушенням уявлень про справедливість»): моральний ценз, військовий ценз, службовий ценз, ценз банкрутства;
- 3) дискримінаційні (виборчі цензи, що передбачають «... безтермінове позбавлення виборчих прав, що застосовується до представників опозиції, а також до категорій громадян, соціально-правова незахищеність яких дає привід ігнорувати їх політичні інтереси»): статевий ценз, майновий ценз, расовий ценз, релігійний ценз⁸.

При такій класифікації простежується логічний критерій – підстава логічного поділу, яка полягає у мірі впливу, ступені регулювання виборчими цензами виборчого процесу всередині держави: від ліберального регулювання, охорони публічного інтересу, державного суверенітету, до прямого втручання у обмеження чи позбавлення виборчих прав громадян в угоду інтересу владної групи осіб або правлячої неформально релігійної спільноти. Втім, аналіз виокремленої вченим третьої групи показує, що вона певним чином збігається із когортою виборчих цензів, що обумовлюються суб'єктивними чинниками. Наприклад, запровадження релігійних цензів у певних державах протягом історичного плину пов'язане із тим, що традиції державотворення у них будувались навколо релігійного чинника і правляча еліта цілком збігалась із верхівкою релігійної ієрархії. В той же час, якщо застосувати інший критерій класифікації, то очевидною є дискримінація певної групи за релігійною ознакою і позбавлення їх виборчих прав.

Не варто вважати, що дискримінаційні виборчі цензи характерні лише для держав не світського характеру. Україна, перебуваючи в складі Російської імперії та Радянського Союзу, також зазнала досвіду їхнього застосування. М. Саламатова, аналізуючи добільшовицький і радянський період у контексті реалізації виборчих цензів, зазначила наступне: «У Російській імперії протягом першої чверті ХХ ст. відбулася зміна трьох виборчих систем, у рамках яких визначення кола учасників виборів (електорального кола) проходило на принципово різних підставах. Дореволюційні виборчі цензи, не будучи передовими й демократичними, тим не менш, цілком відповідали основним тенденціям розвитку цензів європейських держав початку ХХ ст. Радянські цензи за своїм змістовим наповненням були одними з найбільш оригінальних у світовій електоральній практиці і здійснювали значний вплив на розширення виборчих прав у світовій практиці»⁹.

Вчена підкреслює, що «...незважаючи на суттєві розбіжності добільшовицьких і радянських цензів, їх парадоксальним чином об'єднувала нетипова роль для світової практики організації виборчих систем. Виборчі цензи ні під час самодержавства, ні під час радянської влади не мали визначальної ролі для формування електорального корпусу і забезпечення складу органів влади, який був бажаним для владної верхівки. Основного значення набувала перевага у нормах представництва лояльних до влади груп населення. Провідною особливістю радянських цензів стали не властиві для них функції, які вони виконували у виборчій і політичній системах СРСР. Обмеження виборчих прав застосовувалось переважно як спосіб соціально-економічного тиску на неблагонадійні для влади прошарки населення «постреволюційного радянського суспільства»¹⁰.

Такої ж точки зору щодо класифікації виборчих цензів дотримується і дослідниця О. Гусєва. Вчена аналізує в своїх дослідженнях зарубіжний досвід щодо реалізації виборчих цензів, які належать до технічних, охоронних і дискримінаційних та однастайна із К. Арановським щодо їх класифікації¹¹.

Отже, на підставі вище проаналізованих підходів, які є в доктрині виборчого права, аргументуємо власний підхід до класифікації виборчих цензів. Пропонується за основу взяти базову типологію, усталену для вітчизняної науки виборчого права, яка поділяє цензи у виборчому праві на природні (об'єктивні, технічні) та зумовлені потребами суспільства, історичними традиціями державотворення та поточними завданнями державотворення. Зважаючи на підхід К. Арановського, вважаємо за потрібне деталізувати й

⁸ Арановський К. В. Государственное право зарубежных стран. М., 1998. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/books/127/25/#chlist> (дата звернення: 30.09.2021).

⁹ Саламатова М. Российские и зарубежные избирательные цензы в первой трети XX в.: буква закона и реальность. *Quaestio Rossica*. Vol. 5, 2017, № 3. С. 722.

¹⁰ Саламатова М. Российские и зарубежные избирательные цензы в первой трети XX в.: буква закона и реальность. *Quaestio Rossica*. Vol. 5, 2017, № 3. С. 724.

¹¹ Гусєва О. Ю. Виды избирательных цензов. *Вестник ВГАВТ*, 2013. Выпуск 35. С. 15.

структурувати цю класифікацію таким чином: природні (об'єктивні, технічні) виборчі цензи: ценз громадянства, віковий ценз, ценз дієздатності; цензи зумовлені потребами суспільства, історичними традиціями державотворення та поточними завданнями державотворення: охоронні (моральний ценз, військовий ценз, податковий ценз, ценз банкрутства); процедурні (цензи, пов'язані з нормами регулювання виборчого процесу та його аспектів реєстрації кандидатів, ведення виборчої документації тощо); дискримінаційні (релігійний ценз, расовий ценз, майновий ценз тощо).

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Підсумовуючи наголосимо, що в законодавстві України використовується низка різноманітних цензів, які мають спрямування на різні групи суб'єктів, об'єкти, виконують різні функції в механізмі правового регулювання.

В результаті проведеного аналізу існуючих наукових позицій щодо тлумачення поняття виборчого цензу, запропонуємо власний підхід до розуміння цієї правової категорії. Пропонується вважати виборчими цензами сукупність вимог (умов), передбачених конституцією держави та (або) її виборчим законодавством, які слугують умовами допуску (або недопуску) фізичних осіб або певних груп фізичних осіб для отримання та (або) реалізації їхнього активного та пасивного виборчого права, які зумовлені об'єктивними та (або) суб'єктивними обставинами, в тім числі історичним розвитком правової систем і традиціями державотворення.

На підставі аналізу існуючих в правничій доктрині підходів до класифікації виборчих цензів, пропонуємо підхід, який будується на конвергенції існуючих і надає більш комплексне і деталізоване уявлення про типологію виборчих цензів:

- 1) природні (об'єктивні, технічні) виборчі цензи: ценз громадянства, віковий ценз, ценз дієздатності;
- 2) зумовлені потребами суспільства, історичними традиціями державотворення та поточними завданнями державотворення: охоронні (моральний ценз, військовий ценз, податковий ценз, ценз банкрутства); процедурні (цензи, пов'язані з нормами регулювання виборчого процесу та його аспектів реєстрації кандидатів, ведення виборчої документації тощо); дискримінаційні (релігійний ценз, расовий ценз, майновий ценз тощо).

Анотація.

Стаття присвячена питанням науково-теоретичного аналізу поняття та класифікації цензів у виборчому праві. Підкреслено, що світова виборча практика передбачає окремі обмеження в загальному виборчому праві – цензи, запровадження яких має на меті чітко визначення кола виборців, а також критеріїв, за якими окреслюються претенденти на місце у представницькому органі публічної влади. Наголошено, що в українському законодавстві використовується достатньо велика кількість різноманітних цензів, які мають спрямування на різні групи суб'єктів, об'єкти, виконують різні функції в механізмі правового регулювання. Запропоновано власний підхід до розуміння цієї правової категорії. Пропонується вважати виборчими цензами сукупність вимог (умов), передбачених конституцією держави та (або) її виборчим законодавством, які слугують умовами допуску (або недопуску) громадян або певних груп громадян для отримання та (або) реалізації їхнього активного та пасивного виборчого права, які зумовлені об'єктивними та (або) суб'єктивними обставинами, в тім числі історичним розвитком правової систем і традиціями державотворення. Завдяки аналізу існуючих в українській та зарубіжній правничій доктрині підходів до класифікації виборчих цензів, було вирішено запропонувати власний підхід, який будується на конвергенції існуючих і надає більш комплексне і деталізоване уявлення про типологію виборчих цензів: природні (об'єктивні, технічні) виборчі цензи: ценз громадянства, віковий ценз, ценз дієздатності; зумовлені потребами суспільства, історичними традиціями державотворення та поточними завданнями державотворення: охоронні (моральний ценз, військовий ценз, податковий ценз, ценз банкрутства); процедурні (цензи, пов'язані з нормами регулювання виборчого процесу та його аспектів реєстрації кандидатів, ведення виборчої документації тощо); дискримінаційні (релігійний ценз, расовий ценз, майновий ценз тощо).

Summary.

The paper is dedicated to issues on scientific and theoretical analysis of the concept and classifying of qualifications in Electoral Law. There is outlined, the world electoral practice provides particular restrictions in general Electoral Law. These restrictions are qualifications, implementation of which is aimed to identification of clear cycle of electors as well as criteria for applicants for an official in representative bodies of Public Authority. There is stressed, essential quantity of different qualifications that are directed to different groups of entities, have different objects, and conduct different functions in the Legal Regulation Mechanism, are applied in legislation of Ukraine. The approach to understanding of this legal category is suggested by author. There is suggested to understand electoral qualifications as a complex of requirements (circumstances) that are provided by Constitution of a state and (or) its' Electoral Legislation; these requirements (circumstances) play a role of conditions of admission (or non-admission) of citizens or specific groups of citizens to realization of their active and passive voting right, and they are based on objective and (or) subjective circumstances including

historical development of legal system and customs of development of a state. The approach to classifying of electoral qualifications was suggested by author due to analysis of current approaches in Ukrainian and foreign legal doctrines. This approach is based on the convergence of existing electoral qualifications and provides more comprehensive and detailed image about typology of electoral qualifications. This typology includes: natural (objective, technical) electoral qualifications (citizenship qualification, age qualification, legal capacity qualification); provided by demands of society, historical customs of development of a state, and current tasks of development of a state (protective including moral qualification, military qualification, tax qualification, bankruptcy qualification; procedural, that are related to regulative provisions for electoral process, registration of applicants, application of electoral documents etc.; and discriminatory (religious qualification, racial qualification, property qualification, etc.).

References:

1. Марцеляк О.В., Марцеляк С.М. Правова природа й види цензів у виборчому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Випуск 33. Том 1. С. 79-93.
2. Поличко Т., Бисага Ю., Берч В., Дешко Л., Нечипорук Г., Петрецька Н. Верховенство конституційних норм у національній системі права. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 220 с.
3. Виборчий кодекс України : Закон України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>. (дата звернення: 28.09.2021).
4. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Стор. 89. Ст. 3103. Код акта 45085/2008.
5. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. К.: ВАІТЕ, 2018. 908 с.
6. Бучин М. А. Виборчі цензи та принцип загального виборчого права. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download/3350/2923/> (дата звернення: 28.09.2021).
7. Дмитриев, Ю. А. Избирательное право : учебник / Ю. А. Дмитриев, В. Б. Израелян – М. : ЗАО Юстицинформ, 2008. 486 с.
8. Игнатенко В.В., Штурнев А.В. Словарь-справочник по избирательному праву. Иркутск, 1998. 259 с.
9. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Общая часть: Учебник для вузов / Рук. авт. колл. и отв. ред. Б.А. Страшун. 4-е изд., обновл. и дораб. М.: Норма, 2005. 673 с.
10. Глинаний І. В. Поняття виборчих цензів, критерії їх класифікації та їх роль у сучасному суспільстві. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. Вип. 2, 2019. С. 22-34.
11. Выборы в мире: избирательные цензы / И. Б. Борисов, А. Г. Головин, А. В. Игнатов, Ю. Ю. Комиссаров. Под общ. ред. И. Б. Борисова. М.: РОИПП, 2015. 336 с.
12. Занько Э.Н. Роль государства в реализации избирательного ценза: историко-политическая ретроспектива. Конференция «Ломоносов 2013». URL: https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2013/2211/54806_1b4a.pdf (дата звернення: 28.09.2021).
13. Солоненко О. М. Виборчі цензи: умови реалізації виборчого права. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/13279/1/Проб.%20та%20стан%20дотр.%20захист_p17-18.pdf (дата звернення: 28.09.2021).
14. Кондратович Н. М. Избирательные цензы (квалификации). URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/49173/1/ИЗБИРАТЕЛЬНЫЕ%20ЦЕНЗЫ.pdf> (дата звернення: 28.09.2021).
15. Арановский К. В. Государственное право зарубежных стран. М., 1998. –URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/books/127/25/#chlist> (дата звернення: 30.09.2021).
16. Саламатова М. Российские и зарубежные избирательные цензы в первой трети XX в.: буква закона и реальность. *Quaestio Rossica*. Vol. 5, 2017, № 3. С. 722-744.
17. Гусева О. Ю. Виды избирательных цензов. *Вестник ВГАВТ*, 2013. Випуск 35. С. 15-19.

Deshko L.M.,

*Doctor of Law, Professor,
professor of Constitutional Law Department
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Tymchenko L.O.,

*applicant for the second level of higher
education educational program «Law»
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Factors of formation: on the question of the methodology of knowledge

Фактори правоутворення: до питання методології пізнання

Didich T.O.

Key words:

law-formation, law-making, lex-making, law-formation factors, communicatively-institutional methodological approach.

Ключові слова:

правоутворення, правотворчість, законотворчість, фактори правоутворення, комунікативно-інституційний методологічний підхід.

Актуальність теми дослідження. Правоутворення як явище соціального плану обумовлене комплексом факторів, які визначають передумови, зміст та результат формування права. Вказані фактори мають соціальний характер, обумовлені суспільним розвитком, визначають об'єктивну необхідність зміни правового регулювання. Не зважаючи на те, що в юридичній науці проблема факторів правоутворення не є новою, оскільки розкривається в працях таких вчених як С. В. Бобровник, Ж. О. Дзейко, М. І. Козюбра, М. М. Марченко, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришин, О. Ф. Скакун та інших, актуальність її наукової розробки на сьогодні не викликає сумніву, що пояснюється: багатоаспектністю та неоднозначністю наукового розуміння факторів правоутворення; особливостями сучасного етапу розвитку факторів правоутворення, що пов'язано з поточною трансформацією суспільних відносин; потребами вдосконалення практики вияву факторів правоутворення, їх аналізу та встановлення реальної об'єктивної потреби зміни правового регулювання.

Не применшуючи високого рівня актуальності наукового дослідження факторів правоутворення, хотіли б наголосити на тому, що таке наукове дослідження потребує вивчення факторів правоутворення з точки зору їх пізнавальних властивостей, що забезпечить усталеність розуміння факторів правоутворення, розкриє їх ключові закономірності. Для реалізації вказаної задачі дослідження методологічну основу має становити комунікативно-інституційний підхід, що надасть змогу розкрити зміст факторів правоутворення як комплекс комунікативних взаємовідносин між суб'єктами соціуму, їх динаміку, значення та характер впливу; визначити і охарактеризувати їх інституційний прояв у вигляді правової норми (припису), що приймається, змінюється або скасовується; встановити взаємозв'язок між змістом факторів правоутворення та результатом їх впливу на зміст права і характер правового регулювання.

Мета дослідження. На підставі аналізу доктринальних уявлень про фактори правоутворення встановити методологічні основи пізнання їх теоретико-правових аспектів, з'ясувати пізнавальний потенціал комунікативно-інституційного підходу до їх вивчення.

Основна частина. В юридичній літературі фактори правоутворення визначаються як самостійне явище правової дійсності та елемент понятійно-категоріального апарату юридичної науки. Це не викликає заперечень зі сторони вчених-правознавців, які розглядають під ними умови (обставини, факти), які впливають на утворення права, його зміну та скасування. Водночас, розуміння змісту факторів правоутворення має дискусійний характер, що обумовлено неоднозначним розумінням права в цілому та факторів, які впливають на його утворення, невизначеністю змісту факторів правоутворення, їх значення, характеру впливу на утворення права, наявності різновидів, проблем співвідношення тощо. Все це зумовлює об'єктивну наукову доцільність узагальнення поглядів вчених та уніфікації доктринального розуміння факторів правоутворення. Насамперед, спробуємо узагальнити стан наукового розуміння факторів правоутворення.

У радянській юридичній науці фактори правоутворення досліджувались непослідовно, результатом чого стало неоднозначне розуміння їх природи, сутності і значення. Слід зазначити, що переважно фактори правоутворення вченими ототожнювались із факторами правотворчості. Так, розкриваючи особливості правотворчості серед факторів правотворчості називаються базисні (економічні), які становлять основу економічного устрою та системи держави, походять від суспільних відносин в економічній сфері суспільства, і надбудовані (політико-правові, ідеологічні), що мають похідний характер від базисних та

конкретизують правотворчі потреби політичного, ідеологічного характеру тощо¹. Окрім того, була висловлена думка про те, що фактори правотворчості можливо також структурувати на об'єктивні і суб'єктивні. Об'єктивні визначались такими, що не залежать від волі і свідомості людини, а суб'єктивні в свою чергу відображають особливості сприйняття та оцінки суб'єктами правотворчості об'єктивних чинників – лобізм, дії політичних партій тощо².

У сучасних юридичних джерелах так само наслідуються вказані ідеї, і вже держава розглядається в якості окремого політичного фактору правоутворення або в якості самостійного джерела створення права, оскільки саме цей інститут політичної влади безпосередньо видає правові норми³. Такий підхід викликає гостру критику в наукових колах. Це пояснюється не лише певною ідеологічною заангажованістю державоцентристських ідей в теорії права, але і спірними моментами щодо: суб'єктного характеру державно-владної діяльності, відсутності об'єктивного утворення права, наявності творчого елемента в діяльності органів держави і посадових осіб, примату публічних інтересів тощо⁴.

У сучасній юридичній науці фактори правоутворення як об'єкт наукового пізнання знаходяться в стані переосмислення з точки зору їх трансформації, що викликає необхідність оновлення правових норм, вдосконалення правової регламентації суспільних відносин. Незважаючи на активізацію наукових досліджень факторів правоутворення, на сьогодні остаточно не вироблено єдиних наукових підходів до характеристики факторів правоутворення, не сформовано єдиних механізмів їх виявлення, аналізу та врахування при здійсненні творення права. Наукові погляди на питання природи, сутності і значення факторів правоутворення все більше набувають розпорошеного характеру, засновуються на тих або інших аспектах факторів правоутворення. На переконання Є. Г. Лук'янової, фактори правоутворення слід розглядати як ті чинники, які детермінують правотворчу діяльність, тобто вони виникають до правотворчості та в подальшому обумовлюють її зміст. Професор вказує на те, що фактори правоутворення є дуже різноманітними, а склад і взаємодія між ними має індивідуальний характер в кожному окремому випадку прийняття правотворчого рішення і визначаються в першу чергу сферою суспільних відносин, яку необхідно врегулювати⁵.

В межах енциклопедичного визначення поняття «правоутворення» С. Г. Дробязко звертає увагу на розуміння факторів правоутворення, які становлять окремий аспект відповідного енциклопедичного визначення. Фактори правоутворення вчений розглядає як об'єктивні сили природи і суспільства, які тиснуть на свідомість людей як учасників суспільних відносин, визначаючи їх потреби, задоволення яких стихійно формує їх повсякденну правосвідомість, що є передумовою і безпосереднім джерелом утворення відповідних правових відносин. Задоволення конкретних потреб на базі узгодження інтересів людей при наявності прогалин у чинному законодавстві веде до вироблення таких спільних, взаємовизнаних обов'язкових правил у взаєминах, в поведінці, які задовольняють життєво необхідні потреби їх учасників у душі природи права як загальносоціальної справедливості⁶. Головною ідеєю розуміння факторів правоутворення є об'єктивні сили, які мають природний або соціальний характер, наділені властивістю впливати на свідомість людини та спонукати їх до вироблення спільних взаємовизнаних правил. Фактично мова іде про комунікативні зв'язки між суб'єктами, які під впливом відповідних сил природи чи соціуму формують загальновизнані (спільні, узгоджені) правила поведінки, що мають відповідну інституційну властивість – форму виразу, загальнообов'язковість, загальновизнаність тощо. М. М. Рассолов приходиться до висновку про те, що фактори правоутворення мають розглядатись не через категорію «сила», а через категорію «вплив», конкретніше – соціальний вплив різної сили і ступеня на процес створення нормативних правових актів, які визначають зв'язок між соціальним впливом і життям (середовищем)⁷. В. С. Ковальський та І. П. Козінцев так само характеризують фактори правоутворення через характеристику його змісту, тобто через розуміння феномену формування права. Поняття фактори правоутворення вченими розкриваються як умови, що впливають на формування права⁸.

¹ Правотворчество в СССР / Под ред. проф. А. В. Мицкевича. – М.: Юрид. лит., 1974. – 319 с.

² Научные основы советского правотворчества / Отв. ред. Р. О. Халфина. – М.: Наука, 1981. – 317 с.

³ Ковачев Д. А. Механизм правотворчества социалистического государства. М.: Наука. 1977. – 245 с.

⁴ Кузнецов И. А. Общая теория государства и права: Учебник. – Волгоград: Изд-во Волгоградского филиала ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – 340 с.

⁵ Вопленко Н. Н. Источники и формы права: Учебное пособие. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2004. – 102 с.

⁶ Лукьянова Е.Г. Некоторые проблемы правотворчества в современной России / Е. Г. Лукьянова // Правоведение. – Москва. – 2007. - № 6. – С. 159-165.

⁷ Дробязко С. Г. Правообразование // Белорусская юридическая энциклопедия. В 4 т. / редкол.: С.А. Балашенко [и др.]. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2007-2013.. - Т. 3. П-С. - Минск, 2010. - С.193 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/103210>. – Назва з екрану.

⁸ Рассолов М. М. Теория государства и права [Электронный ресурс] : Учебник для взов / М. М. Рассолов; под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Эбзеева. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. – 640 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://znanium.com/bookread2.php?book=396879>. – Назва з екрану.

Враховуючи стан наукової розробки категорії «фактори правоутворення», особливості розмежування їх із категорією «фактори правотворчості», слід зазначити про необхідність удосконалення доктринального розуміння факторів правоутворення, що доцільно засновувати на єдиному методологічному підході. Найбільш всесторонньо та достовірно характеристика факторів правоутворення може бути розкрита за допомогою функціонального потенціалу комунікативно-інституційного підходу. Зазначений підхід в основу розуміння факторів правоутворення вкладає ідею їх змісту як комунікативних взаємовідносин між суб'єктами соціуму, та характер їх впливу, що забезпечує трансформацію умов життєдіяльності суспільства через формування і виявлення об'єктивної необхідності зміни правової регламентації у конкретні норми права, як інституційну форму його виразу.

Фактори правоутворення – це насамперед взаємовідносини між людьми, які породжують відповідні потреби у зміні правової регламентації (аксіоматично це мають бути об'єктивно зумовлені потреби, що мінімізує роль суб'єктивного аспекту). Такі взаємовідносини можуть носити конфліктний характер, результатом чого стає потреба у виробленні правових засобів протидії конфлікту, попередженню появи або розвитку конфліктних взаємовідносин, мінімізації настання можливих негативних наслідків в результаті виникнення та існування конфлікту тощо. В якості прикладу варто наголосити на тих законодавчих актах України, які були прийняті у зв'язку з існуючою політико-правовою та соціально-економічною ситуацією в окремих районах Донецької та Луганської областей України. Мова іде про положення Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16.09.2014 року № 1680-VII¹. У змісті преамбули вказано закону чітко зазначається про наявність конфліктної ситуації на зазначених територіях. Саме конфліктність взаємовідносин між суб'єктами соціуму в політичній, соціальній, економічній, військовій та інших сферах обумовила прийняття зазначеного законодавчого акту, положення якого регламентують тимчасовий порядок організації місцевого самоврядування, діяльності органів місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей з метою створення умов для якнайшвидшої нормалізації обстановки, відновлення правопорядку, конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для повернення жителів до вимушено залишених місць постійного проживання, їх реінтеграції, а також для відновлення життєдіяльності в населених пунктах у Донецькій та Луганській областях та розвитку територій. Правові конфлікти можуть носити внутрішній характер, оскільки здатні формуватись на ґрунті існування колізій і прогалин в нормах, закріплених законодавчими актами, так і зовнішній, що виникає в практиці взаємодії суб'єктів правотворчого процесу². Внутрішній характер конфліктів як фактору правоутворення досить часто проявляється в сучасних умовах формування вітчизняного права, що зумовлено особливостями розбудови українського суспільства, трансформації більшості сфер його життєдіяльності. Внутрішні конфлікти як фактор правоутворення можуть виражатись у вигляді тих чи інших правових колізій або прогалин, що наявні в чинному законодавстві України. Практика законотворення України, а також практика реалізації норм права, що закріплені положеннями законодавчих актів, свідчать про те, що коло колізій і прогалин у вітчизняному законодавстві досить широке і потребує відповідної законотворчої роботи по їх усуненню. Водночас, аналіз законотворчої діяльності в Україні свідчить про наявність значної кількості законодавчих актів, якими усуваються прогалини і колізії. З точки зору інституційності наявність конфлікту як фактору правоутворення можливо визначити як такий, що може мати владний характер, пов'язаний із функціонуванням або всієї політичної системи суспільства, або виникає між окремими його елементами. В результаті може виникати зовнішній конфлікт між суб'єктами правотворчих повноважень, який має правоутворюючий характер та виявляється у вигляді фактору правоутворення. Прикладом можуть бути ті політичні фактори конфліктогенного змісту, які зумовили ініціювання підготовки та прийняття Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 року № 1к/95-ВР³. Політичний конфлікт, що утворився у 2004-2005 роках між Верховною Радою України, Президентом України та Кабінетом Міністрів України, а також відсутність нової Конституції України зумовили об'єктивну необхідність у розробці та прийнятті правових норм, з метою подолання вказаного конфлікту, і реалізована ця мета була шляхом розробки і прийняття Конституційного Договору 2005 року. Предметом конфлікту було розмежування повноважень між підписантами Договору, центральне місце серед яких займали правотворчі повноваження.

¹ Ковальський В. С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 192 с.

² Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16.09.2014 року № 1680-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1680-18>. – Назва з екрану.

³ Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія / С. В. Бобровник; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ : Юрид. думка, 2011. – 383 с.

Відносини, які становлять зміст факторів правоутворення, можуть мати не лише конфліктний, але і компромісний характер, що потребує на правовому рівні провести їх фіксацію та закріпити їх загальнообов'язковий статус. Компромісний характер суспільних відносин, що становлять зміст факторів правоутворення, як правило, пов'язані із конфліктними відносинами, результатом чого стає вироблення моделі компромісних заходів щодо подолання існуючого конфлікту, протидії можливості його настання або мінімізації наслідків появи та існування конфліктних відносин. Такий зв'язок досить часто знаходить свій вираз у вигляді положень відповідних актів творення права. Прикладом в даному випадку можуть бути положення Угоди про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» від 27.11.2014 року⁴. Комунікативно-інституційний підхід до пізнання факторів правоутворення дозволяє не лише розкрити багатоаспектність досліджуваної проблематики, але і охарактеризувати індивідуальний та колективний аспекти факторів правоутворення, поєднання яких забезпечує вираження в правових нормах, як в інституційних формах його прояву, загально соціальних потреб у правовому впорядкуванні суспільних відносин. Окрім того, вказаний методологічний підхід дозволяє визначити індивідуальні вольові якості суб'єкта, що проявились при підготовці, розгляді, прийнятті норм права, надання їм відповідного формального закріплення. В якості прикладу можливо здійснити аналіз будь-якого правотворчого акту, який фактично заснований на факторах правоутворення об'єктивно-суб'єктивного характеру. Прийняття Закону України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» від 29.11.2001 року № 2864-III⁵ було зумовлено як колом об'єктивних факторів правоутворення, так і суб'єктивних. Об'єктивними факторами прийняття вказаного правотворчого акту стала гостра потреба того часу забезпечити економічну безпеку держави, не допустити руйнування цілісних майнових комплексів державних підприємств тощо. Однак, присутнім був і суб'єктивний фактор правоутворення, який пов'язаний із наданням певних гарантій захисту державним підприємствам від примусової реалізації їх майна, тобто фактично за допомогою норм права забезпечується реалізація їх майнових інтересів, встановлення певних преференцій у здійсненні господарської діяльності.

Важливим аспектом правоутворення є взаємовідносини індивідів, які обумовлюють зміст факторів правоутворення, визначають характер об'єктивної необхідності зміни правового регулювання, а також відображають природу, зміст та результат творчої діяльності щодо формування змісту та форми виразу правових норм в межах офіційного етапу правоутворення – правотворчості. Комунікативно-інституційний методологічний підхід насамперед надає змогу розкрити зміст та характер таких взаємовідносин індивідів, що мають предметний характер, націлені на досягнення правового результату. В результаті розвитку таких взаємовідносин, на переконання С. В. Бобровник, норми права наділяються відповідними правовими властивостями, що здійснюється конкретними особами з урахуванням їх власних або суспільних інтересів⁶, а змістом і результатом таких взаємовідносин є моделювання суспільних відносин, які є припустимими (бажаними) чи необхідними (обов'язковими)⁷. В результаті ці відносини закріплюються у вигляді відповідних прав суб'єктів (шляхом прийняття дозвільних, рекомендованих норм права) або їх обов'язків, тобто шляхом прийняття зобов'язуючих чи забороняючих норм права. В такому контексті цікавим є приклад з практики вітчизняного законотворення, що стосується розробки та прийняття Закону України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 року № 3236-VI⁸. Волонтерська діяльність є основою побудови та розвитку громадянського суспільства. Починаючи з 2000-х років в Україні значно збільшувалась чисельність осіб, які здійснюють волонтерську діяльність і прагнуть залучитися до участі у ній, що безперечно свідчить про зростаючу роль та потужність волонтерського руху в державі. На момент розробки та розгляду проекту вказаного Закону України значно активізувалося діяльність волонтерів та волонтерських організацій, на що особливо вплинула підготовка та проведення фінальної частини Чемпіонату Європи з футболу у 2012 році. На той момент в Україні взагалі була відсутня законодавча база, що визначала б організаційні та правові засади здійснення волонтерської діяльності, розвитку волонтерського руху, правового статусу волонтерів, джерел фінансування тощо. Відсутність спеціального Закону,

⁴ Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 року № 1к/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрану.

⁵ Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» від 27.11.2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/n0001001-15>. – Назва з екрану.

⁶ Закон України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» від 29.11.2001 року № 2864-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2864-14>. – Назва з екрану.

⁷ Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / О. Ф. Скакун. – К.: Алерта: КНТ: ЦУЛ, 2009. – 520 с. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 року № 3236-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>. – Назва з екрану.

⁸ Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 року № 3236-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>. – Назва з екрану.

спрямованого на регулювання відносин в сфері волонтерської діяльності, стримувало формування чіткої та послідовної політики держави щодо розвитку та підтримки волонтерського руху в Україні, піднесення соціальної значущості волонтера, усунення перешкод щодо використання волонтерської допомоги під час організації та проведення масових культурних та спортивних заходів загальнодержавного значення. Такий стан речей не дав змоги використати увесь потенціал волонтерської діяльності, збузив можливості для її розвитку та популяризації, потребував нагального врегулювання на законодавчому рівні, наслідком чого стало прийняття у 2011 році Закону України «Про волонтерську діяльність».

Висновки. Отже, проведений аналіз дає нам підставу стверджувати, що фактори правоутворення є явищами правової реальності, які породжені соціально значимою, правовою поведінкою, мають об'єктивно-суб'єктивний та конфліктно-компромісний характер, втілюють у своєму змісті правотворчі інтереси і потреби суб'єктів соціуму (комунікативно-правовий аспект). Водночас, фактори правоутворення: детермінують правоутворення, зумовлюють динаміку утворення права; мають відповідні форми вираження і закріплення (у вигляді правової норми, положень концепцій реформування законодавства, стратегії розвитку законодавства тощо); визначають зміст правоутворення; впливають на процес його здійснення; визначають результативність правоутворення, зміст та характер правотворчих актів (інституційний аспект).

Анотація.

В науковій роботі доведено актуальність наукового дослідження факторів правоутворення як його невід'ємного теоретико-правового аспекту. З'ясовано, що правоутворення як явище соціального плану обумовлене комплексом факторів, які визначають передумови, зміст та результат формування права. Вказані фактори мають соціальний характер, обумовлені суспільним розвитком, визначають об'єктивну необхідність зміни правового регулювання. Не зважаючи на те, що в юридичній науці проблема факторів правоутворення не є новою, оскільки розкривається в працях багатьох вчених, актуальність її наукової розробки на сьогодні не викликає сумніву, що пояснюється: багатоаспектністю та неоднозначністю наукового розуміння факторів правоутворення; особливостями сучасного етапу розвитку факторів правоутворення, що пов'язано з поточною трансформацією суспільних відносин; потребами вдосконалення практики вияву факторів правоутворення, їх аналізу та встановлення реальної об'єктивної потреби зміни правового регулювання.

Здійснено аналіз стану наукової розробки факторів правоутворення. Обґрунтовано пізнавальні можливості комунікативно-інституційного підходу до пізнання факторів правоутворення, визначено їх особливості як об'єкту наукового дослідження. Підсумовано, що фактори правоутворення є явищами правової реальності, які породжені соціально значимою, правовою поведінкою, мають об'єктивно-суб'єктивний та конфліктно-компромісний характер, втілюють у своєму змісті правотворчі інтереси і потреби суб'єктів соціуму (комунікативно-правовий аспект). Водночас, фактори правоутворення: детермінують правоутворення, зумовлюють динаміку утворення права; мають відповідні форми вираження і закріплення (у вигляді правової норми, положень концепцій реформування законодавства, стратегії розвитку законодавства тощо); визначають зміст правоутворення; впливають на процес його здійснення; визначають результативність правоутворення, зміст та характер правотворчих актів (інституційний аспект).

Summary.

In the scientific work proved the relevance of the scientific study of law-formation factors his inherent theoretical and legal aspects. Law-formation as a social plan phenomenon caused by complex factors that determine the prerequisites, content and result of the law-formation.

These factors are social in nature caused social development, define an objective need to change the law regulation.

The relevance research to law-formation factors needs to study them in terms of their cognitive properties that ensure sustainability law-formation factors understanding, reveal their key aspects.

To implement the specified objectives of the study methodological framework should be communicative and institutional approach that will allow to reveal the contents law-formation factors as a complex communicative relationships between the subjects of society, their dynamics, the importance and nature of the impact; identify and characterize their institutional expression in a legal norm to be adopted, changed or canceled; establish the relationship between the content law-formation factors and the result of influence on the content law and the nature of law regulation.

The analysis of the scientific development of law-factors. In legal literature law-formation factors are defined as independent phenomenon of legal reality and elements of conceptual and categorical apparatus legal science. It is no objection on the part of jurists who view them under conditions (circumstances, facts) that affect the formation of law, its change and cancellation.

However, understanding the law-formation factors content is controversial in nature, due to the an ambiguous understanding of the law in general and the factors affecting its formation, the uncertainty law-formation factors content, their importance, the impact on law-formation, the presence of varieties ratio problems and more.

Justification of research opportunities communicatively-institutional approach to the knowledge of law-formation factors determined their features as an object of scientific study.

Are summed up the law-formation factors legal reality is a phenomenon that generated significant social, legal behavior are objective-subjective and conflict-compromise, embody in its content law-making interests and needs of society (communicative and legal aspects). Law-formation factors: determining law-formation, determine the dynamics of law-formation; with appropriate forms of expression and fixing; law-formation to the content; influence the process of its implementation; law-formation determine the effectiveness, content and nature of lawmaking acts (institutional aspect).

References:

1. Правотворчество в СССР / Под ред. проф. А. В. Мицкевича. – М.: Юрид. лит., 1974. – 319 с.
2. Научные основы советского правотворчества / Отв. ред. Р. О. Халфина. – М.: Наука, 1981. – 317 с.
3. Ковачев Д. А. Механизм правотворчества социалистического государства. М.: Наука. 1977. – 245 с.
4. Кузнецов И. А. Общая теория государства и права: Учебник. – Волгоград: Изд-во Волгоградского филиала ФГБОУ ВПО РАНХиГС, 2014. – 340 с.
5. Вопленко Н. Н. Источники и формы права: Учебное пособие. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2004. – 102 с.
6. Лукьянова Е.Г. Некоторые проблемы правотворчества в современной России / Е. Г. Лукьянова // Правоведение. – Москва. – 2007. - № 6. – С. 159-165.
7. Дробязко С. Г. Правообразование // Белорусская юридическая энциклопедия. В 4 т. / редкол.: С.А. Балашенко [и др.]. - Минск: ГИУСТ БГУ, 2007-2013.. - Т. 3. П-С. - Минск, 2010. - С.193 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/103210>. – Назва з екрану.
8. Рассолов М. М. Теория государства и права [Электронный ресурс] : Учебник для вузов / М. М. Рассолов; под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Эбзеева. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. – 640 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://znanium.com/bookread2.php?book=396879>. – Назва з екрану.
9. Ковальський В. С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 192 с.
10. Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16.09.2014 року № 1680-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1680-18>. – Назва з екрану.
11. Бобровник С. В. Компромiс i конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія / С. В. Бобровник; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ : Юрид. думка, 2011. – 383 с.
12. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 року № 1к/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрану.
13. Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» від 27.11.2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/n0001001-15>. – Назва з екрану.
14. Закон України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» від 29.11.2001 року № 2864-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2864-14>. – Назва з екрану.
15. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / О. Ф. Скакун. – К.: Алерта: КНТ: ЦУЛ, 2009. – 520 с. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 року № 3236-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>. – Назва з екрану.
16. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011 року № 3236-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>. – Назва з екрану.

Didich T.O.,

Doctor of Law, Associate Professor,

Professor of the Department of Theory and History of Law and State

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Orcid: 0000-0002-2442-8138

Legal sources of medieval Germany (XIII – XVI centuries)

Правові джерела середньовічної Німеччини (XIII – XVI ст.)

Dol Iryna

Key words:

Holy Roman Empire, Sachsenspiegel (a Mirror for the Saxons), Schwabenspiegel (a Mirror for the Swabian), Bulla Aurea (GOLDEN BULL), Karolina (Constitutio Criminalis Carolina).

Ключові слова:

Священна Римська імперія німецької нації, «Саксонське зерцало», «Швабське зерцало», «Золота булла», «Кароліна».

Постановка проблеми. Після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, українська держава у частині реформування власної системи законодавства стикається із сучасними викликами, які породжують нові завдання для правничої науки. Вочевидь, що для ґрунтовної модернізації українського законодавства потрібно віднайти ідеальний баланс поміж найкращими здобутками вітчизняного права та досвідом держав-членів ЄС. Це створює низку задач для історико-правової науки – дослідження, становлення правових інститутів на теренах країн, що тепер мають стабільну правову систему і які є взірцем для наслідування країнами-членами ЄС та іншими. Це дає змогу використати напрацьовані століттями правові ідеї, конструкції, положення, порівняти їх із українським досвідом та адаптувати під сучасні реалії.

Актуальність наукового дослідження. Однією з провідних систем права у Європі, яка сьогодні активно вивчається й досліджується в Україні, є німецька. Відтак, становлення й розвиток цієї правової системи представляє науковий інтерес для досліджень. Реалізувати це завдання можливо через аналіз правової доктрини та джерел права, які були чинними на німецьких теренах.

Предметом дослідження є особливості становлення і розвитку права Німеччини та правових актів, які діяли на окремих німецьких землях у період з XIII до XVI століття.

Метою дослідження є характеристика соціально-політичних особливостей, які зумовили розробку, прийняття та функціонування провідних нормативних актів на німецьких землях протягом взятого за сферу дослідження періоду; з'ясування ключових особливостей основних правових актів на німецьких землях та предмету їхнього регулювання.

Виклад основного матеріалу. В основі економічного та соціального поштовху на початку XIII століття у Німеччині були суттєві політичні зміни – феодальні області (герцогства, території архієпископів) перетворювалися у майже самостійні землі¹.

Священна Римська імперія німецької нації залишалася роздробленою державою аж до XIX століття. Паралельно з активним, але нерівномірним розвитком міст і подальшим ростом елементів капіталістичних відносин, князі та дворяни прагнули ще більше укріпити феодальну власність на землю і використовувати товарне виробництво лише у своїх інтересах. На кожній відокремленій території діяли свої права, обов'язки та покарання, що ніяк не сприяло створенню єдиного загальнонімецького права. Постійно збільшувалася кількість феодальних поборів і податків для селян, захоплювалися та продавалися землі, які належали селянським общинам, обмежувалися селянські права на користування угіддями, де випасалися багаточисельні стада тварин, заборонялося полювання та рибальство².

В окремих регіонах утворилися окремі системи права, які дотримувалися давніх племінних особливостей (франкське, саксонське, баварське тощо). А з часу виникнення станів почали формуватися окремі нові системи права: право земське для дворянства, право ленне для сеньйорів і васалів, право канонічне

¹ Омельченко О.А. Всеобщая история государства и права: Учебник в 2 т. Издание второе, исправленное и дополненное. Том 1 – М.: ТОН – ПРИОР, Москва, 1999. С.312-313.

² Жуков Е.М. (гл. ред.) Всемирная история в десяти томах. Том 4 – Издательство социально-экономической литературы, Москва 1958. С.145-151.

для духовенства, право міське для міщан, право двірське для залежного сільського населення³. Наслідком цього було формування німецького права без централізованого принципу, із урахуванням політично-економічної роздробленості, яка за своєю природою була близька до федеративного утворення, незважаючи на монархічну форму влади Німеччини. Навіть сформовані суспільні стани були неоднорідними і утворювалися на основі інтеграції різних за походженням суспільних верств.

Відтак, одними із перших формалізованих джерел німецького права були законодавства королів (імператорів). Одним із найважливіших, на той час, вважався Майнцький статут – закон імператора Фрідріха II 1235 р. Він проголошував деякі загальні принципи «установленого права» для жителів усієї Священної Римської імперії, включно принцип обов'язкового судового розгляду з метою «захисту тіла та майна» замість помсти і самосуду⁴. У XIII ст. з'явилися перші збірники звичаєвого права, найвідомішим і найдавнішим джерелом права середньовічної Німеччини було «Саксонське зеркало». Це приватна кодифікація, базована на положеннях тогочасного звичаєвого права, укладена саксонським дворянином, суддею Ейке фон Репкофом. Воно поділялося на дві частини – право земське і право ленне – і справило фундаментальний вплив на подальший розвиток німецького права. Політичне значення збірника полягало у положеннях, які активно захищали права імператора проти Папи Римського. Проголошувалась недопустимість прокляття Папою імператора, відлучення його від церкви (за винятком відступництва від віри, покидання шлюбної дружини, руйнування церкви). Не визнавалося право Папи видавати правові акти, які б суперечили німецькому земському чи ленному праву. Автор «Саксонського зеркала» стверджував, що поширення звичаю прокляття духовенством світських осіб могло мати лише моральне значення, стосуватись душі людини, але не порушувати її прав⁵. Даний нормативний акт був не лише формалізованим інструментом захисту політичної влади імператора, а й стосувався розділення релігійної і правової сфер регулювання. Це свідчило про його авангардність та здатність випереджати час. Можемо спостерігати, тепер, у більшості країн світу, влада держави і церкви розділена, що є безумовним мірилом світської демократичності розвитку держави. Витоки цього критерію першочергово були закладені саме у нормах «Саксонського зеркала».

Незважаючи на те, що згадане джерело права вже давно втратило чинність, його правові ідеї, конструкції, елементи правових норм сьогодні слугують витоком для сучасного німецького права. До прикладу, у статті 1969 Німецького цивільного кодексу, зазначається, що спадкоємець зобов'язаний протягом 30 днів після відкриття спадщини виплачувати аліменти тим членам сім'ї постраждалого, котрі мають на це право. Також він повинен дозволити їм користування житлом та предметами домашнього вжитку. У положеннях «Саксонського зеркала», теж йшлося, що протягом 30 днів спадкоємець мав утримувати прислугу і виплачувати їй заробітну платню, це і являється однією з прямих відсилок до історичного нормативного акту⁶.

Наступним за вагомістю і послідовністю джерелом права стало «Швабське зеркало», складене невідомим автором між 1273 і 1282 рр. Історики називають його також імператорським збірником, адже лєвова частка норм була присвячена правовому статусу імператора. Але при цьому автор виступив за вищість духовної влади Папи над світською, імператорською владою. У збірнику містились норми земського і ленного права, були закріплені права феодалів, які були розділені на ранги і займали різне становище у державі. Про високий рівень правничої думки укладача «Швабського зеркала» свідчить виділення в особливу категорію суб'єкта злочину – неповнолітня особа. У німецькому збірнику законів згадувалося про категорію злочинців, які у зв'язку з малолітством ще позбавлені розсудливості. У справах за участю неповнолітнього суддя повинен був звернутися за порадою до експертів, аби вибрати найоптимальніше покарання, яке сприяло б виправленню обвинуваченого⁷. Вищезгадані положення «Швабського зеркала» свідчать, що тогочасна німецька правнича думка вже заклала світоглядні основи сучасних моделей ювенальної юстиції.

На думку науковців, основою для написання «Швабського зеркала», безумовно, вважається охарактеризоване «Саксонське зеркало». Щодо інших джерел цієї пам'ятки права слід згадати римське та канонічне право, імперські закони, звичаєве право. Вчені не оминають увагою джерела релігійного походження та характеру – Біблію та роботи францисканців Бертольда Регенсбурзького та Давида Аугсбурзького. Сфера дії «Швабського зеркала» була досить широкою. Однак історико-правові дослідження надають більшу

³ Тищик Б.Й., Кульчицький В.С., Кольбенко А.В., Семків В.С., Присташ Л.Т. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) – Світ, Львів 2006. С.174.

⁴ Яремчук В.Д. Історія держави і права зарубіжних країн: дефініції, схеми, таблиці: навчальний посібник - Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів 2019. С. 103-104.

⁵ Тищик Б.Й., Кульчицький В.С., Кольбенко А.В., Семків В.С., Присташ Л.Т. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) – Світ, Львів 2006. С.175.

⁶ Гуменюк Г. П. «Саксонське зеркало» (XIII ст.) та його вплив на сучасне німецьке право – часопис Київського університету права, Київ 2009. С.36.

⁷ Ортинська Н. Щодо національної моделі ювенальної юстиції – Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки №865, Львів 2017 URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/43333/2/2017n865_Ortynska_N_As_for_the_national_model_116-121.pdf (звернення 28.10.2021).

перевагу «Саксонському зерцалу». Ідеологічною причиною такого дисонансу Келлер О. Б. цитує Клавдія Фрайхер фон Шверіна, який зазначав, що «...при створенні у 1274-1275 рр. духовною особою з Аугсбурга «Швабського зерцала» застосовувались не завжди зрозумілі римські та церковно-правові джерела, а під час укладення «Саксонського зерцала» - суто німецькі». Такої ж точки зору дотримувався Богислав фон Зельхоф, який стверджував, «... «Швабське зерцало» на протипагу знаменитому збірнику Ейке фон Репкофа знаходилось під сильним впливом римського права»¹.

Наступним законодавчим актом, що посів значне місце в історії права, адже був одним із загальнодержавних законів середньовічної Німеччини, була «Золота булла». У 1356 р. Карл IV видав основний закон німецького багатовладдя. Значення цього акту, знову ж таки, політично-правове, адже його положення змінили баланс влади та політичного впливу у Німеччині. Нею була укріплена сформована практика, за якої управління середньовічною державою фактично зосереджувалося в руках семи курфюрств: трьох архієпископів – Майнцького, Кельнського і Трирського, а також маркграфа Бранденбурзького, короля Чеського, герцога Саксонського, пфальцграфа Рейнського. Князі-виборці більшістю голосів визначали вибір імператора. «Золота булла» детально регламентувала процедуру виборів імператора курфюрстами. У разі рівності голосів вирішальний голос належав архієпископу Майнцькому. Він робив свій вибір останнім, був головою колегії курфюрств і мав скликати збори всієї колегії у Франкфурті-на-Майні. Архієпископ Майнцький міг заздалегідь запитувати згоду інших курфюрств на ту чи іншу кандидатуру. Булла передбачала перетворення колегії курфюрств на постійно діючий орган державного управління. Щорічно протягом одного місяця мав проходити з'їзд колегії для обговорення державних справ. Колегія мала право суду над імператором і його усунення. Золота булла визнала повну політичну самостійність курфюрств, їхню рівність імператору. Вона закріпила права їхнього територіального верховенства, встановила неподільність курфюрст, перехід їх у спадщину. Вони зберегли за собою захоплені ними регалії, особливо такі, як власність на надра та їх експлуатація, стягнення мита, карбування монети. Мали право вищої юрисдикції у своїх володіннях. Васалам було заборонено вести війни проти сеньйорів, містам – укладати союзи проти курфюрств². Отже, у Німеччині була юридично оформлена олігархія кількох найбільших феодалів, що утворилася ще до «Золотої булли». Курфюрсти були об'єднані тільки загальним підданством імператору і не володіли правом самостійно оголошувати війну й укладати мир з іноземними державами (ця прерогатива зберігалася за імператором).

Відповідно до положень «Золотої булли», курфюрсти набували майже повний суверенітет у своїх володіннях. Імператор визнавав їх політичну самостійність і зобов'язувався не втручатися в їхні справи. Вони отримали право ведення військових дій один з одним (були, однак, заборонені війни васалів проти сеньйорів, а також союзи між містами). Курфюрсти, як і імператор (щодо своєї власності), володіли однаковими регаліями³. Після прийняття Золотої булли склався звичай, згідно з яким імператор, вступаючи на престол, погоджувався на умови, підготовані курфюрстами. Ці вимоги більше обмежували владу імператора та отримали назву – «Виборчі капітуляції»⁴.

У 1532 р. було видано кримінальне і кримінально-процесуальне уложення Карла V («Кароліни»), на основі якого утворилося німецьке кримінальне право. Особливістю цього правового акту являлося багаточисельне найменування злочинів: державні, проти релігії, проти особи, проти власності, проти порядку здійснення правосуддя, проти порядку торгівлі. Покарання були передбачені, навіть, за замах на вчинення злочину, співучасть, необережність, необхідну оборону та інші. Варто зазначити, що в основу реалізації покарань згідно «Кароліни» був покладений принцип залякування⁵.

Серед статей «Кароліни» були відомі обставини, що пом'якшують (наприклад при крадіжці враховувався вік злочинця (до 14 років) і «прямий голодний нестаток») і обтяжують (до прикладу «незручність, легкодумство і непередбачливість», здійснення злочину «у запальності і гніві») відповідальність⁶.

Висновки. Отже, охарактеризувавши провідні законодавчі акти на німецьких землях часів Середньовіччя, відповідно до поставлених завдань, автор дійшла таких висновків:

Формування системи права на німецьких землях відбувалося на фоні політично-економічної роздробленості держави, що позначилось і на особливостях системи права: так, були сформовані відразу кілька таких систем, оснований на регіональних звичаєво-правових особливостях. Також на цьому процесі позначилась і суспільна неоднорідність, що призвело до формування станових систем правових норм.

¹ Келлер О. Б. Сфера действия «Саксонского» и «Швабского Зерцал» в Центральной и Восточной Европе – Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А: Гуманитарные науки, Полоцк 2015. С. 30

² Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. В. М. Корецкого - Гос. издательство юридической литературы, Москва 1961. С. 411-417

³ Страхов М.М. История державы и права зарубежных стран: учебник для вузов – Право, Харків 2001. С. 114

⁴ Макаруч В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібн. – Атіка, Київ 2001. С. 183

⁵ Прудник М.Н. История государства, права и судопроизводства зарубежных стран – ЮНИТИ, Москва 2007. С.135-136

⁶ Булатова С. Я. Каролина. Уголовно-судебное уложение Карла V/ перевод профессора С.Я. Булатова – «НАУКА», Алма-Ата 1967. С. 113

Кодифікації права «Саксонське зеркало» і «Швабське зеркало» стали фундаментальними правовими актами для розвитку права Німеччини та прилеглих країн.

Незважаючи на давній час свого укладення, згадані кодифікації містили передові положення, які є актуальними і практично втілюваними сьогодні. Це, зокрема, відхід від релігійного забарвлення монархічного устрою держави, з чітким розподілом публічно-правового та релігійного впливу й регулювання, а також положення про особливість категорії неповнолітніх як суб'єктів вчинення кримінальних правопорушень.

«Золота булла» стала вінцем роздробленості Німеччини і на багато століть закріпила традицію роздробленості й обмеження влади імператора.

«Кароліна» стала не лише ще одним загальнонімецьким правом, але і суттєво доповнила прогалини в територіальних законах.

Анотація.

У статті охарактеризовано причини відсутності єдиного загальнонімецького права у середньовічній Німеччині. Здійснено аналіз нормативних документів, які діяли на території Священної Римської імперії у XIII – XVI столітті. На основі цього, автором представлено висновки щодо формування системи права на німецьких землях. Наведено приклад актуального положення, яке було запроваджене у сучасний Німецький цивільний кодекс.

Summary.

The article describes why there was no single German law in medieval Germany. Normative documents that operated on the territory of the Holy Roman Empire in the XII - XVI centuries are analyzed. Based on this, the author presents conclusions on the formation of the legal system in the German lands. An example of a current provision that was introduced into the modern German Civil Code is given.

References:

1. Булатова С. Я. Каролина. Уголовно-судебное уложение Карла V/ перевод профессора С.Я. Булатова – «НАУКА», Алма-Ата 1967 – 152 с.
2. Гуменюк Г.П. «Саксонське зеркало» (XIII ст.) та його вплив на сучасне німецьке право – часопис Київського університету права, Київ 2009 – 35-38 с.
3. Жуков Е.М. (гл. ред.) Всемирная история в десяти томах. Том 4 – Издательство социально-экономической литературы, Москва 1958 – 823 с.
4. Келлер О. Б. Сфера действия «Саксонского» и «Швабского Зерцал» в Центральной и Восточной Европе – Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А: Гуманитарные науки, Полоцк 2015 – 27-34 с.
5. Макарьчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібн. – Атіка, Київ 2001 – 592 с.
6. Омельченко О.А. Всеобщая история государства и права: Учебник в 2 т. Издание второе, исправленное и дополненное. Том 1 – М.: ТОН – ПРИОР, Москва, 1999 – 528 с.
7. Ортинська Н. Щодо національної моделі ювенальної юстиції – Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки №865, Львів 2017 – 116-121 с. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/43333/2/2017n865_Ortynska_N-As_for_the_national_model_116-121.pdf (дата звернення 28.10.2021).
8. Прудник М.Н. История государства, права и судопроизводства зарубежных стран – ЮНИТИ, Москва 2007 – 415 с.
9. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник для вузів – Право, Харків 2001 – 416 с.
10. Тищик Б.Й., Кульчицький В.С., Кольбенко А.В., Семків В.С., Присташ Л.Т. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) – Світ, Львів 2006 – 696 с.
11. Хрестоматія пам'яток феодального государства и права стран Европы / Под ред. В. М. Корецкого - Гос. издательство юридической литературы, Москва 1961 – 950 с.
12. Яремчук В.Д. Історія держави і права зарубіжних країн: дефініції, схеми, таблиці: навчальний посібник - Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів 2019 – 244 с.

Dol Iryna,

aspirant, PhD researcher of the Department of History of the state, law and political law teachings of Law Faculty, Ivan Franko National University of Lviv

Methodology of somatic human rights research: general principles

Gromovchuk M.V., Kozodaev S.P.

Key words:

religion, human rights, somatic rights, fourth generation rights, methodology.

Active increase of knowledge in the field of realization of somatic human rights in the process of biomedical researches and their intellectual comprehension during the period of independent Ukraine encourages the analysis of these developments for definition of vectors of the further search of ways of improvement of realization of modern generation of constitutional rights. Given that the research topic is modified in accordance with the context of social change and the introduction of new methodological principles in scientific discourse, there is a need to determine the content of the basic developments¹.

Personal and cultural beliefs, writes I. Onyschuk, influence the perception and interpretation of natural phenomena by a scientist. Therefore, using standard procedures and criteria, it is necessary to minimize such influence during the development of the theory. One well-known scientist said, "Smart lawyers can come up with very good explanations for erroneous views." As a result, scientific methods try to minimize the impact of the researcher's bias when testing a hypothesis or theory².

Concepts reflected in the works, which contain the most general, philosophical judgments on problems that directly or indirectly belong to the subject of constitutional law, are very diverse, often contradictory, have different methodological basis for explaining the processes of social development³. This conclusion is valid not only for general and philosophical judgments.

The methodological situation of legal science is also far from ideal, which is due, on the one hand, to the transitional nature of processes and trends in economics, politics, state, and on the other - to the general problem of crisis of scientific consciousness, science as the dominant way of knowing the world⁴. In this regard, the recommendation on the need for a new appeal of jurists to the most fundamental and established provisions of their science, including those that were considered "inviolable truths", their understanding at the modern philosophical and methodological, scientific level.

There is an indisputable truth, writes V. Andrychuk: scientific research will have full scientific and (or) practical significance when it is based on a perfect methodology (methodology - from the Greek *methodos* - the way of knowledge + *logos* - teaching). The concept of methodology does not have a single interpretation in the literature, including reference books, which can be explained by its complexity and ambiguity. Moreover, even in the same sources, several definitions of methodology are often given, which are not always consistent with each other. Ambiguity in approaches to the interpretation of research methodology complicates scientific research and evaluation of its results⁵.

Undoubtedly, D. Belov notes, each new stage in the progressive development of science is marked by a further increase in the importance of the methodological order. The methodology of cognition, being a common problem of formation and development of science as a whole, has features of the application to separate scientific directions, concrete scientific branches and disciplines. It has a significant impact on the content and systematization of scientific knowledge, qualitative characteristics of the results, the general state of any problem and science. Its significance is associated with the performance of tasks of comprehensive knowledge of the subject⁶. As noted by N. Alekseev, "a truly clear methodological study should serve as an introduction to

¹ Киридон А.М., Державно-церковні відносини в Україні: теоретико-методологічна рефлексія / А.М. Киридон // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 23, 2012. – С. 2-9.

² Оніщук І.І. Методологія й техніка дослідження правового моніторингу. Вісник національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2015. № 813. С. 144–151.

³ Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право Российской Федерации: Учебник. М., 1996. 221 с.

⁴ Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург, 2001. 181 с.

⁵ Андрійчук В.Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 87-94.

⁶ Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму. Монографія.

the study of problems in their essence, should provide material and indicate the way to solve them”⁷.

Interpretation of methodology as a doctrine is quite common in the publications of domestic scientists, rightly notes V. Andrychuk. But if this is a doctrine, then quite naturally the question arises: in what scientific and logical form is it presented? To answer this question, the scientist writes, is difficult, if possible at all. After all, neither in philosophy nor in other sciences is there a separate section (sections) on methodology, ie as a doctrine, which must have such properties as content, integrity, logic and structure. The absence of such a doctrine in this sense is due to the fact that the methodology is contained in every science as the embodiment of its semantic essence. Therefore, it is more legitimate to interpret the concept of methodology based on the second aspect (as a set of methods) with some clarification and development of the initial position⁸.

We emphasize that the common understanding of the methodology of the science of constitutional law is expressed in the definition of V. Fedorenko: the methodology of research of the science of constitutional law of Ukraine is an orderly unity of agreed worldview principles and methods. connections between its main constituent elements⁹. In this case, according to the researcher, the outlined methodology is essentially post-positivist in nature. In its ideological and philosophical basis, the philosophical discourse on the place, role and significance of positivism in the history of philosophy, on the ways of development of philosophical science after it¹⁰. At the same time, postpositivism is characterized by philosophical pluralism, which does not require a mandatory consensus on the problems under study, which generates a plurality of alternative strategies for this philosophical phenomenon (such as Popper’s falsificationism, methodology of research programs Lakatos, philosophical philosophy Foerabend’s anarchism, etc.)¹¹.

Attempts to give a single general definition of methodology, V. Andrychuk points out, can hardly be successful in the sense that such a definition loses clarity, becomes vague and difficult for conscious perception. For example, in one of the works we read: “Methodology in the general sense is the science of the organization of life, including such an important component of it as research activities. This is a kind of theoretical model of scientific research”¹².

It should be noted that if the conceptuality of Soviet historiography was based on the party-class direction of studying the problem, then the latest Ukrainian historiography faced the problem of developing and implementing new methodological tools and rethinking events. The gradual methodological transformation of Soviet historiography under the influence of socio-political changes forms new approaches to the study of irritating or taboo problems of the past. Thus, the horizon of theoretical understanding of the influence of the totalitarian regime on the processes of religious and church life expands¹³.

In the variety of definitions of this concept in the philosophical literature and works on other social sciences, including law, we can distinguish two approaches that differ in the amount of nested content of the concept. According to N. Bogdanov, one of them is characterized by a narrowing of the scope of methodology, identifying it only with methods, which means a set of techniques and methods of studying the phenomena and processes that constitute the subject of a science. With a different approach to understanding the methodology, its content includes worldviews, including ideological, and possibly political guidelines for the researcher, in a given situation, which grow into categorical requirements. The combination of these approaches gives the broadest understanding of the methodology¹⁴. Apparently, we can agree with this conclusion of the author.

The primary goal of human activity, says Yuri Turyansky, is to achieve predetermined goals and objectives. Progress towards this goal must have a clear and appropriate mechanism and tools, which includes, in particular, the availability of all necessary means. As noted by modern researchers of science, since the second half of the nineteenth century. there was a differentiation of various disciplines studying science. Among them, the dominant role is played by the methodology of science, which is formed together with the emergence of systematic scientific knowledge. Legal science also does not stand aside from these processes, from time to time

⁷ Алексеев Н.Н. Науки общественные и естественные в историческом взаимоотношении их методов. Очерки по истории и методологии общественных наук / Н.Н.Алексеев // Уч. зап. Императорского Моск. Ун-та. Отд. Юрид. Вып. 38. - М., 1912. С. 23-25.

⁸ Андрійчук В.Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 87-94.

⁹ Федоренко В.Л. Методологія та методи дослідження проблем системи конституційного права України / В.Л.Федоренко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності – №2, 2009. – С. 13-24.

¹⁰ Федоренко В.Л. Методологія та методи дослідження проблем системи конституційного права України / В.Л.Федоренко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності – №2, 2009. – С. 13-24.

¹¹ Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В.І. Шинкарук (голова), Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов, А.Т. Імшуратов [та ін.]. – К.: Абрис, 2002.

¹² Андрійчук В.Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 87-94.

¹³ Киридон А.М., Державно-церковні відносини в Україні: теоретико-методологічна рефлексія / А.М. Киридон // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 23, 2012. – С. 2-9.

¹⁴ Богданова Н.А. Система науки конституційного права / Богданова. - М.: «Юристь», 2001.

addressing the issues of studying and improving their cognitive tools, their systematic development. However, in this respect it has never dominated the system of science. Unfortunately, we observe a somewhat similar situation today, which determines the relevance of consideration of methodological issues in the field of legal sciences¹.

The content of state-legal relations as a doctrinal expression of the modern process of constitutional transformations, the provisions that substantiate the theory of the constitution and give an analysis of the constitutional development of the state, is an independent section of the science of constitutional law². Research on the implementation of certain categories of citizens' rights (somatic) to some extent goes beyond the subject of constitutional law as a branch of law, regardless of the content of scientific approaches to determining the range of relations governed by this area³.

Theoretical ideas about the relationship between man and the field of biomedical research will inevitably cover aspects that are not reduced to the subject of constitutional and legal regulation. Accordingly, it would be methodologically unjustified to limit the notion of the realization of the somatic rights of citizens only to the analysis of the norms of the constitution.⁴

The essence of the implementation of somatic rights of citizens in the process of biomedical research as an important element in the development of every society and, accordingly, one of the categories of constitutional law determines the need to consider them from the standpoint of ontology, epistemology and axiology of law. Thus, the study of these rather complex relations inevitably involves the definition of approaches to their knowledge, the study of the order and principles of their implementation and protection, socio-legal "existence", analysis of those values that acquire political and legal expression⁵.

It is important to emphasize the organic inclusion of the methodology of research of the order and principles of realization and protection of somatic human rights in the theory of constitutional law and the impossibility of its existence outside the constitutional and legal knowledge. A similar functional relationship was defined by D. Kerimov: "If theory is a system of concepts that summarize specific knowledge about the relevant objects, the methodology is a doctrine of ways, principles and methods of construction and practical application of this and not any other theory."⁶

Any study of phenomena, processes, objects, any scientific knowledge of reality requires the use of certain methods. Defining the essence of the concept of "method" still remains to some extent controversial in domestic and foreign publications⁷. Thus, Professor F. Wolves defines the method of scientific research as a process in which scientists (scientists) in a certain period of time seek to build a reliable theory of the essence of a particular object or phenomenon⁸.

The question of methodology, writes G. Tsekhmistrova, is quite complex, because this concept is interpreted differently. Many foreign scientific schools do not distinguish between methodology and research methods. In the domestic scientific tradition, methodology is considered as a doctrine of methods of cognition or a system of scientific principles on the basis of which the study is based and the choice of a set of cognitive tools, methods, techniques⁹.

Constitutional law is characterized by a variety of methods of scientific knowledge. These include: historical, comparative law, systemic, statistical, specific sociological, and others. Any large and significant constitutional and legal study involves the use of all or most of these methods that systematically characterize the historical or comparative legal aspects, using appropriate methods.

To understand the methodological basis of the study, the main definitive characteristic of the concept of methodology proposed by N. Kudykin is interesting. In N. Kudykina's research the content of the definition of methodology is based on the following two defining positions: 1) in reference sources and pedagogical works

¹ Турянський Ю. І. Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження. Дис. докт. юрид. наук за спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2020.

² Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право Российской Федерации: Учебник. М., 1996.

³ Кутафин О.Е. Предмет конституционного права. М., 2001. 220 с.

⁴ Киридон А. Держава-церква-суспільство в радянській Україні. Історіографія, джерела, методологія дослідження. К., 2007. 94 с.

⁵ Киридон А.М. Дослідження з історії церкви: концептуалізація історіографічного дискурсу. Україна-Європа-Світ. Вип. 6-7; 20-й річниця Незалежності України присвячується: Міжнародний зб.наук. праць. Сер.: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2011. С. 283 – 292.

⁶ Керимов Д.А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права) / Д.А.Керимов. - М., 2000.

⁷ Андрійчук В.Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 87-94.

⁸ Scientific method (English): home page of prof. Frank L.Y. Wolfs. Department of Physics and Astronomy, University of Rochester, N 4 14627, USA. URK: <http://teaer.pas.rochester.edu/phylabs/appendix/appendix.html>.

⁹ Основи наукових досліджень [навч. посіб.] / Цехмістрова Г.С.К.: Видавничий дім «Слово», 2003. 240 с.

the definitions of the concept of methodology are often ambiguous and therefore require further improvement; 2) scientific concepts are not stable, they are historically, with the development of science develop and update. On this basis, N. Kudykina offers the following version of the definitive characteristics of the concept of research methodology - "it is a scientific basis based on the most important achievements of science, and at the same time a cognitive reference point of a systemic nature. true scientific knowledge. In this case - the methodological support of the study - is the process of theoretically sound selection of scientific principles of a particular research work"¹⁰.

In a broad sense, the methodology of the study of somatic rights of citizens in the process of biomedical research coincides with the methodology of the science of constitutional law, and is the basis of knowledge of state and legal reality¹¹. Thus, we believe, obviously, the methodology of research of somatic rights of citizens in the process of biomedical research is a branch of knowledge that is on the border of methodology, as the science of methods and legal sciences, in particular, theory and history of state and law and constitutional law. In light of this, it may not seem accidental that the eminent Yugoslav theorist of law R.Lukic, when considering the methodology of law, specifically identifies methods of knowledge of law, methods of creating law and methods of applying law¹².

Summary.

The specifics of the methodology of research of somatic human rights are investigated. Thus, we believe, obviously, the methodology of research of somatic rights of citizens in the process of biomedical research is a branch of knowledge that is on the border of methodology, as the science of methods and legal sciences, in particular, theory and history of state and law and constitutional law. In light of this, it may not seem accidental that the eminent theorists of law, when considering the methodology of law, specifically identifies methods of knowledge of law, methods of creating law and methods of applying law.

References:

1. Алексеев Н.Н. Науки общественные и естественные в историческом взаимоотношении их методов. Очерки по истории и методологии общественных наук / Н.Н.Алексеев // Уч. зап. Императорского Моск. Ун-та. Отд. Юрид. Вып. 38. - М., 1912. С. 23-25.
2. Андрійчук В.Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 87-94.
3. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму. В.Березний: РК «Євростандарт», 2011. 400 с.
4. Богданова Н.А. Система науки конституционного права / Богданова. - М.: «Юристъ», 2001.
5. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д.А.Керимов. - М., 2000.
6. Киридон А. Держава-церква-суспільство в радянській Україні. Історіографія, джерела, методологія дослідження. К., 2007. 94 с.
7. Киридон А.М. Дослідження з історії церкви: концептуалізація історіографічного дискурсу. Україна-Європа-Світ. Вип. 6-7; 20-й річниці Незалежності України присвячується: Міжнародний зб.наук. праць. Сер.: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л.М. Алексієвець. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2011. С. 283 – 292.
8. Киридон А.М., Державно-церковні відносини в Україні: теоретико-методологічна рефлексія / А.М. Киридон // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 23, 2012. – С. 2-9.
9. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право Российской Федерации: Учебник. М., 1996. 221 с.
10. Кудикина Н.В. Методологічне забезпечення наукових досліджень у сфері професійної освіти& Теоретичні питання культури, освіти та виховання. Збірник наукових праць. Випуск 38 / За заг. ред. академіка АПН України Євтуха М.Б., укладач - Михайліченко О.В. К.: Вид.центр КНЛУ, 2009. С.82-85.
11. Кутафин О.Е. Предмет конституционного права. М., 2001. 220 с.
12. Лукич Р. Методология права. М., 1981. 220 с.
13. Оніщук І.І. Методологія й техніка дослідження правового моніторингу. Вісник національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2015. № 813. С. 144–151.
14. Основи наукових досліджень [навч. посіб.] / Цехмістрова Г.С.К.: Видавничий дім «Слово», 2003. 240 с.
15. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург, 2001. 181 с.

¹⁰ Кудикина Н.В. Методологічне забезпечення наукових досліджень у сфері професійної освіти& Теоретичні питання культури, освіти та виховання. Збірник наукових праць. Випуск 38 / За заг. ред. академіка АПН України Євтуха М.Б., укладач - Михайліченко О.В. К.: Вид.центр КНЛУ, 2009. С.82-85.

¹¹ Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму. В.Березний: РК «Євростандарт», 2011. 400 с.

¹² Лукич Р. Методология права. М., 1981. 220 с.

16. Турянський Ю. І. Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження. Дис. докт. юрид. наук за спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2020.
17. Федоренко В.Л. Методологія та методи дослідження проблем системи конституційного права України / В.Л.Федоренко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності – №2, 2009. – С. 13-24.
18. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В.І. Шинкарук (голова), Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов, А.Т. Імшуратов [та ін.]. – К.: Абрис, 2002.
19. Scientific method (English): home page of prof. Frank L.Y. Wolfs. Department of Physics and Astronomy, University of Rochester, N 4 14627, USA. URK: [http:// teaer.pas.rochester.edu/phylabs/appendix/appendix.html](http://teaer.pas.rochester.edu/phylabs/appendix/appendix.html).

Gromovchuk M.V.,

*Doctor of Law, Associate Professor
Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence
Uzhhorod National University;*

Kozodaev S.P.,

*Candidate of Law, Associate Professor
Uzhhorod National University*

Responsibilities of an EU citizen

Обв'язки громадянина ЄС

Hreisa S.M.

Key words:

duty, citizenship, duty of a citizen, institution of EU citizenship, citizenship of the state.

Ключові слова:

обов'язок, громадянство, обов'язок громадянина, інститут громадянства ЄС, громадянство держави.

Постановка проблеми. В Преамбулі Конституції України¹ визначено зовнішньополітичний курс держави – набуття повноправного членства в ЄС². Наслідком його реалізації для громадян України стане набуття і громадянства ЄС, відповідно, і набуття не лише прав, але й обов'язків. Це зумовлює необхідність внесення змін до національного законодавства України з питань громадянства, а також створення наукового підґрунтя таких змін. Вище викладене свідчить про теоретичну та практичну обумовленість дослідження питання обов'язків громадян ЄС з метою приведення законодавства України у відповідність до права ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання громадянства держав аналізувалось в працях і вітчизняних, і зарубіжних вчених. Зокрема, Д. Белова³, Ю. Бисаги⁴, Ю. Тодики⁵, Ю. Шемшученко⁶ та ін. Питанню громадянства ЄС присвячено ряд праць вітчизняних науковців (Н. Андрусевич⁷, Л. Дешко^{8, 9}, Р. Петрова¹⁰ та ін.). Водночас, після внесення змін до Преамбули Конституції України та законодавства України з метою реалізації вектора зовнішньої політики держави – набуття повноправного членства в ЄС – науковцями не проводилось. Відтак, дослідження питання обов'язків громадян ЄС є актуальним для науки конституційного права, теоретично назрілим.

Метою статті є виявлення кола обов'язків громадян ЄС.

Виклад основного матеріалу.

У статті 20 Договору про функціонування ЄС йдеться, що «...у зв'язку з громадянством ЄС виникають не лише права, а й обов'язки»¹¹. І. Яковюк слушно підкреслює, що «...національне громадянство до кола основних обов'язків традиційно відносить військовий обов'язок та обов'язок сплати податків. Вочевидь, намір закріплення аналогічних обов'язків за громадянином Союзу неодмінно викликало б протидію з боку держав-членів Євросоюзу, оскільки це фактично передбачало б передачу останньому реалізації низки принципів для збереження суверенного статусу державної влади прав, а отже, зайвий раз зачіпало б болісну для ЄС проблему державного суверенітету»¹². А. Покровська дотримується точки зору,

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

² Deshko L. M., Bysaga Y.M., Zaborovskyy V.V. Protection of human rights by the Constitutional Court of Ukraine in the field of health care. Georgian Medical News. 2019. №9 (294). P. 165-171.

³ Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: Дис. ... докт.юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право Ужгород, 2012. 523 с.

⁴ Бисага Ю.М., Нечипорук Г.Ю., Берч В.В., Дешко Л.М., Орос М.М. Право народу на спротив: конституційно-правове дослідження. Ужгород, ТОВ «РІК-У», 2020. 232 с.

⁵ Тодыка Ю. Н. Гражданство Украины: конституционно-правовой аспект: Учеб. пособие. Х., 2002. 254 с.

⁶ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К., 1998. Т. 1. С. 641.

⁷ Андрусевич Н. І. Історія розвитку громадянства Європейського Союзу. Держава і право. Вип. 13. 2001. С. 493-497.

⁸ Дешко Л. Державне регулювання ціноутворення на лікарські засоби в країнах Європейського Співтовариства та інших країнах. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 5. С. 113–111.

⁹ Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ... докт.юрид.наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Київ, 2017.

¹⁰ Петров Р.А. Право Європейського Союзу: навчальний посібник / Р.А. Петров. 2-ге вид. К., «Істина», 2009. 376 с.

¹¹ Договір про функціонування ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

¹² Яковюк І. В. Громадянство ЄС: поняття і співвідношення з національним громадянством. Проблеми законності. 2010. №107. С. 21.

яка полягає в тому, в статті 20 Договору про функціонування ЄС йдеться «...про обов'язки, які закріплюються кожною державою-членом на національному рівні. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що кожна держава у повній мірі покладає на громадянина обов'язки перед суспільством, а отже, покладення додаткових обов'язків у зв'язку з набуттям громадянства ЄС було б недоречним»¹.

І. Яковюк наголошує, що «...стаття 8 проекту Конституції також вказує на наявність обов'язків у громадян ЄС, визначених Конституцією. Однак будь-якого переліку таких обов'язків проект Конституції не містить. Крім того, якщо проект Конституції передбачає можливість розширення закріплених у ньому переліку прав, то відносно обов'язків особи такого застереження не міститься. Одним з імовірних пояснень цієї ситуації може бути бажання розробників проекту Конституції забезпечити певну стабільність правовому статусу громадянина Євросоюзу. Водночас може бути й інше пояснення. Національне громадянство до кола основних обов'язків громадянина традиційно відносить військовий обов'язок та обов'язок платити податки. Сам намір закріплення аналогу таких обов'язків за громадянами ЄС неодмінно викликав би спротив з боку держав-членів ЄС, оскільки фактично передбачало передачу Євросоюзу реалізацію ще низки принципів суверенних прав, а отже зайвий раз зачіпало болісну для держав-членів ЄС проблему державного суверенітету»².

Відповідно до п. 1 ст. 157 Договору про функціонування ЄС «Стаття 157 1. Кожна держава-член забезпечує застосування принципу рівної оплати працівникам чоловічої та жіночої статі за однакову роботу або роботу, що має однакову вартість»³. Отже, обов'язком є дотримання рівноправності між жінками та чоловіками щодо оплати праці.

Одним з фундаментальних в конституційному праві та праві ЄС є принцип недискримінації⁴. Відповідно до ч. 2 ст. 18 частини 2 «Громадянство Союзу та недискримінація» Консолідованої версії Договору про функціонування Європейського Союзу «У сфері застосування Договорів та без шкоди їхнім будь-яким спеціальним положенням заборонено будь-яку дискримінацію на підставі національної належності». Отже, обов'язком громадянина ЄС є недискримінація.

В Преамбулі Хартії основних прав ЄС (далі – Хартія) наголошується, що вона знову підтверджує, при дотриманні компетенції і цілей Європейського співтовариства і Європейського Союзу, а також принципу субсидіарності, права, що впливають, перш за все, з конституційних традицій і спільних міжнародних зобов'язань держав-членів, Договору про Європейський Союз і Договору про Європейські співтовариства⁵, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁶, Соціальної хартії⁷, прийнятих Європейським співтовариством і Радою Європи, а також судової практики суду Європейських співтовариств і Європейського суду з прав людини⁸.

В Преамбулі підкреслюється, що «Володіння цими правами тягне за собою відповідальність і обов'язки як по відношенню до інших людей, так і по відношенню до світової спільноти і майбутніх поколінь». Таким чином, за критерієм кола суб'єктів, щодо яких у громадян ЄС є обов'язки, ці обов'язки класифікуємо на такі три групи: 1) обов'язки по відношенню до інших людей; 2) обов'язки по відношенню до світової спільноти; 3) обов'язки по відношенню до майбутніх поколінь.

Найвищою соціальною цінністю є гідність людини⁹. В статті 1 Хартії йдеться, що «Гідність людини недоторканна. Її необхідно поважати і захищати»¹⁰. Таким чином, одним з обов'язків громадян ЄС є повага людської гідності.

В ст. 14 Хартії, яка присвячена праву на освіту, в п. 2 йдеться, що «Це право включає можливість безкоштовного отримання обов'язкової освіти»¹¹. Отже, одним з обов'язків громадян ЄС є отримання обов'язкової освіти.

¹ Покровська А. Громадянство Європейського Союзу: проблеми визначення та альтернативи. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14958/1/Pokrovska_320-325.pdf.

² Яковюк І.В. Громадянство Європейського Союзу: проблеми визначення. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2493/1/Yakovyuk_82.pdf.

³ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

⁴ Ezer T., Deshko L., Clark N. G. et al. Promoting public health through clinical legal education: Initiatives in South Africa, Thailand, and Ukraine. Human Rights Brief. 2010. №17/27. P. 32. URL: <http://www.wcl.american.edu/hrbrief/17/2ezer.pdf>.

⁵ Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text.

⁶ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

⁷ Європейська соціальна хартія. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.

⁸ Хартія основних прав Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text.

⁹ Deshko L. Restitutio in integrum: підходи Європейського суду з прав людини. Порівняльно-аналітичне право. 2018. №5. С. 365-368.

¹⁰ Хартія основних прав Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text.

¹¹ Хартія основних прав Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text.

Відповідно до ст. 32 Хартії «Використання дитячої праці забороняється. Мінімальний вік для прийому на роботу не може бути нижче віку завершення обов'язкової шкільної освіти, без шкоди для норм, більш сприятливих щодо молодих людей, крім випадків окремих обмежених виключень»¹². З цієї статті випливає, що одним з обов'язків громадян ЄС є завершення обов'язкової шкільної освіти.

Таким чином, в Хартії прав людини ЄС закріплено такі обов'язки громадян ЄС: повага людської гідності; отримання обов'язкової освіти; завершення обов'язкової шкільної освіти.

В вітчизняній доктрині конституційного права усталеною є точка зору, відповідно до якої «класична теорія громадянства розуміє в якості сутності цього юридичного інституту стійкий правовий зв'язок між певною людиною та певною державою, що виражається у взаємних правах і обов'язках. У зв'язку із зазначеним слід визначити, що громадянство Європейського Союзу це не зовсім громадянство в його звичайному розумінні»¹³. Інститут громадянства Європейського Союзу має специфічну квазідержавну природу¹⁴. Професор Р. Петров слушно підкреслює, що «громадянство ЄС не заміняє громадянства держави й не накладає додаткових обов'язків. Його одержують всі ті, хто на момент приєднання до ЄС мають громадянство держав-учасниць Європейського Союзу»¹⁵.

Принципи та правила, що стосуються громадянства фізичних осіб, і правила, що регулюють виконання військового обов'язку у випадках множинного громадянства, з якими має узгоджуватися внутрішньодержавне право держав-учасниць, встановлюються Європейською конвенцією про громадянство¹⁶. Глава VII цієї Конвенції присвячена військовому обов'язку у випадках множинного громадянства.

Згідно зі ст. 21 Конвенції особи, що мають громадянство двох або більше держав-учасниць, повинні виконувати свій військовий обов'язок стосовно лише однієї із цих держав-учасниць¹⁷. Згідно з п.3 ст. 21 Конвенції крім випадків, коли спеціальна угода, що вже укладена або може бути укладена, передбачає інше, до осіб, які мають громадянство двох або більше держав-учасниць, застосовуються такі положення: а) будь-яка така особа є військовозобов'язаною стосовно держави-учасниці, на території якої вона постійно проживає. Однак такі особи можуть до досягнення ними 19 років виконувати військовий обов'язок як добровольці стосовно будь-якої іншої держави-учасниці, громадянами якої вони також є, упродовж загального дійсного строку, тривалість якого принаймні дорівнює строку дійсної військової служби, встановленому у першій державі-учасниці; б) особи, які постійно проживають на території держави-учасниці, громадянами якої вони не є, або у державі, що не є державою-учасницею, можуть проходити військову службу на території будь-якої держави-учасниці, громадянами якої вони є; в) особи, які відповідно до правил, викладених у пунктах «а» та «б», виконують свій військовий обов'язок стосовно однієї держави-учасниці згідно із законодавством цієї держави-учасниці, вважаються такими, що виконали свій військовий обов'язок стосовно будь-якої іншої держави-учасниці чи будь-яких інших держав-учасниць, громадянами яких вони також є; г) особи, які до набрання чинності цією Конвенцією між державами-учасницями, громадянами яких вони є, виконали стосовно однієї із цих держав-учасниць свій військовий обов'язок згідно із законодавством цієї держави-учасниці, вважаються такими, що виконали цей обов'язок стосовно будь-якої іншої держави-учасниці або будь-яких інших держав-учасниць, громадянами яких вони також є; д) особи, які відповідно до підпункту «а» відслужили дійсну військову службу стосовно однієї із держав-учасниць, громадянами якої вони є, та після цього обрали місцем постійного проживання територію іншої держави-учасниці, громадянами якої вони є, можуть перебувати на обліку як військовозобов'язані запасу тільки стосовно цієї останньої держави-учасниці; е) застосування цієї статті жодним чином не зашкоджує громадянству відповідних осіб; г) у випадку оголошення мобілізації будь-якою із держав-учасниць зобов'язання, які випливають із цієї статті, не є обов'язковими для цієї держави-учасниці.

Таким чином, громадяни ЄС мають військовий обов'язок стосовно будь-якої держави-учасниці Конвенції чи будь-яких інших держав-учасниць, громадянами яких вони також є. При цьому, якщо в одній з держав-учасниць Конвенції оголошується мобілізація, то військовозобов'язані, які є громадянами інших держав-учасниць Конвенції, і не є громадянами держави, що оголосила мобілізацію – не мають обов'язку з мобілізації. В цьому випадку вирішальним є не громадянство ЄС, а громадянство держави, яка оголошує мобілізацію.

Отже, наявність громадянства ЄС автоматично не формує новий каталог обов'язків громадян ЄС, відмінний від національного каталогу обов'язків.

¹² Хартія основних прав Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text.

¹³ Правовий статус людини і громадянина в Європейському Союзі. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/eulaw/info/lec6.html>.

¹⁴ Петров Р.А. Право Європейського Союзу: навчальний посібник / Р.А. Петров. 2-ге вид. К., «Істина», 2009. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14958/1/Pokrovska_320-325.pdf.

¹⁵ Петров Р.А. Право Європейського Союзу: навчальний посібник / Р.А. Петров. 2-ге вид. К., «Істина», 2009. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14958/1/Pokrovska_320-325.pdf.

¹⁶ Європейська конвенція про громадянство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text.

¹⁷ Європейська конвенція про громадянство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text.

Висновки.

1. Виявлено коло обов'язків громадян ЄС: дотримання рівноправності між жінками та чоловіками щодо оплати праці; недискримінація; повага людської гідності; отримання обов'язкової освіти; завершення обов'язкової шкільної освіти.

2. За критерієм кола суб'єктів, щодо яких у громадян ЄС є обов'язки, ці обов'язки класифіковано на такі три групи: 1) обов'язки по відношенню до інших людей; 2) обов'язки по відношенню до світової спільноти; 3) обов'язки по відношенню до майбутніх поколінь.

3. Встановлено, що громадяни ЄС мають військовий обов'язок стосовно будь-якої держави-учасниці Європейської конвенції про громадянство чи будь-яких інших держав-учасниць, громадянами яких вони також є. Якщо в одній з держав-учасниць Конвенції оголошується мобілізація, то військовозобов'язані, які є громадянами інших держав-учасниць Конвенції, і не є громадянами держави, що оголосила мобілізацію – не мають обов'язку з мобілізації. В цьому випадку вирішальним є не громадянство ЄС, а громадянство держави, яка оголошує мобілізацію.

Анотація.

Статтю присвячено дослідженню питання кола обов'язків громадян ЄС. Акцентовано увагу, що в Преамбулі Конституції України визначено зовнішньополітичний курс держави – набуття повноправного членства в ЄС, і що наслідком його реалізації для громадян України стане набуття і громадянства ЄС. Проаналізовано Договір про заснування Європейської Спільноти, Договір про функціонування ЄС, Хартію основних прав Європейського Союзу, Європейської конвенції про громадянство, точки зору науковців. Виявлено коло обов'язків громадян ЄС: дотримання рівноправності між жінками та чоловіками щодо оплати праці; недискримінація; повага людської гідності; отримання обов'язкової освіти; завершення обов'язкової шкільної освіти. За критерієм кола суб'єктів, щодо яких у громадян ЄС є обов'язки, ці обов'язки класифіковано на такі три групи: 1) обов'язки по відношенню до інших людей; 2) обов'язки по відношенню до світової спільноти; 3) обов'язки по відношенню до майбутніх поколінь. Встановлено, що громадяни ЄС мають військовий обов'язок стосовно будь-якої держави-учасниці Європейської конвенції про громадянство чи будь-яких інших держав-учасниць, громадянами яких вони також є. Якщо в одній з держав-учасниць Конвенції оголошується мобілізація, то військовозобов'язані, які є громадянами інших держав-учасниць Конвенції, і не є громадянами держави, що оголосила мобілізацію – не мають обов'язку з мобілізації. В цьому випадку вирішальним є не громадянство ЄС, а громадянство держави, яка оголошує мобілізацію. Аргументовано твердження, що наявність громадянства ЄС автоматично не формує новий каталог обов'язків громадян ЄС, відмінний від національного каталогу обов'язків.

Summary .

The article examines the responsibilities of EU citizens. It is emphasized that the Preamble of the Constitution of Ukraine defines the foreign policy course of the state - the acquisition of full membership in the EU, and that its implementation will result in the acquisition of EU citizenship for the citizens of Ukraine. European Convention on Nationality, the views of scholars. The responsibilities of EU citizens have been identified: equality between women and men in terms of pay; non-discrimination; respect for human dignity; receiving compulsory education; completion of compulsory school education. According to the criterion of the range of subjects for which EU citizens have responsibilities, these responsibilities are classified into the following three groups: 1) responsibilities towards other people; 2) responsibilities towards the world community; 3) responsibilities towards future generations. It is established that EU citizens have a military obligation to any state party to the European Convention on Nationality or to any other state party of which they are also nationals. If mobilization is declared in one of the States Parties to the Convention, conscripts who are nationals of other States Parties to the Convention and are not nationals of the State which has declared mobilization shall not be obliged to mobilize. In this case, it is not EU citizenship that is decisive, but the citizenship of the state announcing the mobilization. It is argued that the existence of EU citizenship does not automatically create a new catalog of responsibilities of EU citizens, different from the national catalog of responsibilities.

References:

1. Deshko L. M., Bysaga Y.M., Zaborovskyy V.V. Protection of human rights by the Constitutional Court of Ukraine in the field of health care. Georgian Medical News. 2019. №9 (294). P. 165-171.
2. Deshko L. Restitutio in integrum: підходи Європейського суду з прав людини. Порівняльно-аналітичне право. 2018. №5. С. 365-368.
3. Ezer T., Deshko L., Clark N. G. et al. Promoting public health through clinical legal education: Initiatives in South Africa, Thailand, and Ukraine. Human Rights Brief. 2010. №17/27. P. 32. URL: <http://www.wcl.american.edu/hrbrief/17/2ezer.pdf>.

4. Андрусевич Н. І. Історія розвитку громадянства Європейського Союзу. Держава і право. Вип. 13. 2001. С. 493-497.
5. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: Дис. ... докт.юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право Ужгород, 2012. 523 с.
6. Бисага Ю.М., Нечипорук Г.Ю., Берч В.В., Дешко Л.М., Орос М.М. Право народу на спротив: конституційно-правове дослідження. Ужгород, ТОВ «РІК-У», 2020. 232 с.
7. Дешко Л. Державне регулювання ціноутворення на лікарські засоби в країнах Європейського Співтовариства та інших країнах. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 5. С. 113–11.
8. Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ... докт.юрид.наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. Київ, 2017.
9. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text.
10. Договір про функціонування ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.
11. Європейська конвенція про громадянство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text.
12. Європейська соціальна хартія. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
14. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.
15. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
16. Петров Р.А. Право Європейського Союзу: навчальний посібник / Р.А. Петров. 2-ге вид. К., «Істина», 2009. 376 с.
17. Покровська А. Громадянство Європейського Союзу: проблеми визначення та альтернативи. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14958/1/Pokrovska_320-325.pdf.
18. Правовий статус людини і громадянина в Європейському Союзі. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/eulaw/info/lec6.html>.
19. Тодыка Ю. Н. Гражданство Украины: конституционно-правовой аспект: Учеб. пособие. Х., 2002. 254 с.
20. Хартія основних прав Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text.
21. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К., 1998. Т. 1. С. 641.
22. Яковюк І.В. Громадянство Європейського Союзу: проблеми визначення. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2493/1/Yakovyuk_82.pdf.
23. Яковюк І. В. Громадянство ЄС: поняття і співвідношення з національним громадянством. Проблеми законності. 2010. №107. С. 21.

Hretsa S.M.,

*candidate of law, associate professor,
associate professor of Constitutional Law and Comparative Law Department
Uzhhorod National University*

Analysis of the legislation of foreign countries and the national legislation of Ukraine in the aspect of working mechanisms of regulation of agent activities

Аналіз законодавства іноземних країн та національного законодавства України в аспекті напрацювання механізмів регулювання діяльності агентів впливу

Kaletnik Vasyl

Key words:

non-governmental organizations, agents of influence, foreign agents, agents of foreign states, foreign principals, lobbying, advocacy.

Ключові слова:

неурядові громадські організації, агенти впливу, іноземні агенти, агенти іноземних держав, іноземні принципали, лобізм, адвокація.

Постановка проблеми. Громадські об'єднання відіграють важливу роль в житті держави і мають великий вплив на суспільне та політичне життя в Україні. Значна фінансова підтримка таких організацій із-за кордону робить їх залежними від іноземних «донорів», які, в свою чергу, отримують можливість впливу на суспільно-політичне середовище, можуть формувати суспільну думку всередині країни. По суті такі організації виступають в ролі агентів впливу (іноземних агентів), які відстоюють інтереси замовників.

Зважаючи на те, що на сьогодні поняття «агент впливу» є досить новим, яке ще не знайшло свого відображення ані в законодавстві, ані в правовій доктрині, то формування достатньої нормативно-правової бази для притягнення таких осіб до відповідальності, напрацювання механізмів їх чіткої ідентифікації та недопущення використання цього поняття для обмеження свободи слова та думки є актуальним.

Аналіз актуальних досліджень. Наукове осмислення концептуальних засад та окремих аспектів цієї проблеми здійснили в своїх роботах такі науковці, як: Д.В. Дубов, А.В. Баровська, Ю.К. Каздобіна, Т.О. Ісакова, І.О. Коваль, І.О. Корецька, В.П. Горбулін, В.В. Калетнік. Серед закордонних авторів варто згадати Д. Кукса, Л. Трандафір, З. Хусаїні.

Разом із тим, віддаючи належне важливості та науковій цінності наявних досліджень, доводиться констатувати, що даний напрямок потребує подальших ґрунтовних досліджень в аспекті формування достатньої нормативно-правової бази для врегулювання діяльності агентів впливу та напрацювання механізмів їх чіткої ідентифікації.

Метою статті є аналіз національного законодавства та законодавства іноземних країн в аспекті напрацювання механізмів регулювання діяльності агентів впливу.

Виклад основного матеріалу. Іноземні держави шукали і шукають механізми протидії деструктивній діяльності агентів впливу, однак натрапляють на принципові складнощі (критерії віднесення тих чи інших осіб до агентів впливу, удосконалення нормативно-правового поля держави з метою забезпечення правових основ протидії агентам впливу, механізми недопущення використання поняття «агент впливу» для обмеження свободи слова й думки).¹

Комплексне вивчення досвіду іноземних країн (передусім з демократичними політичними системами) допоможе в подоланні зазначених складнощів та в створенні ефективної системи протидії таким загрозам.

Наше дослідження доцільно розпочати з вивчення досвіду США у боротьбі з іноземними агентами, адже саме там діє найбільш розроблене законодавство в цій сфері, де подібна діяльність регулюється

¹ Дубов Д.В., Корецька І.О. Агенти впливу як інструмент ведення операцій впливу: термінологічний аспект. Стратегічні пріоритети: науково-аналітичний щоквартальний збірник. 2019. Вип. 51. № 3-4. С. 9.

Законом про реєстрацію іноземних агентів (Foreign Agents Registration Act, FARA). Необхідно зазначити, що даний Закон був прийнятий ще в 1938 році у відповідь на пропаганду, яку вела Німеччина напередодні Другої світової війни і після низки змін, найбільш суттєві з яких відбулися в 1966, 1995 і 2007 році, він набув сучасної конфігурації і став дієвим інструментом боротьби з лобіюванням іноземних політичних інтересів.^{2,3} Саме після змін до Закону в 1966 році фокус його змістився з політичної пропаганди в сторону політичного лобізму.

Відповідно до Закону, особи (юридичні і фізичні, в тому числі громадяни США), які представляють інтереси іноземних урядів, партій, організацій, компаній або приватних осіб («іноземні принципали») – і діючих за їх наказом, проханням і спрямовуючими вказівками зобов'язані реєструватися в якості іноземних агентів в Міністерстві юстиції США, і кожних півроку надавати відповідний звіт про кошти, які надійшли на їх рахунки – незалежно від того чи це фінансування зі сторони іноземних властей або неурядових організацій – і витрати. Закон розповсюджується на такі сфери, як політична діяльність, інформаційні послуги, політичні консультації, збір або роздача грошових коштів, представлення інтересів замовника перед будь-якими відомствами, державними службовцями США або членами Конгресу.⁴

Під час реєстрації агент повинен надати повну інформацію про себе, описати свою діяльність, структуру власності, повідомити інформацію про іноземного замовника, отриманих від нього коштів (в тому числі на що вони були потрачені – з зазначенням одержувачів), розповсюджуваних інформаційних матеріалів. FARA також вимагає маркувати пропагандистську інформацію, яка в законі називається «інформаційні матеріали». Така інформація повинна супроводжуватися з позначкою, що вона розповсюджується «від імені іноземного суб'єкта». Копії таких матеріалів необхідно надсилати в Міністерство юстиції.

При цьому FARA не охоплює неполітичний лобізм, як і пропаганду в широкому сенсі. Розповсюдження інформації в комерційних, культурних, наукових і релігійних цілях, а також залучення пожертвувань не передбачають реєстрації в якості «іноземних агентів». Під дію Закону не попадають і офіційні представники іноземних держав, в тому числі дипломати.⁵

Варто зазначити, що порушникам вимог FARA загрожує покарання у вигляді штрафу до 10 тисяч доларів та/або позбавлення волі на строк до 5 років за винятком пунктів.

FARA – далеко не єдиний закон, який містить у собі вимоги до іноземних агентів і приписує заходи щодо їх покарання. Також, діяльність іноземних агентів в США регулюється Параграфом 951 розділу 18 Кодексу США. Відповідно до якого, особи, що працюють на території США під контролем іноземних урядів, зобов'язані повідомляти генерального прокурора США про свою діяльність (правило не розповсюджується на дипломатів). Порушникам загрожує штраф (розмір не вказується) або тюремне ув'язнення строком до 10 років. Можливе застосування обох мір покарання одночасно.⁶

Ізраїль розпочав боротьбу з іноземними агентами, ще в липні 2016 року, коли був прийнятий Закон про прозорість фінансування неурядових організацій. Відповідно до цього Закону, неурядові організації, обсяг річної іноземної фінансової підтримки яких перевищує п'ятдесят відсотків від загального обсягу фінансування, зобов'язані вказувати своїх «закордонних спонсорів» у відповідних документах. Також, публікації в засобах масової інформації (далі – ЗМІ), в яких мова йде про такі організації, підлягають обов'язковому маркуванню. У випадку порушення цього Закону передбачається штраф у розмірі 29,2 тис. шекелів (близько \$8,4 тис.).^{7,8}

Метою прийняття такого закону оголошувалась необхідність запобігання втручання інших країн у внутрішні політичні процеси шляхом надання жертв політичним організаціям.

У 2018 році в Ізраїлі у статусі іноземних агентів було зареєстровано 27 неурядових організацій. За словами експертів, переважна більшість цих організацій спеціалізується на наданні допомоги палестинському населенню.⁹

² Иностранные агенты в законодательстве зарубежных стран. Статус и деятельность. URL: <https://www.google.com/amp/s/tass.ru/info/7253197/amp>.

³ Foreign Agents Registration Act. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/22/chapter-11/subchapter-II>.

⁴ Иностранные агенты в законодательстве зарубежных стран. Статус и деятельность. URL: <https://www.google.com/amp/s/tass.ru/info/7253197/amp>.

⁵ Калетник В.В. Теоретичні аспекти удосконалення національного законодавства в контексті протидії деструктивній діяльності агентів впливу. Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2020. Вип. 56. № 3. С. 83.

⁶ Иностранные агенты в законодательстве зарубежных стран. Статус и деятельность // ТАСС. 2019. URL: <https://www.google.com/amp/s/tass.ru/info/7253197/amp>.

⁷ Калетник В.В. Теоретичні аспекти удосконалення національного законодавства в контексті протидії деструктивній діяльності агентів впливу. Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2020. Вип. 56. № 3. С. 83.

⁸ Корочкина В.А. Израиль: усилия правительства по прекращению иностранного финансирования антиизраильских НПО// Институт Ближнего Востока: независимый научно-исследовательский и аналитический центр. 2018. URL: <http://www.iimes.ru/?p=47002>.

⁹ Иностранные агенты в законодательстве зарубежных стран. Статус и деятельность. URL: <https://www.google.com/amp/s/tass.ru/info/7253197/amp>.

В червні 2017 року в Угорщині урядом прем'єра Віктора Орбана, був прийнятий закон, що посилює контроль над неурядовими організаціями з іноземним фінансуванням на суму не менше € 24 тис. в рік. Відповідно до закону, такі організації зобов'язані реєструватися як «організації, що отримують іноземне фінансування». Також, організації з іноземним фінансуванням зобов'язані вказувати даний факт на всіх заходах і в публікаціях та надавати щорічний детальний звіт про свою діяльність. У разі не виконання зазначених вимог організації можуть бути закриті. В Угорщині пройшли реєстрацію 152 організації з іноземним фінансуванням, однак, у зв'язку з невизначеністю процедури закриття, більшість організацій проігнорували Закон (всього в країні близько 60 тис таких організацій).¹

Але вже в грудні 2017 року Єврокомісія подала позов проти Будапешта в конфлікті довкола законів про неурядові організації, а також щодо університетів, які отримують фінансування з-за кордону.

Пакет нормативних актів, що отримав назву «зупинити Сороса», був спрямований проти діяльності в Угорщині американського мільярдера угорсько-єврейського походження Джорджа Сороса.

18 червня 2020 року Суд ЄС в Люксембурзі виніс рішення, щодо цього закону, визнавши його таким, що дискримінує і створює клімат недовіри до діяльності неурядових організацій з іноземним фінансуванням та порушує законодавство Європейського Союзу.²

В Австралії в 2018 році, для контролю за діяльністю іноземних агентів, був прийнятий Закон про Програму прозорості іноземного впливу. Відповідно до цієї Програми вимоги з розкриття інформації покладаються на фізичних і юридичних осіб, які:

- здійснюють комунікаційну діяльність в Австралії від імені іноземного принципала з метою політичного або урядового впливу;
- надають інформацію або матеріали від імені іноземного принципала з метою розповсюдження в суспільстві.³

Комунікаційна діяльність, що здійснюється з метою політичного чи урядового впливу, у тому числі діяльність із створення, передачі чи поширенню інформації або матеріалів у будь-якій формі, включаючи усну, візуальну, графічну, письмову, електронну, цифрову.⁴

Не належить до реєстрованої комунікаційної діяльності діяльність інформаційних посередників, а також перевізників зазначених матеріалів.

Детальна інформація про вимоги з розкриття інформації для різних видів комунікаційної діяльності, в тому числі і про те, де і коли відбудеться розкриття інформації і в якій формі, визначається правилами Програми прозорості іноземного впливу. Ці дані залежать від типу комунікаційної діяльності, що проводиться, наприклад, друкована форма або телепередача, але сутність розкриття залишається однаковою.

Це зроблено для того, щоб члени уряду, які приймають рішення і представники суспільства мали змогу отримати доступ до інформації про характер і ступінь іноземного впливу в країні. Під дію закону попадає і лобювання в парламенті і ЗМІ, надання фінансових коштів. Здійснення діяльності при відсутності реєстрації або надання неправдивої інформації (яка вводить в оману) являється кримінальним правопорушенням, за яке передбачено штраф або позбавлення волі до п'яти років.⁵

Варто зазначити, що зовсім свіжим прикладом у спробі боротьби з агентами впливу може слугувати Польща. Так, 11 серпня 2021 року Сеймом ухвалені поправки до закону про телерадіомовлення, внесені правлячою в країні партією «Право і справедливість», які обмежують діяльність медіа зі значною часткою «неєвропейського капіталу», зокрема, американського походження. Частка іноземного капіталу в структурі того чи іншого медіа, відповідно до цих поправок, не повинна перевищувати 49%. Виняток зробили для телерадіокомпаній, які базуються у Європейському економічному просторі (країни ЄС, Ісландія, Норвегія та Ліхтенштейн).⁶

Законопроект передбачає, що ліцензії на мовлення в Польщі видаватимуть іноземним компаніям лише в тому разі, якщо у них є штаб-квартира або представництво на території країн Європейської економічної зони (ЄЕЗ). Крім того, ліцензіат не повинен бути залежним від компаній, що мають головний офіс за межами цієї зони.

¹ Калетнік В.В. Теоретичні аспекти удосконалення національного законодавства в контексті протидії деструктивній діяльності агентів впливу. Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2020. Вип. 56. № 3. С. 83.

² Жуков Є., Думанська М. Суд ЄС визнав незаконним угорський закон про фінансування НУО // Deutsche Welle. 2020. URL: <https://p.dw.com/p/3dyjb>.

³ Програма прозорості іноземного впливу. URL: <https://www.ag.gov.au/Integrity/foreign-influence-transparency-scheme/Pages/resources-russian.aspx>.

⁴ О регулировании деятельности лиц, выполняющих функции иностранных агентов в Австралии и Российской Федерации. URL: https://minjust.gov.ru/uploaded/files/prilozhenie-2_zwi53s7.pdf.

⁵ Калетнік В.В. Теоретичні аспекти удосконалення національного законодавства в контексті протидії деструктивній діяльності агентів впливу. Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2020. Вип. 56. № 3. С. 83.

⁶ Пиріг В. Сейм Польщі ухвалив закон про обмеження частки іноземців у власності ЗМІ // ZAXID.NET. 2021. URL: https://zaxid.net/seym_polshhi_uhvaliv_zakon_pro_chastkovu_zaboronu_inozemtsyam_voloditi_zmi_n1524124.

Але вже 09 вересня 2021 року Сенат Польщі відхилив спірний закон про телерадіомовлення. Варто зазначити, що попри відмову Сенату закон ще може бути ухвалений, якщо за нього знову проголосує нижня палата. Прикметно, що в Сеймі за ухвалення цього документа 11 серпня проголосували 228 депутатів, 216 висловилися проти, ще десятеро утрималися.⁷

Цікавим для розгляду є досвід Російської федерації. В липні 2012 року Держдума РФ прийняла поправки до низки законів, які ввели в російське законодавство поняття «іноземний агент» і врегулювали порядок діяльності таких організацій на території Росії.⁸

Відповідно до законодавства РФ під поняття «іноземний агент» потрапляють російські некомерційні організації, які отримують кошти та інше майно від іноземних держав, їхніх державних органів, міжнародних та іноземних організацій, іноземних громадян, і які беруть участь, в тому числі в інтересах іноземних джерел, у політичній діяльності, що здійснюється на території Російської Федерації. Також зазначається, що некомерційна організація бере участь у політичній діяльності, якщо незалежно від цілей і завдань, які закріплені в її статуті, вона бере участь в організації і проведенні політичних акцій з метою впливу на прийняття державними органами рішень, спрямованих на зміну їхньої державної політики, а також у формуванні громадської думки в зазначених цілях.⁹

При цьому до політичної діяльності не відноситься діяльність в сфері науки, культури, мистецтва, охорони здоров'я, соціальної підтримки і захисту громадян, захисту материнства і дитинства, соціальної підтримки інвалідів, пропаганди здорового способу життя, фізичної культури і спорту, захисту рослинного і тваринного світу, а також благодійна діяльність.

В законодавстві РФ передбачається обов'язкове маркування усіх інформаційних матеріалів організацій, які виконують функції іноземного агента, незалежно від того, чи розповсюджується така інформація через друковані ЗМІ чи Інтернет. Крім того, річна бухгалтерська (фінансова) звітність таких організацій підлягає обов'язковому щорічному аудиту.¹⁰

Для забезпечення дії закону було внесено зміни до Кримінального кодексу та передбачено покарання у вигляді позбавлення волі до двох років за невиконання вимог Закону.

Контроль за виконанням закону у сфері аналізу інформації про фінансові операції некомерційних організацій покладається на Федеральний орган виконавчої влади, уповноважений на здійснення функцій з протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму.¹¹

Державна Дума Росії 15 листопада 2017 року підтримала в третьому читанні законопроект, що дозволяє зараховувати засоби масової інформації до іноземних агентів.

Закон оперує дуже дивними для російського законодавства термінами. Наприклад, там використовується термін «іноземна структура», а раніше – «іноземна юридична особа». ¹² Тому закон зачіпає будь-кого.

Раніше ЗМІ не позначали як іноземних агентів. Відповідно до цього законопроекту, іноземним агентом може бути визнана будь-яка структура, яка поширює інформацію та отримує фінансування з іноземної держави, а це не обов'язково мають бути ЗМІ. Під таке визначення потрапляють навіть соціальні мережі. Максимальна санкція за відмову реєстрації іноземним агентом – два роки позбавлення волі. Насамперед, закон зачіпає філії іноземних ЗМІ, як-от «Радіо Свобода», «Російська служба ВВС» тощо.

У Держдумі заявили, що ухвалення закону – вимушений захід. Депутати підтримали його в якості дзеркальної відповіді Мін'юстові США, який зобов'язав російський телеканал Russia Today зареєструватися в якості «іноземного агента».¹³

Що ж стосується ситуації довкола врегулювання діяльності іноземних агентів в Україні, варто зазначити, що і в нас також були спроби боротьби з іноземними агентами і законодавчого «створення» іно-

⁷ Губенко Д. Сенат Польщі відхилив спірний закон про телерадіомовлення // Deutsche Welle. 2021. URL: <https://p.dw.com/p/408rp>.

⁸ О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части регулирования деятельности некоммерческих организаций, выполняющих функции иностранного агента: Федеральный закон РФ от 20 июля 2012 г. № 121-ФЗ / Государственная Дума Федерального Собрания Российской Федерации. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102158302>.

⁹ Там само.

¹⁰ Калетник В.В. Теоретичні аспекти удосконалення національного законодавства в контексті протидії деструктивній діяльності агентів впливу. Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2020. Вип. 56. № 3. С. 83.

¹¹ Там само.

¹² О внесении изменений в статьи 10-4 и 15-3 Федерального закона «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» и статью 6 Закона Российской Федерации «О средствах массовой информации»: Федеральный закон РФ от 25.11.2017 № 327-ФЗ / Государственная Дума Федерального Собрания Российской Федерации. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201711250002?index=0&rangeSize=1>.

¹³ Скібіцька Ю. Держдума РФ ухвалила закон про визнання ЗМІ іноземними агентами: що це означає? // Hromadske. 2017. URL: <https://hromadske.ua/posts/derzhduma-rf-ukhvalyla-zakon-pro-vyznannia-zmi-inozemnyumy-ahentamy>.

земних агентів. В 2014 році в пакеті так званих «законів 16 січня» було прийнято законопроект «Олійника-Колісниченко» № 3879, яким вносились зміни до Закону України «Про громадські об'єднання». Законом передбачалось, що громадське об'єднання вважається іноземним агентом, якщо для забезпечення своєї діяльності отримує гроші або майно від іноземних держав, їх державних органів, іноземних неурядових організації, міжнародних неурядових організацій, іноземних громадян, а також бере участь, в тому числі в інтересах іноземних джерел, в політичній діяльності на території України. Слід зазначити, що вже в лютому 2014 року Верховна Рада прийняла закон, яким було скасовано більшість законів, прийнятих 16 січня 2014 року, в тому числі законодавчі зміни, які прирівнювали громадські організації, які отримують кошти з-за кордону, до іноземних агентів.¹

З 2017 року законодавці неодноразово поверталися до цього питання (законопроекти: № 6674 від 10 липня 2017 року про внесення змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення відкритості для суспільства інформації про фінансування діяльності громадських об'єднань та використання міжнародної технічної допомоги та № 6675 від 10 липня 2017 року про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення відкритості для суспільства інформації про фінансування діяльності громадських об'єднань та використання міжнародної технічної допомоги (включені до порядку денного 20 березня 2018 року і 07 лютого 2019 року відповідно), ініціатором в той час був Президент України Петро Порошенко; № 8501 від 20 червня 2018 року про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо прозорості та відкритості інформації про діяльність благодійних організацій та громадських об'єднань, які отримують фінансування від іноземних держав та іноземних неурядових організацій, поданий на розгляд до Верховної ради за ініціативою Народного депутата України Сергія Тарути).²

У 2020 році законодавці знову повернулися до вирішення питання з протидії деструктивній діяльності агентів впливу (іноземних агентів) в Україні.

У лютому-березні 2020 року було зареєстровано чотири законопроекти, які пропонують різні інструментарії для регулювання лобізму в нашій країні: № 3059 авторства нардепів від ВО «Батьківщина» Сергія Власенка та Юлії Тимошенко, та ще три законопроекти авторства депутатів партії «Слуга народу»: № 3059-1 Олександра Дубінського та Ольги Василевської-Смаглюк, № 3059-2 Олександра Качури, Олени Мошенець та інших і № 3059-3 Дениса Монастирського і Павла Фролова.³

Дані законопроекти: прирівнюють адвокаційну діяльність громадських організацій до комерційного лобізму; передбачають введення поняття «іноземних агентів»; пропонують за порушення порядку зайняття лобістською діяльністю встановити кримінальну відповідальність.

Так, у квітні 2020 року народним депутатом України Федором Христенко було зареєстровано та подано до Верховної ради законопроект № 3326 про внесення змін до Закону України «Про очищення влади» (щодо недопущення зовнішнього впливу на інтереси держави). Суть якого полягала в забороні займати відповідні посади особам, які займають чи впродовж останніх 10 років перед днем призначення (обрання) на посаду, щодо якої здійснюються заходи з очищення влади (люстрації), займали посаду керівника, входили до складу органу управління або були членами громадського об'єднання, іншого непідприємницького товариства, яке безпосередньо або через будь-яких третіх осіб отримує чи отримувало кошти, майно, послуги від іноземних держав.⁴ А вже в травні 2020 року народний депутат України Олександр Дубінський подав законопроект № 3564 про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо прозорості діяльності громадських об'єднань з іноземною підтримкою).⁵

У законопроекті № 3564, зокрема, передбачено внесення зміни до Господарського кодексу України та Законів України: «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації» та ін., за якими, в тому числі, передбачається ввести окреме поняття для громадських об'єднань та благодійних організацій, які отримують фінансову підтримку більше ніж на п'ятдесят відсотків від загального обсягу фінансування, від іноземних держав, державних органів іноземних держав, іноземних неурядових організацій, міжнародних та іноземних організацій, а також від іноземних громадян.

¹ Рожкова Г. В Україні скоро можуть з'явитись «іноземні агенти» – як такий статус працює у світі? // StopFake: медіаресурс. 2018. URL: <https://www.stopfake.org/uk/v-ukrayini-skoro-mozhut-z-yavitis-inozemni-agenti-yak-takij-status-pratsuyue-u-sviti/>.

² Калетнік В.В. Теоретичні аспекти удосконалення національного законодавства в контексті протидії деструктивній діяльності агентів впливу. Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2020. Вип. 56. № 3. С. 84.

³ Кавуненко Т. Регулювання лобізму: чи вдасться вивести лобістів з тіні? Опитування експертів // Детектор медіа. 2020. URL: <https://zz.detector.media/infospace/texts/177116/2020-05-13-regulyuvannya-lobizmu-chy-vdastsya-vyvesty-lobistiv-z-tini-opytuvannya-ekspertiv/>.

⁴ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про очищення влади» (щодо недопущення зовнішнього впливу на інтереси держави) від 13 квітня 2020 р. № 3326 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68576.

⁵ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо прозорості діяльності громадських об'єднань з іноземною підтримкою) від 29 травня 2020 р. № 3564 / Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68977.

27 липня 2020 року Олександр Дубінський вніс у Верховну Раду законопроект № 3936 про внесення змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення оприлюднення інформації про фінансування діяльності громадських об'єднань. Даний законопроект також був спрямований на «запровадження прозорої звітності» для громадських об'єднань, які отримують понад 50% фінансування з-за кордону.

Найбільш радикальний крок у боротьбі з деструктивною діяльністю агентів впливу здійснив нині покійний депутат IX скликання від групи «Партія «За майбутнє» Антон Поляков, подавши на розгляд до Верховної Ради України «Проект Постанови про Декларацію Верховної Ради України щодо необхідності вжиття заходів стосовно негайного відновлення державного суверенітету в сфері державного управління» № 6009 від 08 вересня 2021 року. Постановою передбачається засвідчити необхідність законодавчих змін, які б унеможливили втручання у здійснення державної політики з боку іноземних держав, іноземних фізичних чи юридичних осіб, в тому числі через пов'язаних з ними громадян України, які отримували кошти, майно, послуги від іноземних суб'єктів і відповідно можуть діяти в їхніх інтересах у випадку зайняття ними посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.⁶ Наразі, проект Постанови перебуває на розгляді в комітетах.

Отже, як ми могли переконатися, не зважаючи на велику кількість спроб законодавчо «створити» іноземних агентів в Україні, практичного втілення в життя у вигляді законодавчих актів вони поки що так і не дістали (за винятком хіба що 2014 року), внаслідок чого практичні механізми протидії агентам впливу залишаються відсутніми.

Зважаючи на те, що аналіз законодавства іноземних країн та положень законопроектів здійснювався саме для пошуку найбільш прийняттого способу імплементації дієвого механізму протидії деструктивній діяльності агентів впливу (іноземних агентів) з наданням таким особам та організаціям в Україні відповідного юридичного статусу, що сприятиме захисту українських національних інтересів, нами пропонується до запровадження низки змін до Законів України: «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про очищення влади», взявши за основу законопроекти № 3326, № 3564.⁷

Законопроект Дубінського № 3564, розглядався виключно, як основа для змін до Законів України: «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації».

Так, на нашу думку в законопроекті № 3564 в контексті змін до Закону України «Про громадські об'єднання»⁸ потребує певного редагування стаття 11 (Стаття 11. Поняття громадського об'єднання з іноземною підтримкою). Зокрема після врахування правок, самого поняття «громадського об'єднання з іноземною підтримкою», перша частина статті 11 буде наступного змісту:

«1. Громадським об'єднанням з іноземною підтримкою є громадське об'єднання зі статусом юридичної особи, зареєстроване в Україні, яке для забезпечення своєї діяльності безпосередньо або через будь-яких третіх осіб отримує чи отримувало кошти, майно, послуги від іноземних держав, органів влади чи посадових осіб іноземних держав, міжнародних неурядових організацій чи неурядових організацій іноземних держав або від іноземних юридичних осіб, іноземних громадян, осіб без громадянства чи уповноважених ними осіб, та/або від юридичних осіб і громадян України, або з будь-якого іншого джерела фінансування, розташованого за межами України. ...».

Статтю (Стаття 22². Перевірка керівників громадського об'єднання на поліграфі) потребує виключення, оскільки саме дана вимога отримала великий спротив та викликала обурення громадськості.

Тут, слід мати на увазі, що будь-які спроби законодавчого врегулювання діяльності агентів впливу, обов'язково викликатимуть супротив громадськості і особливо тієї її частини, яка отримує потужну фінансову підтримку з-за кордону.

Враховуючи запропоновані вище зміни до законопроекту № 3564 в частині, що стосуються Закону України «Про громадські об'єднання» статтю 17 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»⁹ необхідно доповнити частиною четвертою такого змісту:

«4. Благодійні організації, які здійснюють благодійну діяльність за рахунок коштів більше ніж на п'ятдесят відсотків від загального обсягу фінансування, отриманих від іноземних держав, органів влади чи посадових осіб іноземних держав, міжнародних неурядових організацій чи неурядових організацій іноземних держав або від іноземних юридичних осіб, іноземних громадян, осіб без громадянства чи уповноважених ними осіб, та/або від юридичних осіб і громадян України, або з будь-якого іншого джерела фінансуван-

⁶ Проект Постанови про Декларацію Верховної Ради України щодо необхідності вжиття заходів стосовно негайного відновлення державного суверенітету в сфері державного управління від 08 вересня 2021 р. № 6009 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72698.

⁷ Калетнік В.В. Теоретичні аспекти удосконалення національного законодавства в контексті протидії деструктивній діяльності агентів впливу. Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2020. Вип. 56. № 3. С. 85.

⁸ Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI // Відомості Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 1, С. 2. Ст 1.

⁹ Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5073-VI / Верховна рада України. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 25. С. 1350. Ст. 252.

ня, розташованого за межами України, зобов'язані подавати та оприлюднювати інформацію про джерела, обсяги та цілі такого фінансування у порядку, передбаченому для громадських об'єднань, які отримують фінансову підтримку більше ніж на п'ятдесят відсотків від іноземних держав, органів влади чи посадових осіб іноземних держав, міжнародних неурядових організацій чи неурядових організацій іноземних держав або від іноземних юридичних осіб, іноземних громадян, осіб без громадянства чи уповноважених ними осіб, та/або від юридичних осіб і громадян України, або з будь-якого іншого джерела фінансування, розташованого за межами України, визначеному Законом України «Про громадські об'єднання».

Також, з метою запобігання можливого порушення інтересів держави та втручання у здійснення державної політики з боку іноземних держав, іноземних фізичних чи юридичних осіб через пов'язаних з ними громадян України, які отримували кошти, майно, послуги від іноземних суб'єктів і відповідно можуть діяти в їхніх інтересах, як іноземні агенти (агенти впливу) у випадку зайняття ними посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування нами пропонується взяти за основу законопроект № 3326 про внесення змін до Закону України «Про очищення влади» (щодо недопущення зовнішнього впливу на інтереси держави) зареєстрований та поданий до Верховної ради народним депутатом України Федором Христенко 13 квітня 2020 року. В даному законопроекті пропонується запровадити додаткові категорії осіб, яким забороняється обіймати посади, пов'язані із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

В контексті боротьби з ЗМІ, які отримують фінансову підтримку з-за кордону, доцільно внести відповідні зміни в Закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення» щодо визнання ЗМІ зі значною часткою іноземного капіталу до агентів впливу. Насамперед, із зрозумілих причин, необхідно зосередити увагу на діяльності таких юридичних осіб, що фінансуються з РФ.

Не варто забувати, що такими агентами впливу можуть бути й політичні партії. Хоча в Україні їх фінансування з-за кордону безпосередньо заборонене законодавством, проте доцільно додатково посилити цю норму. Виявлення фактів фінансування партії державою-агресором (а також доведення такого факту у суді) має автоматично призводити до заборони партії, а дії її керівництва мають розглядатися як «особливо тяжкі» злочини.¹

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумок, варто зазначити, що сфери діяльності агентів впливу (іноземних агентів), організаційні форми їх роботи та статуси роблять майже неможливим створення надійної системи протидії.

В рамках пошуку найбільш прийняттого способу імплементації дієвого механізму протидії деструктивній діяльності агентів впливу (іноземних агентів) з наданням таким особам та організаціям в Україні відповідного юридичного статусу, в дослідженні запропоновано, шляхом внесення змін до деяких законодавчих актів (Законів України: «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про очищення влади»), запровадити в Україні міжнародну практику щодо забезпечення прозорої діяльності громадських об'єднань з іноземною підтримкою (фінансуванням), а також запровадити додаткові категорії осіб, яким забороняється обіймати посади, пов'язані із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, передбачивши чіткі механізми їх ідентифікації

Акцентована увага на необхідності внесення відповідних змін в Закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення» щодо визнання ЗМІ зі значною часткою іноземного капіталу (зокрема РФ) до агентів впливу з відповідними для них наслідками.

Вирішення зазначених вище питань, пов'язаних з деструктивною діяльністю агентів впливу, потребує подальших ґрунтовних досліджень і напрацювання дієвих механізмів протидії.

Окремого вивчення потребують питання діяльності ЗМІ, які фінансуються із-за кордону (зокрема з РФ), а також діяльності агентів впливу (іноземних агентів) в наглядових радах на державних унітарних підприємствах та господарських товариствах, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі.

Анотація.

У статті автор акцентує увагу на тому, що незважаючи на те, що питання пошуку та протидії агентам впливу в Україні стоїть особливо гострим, формування достатньої нормативно-правової бази для притягнення таких осіб до відповідальності, механізмів їх чіткої ідентифікації та недопущення використання поняття «агент впливу» для обмеження свободи слова та думки і досі залишається невирішеним. З метою напрацювання дієвих механізмів протидії деструктивній діяльності агентів впливу, автором проаналізовано законодавство іноземних країн (США, РФ, Ізраїлю, Австралії, Угорщини) із зазначеного питання. Розглянуто сучасний стан законодавчого врегулювання діяльності агентів впливу в Україні. Також, розкрито

¹ Баровська А.В., Ісакова Т.О., Коваль І.О., Горбулін В.П. «Активні заходи» ЄСРП проти США: пролог до гібридної війни: аналіт. доп. / за заг. ред. Д.В. Дубова. Київ: НІСД, 2017. С. 45.

спроби боротьби з іноземними агентами і законодавчого «створення» агентів впливу (іноземних агентів) в Україні. За результатами розгляду відпрацьовано пропозиції щодо найбільш прийняттого способу імплементації механізмів протидії деструктивній діяльності агентів впливу з наданням таким особам та організаціям в Україні відповідного юридичного статусу.

Summary.

The authors emphasize that despite the fact that the issue of finding and counteracting agents of influence in Ukraine is particularly acute, the formation of a sufficient legal framework to prosecute such persons, mechanisms for their clear identification and prevention of the use of «agent of influence» to restrict freedom of speech and thought still remains unresolved. In order to develop effective mechanisms to counter the destructive activities of agents of influence, the authors analyzed the legislation of foreign countries (USA, Russia, Israel, Australia, Hungary) on this issue. The current state of legislative regulation of the activities of influencers in Ukraine is considered. Also, attempts to combat foreign agents and legislatively «create» agents of influence (foreign agents) in Ukraine are revealed. Based on the results of the review, proposals on the most acceptable way of implementing mechanisms to counteract the destructive activities of agents of influence with the provision of such persons and organizations in Ukraine with the appropriate legal status.

References:

1. Баровська А.В., Ісакова Т.О., Коваль І.О., Горбулін В.П. «Активні заходи» СРСР проти США: пролог до гібридної війни: аналіт. доп. / за заг. ред. Д.В. Дубова. Київ: НІСД, 2017. 52 с.
2. Губенко Д. Сенат Польщі відхилив спірний закон про телерадіомовлення // Deutsche Welle. 2021. URL: <https://p.dw.com/p/408rp> (дата звернення: 01.11.2021).
3. Дубов Д.В., Корецька І.О. Агенти впливу як інструмент ведення операцій впливу: термінологічний аспект. *Стратегічні пріоритети: науково-аналітичний щоквартальний збірник*. 2019. Вип. 51. № 3-4. С. 7-14.
4. Жуков Є., Думанська М. Суд ЄС визнав незаконним угорський закон про фінансування НВО // Deutsche Welle. 2020. URL: <https://p.dw.com/p/3dyrb> (дата звернення: 30.10.2021).
5. Иностранные агенты в законодательстве зарубежных стран. Статус и деятельность // ТАСС. 2019. URL: <https://www.google.com/amp/s/tass.ru/info/7253197/amp> (дата звернення: 02.11.2021).
6. Кавуненко Т. Регулювання лобізму: чи вдасться вивести лобістів з тіні? Опитування експертів // Детектор медіа. 2020. URL: <https://zz.detector.media/infospace/texts/177116/2020-05-13-regulyuvannya-lobizmu-chyvdastysya-vyvesty-lobistiv-z-tini-opytuvannya-ekspertiv/> (дата звернення: 04.11.2021).
7. Калетнік В.В. Теоретичні аспекти удосконалення національного законодавства в контексті протидії деструктивній діяльності агентів впливу. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2020. Вип. 56. № 3. С. 81-88.
8. Корочкина В.А. Израиль: усилия правительства по прекращению иностранного финансирования антиизраильских НПО // Институт Ближнего Востока: независимый научно-исследовательский и аналитический центр. 2018. URL: <http://www.iimes.ru/?p=47002> (дата звернення: 02.11.2021).
9. О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части регулирования деятельности некоммерческих организаций, выполняющих функции иностранного агента: Федеральный закон РФ от 20 июля 2012 г. № 121-ФЗ / Государственная Дума Федерального Собрания Российской Федерации. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102158302> (дата звернення: 02.11.2021).
10. О внесении изменений в статьи 10-4 и 15-3 Федерального закона «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» и статью 6 Закона Российской Федерации «О средствах массовой информации»: Федеральный закон РФ от 25.11.2017 № 327-ФЗ / Государственная Дума Федерального Собрания Российской Федерации. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201711250002?index=0&rangeSize=1> (дата звернення: 05.11.2021).
11. О регулировании деятельности лиц, выполняющих функции иностранных агентов в Австралии и Российской Федерации. URL: https://minjust.gov.ru/uploaded/files/prilozhenie-2_zwi53s7.pdf (дата звернення: 31.10.2021).
12. Пиріг В. Сейм Польщі ухвалив закон про обмеження частки іноземців у власності ЗМІ // ZAXID.NET. 2021. URL: https://zaxid.net/seym_polshhi_uhvaliv_zakon_pro_chastkovu_zaboronu_inozemtsyam_voloditi_zmi_n1524124 (дата звернення: 01.11.2021).
13. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5073-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 25. С. 1350. Ст. 252.
14. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI // Відомості Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 1, С. 2. Ст 1.
15. Программа прозрачности иностранного влияния. URL: <https://www.ag.gov.au/Integrity/foreign-influence-transparency-scheme/Pages/resources-russian.aspx> (дата звернення: 28.10.2021).

16. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про очищення влади» (щодо недопущення зовнішнього впливу на інтереси держави) від 13 квітня 2020 р. № 3326 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68576 (дата звернення: 05.11.2021).

17. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо прозорості діяльності громадських об'єднань з іноземною підтримкою) від 29 травня 2020 р. № 3564 / Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68977 (дата звернення: 05.11.2021).

18. Проект Постанови про Декларацію Верховної Ради України щодо необхідності вжиття заходів стосовно негайного відновлення державного суверенітету в сфері державного управління від 08 вересня 2021 р. № 6009 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72698 (дата звернення: 05.11.2021).

19. Рожкова Г. В Україні скоро можуть з'явитись «іноземні агенти» – як такий статус працює у світі? // StopFake: медіаресурс. 2018. URL: <https://www.stopfake.org/uk/v-ukrayini-skoro-mozhut-z-yavitis-inozemni-agenti-yak-takij-status-pratsyuє-u-sviti/> (дата звернення: 02.11.2021).

20. Скібіцька Ю. Держдума РФ ухвалила закон про визнання ЗМІ іноземними агентами: що це означає? // Hromadske. 2017. URL: <https://hromadske.ua/posts/derzhduma-rf-ukhvalyla-zakon-pro-vyznannia-zmi-inozemnymu-ahentamu> (дата звернення: 01.11.2021).

21. Foreign Agents Registration Act. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/22/chapter-11/subchapter-II> (дата звернення: 26.10.2021).

Kaletnik Vasyl,

*Doctoral Student of the National Aviation University,
Kyiv, Ukraine*

Constitutional bases of the most effective, rational and qualitative observance, prevention of violation and as much as possible full restoration of the legal status of physical persons and other socio-subjects : part first

Конституционные основы наиболее эффективного, рационального и качественного соблюдения, предупреждения нарушения и максимально полного восстановления правового статуса физических лиц и иных социосубъектов: часть первая

Lantsedova Julia, Brilev Valery

Keywords:

The Constitutional Code of any state of the world; the legal status (rights, freedom, duties, interest) of socio-subjects; the limits of the legitimacy and the three-level mechanism for the implementation of the competitive legal status of different socio-subjects.

Ключевые слова:

Конституционный кодекс любого государства мира; правовой статус (права, свободы, обязанности, интерес) социосубъектов; пределы правомерности и трехуровневый механизм реализации конкурентного правового статуса разных социосубъектов.

Изложение материала. Становление собственно правового государства, что, в частности, прямо предусмотрено ч. 1 ст. 1 Конституции Украины и Национальной программой правового образования населения, является базисной доктринальной, законодательной и иной прикладной задачей любого государства мира. Особое внимание в таком аспекте приобретает инновационное видение вариантов решения данной проблемы, предложенное А.А. Кириченко и иными представителями научной школы юриспруденции профессора Аланкира, которое находится в динамическом развитии от признания одного из подходов разграничения функций органов прокуратуры и суда в части наличия конституционной судебной палаты Верховного и областных судов и соответствующей специализации судей местных судов с правом давать руководящие разъяснения высшим судебным инстанциям¹ до обоснования необходимости ликвидации указанных конституционных судебных палат, передачи функции толкования правовых актов органам прокуратуры, в силу чего отпадала необходимость и в существовании Кодекса конституционного судопроизводства,² и было обосновано появление нового антиделиктного органа - публичнотуры.³

¹ Кириченко О. А., Тунтула О. С. Інноваційне розуміння забезпечення, дотримання та відновлення за Основним законом правового статусу різних видів соціосуб'єктів. Лекція № 1. Курс лекцій з навчальної дисципліни «Конституційне право зарубіжних країн»: навч. посібник. Київ: Видавець Назаров О. А., 2019. С. 112-121, 257-267; Кириченко А.А., Тунтула А.С. Блестящие или пронизанные откровенной коррупцией и явным непрофессионализмом ничтожные результаты конкурса в кассационные суды, ВАС и АП ВАС. Системное правовое исследование: монография. 2-е изд. Киев: Издатель Назаров О.А., 2019. С. 853-854; Кириченко А.А., Ланцедова Ю.А. Антикоррупционная парадигма: системное правовое исследование: монография / под ред. А. А. Кириченко. Киев: Издатель Назаров О. А., 2020. С. 170-171, 320; Новітня концепція реформування судової влади України: навч. посібник / Є. В. Кириленко, С. А. Кириченко, Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова, О. С. Тунтула; за наук. ред. О. А. Кириченка. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 42-43; и др.

² В украинском государстве данный кодекс призван посредством всеобъемлющей кодификации заменить закон Украины «О Конституционном Суде Украины», Регламент Конституционного Суда Украины (алогично принятого не парламентом, а самими судом) и Кодекс административного судопроизводства Украины, тогда как действующий Кодекс Украины об административных правонарушениях должен развиваться в контексте преодоления собственно административных правонарушений в Административный кодекс и в Кодекс административного судопроизводства.

³ Кириченко А.А., Бидей А.Н. Основы инновационного понимания сущности, функций, системы и порядка формирования

В настоящем научном издании поставлена задача комплексного и целостного изложения одного из последних инновационных вариантов решения этой проблемы посредством разработки на основе действующей Конституции Украины, а равно любого иного государства мира, и всей существующей системы так называемых конституционных или органических законов Конституционного кодекса, в котором следует предусмотреть, по крайней мере, **инновационные редакции тринадцати статей в части наиболее эффективного, рационального и качественного познания, признания, обеспечения и соблюдения правового статуса физических лиц и иных социосубъектов, оперативного предупреждения нарушения данного правового статуса и в случае нарушения максимально возможного его восстановления**, с тем, чтобы народ не был вынужден прибегнуть к возможностям по преодолению административного и иного произвола, предусмотренным в абз. 3 преамбулы Всеобщей декларации прав человека в качестве последнего средства.

Принимая же во внимание значительный объем текста редакций указанных статей кодекса, целесообразно представить их в трех самостоятельных, но тесно взаимосвязанных публикациях, в первой из которых предлагаются **инновационные редакции следующих шести статей Конституционного кодекса** :

I. «Состав социосубъектов»,¹ что в порядке объяснения понятий и терминов данного кодекса целесообразно представить следующим образом :

«Социосубъектами в контексте их правового статуса являются : 1. Физические лица. 2. Юридические лица. 3. Государство как суммативное образование физических и юридических лиц. 4. Межгосударственные учреждения как суммативные образования физических и юридических лиц соответствующих государств».

II. «Сущность и перечень базисных составляющих категорий правового статуса социосубъектов», что также должно быть представлено в порядке объяснения понятий и терминов этого кодекса таким образом :

«Правовой статус социосубъектов состоит из следующих базисных категорий :

1. Право, представляющее собой возможность определенного социосубъекта воспользоваться конкретным положительным результатом общественного развития, когда отрицательный результат общественного развития может стать такой возможностью только при наличии Национальной программы по полному искоренению этого негативного результата или, по крайней мере, максимально возможной минимизации его уровня.

2. Свобода - при наличии акцента внимания на альтернативности и на беспрепятственности выбора социосубъектами такой возможности.

3. Обязанность, то есть необходимость выполнить социосубъектом определенного установленного государством предписания, что поддерживается прямым (непосредственным) и/или делегированным государственным принуждением (юридической ответственностью).

4. Интерес, то есть возможность социосубъекта использовать в своих целях такое право, свободу и/или обязанность другого социосубъекта».

III. «Внешняя и внутренняя сбалансированность правового статуса социосубъектов», что, как и все последующие редакции статей инновационного понимания наиболее эффективного, рационального и качественного познания, признания, обеспечения и соблюдения правового статуса физических лиц и иных социосубъектов, оперативного предупреждения нарушения данного правового статуса и в случае нарушения его максимально возможного восстановления, должны быть изложены уже в виде самостоятельных статей этого кодекса :

«Сбалансированность правового статуса социосубъектов проявляется в том, что физические лица по правовому статусу равны от рождения, то есть принципиально имеют равный природный правовой статус.

антиделиктных органов: часть вторая. *The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 85. С. 15-28; Кириченко О. А., Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С. Інновації юриспруденції і законодавства в фармацевтичній діяльності : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2020. С. 56-79, 78-83; Кириченко О. А., Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С. Інновації юриспруденції та законності у сфері транспорту і транспортних технологій : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2021. С. 6-31, 79-85; Кириченко О. А., Тунтула О. С., Ткач Ю. Д. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2021. С. 49-66, 73-79. Ланцедова Ю. А., Косаревская О. В. Основы инновационного понимания сущности, функций, системы и порядка формирования антиделиктных органов : часть первая // *The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 85. С. 69-82. Ткач Ю. Д., Куцакова А. А. Основы инновационного понимания сущности, функций, системы и порядка формирования антиделиктных органов : часть четвертая // *The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 85. С. 105-118. Тунтула А. С., Бидей А. Н. Основы инновационного понимания сущности, функций, системы и порядка формирования антиделиктных органов : часть третья // *The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 85. С. 119-133; и др.

¹ Здесь и далее сохраняется общая первоначальная нумерация инновационных редакций всех тринадцати статей Конституционного кодекса.

Внутренний баланс правового статуса социосубъекта обеспечивается тем, что определенный объем его прав, свобод и интересов должен определять появление соответствующего объема его обязанностей.

Внешний баланс правового статуса социосубъектов проявляется в соотношении правового статуса одного социосубъекта относительно правового статуса другого социосубъекта, что определяется возрастом и состоянием здоровья человека, а также тем, какое именно направление общественной деятельности и с каким собственно объемом полномочий осуществляют эти социосубъекты».

IV. «Антиделиктная обязанность каждого гражданина предупреждать и/или пресекать правонарушения» :

«Каждый человек обязан предупредить и/или пресечь любое правонарушение, в т. ч. и криминальное, если при этом ему не могут быть причинены существенные и большего размера убытки, а субъект властных полномочий определенного антиделиктного органа обязан предупреждать и/или пресекать такие правонарушения в любой ситуации, за исключением очевидного достижения этой цели лишь ценой его жизни.

При этом каждое вненормативное антисоциальное девиантное поведение физического лица должно быть поставлено в зависимость от причины превышения вненормативности в условия такого усиленного применения государственного принуждения, позволяющего предупреждать возникновение и/или пресекать такого рода деяние, выход которого за пределы нормы не обусловлен определенным психическим или иным заболеванием лица, в пределах нормы в условиях немедицинских учреждений специального типа (детские специальные учреждения, исправительно-воспитательные или исправительно-трудовые учреждения и др.), а если вненормативность поведения обусловлена психическим или иным заболеванием человека - в условиях медицинских учреждений специального типа».

В таком аспекте Ю. Ланцедова полагает необходимым обратить особое внимание на то, что в данном случае указаны случаи делегирования функций антиделиктных органов любым физическим лицам, в то время как **инновационное понимание функций антиделиктных органов** применительно к преодолению криминальных правонарушений достаточно полно изложены в последних авторских публикациях,² что также должно учитываться в контексте предложенной редакции статьи Конституционного кодекса.³

V. «Пределы правомерности и трехуровневый механизм реализации конкурентного правового статуса различных социосубъектов» :

«Пределы правомерности реализации правового статуса определенного социосубъекта заканчиваются там, где в то же время и месте начинается нарушение любой базисной категории правового статуса

² Кириченко О. А., Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С. Інновації юриспруденції і законодавства в фармацевтичній діяльності : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2020. С. 57-58; Кириченко О. А., Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С. Інновації юриспруденції та законності у сфері транспорту і транспортних технологій : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2021. С. 6-7; Кириченко О. А., Тунтула О. С., Ткач Ю. Д. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2021. С. 49-50; и др.

³ Следует иметь ввиду, что применительно к процедуре преодоления криминальных и иных правонарушений наиболее целесообразно усматривать такие стадии : 1. Выявление латентных деяний (событий, явлений) правонарушений. 2. Прекращение продолжающегося деяния (события, явления) правонарушения. 3. Раскрытие деяния (события, явления) правонарушения. 4. Досудебное расследование или иное досудебное выяснение обстоятельств подготовки, совершения и при наличии сокрытия деяния (события, явления) правонарушения. 5. Судебное или окончательное внесудебное разрешение антиделиктного дела о соответствующем деянии (событии, явлении) правонарушения. 6. Исполнение окончательного судебного или внесудебного антиделиктного решения и, прежде всего, максимально полное восстановление нарушенного правового статуса социосубъектов. 7. Проведение работы с осужденным до снятия или погашения судимости. 8. Проведение в координации со всеми иными государственными органами, должностными лицами и иными социосубъектами иных мероприятий по профилактике деяний (событий, явлений) правонарушений, прежде всего, по устранению причин и условий, способствовавших совершению деяния (события, явления) правонарушения, по подготовке надлежащих предложений по совершенствованию соответствующего законодательного и базисного подзаконного регулирования и т. п. 9. Осуществление обобщений соответствующей антиделиктной практики и выявления ее достижений и недостатков. 10. Проведение корпоративной (в рамках деятельности соответствующего антиделиктного ведомства) и локальной (в рамках деятельности определенного антиделиктного органа как юридического лица) подзаконнотворческой деятельности по организации работы данного антиделиктного органа и преодоления деяний (событий, явлений) правонарушений. 11. Осуществление научных исследований в направлении повышения эффективности, рациональности и качества антиделиктной деятельности соответствующего вида. 12. Проведение с помощью высших учебных заведений подготовки и повышения квалификации кадров антиделиктной деятельности соответствующей специализации и субспециализации. 13. Самостоятельное осуществление текущего повышения квалификации антиделктологов соответствующей специализации и субспециализации. В то же время, профилактическая функция антиделиктных органов является обязанностью как для такого рода специальных органов государства, так и для любых иных государственных органов и должностных лиц и для любых иных социосубъектов, которые должны способствовать антиделиктным органам в наиболее эффективном, рациональном и качественном исполнении и всех иных указанных функций антиделиктной деятельности.

другого социосубъекта, когда правотворческие органы обязаны избегать и искоренять конкуренцию правовых статусов различных социосубъектов (такого, который не может быть реализован каждой из сторон в одно и то же время и в одном и том же месте), а там, где это невозможно, допускать в виде исключения кратковременную конкуренцию их правовых статусов, применяя во всех иных случаях следующие три уровня механизма реализации конкурентных правовых статусов различных социосубъектов :

а) **на первом из уровней** следует попытаться реализацию конкурентных правовых статусов различных социосубъектов развести по времени и/или по месту;

б) в случае невозможности достичь указанную цель переходят **ко второму уровню реализации конкурентного правового статуса различных социосубъектов**, согласно которому право преимущественной реализации такого статуса приобретает тот социосубъект, который имеет высший уровень мотивации к этому, исходя из общечеловеческих ценностей и принципа справедливости, а одновременная реализация правового статуса вторым социосубъектом уже приобретает в такой ситуации признаки соответствующего правонарушения;

в) **третий уровень реализации конкурентного правового статуса различных социосубъектов** применяется в случае невозможности применения первого из указанных уровней и при наличии примерно одинакового уровня такой мотивации у каждого из социосубъектов с конкурентным правовым статусом, когда право преимущественной реализации правового статуса приобретает тот социосубъект, который первым заявил о намерении реализовать и/либо уже приступил к реализации своего правового статуса.

А если данная ситуация с этими же социосубъектами повторится, то преимущественное право реализации, исходя из принципа справедливости, приобретает уже второй социосубъект, независимо от того, кто из них в этот раз первым заявил или уже приступил к реализации своего правового статуса».

VI. «Алогичность использования прав, свобод, обязанностей и/или интересов одного социосубъекта за счет соответствующего нарушения определенной базисной категории правового статуса другого социосубъекта» :

«Правонарушением является использование прав, свобод, обязанностей и/или интересов одного социосубъекта за счет соответствующего нарушения определенной базисной категории правового статуса другого социосубъекта, в любом случае, обеспечения правового статуса определенной группы меньшинства социосубъектов за счет соответствующего нарушения определенной базисной категории правового статуса аналогичной группы большинства социосубъектов, за исключением случаев, детально и должным образом компенсационно урегулированных законом».

Предложенные **инновационные редакции шести статей Конституционного кодекса Украины, а равно любого иного государства**, в части наиболее эффективного, рационального и качественного познания, признания, обеспечения и соблюдения правового статуса физических лиц и иных социосубъектов, оперативного предупреждения нарушения данного правового статуса и в случае нарушения максимально возможного его восстановления, авторское участие в котором Ю. Ланцедовой заключается в подготовке непосредственно редакций этих статей кодекса и изложения функций антиделиктных органов, а А. Кирток – всех остальных положений настоящей научной статьи, не претендуют на окончательность и создают лишь надлежащую доктринальную, проектную законодательную и иную прикладную основу для становления любого государства мира как собственно правового и для инициирования с этой целью широкой корректной научной дискуссии по разработке общепринятого варианта решения указанных проблем.

Аннотация.

Предложена редакция статьи Конституционного кодекса о разновидностях социосубъектов и понятии права, свободы, обязанности и интереса как базисных составных категорий правового статуса социосубъектов.

Раскрыта сущность внешней и внутренней сбалансированности правового статуса социосубъектов и антиделиктной обязанности каждого гражданина предупреждать и/или пресекать правонарушения. В этом контексте предложен перечень из тринадцати функций антиделиктных органов, в т. ч. выявление, пресечение, раскрытие и досудебное расследование деяния (события, явления) криминальных и иных правонарушений, судебное рассмотрение или пересмотр соответствующего дела, исполнение окончательного судебного или внесудебного решения по этому делу и осуществление иных функций такого рода государственных органов, а также участие граждан и иных государственных органов в профилактике и их содействие в осуществлении иных стадий преодоления правонарушений.

Особое внимание уделено инновационным редакциям статей Конституционного кодекса о пределах правомерности и трехуровневом механизме реализации конкурентного правового статуса различных социосубъектов, а также об алогичности использования прав, свобод, обязанностей и/или интересов од-

ного соціосуб'єкта за счет соответствующего нарушения определенной базисной категории правового статуса другого соціосуб'єкта.

Summary.

The redaction an article of the Constitutional Code about the species of socio-subjects and the concept of law, freedom, duties and interest as the basic categories of the legal status of socio-subjects are proposed.

The essence of the external and internal balance of the legal status of the socio-subjects and the antidelictal duty of each citizen to warn and/or stop the offense. In this context, a list of thirteen functions of antidelictal organs is proposed, including detection, suppression, disclosure and pre-trial investigation of the act (events, phenomena) of criminal and other offenses, judicial review or revision of the corresponding case, execution of a final judicial or extrajudicial decision on this the case and implementation of other functions of this kind of state bodies, as well as the participation of citizens and other state bodies in prevention and their assistance in the implementation of other stages of overcoming offenses.

Particular attention is paid to the innovative redaction of the articles of the Constitutional Code on the limits of the legitimacy and the three-level mechanism for the implementation of the competitive legal status of various socio-subjects, as well as on the alogicity of the use of rights, freedoms, duties and/or interests of one socio-subject due to the corresponding violation of a certain basic category of the legal status of another socio-subject.

References:

1. Кириченко О. А., Тунтула О. С. Інноваційне розуміння забезпечення, дотримання та відновлення за Основним законом правового статусу різних видів соціосуб'єктів. Лекція № 1. Курс лекцій з навчальної дисципліни «Конституційне право зарубіжних країн»: навч. посібник. Київ: Видавець Назаров О. А., 2019. 304 с. (додаток до електронного реферативно-наукового журналу «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці»), укр., рос. URL: https://drive.google.com/file/d/1QaXm6_yBamYlqNUUDjbnKXJ0JD60e1-f/view
2. Кириченко А.А., Тунтула А.С. Блестящие или пронизанные откровенной коррупцией и явным непрофессионализмом ничтожные результаты конкурса в кассационные суды, ВАС и АП ВАС. Системное правовое исследование: монография. 2-е изд. Киев: Издатель Назаров О.А., 2019. 888 с. (приложение к электронному реферативно-научному журналу «Судебно-психологическая экспертиза. Применение полиграфа и специальных знаний в юридической практике»). URL: https://drive.google.com/file/d/1FXM-oqkvtJFUpLQQ6B_TgLyoyTR11amM/view
3. Кириченко А.А., Ланцедова Ю.А. Антикоррупционная парадигма: системное правовое исследование: монография / под ред. А. А. Кириченко. Киев: Издатель Назаров О. А., 2020. 668 с. (приложение к электронному реферативно-научному журналу «Судебно-психологическая экспертиза. Применение полиграфа и специальных знаний в юридической практике»), укр., русс. URL: <https://expertize-journal.org.ua/profesor-kirichenko-o-a/2430-kirichenko-a-a-lantsedova-yu-a-antikorrupsionnaya-paradigma-sistemnoe-pravovoe-issledovanie-monografiya>
4. Кириченко А.А., Бидей А.Н. Основы инновационного понимания сущности, функций, системы и порядка формирования антиделиктных органов: часть вторая // *The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 85. С. 15-28. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/kirichenko_bidei_85.pdf
5. Кириченко О. А., Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С. Інновації юриспруденції і законодавства в фармацевтичній діяльності: монографія. Варшава: RS Global Sp.z O.O., 2020. 97 с. URL: <https://monographs.rsglobal.pl/index.php/rsgl/catalog/book/30>
6. Кириченко О. А., Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С. Інновації юриспруденції та законності у сфері транспорту і транспортних технологій: монографія. Варшава: RS Global Sp.z O.O., 2021. 95 с. URL: <https://monographs.rsglobal.pl/index.php/rsgl/catalog/book/37>
7. Кириченко О. А., Тунтула О. С., Ткач Ю. Д. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки: монографія. Варшава: RS Global Sp.z O.O., 2021. 98 с. URL: <https://monographs.rsglobal.pl/index.php/rsgl/catalog/book/40>
8. Ланцедова Ю. А., Косаревская О. В. Основы инновационного понимания сущности, функций, системы и порядка формирования антиделиктных органов: часть первая // *The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 85. С. 69-82. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/lantsedova_kosarevskaya_85.pdf
9. Новітня концепція реформування судової влади України: навч. посібник / Є. В. Кириленко, С. А. Кириченко, Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова, О. С. Тунтула; за наук. ред. О. А. Кириченка. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 60 с.
10. Ткач Ю. Д., Куцакова А. А. Основы инновационного понимания сущности, функций, системы и порядка формирования антиделиктных органов: часть четвертая // *The Journal of Eastern European Law. Журнал східно-*

європейського права. 2021. № 85. С. 105-118. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/tkach_kutsakova_85.pdf и др.

11. Тунтула А. С., Бидей А. Н. Основы инновационного понимания сущности, функций, системы и порядка формирования антиделиктных органов : часть третья // *The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 85. С. 119-133. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/tuntula_bidei_85.pdf

Lantsedova Julia,

*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure
of an Juridical Faculty of the National Aviation University, Kiev, Ukraine*

Brilev Valery,

*applicant for higher education of the second (master's) level
for the specialty 081 Law
Philip Orlik International Classical University, Nikolaev, Ukraine*

Constitutional bases of the most effective, rational and qualitative observance, prevention of violation and as much as possible full restoration of the legal status of physical persons and other socio-subjects : part second

Конституционные основы наиболее эффективного, рационального и качественного соблюдения, предупреждения нарушения и максимально полного восстановления правового статуса физических лиц и иных социосубъектов: часть вторая

Kirichenko Alexander, Shimchenko Alexey

Keywords:

The Constitutional Code of any state of the world; the institution of the president of the state; the prosecutor's office; the court; the publictute; an advocacytute; an investigativetute; an ordistotute; an executivetute.

Ключевые слова:

Конституционный кодекс любого государства мира; институт президента государства; прокуратура; суд; публичнотура; адвокатура; следотура; ордистотура; исполнитотура.

Изложение материала. Предложенное А. Кириченко и иными представителями научной школы юриспруденции профессора Аланкира видение вариантов решения проблемы становления любого государства мира собственно как правового, надлежащую доктринальную, проектную законодательную и иную прикладную основу чего и составляют разработанные этими авторами **инновационные редакции тринадцати статей в части наиболее эффективного, рационального и качественного познания, признания, обеспечения и соблюдения правового статуса физических лиц и иных социосубъектов, оперативного предупреждения нарушения данного правового статуса и в случае нарушения максимально возможного его восстановления**, наиболее полно может представить редакция собственно восьмой статьи этого кодекса¹ в конструктивном развитии таким образом :

VIII. «Базисные оперативные и бюрократические порядки наиболее эффективного, рационального и качественного предупреждения нарушения и восстановления нарушенного правового статуса различных видов социосубъектов» :²

«1. Обеспечение надлежащей реализации базисной конституционной обязанности государства и основной направленности деятельности государственных органов возлагается на прокуроров и всех иных государственных служащих и на всех иных социосубъектов, которым государство делегировало осуществление определенных направлений общественной деятельности и/либо производства материальных благ и/или предоставления услуг.

Названные социосубъекты обязаны по требованию клиента (лица, имеющего намерение осуществить определенное деяние в пределах указанной или иной связанной с ней деятельности) бесплатно предоставить исчерпывающую письменную юридическую консультацию по поводу соответствующего порядка и/или особенностей правовой регламентации той государственной или с разрешения государства иной деятельности, которую они осуществляют, и границ правомерности при этом осуществления клиентом своего деяния.

¹ Кириченко О. А., Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С. Інновації юриспруденції і законодавства в фармацевтичній діяльності : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2020. С. 78-84; Кириченко О. А., Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С. Інновації юриспруденції та законності у сфері транспорту і транспортних технологій : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2021. С. 79-85; Кириченко О. А., Тунтула О. С., Ткач Ю. Д. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2021. С. 73-79; и др.

² В данном случае указана первоначальная нумерация этой статьи Конституционного кодекса.

Если в результате отказа предоставить такую консультацию или ее некачественности клиент нарушил правовой статус других социосубъектов, консультант несет соответствующего вида, характера и степени тяжести юридическую ответственность, в т. ч. возмещает в полном объеме причиненные убытки (физический и/или имущественный и/либо первичный и вторичный моральный вред; упущенную выгоду).

2. Наиболее эффективное, рациональное и качественное оперативное предупреждение нарушения, а в случае нарушения – максимально возможное восстановление правового статуса всех социосубъектов осуществляется следующими органами или субъектами властных полномочий государства и путем реализации таких порядков :

2.1. В оперативном порядке :

2.1.1. Самим правонарушителем, который с момента осознания того, что его деяние, решение или правовой акт может нарушить либо уже нарушил или нарушает правовой статус другого социосубъекта, обязан немедленно прекратить это деяние и/либо действие этого решения или правового акта и отменить данное решение или правовой акт, устранить причины и условия, способствовавшие совершению этого правонарушения, и максимально возможно восстановить правовой статус потерпевшего.

2.1.2. Непосредственным или высшим руководителем правонарушителя, который обязан, при наличии изложенных в п. 2.1.1 этой статьи обстоятельств, безотлагательно принять указанные меры, если они не были осуществлены либо были осуществлены ненадлежащим образом или не в полном объеме самим правонарушителем или иными лицами.

В случае невыполнения указанных действий руководители несут солидарную с правонарушителем юридическую ответственность.

2.1.3. Прокуратурой, которая действует по принципу единоначалия, и :

2.1.3.1. По собственной инициативе путем осуществления надзора за точным, единообразным и неуклонным соблюдением правовых актов любыми лицами и органами, которые находятся на территории государства, в т. ч. президентом страны, парламентом, правительством, ордистотурой, следотурой, судами, публичнотурой, адвокатурой, исполнитотурой и иными антиделиктными органами, и представления предписаний правонарушителю либо его непосредственному или высшему руководителю безотлагательно устранить все причины и условия, способствовавшие совершению правонарушения, прекратить незаконное деяние и/либо действие противоправного решения или правового акта и максимально возможно восстановить нарушенный правовой статус потерпевшего.

2.1.3.2. При обращении потерпевшего или иных лиц вручить правонарушителю или его непосредственному или высшему руководителю предписание с требованиями, указанными в п. 2.1.3.1 данной статьи.

2.2. В бюрократически порядке :

2.2.1. Путем устного или письменного обращения потерпевшего к (в) :

2.2.1.1. Правонарушителю или к его непосредственному или высшему руководителю с требованием выполнить безотлагательно или в любом случае в пределах разумного срока действия, указанные в п. 2.1 настоящей статьи.

2.2.1.2. Прокуратуру, с возбуждением по инициативе данного органа в случае неисполнения или ненадлежащего исполнения требований предписания прокурора в порядке, предусмотренном п. 2.1.3 настоящей статьи, в интересах потерпевшего соответствующего вида судопроизводства и с направлением материалов в публичнотуру и адвокатуру для дальнейшего сопровождения в этом деле интересов соответственно потерпевшего и преследуемого лица в целях максимально возможного восстановления правового статуса потерпевшего и привлечения преследуемого лица к надлежащему виду, характеру и степени тяжести юридической ответственности, а также устранения причин и условий, способствовавших совершению данного правонарушения.

2.2.1.3. Публичнотуру, которая действует по принципу единоначалия и получения сотрудниками заработной платы и/или иных благ только от государства, и реализует указанное обращение потерпевшего и/или в его интересах иных лиц путем осуществления функции преследования правонарушителя и иной защиты правового статуса потерпевшего в судопроизводстве соответствующего вида в направлении установления объективной истины и разрешения только на этой основе антиделиктного дела либо в целях предупреждения правонарушений посредством иной письменной юридической помощи с полной юридической ответственностью за результаты такой помощи.

2.2.1.4. Адвокатуру, которая действует по принципу единоначалия и получения сотрудниками заработной платы и/или иных благ только от государства, и реализует обращение преследуемого лица путем осуществления функции защиты его правового статуса в судопроизводстве соответствующего вида в направлении установления объективной истины и разрешения только на этой основе антиделиктного дела или для предупреждения правонарушений посредством иной письменной юридической помощи с полной юридической ответственностью за результаты такой помощи.

2.2.1.5. Суд как единый антиделиктный орган в лице Верховного суда Украины, а равно любого иного государства, в составе которого действуют Конституционная, Антикриминальная, Административная, Трудовая, Де-факто имущественно-договорная и Де-юре имущественно-договорная судебные

палаты, дублируемые на уровне областных и приравненных к ним городских судов, а также путем соответствующей специализации судей местных судов, и который действует на основе принципов территориальности, специализации и инстанционности следующим образом :

2.2.1.5.1. **Местные суды**, обеспечивающие по первой инстанции конституционное, антикриминальное, административное, трудовое, де-факто имущественно-договорное и де-юре имущественно-договорное судопроизводство по преследуемым лицам местного и районного уровня.

2.2.1.5.2. **Конституционная, Антикриминальная, Административная, Трудовая, Де-факто имущественно-договорная и Де-юре имущественно-договорная судебные палаты областных и приравненных к ним городских судов** - коллегии судей которых из пяти судей являются первой инстанцией по преследуемым лицам областного уровня либо по делам общественного резонанса областного уровня, а также пересматривают в порядке апелляции решение судей соответствующих специализаций местных судов.

2.2.1.5.3. **Конституционная, Антикриминальная, Административная, Трудовая, Де-факто имущественно-договорная и Де-юре имущественно-договорная судебные палаты Верховного суда Украины, а равно любого иного государства** - коллегии судей которых из пяти судей являются первой инстанцией по преследуемым лицам общегосударственного и высшего уровня или по делам общественного резонанса общегосударственного и высшего уровня, а также пересматривают в порядке апелляции решения в качестве первой инстанции соответствующих коллегий судей судебных палат областного суда и кассационной инстанции на решения судей соответствующих специализаций местных судов, а объединенные коллегии судей в составе девяти судей соответствующей судебной палаты - в качестве апелляционной инстанции на решения коллегий судей этой же судебной палаты, вынесенных по первой инстанции.

2.2.1.5.4. **Большая палата Верховного суда Украины, а равно любого иного государства**, в которую избирается на постоянной основе по пять судей от каждой судебной палаты, являющаяся кассационной инстанцией по апелляционным решениям объединенных коллегий судебных палат данного суда.

Окончательными признаются лишь легитимные решения коллегий судей и иных кассационных инстанций Верховного суда Украины, а равно любого иного государства, которыми являются таковые, что основаны на установлении такого уровня объективной истины по антиделиктному делу, которого достаточно для его правильного разрешения.

При этом нарушение требований определенных норм процедурных кодексов, которые не помешали и не могли помешать установлению по антиделиктному делу указанного уровня объективной истины, независимо от тяжести этих нарушений является основанием не для отмены соответствующего окончательного решения суда, а для привлечения виновного субъекта властных полномочий к надлежащему виду, характеру и степени тяжести юридической ответственности, если при этом не было обстоятельств, исключающих антисоциальность данного деяния.

3. **Любое лицо, применяющее Основной и/либо конституционный (органический) и/или текущий закон и/либо подзаконный правовой акт**, в случае установления нелегитимности определенных положений изменений либо дополнений в Основной закон, нарушение определенной нормой конституционного или текущего закона соответствующего положения Основного закона либо определенной нормой подзаконного правового акта соответствующих положений подзаконного акта высшей юридической силы и/либо текущего и/или конституционного (органического) закона и/либо положений Основного закона, должно отказаться от применения нелегитимной нормы правового акта и непосредственно применить соответствующую норму правового акта высшей юридической силы, а судья местного или областного суда должен отменить нелегитимную норму любого подзаконного правового акта соответствующего уровня инстанционности, судья Верховного суда Украины, а равно любого иного государства – нелегитимную норму любого подзаконного правового акта общегосударственного уровня или текущего закона, а Большая палата Верховного суда Украины, а равно любого иного государства - нелегитимное положение изменений или дополнений в Основной или конституционный (органический) закон.

Если суды не справились с указанной задачей, то в любом случае ее решить призван институт президентства государства посредством соответствующих полномочий прокуратуры либо собственных полномочий с привлечением виновных лиц к соответствующему виду, характеру и степени строгости юридической ответственности.

4. **Потерпевший**, который не получил в разумные сроки максимально возможного восстановления его правового статуса и/или привлечения лица, виновного в нарушении его правового статуса, к надлежащему виду, характеру и степени строгости юридической ответственности, имеет право на применение с соблюдением правил пропорциональности при необходимой обороне любых иных, прямо не запрещенных законом, средств воздействия на правонарушителя и/либо субъектов властных полномочий, которые по его обращению или иных в его интересах лиц либо по собственной инициативе не приняли надлежащих мер, а если такое нарушение касается группы (трех и более) лиц или неопреде-

ленного круга лиц, то применение такого рода средств не имеет никаких правовых последствий для потерпевшего независимо от характера и степени тяжести убытков, которые были причинены правонарушителю и/либо указанным субъектам властных полномочий применением таких средств воздействия к ним.

5. Не влечет за собой никаких правовых последствий для потерпевшего или для иных лиц, которые действовали в его интересах, причинение убытков, независимо от их характера и размера, также лицу или лицам :

5.1. Которое (которые) виновны в неприменении смертной казни к вменяемому лицу, совершившему умышленное убийство в состоянии вменяемости при отягчающих обстоятельствах отдельно или в составе иных криминальных правонарушений.

5.2. В процессе их группового и/или вооруженного нападения даже одного человека на потерпевшего при обстоятельствах, которые давали ему основания полагать, что целью нападения является нанесение ему побоев и/либо причинение ему телесных повреждений и/или его убийство.

5.3. При его (их) насильственном (без согласия потерпевшего) проникновении в жилище или иное помещение, принадлежащее потерпевшему и/либо его родственникам или близким на праве собственности либо правомочного владения.

6. Гарантом соблюдения Основного и конституционных (органических) и текущих законов и подзаконных правовых актов, а также наиболее эффективного, рационального и качественного познания, признания, обеспечения и неуклонного соблюдения и в случае нарушения максимально возможного восстановления правового статуса всех социосубъектов, постоянно или временно находящихся на территории Украины, а равно иного государства, оперативного предупреждения правонарушений и неуклонного привлечения лиц, виновных в совершении этих правонарушений, к соответствующему виду, характеру и надлежащей степени строгости юридической ответственности выступает президент соответствующего государства, который, выступая в качестве особой надзорной гиперветви государственной власти, обеспечивающей в контексте неукоснительного соблюдения принципа верховенства права выполнения указанной задачи с помощью, прежде всего, прокуратуры как его Правой руки, и иных антиделиктных органов, а также с использованием любых иных средств, прямо не запрещенных законом, в т. ч. отменой нелегитимных решений и/или правовых актов :

- своих или предыдущих президентов государства, в т. ч. их подписей под нелегитимными законами, в т. ч. о внесении изменений и дополнений в Конституционный кодекс или в Кодекс конституционного судопроизводства Украины (иного государства), с наложением на них вето, предоставлением указаний по устранению нарушений и возвращением в парламент на повторное рассмотрение, а по изменениям и дополнениям в Конституционный кодекс или в Кодекс конституционного судопроизводства Украины (иного государства) - направлением на рассмотрение Генеральной прокуратуры Украины (иного государства), которая отменяет такой закон полностью или в части или дает заключение о конституционности этих изменений или дополнений полностью или в части;

- кассационных судов, что реализуется прокуратурой (в силу явного несоответствия факта существования нелегитимных окончательных судебных решений принципу верховенства права) направлением антиделиктного дела с замечаниями на рассмотрение расширенного состава Большой палаты Верховного суда Украины (иного государства), который формируется автоматизированной судебной системой для каждого рассмотрения в количестве семи судей от каждой судебной палаты, или его рассмотрения в порядке судопроизводства в связи с вновь открывшимися обстоятельствами (что на время вынесения решения еще не существовали или не были известны суду по объективным причинам) либо в силу исключительных обстоятельств (по которым в силу коррупции и/или непрофессионализма тех или иных субъектов властных полномочий не были получены и должным образом оценены такие доказательства, без которых невозможно было установить такой уровень объективной истины, который был бы достаточным для того, чтобы принять на основе этой истины правильное окончательное судебное решение).

В случае нерешения или ненадлежащего решения данной проблемы расширенным составом Большой палаты Верховного суда Украины (иного государства) либо при неотложных обстоятельствах решения указанных судебных инстанций пересматриваются Генеральной прокуратурой Украины (иного государства) либо отменяются самостоятельно президентом соответствующего государства;

- любых иных субъектов властных полномочий соответствующего государства полностью или в части, что влечет автоматическое применение соответствующих положений предыдущего такого же правового акта, в случае его отсутствия - соответствующих положений того правового акта, который ранее регулировал эти или аналогичные правоотношения, а при отсутствии и такого правового акта - по аналогии положений иного закона или базисных принципов права.

Выполнением не могут быть реализованы нелегитимные решения или акты правоприменения, на что, как и на действующие нелегитимные деяния любых лиц, а также на нелегитимные деяния, решения и правовые акты субъектов властных полномочий, в т. ч. и на нелегитимные окончательные судебные решения

любого государства, не распространяются сроки общей или исковой давности в части неотвратимой необходимости прекращения их действия и отмены полностью или в соответствующей части, изменения и/или дополнения».

Предложенная **инновационная редакция восьмой статьи Конституционного кодекса Украины, а равно любого иного государства**, в части наиболее эффективного, рационального и качественного познания, признания, обеспечения и соблюдения правового статуса физических лиц и иных социосубъектов, оперативного предупреждения нарушения данного правового статуса и в случае нарушения его максимально возможного восстановления, авторское участие в котором А. Кириченко заключается в подготовке непосредственно редакции этой статьи кодекса, а А. Шимченко – всех остальных положений настоящей научной статьи, не претендуют на окончательность и создают лишь надлежащую доктринальную, проектную законодательную и иную прикладную основу для становления любого государства мира как собственно правового и для инициирования с этой целью широкой корректной научной дискуссии по разработке общепринятого варианта решения указанных проблем.

Аннотация.

Предложено развитие инновационной статьи Конституционного кодекса о базисных оперативных и бюрократических порядках наиболее эффективного, рационального и качественного предупреждения нарушения и восстановления нарушенного правового статуса различных видов социосубъектов.

Обращено внимание, что в случае нарушения правового статуса физического лица или иного социосубъекта либо только наличия угрозы такого нарушения органы прокуратуры обязаны по собственной инициативе путем осуществления надзора за точным, единообразным и неуклонным соблюдением правовых актов любыми лицами и органами, которые находятся на территории государства, предоставить предписание правонарушителю либо его непосредственному или высшему руководителю безотлагательно устранить все причины и условия, способствовавшие совершению правонарушения, прекратить незаконное деяние и/либо действие противоправного решения или правового акта и максимально возможно восстановить нарушенный правовой статус потерпевшего.

Раскрыта инновационная сущность публичнотуры и адвокатуры, которые действуют по принципу единачалия и получения сотрудниками заработной платы и/или иных благ только от государства, и реализуют обращение соответственно потерпевшего либо преследуемого лица и/или в их интересах иных лиц путем осуществления функции защиты их правового статуса в судопроизводстве соответствующего вида в направлении установления объективной истины и разрешения только на этой основе антиделиктного дела либо в целях предупреждения правонарушений посредством иной письменной юридической помощи с полной юридической ответственностью за результаты такой помощи.

Summary.

The development of an innovative article of the Constitutional Code about the basic operational and bureaucratic procedures for the most effective, rational and high-quality prevention of violation and restoration of the violated legal status of various types of socio-subjects is proposed.

Attention is drawn to the fact, that in case of violation of the legal status of an individual or other of socio-subjects, or only there is a threat of such violation, the the prosecutor's office are obliged, on their own initiative, by exercising supervision over the exact, uniform and unswerving observance of legal acts by any persons and bodies, located on the territory of the state, to provide an order to the offender or his immediate or senior manager to immediately eliminate all the reasons and conditions, that contributed to the commission of the offense, to stop the illegal act and/or the action of the unlawful decision or legal act and to restore the violated legal status of the victim as much as possible.

The innovative essence of the publicturity and of an advocatuturity is disclosed, which act on the principle of one-man management and employees receive wages and/or other benefits only from the state, and implement the appeal of the victim or persecuted person, respectively, and/or in their interests of other persons by exercising the function of protecting their legal status in legal proceedings of the appropriate type in the direction of establishing the objective truth and resolving only on this basis an antidelictal case or in order to prevent offenses by means of other written legal assistance with full legal responsibility for the results of such assistance.

References:

1. Кириченко О. А., Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С. Інновації юриспруденції і законодавства в фармацевтичній діяльності : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2020. 97 с. URL : <https://monographs.rsglobal.pl/index.php/rsgl/catalog/book/30>

2. Кириченко О. А., Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С. Інновації юриспруденції та законності у сфері транспорту і транспортних технологій : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2021. 95 с. URL : <https://monographs.rsglobal.pl/index.php/rsgl/catalog/book/37>

3. Кириченко О. А., Тунтула О. С., Ткач Ю. Д. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2021. 98 с. URL : <https://monographs.rsglobal.pl/index.php/rsgl/catalog/book/40>

Kirichenko Alexander,

*Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Head of the Department of Law,
Faculty of Economics and Law
Philip Orlyk International Classical University, Nikolayev, Ukraine*

Shimchenko Alexey,

*applicant for higher education of the second (master's) level
for the specialty 081 Law
Philip Orlik International Classical University, Nikolaev, Ukraine*

Constitutional bases of the most effective, rational and qualitative observance, prevention of violation and as much as possible full restoration of the legal status of physical persons and other socio-subjects : part third

Конституционные основы наиболее эффективного, рационального и качественного соблюдения, предупреждения нарушения и максимально полного восстановления правового статуса физических лиц и иных социосубъектов: часть третья

Tuntula Alexandra, Bondarenko Olga

Keywords:

The Constitutional Code of any state of the world; the basic constitutional obligation of the state; the highest social values; five levels of inadmissibility of deterioration of the legal status of socio-subjects.

Ключевые слова:

Конституционный кодекс любого государства мира; базисная конституционная обязанность государства; наивысшие социальные ценности; пять ступеней недопустимости ухудшения правового статуса социосубъектов.

Изложение материала. Завершение изложения предложенного А. Кириченко и иными представителями научной школы юриспруденции профессора Аланкира видения вариантов решения проблемы становления любого государства мира собственно как правового, надлежащую доктринальную, проектную законодательную и иную прикладную основу чего и составляют, как уже подчеркивалось, разработанные этими авторами **инновационные редакции тринадцати статей в части наиболее эффективного, рационального и качественного познания, признания, обеспечения и соблюдения правового статуса физических лиц и иных социосубъектов, оперативного предупреждения нарушения данного правового статуса и в случае нарушения максимально возможного его восстановления**, наиболее полно могут представить следующие редакции седьмой и девятой-тринадцатой статей этого кодекса¹ в конструктивном развитии таким образом :

VII. «Базисная конституционная обязанность государства и государственных органов» :²

«Базисную обязанность государства и основную направленность деятельности государственных органов составляет наиболее эффективное, рациональное и качественное :

1. Познание природного (основанного на общечеловеческих ценностях и принципе справедливости) правового статуса (прав, свобод, обязанностей, интересов) социосубъектов (физических или юридических лиц либо государства или межгосударственного образования).

2. Правовое признание природного правового статуса социосубъектов (преобразование природных прав, свобод, обязанностей и интересов социосубъектов в субъективный (правовой статус физических и юридических лиц, государства и межгосударственного образования, т. е. урегулированный определенной нормой конкретного правового акта).

¹ Кириченко О. А., Тунтула О. С., Ткач Ю. Д. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіа-безпеки : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2021. С. 72-73, 79-84. URL : <https://monographs.rsglobal.pl/index.php/rsgl/catalog/book/40>; Ткач Ю. Д., Куцакова А. А. Основы инновационного понимания сущности, функций, системы и порядка формирования антиделиктных органов : часть четвертая. *The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 85. С. 109, 113-117. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/tkach_kutsakova_85.pdf и др.

² Здесь и далее сохраняется общая первоначальная нумерация инновационных редакций всех тринадцати статей Конституционного кодекса.

3. Обеспечение надлежащей реализации названного правового статуса всех социосубъектов, постоянно или временно проживающих на территории государства.

4. Оперативное предупреждение нарушения правового статуса указанных социосубъектов.

5. Максимально возможное восстановление нарушенного права, свободы, обязанности и/или интереса определенного социосубъекта посредством :

5.1. Возмещения убытков (вреда и упущенной выгоды) :

5.1.1. Физического и/или материального и/либо первичного морального вреда и вторичного морального вреда.

5.1.2. Упущенной выгоды.

5.2. Иного восстановления нарушенного правового статуса социосубъекта».

IX. «Сущность ухудшения правового статуса социосубъектов» :

«Ухудшением правового статуса социосубъектов являются :

1. Сужение существующего содержания и/либо объема прав и/или свобод и/либо интересов физических и/или юридических лиц либо несбалансированное расширение содержания и/или объема их обязанностей.

2. Расширение существующего содержания и/либо объема прав, свобод и/или интересов государства и/или межгосударственных образований либо несбалансированное сужение содержания и/или объема их обязанностей.

Не является ухудшением или улучшением правового статуса физических и/или юридических лиц расширение существующего содержания и/либо объема обязанностей физических и/или юридических лиц либо сужение содержания и/или объема обязанностей государства и/или межгосударственных образований, которое сбалансировано соответствующим расширением содержания и/либо объема прав, свобод и/или интересов физических и/или юридических лиц».

X. «Наивысшие социальные ценности и пределы их нарушения при наличии только определенных исключительных обстоятельств» :

«В государстве признаются **наивысшими социальными ценностями** следующие базисные проявления правового статуса человека с таким исчерпывающим перечнем обстоятельств, при наличии которых только и возможно их нарушение :

1. **Жизнь человека**, которой он может быть лишен только на основании :

1.1. Обвинительного приговора суда, вступившего в законную силу, за совершение отдельно или в составе иного криминального правонарушения умышленного убийства при отягчающих обстоятельствах, хищение любым способом имущества в особо крупных размерах (что в шесть и более раз превышает месячный доход потерпевшего физического лица, а в отношении государственного имущества - в двенадцать и более раз среднемесячную заработную плату, когда при продолжающемся хищении учитывается наименьший размер месячного дохода потерпевшего физического лица или среднемесячной заработной платы) и за получение взятки в особо крупных размерах (что определяется аналогично, в зависимости от того, в виде денег и/или иного имущества физического или юридического лица было взятку получено).

1.2. Обстоятельств, указанных в п. 4 и п. 5 статьи VIII настоящего кодекса.

1.3. Обстоятельств пресечения побега лица, законно задержанного или лишенного свободы.

1.4. Обстоятельств пресечения побега лица, совершившего полный состав или покушение на хищение имущества, отдельно или в составе иных криминальных правонарушений, умышленное причинение телесных повреждений или убийство человека или вооруженное нападение с любой целью на физическое лицо или любой иной объект, в процессе задержания данного лица при совершении указанного криминального правонарушения либо сразу после его совершения или в любой иной в ситуации, исключаяющей сомнения относительно того, что указанное криминальное правонарушение совершено именно этим лицом.

2. **Здоровье человека**, которому допускается причинение телесных повреждений только при обстоятельствах, указанных в п. п. 1.2-1.4 настоящей статьи.

3. **Честь, достоинство, безопасность и неприкосновенность человека**, нарушение которых допускается только в контексте обстоятельств, указанных в п. 1 настоящей статьи, и лишь в той мере, которая необходима для достижения только указанной в этом же пункте цели, а также если нарушение указанных ценностей составляет сущность надлежащей степени карательно-воспитательной юридической ответственности, которая назначена и/или применена соответствующим государственным органом либо иным субъектом, которому такие полномочия делегированы определенным положением закона, с целью преодоления антисоциального девиантного поведения определенного лица, его наказания и перевоспитания, реализации сопутствующей и восстановительной юридической ответственности.

4. **Неприкосновенность жилища и/либо иного его законного владения и/или имущества человека**, нарушение чего допускается только в контексте обстоятельств, указанных в п. 3 настоящей статьи, а также с целью проведения получающих следственных действий по антикриминальному делу, обеспечения в этом деле возмещения убытков и/или конфискации имущества, в интересах общественной безо-

пасности и/либо спасения жизни, здоровья и/или имущества иного человека и/или имущества юридического лица».

XI. «Пять ступеней недопустимости ухудшения содержания и/либо объема правового статуса социосубъектов» :

«Недопустимость при принятии новых правовых актов либо внесения в них изменений или дополнений ухудшения содержания и/или объема правового статуса социосубъектов строится на признании в государстве и неуклонном соблюдении принципа верховенства права и имеет следующие ступени защиты :

1. Первая ступень абсолютной недопустимости ухудшения содержания и/или объема проявлений правового статуса человека, относящихся к категории наивысших социальных ценностей, сущность которой заключается в том, что ни при каких, даже иных исключительных, обстоятельствах не допускается при принятии правовых актов либо внесении в них изменений или дополнений, в т. ч. и в Конституционный кодекс и/или Кодекс конституционного судопроизводства Украины (равно иного государства) дополнительное ухудшение содержания и/или объема тех проявлений правового статуса человека, которые признаны статей X Конституционного кодекса Украины (равно иного государства) наивысшими социальными ценностями с установлением исчерпывающего перечня исключительных обстоятельств, при наличии которых только и возможно такое ухудшение.

2. Вторая ступень относительной недопустимости при обычных обстоятельствах ухудшения содержания и/или объема правового статуса социосубъектов, сущность реализации которого заключается в том, что при отсутствии должным образом обоснованных исключительных обстоятельств не допускается при принятии правовых актов либо внесении в них изменений и/или дополнений ухудшение содержания и/или объема правового статуса физических и/или юридических лиц, государства и/или межгосударственных образований.

3. Третья ступень допустимости только исключительного и только временного ухудшения содержания и/или объема проявлений правового статуса социосубъектов, не относящихся к категории высших социальных ценностей, сущность которого заключается в том, что в случае обоснования парламентом наличия надлежащих исключительных обстоятельств допускается при принятии правовых актов либо внесении в них изменений или дополнений, в т. ч. в Конституционный кодекс Украины и/или Кодекс конституционного судопроизводства Украины (равно иного государства), ухудшение содержания и/или объема правового статуса физических и/или юридических лиц и/либо государства и/или межгосударственного образования с обязательным указанием на временность такого ухудшения и на его обязательное ослабление или вообще прекращение действия по мере соответствующего ослабления или прекращения действия указанных исключительных обстоятельств.

В случае своевременного невнесения изменений в правовой акт или в ранее внесенных в него изменений и/или дополнений, в т. ч. в Конституционный кодекс и/или Кодекс конституционного судопроизводства Украины (равно иного государства), которые соответствующим образом ослабляют или прекращают действие такого ухудшения, все социосубъекты должны применять первичную редакцию правового регулирования соответствующих правоотношений, а Генеральная прокуратура Украины (равно иного государства) обязана безотлагательно по своей инициативе и/или иных социосубъектов обосновать фактическое отсутствие ослабления или прекращения действия соответствующих исключительных обстоятельств либо отменить соответствующее положение правового акта или изменений и/либо дополнений к нему, в т. ч. в Конституционный кодекс и/или Кодекс конституционного судопроизводства Украины (равно иного государства), что только исключительно и лишь временно ухудшало при наличии определенных исключительных обстоятельств содержание и/или объем правового статуса тех или иных социосубъектов.

4. Четвертая ступень абсолютной недопустимости обратного действия ухудшения содержания и/или объема правового статуса социосубъектов, сущность реализации которого заключается в том, что даже в случае обоснования наличия надлежащих исключительных обстоятельств и необходимости вследствие этого временного ухудшения содержания и/или объема правового статуса физических и/или юридических лиц и/либо государства и/или межгосударственного образования при принятии правовых актов либо внесении в них изменений и/или дополнений, в т. ч. в Конституционный кодекс и/или Кодекс конституционного судопроизводства Украины (равно иного государства), запрещается, т. ч. и при наличии этих или любых иных исключительных обстоятельств, обратное действие таких ухудшающих содержание и/или объем правового статуса определенных социосубъектов определенных положений правовых актов либо внесенных в них изменений и/или дополнений, в т. ч. и в Конституционный кодекс и/или Кодекс конституционного судопроизводства Украины (равно иного государства), то есть распространение их действия на соответствующие уже начатые и продолжающиеся между этими социосубъектами правоотношения.

Такое незаконное распространение действия этих норм правовых актов не влечет за собой никаких юридических последствий и должны быть применены те положения нормы правового акта либо измене-

ний или дополнений к нему, в т. ч. в Конституционный кодекс и/или Кодекс конституционного судопроизводства Украины (равно иного государства), которые существовали на момент начала соответствующих правоотношений между этими социосубъектами, а прокуратура по собственной инициативе или иных лиц должна возбудить в отношении лиц, виновных в таком незаконном распространении, судопроизводство с привлечением их к соответствующему виду, характеру и степени строгости юридической ответственности.

При этом следует иметь ввиду, что умышленное нарушение субъектом властных полномочий требований нормы любого правового акта при отсутствии обстоятельств, исключающих антисоциальность данного деяния, означает причинение существенного вреда, по крайней мере, интересам государства, а, следовательно, и совершение субъектом властных полномочий таким образом определенного должностного криминального правонарушения, а совершение в такой ситуации аналогичных деяний любыми иными физическими лицами – криминального правонарушения «Самоуправство».

5. Пятая ступень абсолютной недопустимости ухудшения содержания и/или объема правового статуса социосубъектов по сравнению с соответствующими правоотношениями согласно правовому акту высшей юридической силы, сущность которой заключается в том, что она действует при отсутствии оснований на применение любой из перечисленных ступеней и ни при каких, даже исключительных, обстоятельствах не допускает при принятии правовых актов либо внесения в них изменений или дополнений дальнейшее ухудшение содержания и/или объема правового статуса человека по сравнению с соответствующими правоотношениями согласно правовому акту высшей юридической силы, то есть определенных их положений и/либо изменений и/или дополнений к ним :

- любого конституционного (органического) или текущего закона по сравнению с соответствующими положениями Конституционного кодекса Украины и/или Кодекса конституционного судопроизводства Украины (равно иного государства);

- любого подзаконного правового акта по сравнению с соответствующими положениями определенного текущего и/либо конституционного (органического) закона и/или Конституционного кодекса и/или Кодекса конституционного судопроизводства Украины (равно иного государства);

- подзаконного правового акта определенного субъекта властных полномочий по сравнению с соответствующими положениями подзаконного правового акта субъекта властных полномочий высшего уровня и/либо определенного текущего и/либо конституционного (органического) закона и/или Конституционного кодекса Украины (равно иного государства);

- любых текущих решений определенного субъекта властных полномочий по сравнению с соответствующими положениями подзаконного правового акта, принятого этим же субъектом властных полномочий, и/или подзаконного правового акта субъекта властных полномочий высшего уровня и/либо определенного текущего и/либо конституционного (органического) закона и/или Конституционного кодекса Украины (равно иного государства).

Дача согласия на обязательность для Украины (равно иного государства) определенных положений международного правового акта, противоречащих соответствующим положениям Конституционного кодекса и/или Кодекса конституционного судопроизводства Украины (равно иного государства) осуществляется парламентом только одновременно с процедурой внесения таких изменений и/или дополнений в Конституционный кодекс и/или Кодекс конституционного судопроизводства Украины (равно иного государства), которые уже в полной мере согласуются с положениями международного правового акта и вместе с этим не сужают по сравнению с предыдущей редакцией Конституционного кодекса и/или Кодекса конституционного судопроизводства Украины (равно иного государства) содержание и/или объем правового статуса соответствующих социосубъектов.

Невыполнение или ненадлежащее выполнение либо выполнение не в полном объеме или ненадлежащим образом указанных требований не распространяет на национальных социосубъектов (постоянно или временно проживающих на территории государства граждан, лиц без гражданства и иностранцев) действие ратифицированных парламентом соответствующих положений Международного правового акта.

XII. «Сущность и исчерпывающий перечень общеправовых обстоятельств, исключающих антисоциальность деяния» :

«Предусмотренные Особенной частью Антикриминального, Административного, Трудового, Де-факто имущественно-договорного или Де-юре имущественно-договорного кодекса Украины (а равно иного государства мира) деяния теряют свою антисоциальность и превращаются в правомерные общественно полезные деяния при наличии таких обстоятельств, как причинение убытков (вреда и упущенной выгоды) при (вследствие) :

- 1) конкуренции норм права;
- 2) кратковременной конкуренции правовых статусов различных социосубъектов;
- 3) необходимой обороны;
- 4) крайней необходимости;

- 5) оправданного риска;
- 6) задержания лица, совершившего правонарушение;
- 7) психического или физического воздействия;
- 8) выполнении законного приказа или распоряжения;
- 9) осуществлении специального задания по предупреждению, выявлению, пресечению и раскрытию организованной группы правонарушителей».

XIII. «Сущность и перечень общеправовых обстоятельств, исключающих либо смягчающих или отягчающих вину лица, совершившего антисоциальное деяние» :

1) обстоятельства, исключающие вину лица, совершившего антисоциальное деяние :

1.1) паранесчастный случай (при причинении деянием существенных и больших убытков) или параканус (в случае причинения деянием менее, нежели существенные, убытки);

1.2) невменяемость;

1.3) юридическая и фактическая ошибка;

1.4) мнимое обстоятельство;

2) обстоятельства, смягчающие вину лица, совершившего антисоциальное деяние : (примерный перечень такого рода обстоятельств¹);

3) обстоятельства, отягчающие вину лица, совершившего антисоциальное деяние : (исчерпывающий перечень такого рода обстоятельств, среди которых должно быть обстоятельство в такой редакции :

3.1) алкогольное, наркотическое, токсическое и любое иное опьянение и/либо состояние, снижающее координацию и/или реакцию и/либо любое иное нормальное восприятие окружающей действительности, в т. ч. и принятие лекарственных и/или иных легальных сильнодействующих препаратов отдельно либо в совокупности с иными веществами, умышленное применение которых, как и любое иное явное превышение нормальных параметров деяния, например, скорости движения транспортного средства и пр., означает наступление в результате такого деяния любых последствий с косвенным умыслом (предвидел и хотя бы и не желал, но сознательно допускал наступление любых последствий), если достижение такого рода последствий в данной ситуации не было совершенно с умышленной формой вины (предвидел и желал наступление такого рода последствий)».

После изложения рассмотренных в предыдущей и данной статье кодекса перечней обстоятельств должна быть раскрыта сущность каждого из них.

Предложенные **инновационные редакции седьмой и девятой-тринадцатой статей Конституционного кодекса Украины, а равно любого иного государства**, в части наиболее эффективного, рационального и качественного познания, признания, обеспечения и соблюдения правового статуса физических лиц и иных социосубъектов, оперативного предупреждения нарушения данного правового статуса и в случае нарушения его максимально возможного восстановления, авторское участие в котором А. Тунтулы заключается в подготовке непосредственно редакций этих статей кодекса, а О. Бондаренко – всех остальных положений настоящей научной статьи, не претендуют на окончательность и создают лишь надлежащую доктринальную, проектную законодательную и иную прикладную основу для становления любого государства мира как собственно правового и для инициирования с этой целью широкой корректной научной дискуссии по разработке общепринятого варианта решения указанных проблем.

Аннотация.

Предложена редакция статьи Конституционного кодекса о базисной обязанности государства осуществлять наиболее эффективное, рациональное и качественное познание, признание и обеспечение надлежащей реализации правового статуса социосубъектов, оперативное предупреждение его нарушения и максимально возможное восстановление нарушенного права, свободы, обязанности и/или интереса определенного социосубъекта посредством возмещения физического и/или материального и/либо первичного морального вреда и вторичного морального вреда и упущенной выгоды, а также иного восстановления нарушенного правового статуса социосубъекта.

Раскрыта сущность ухудшения правового статуса социосубъектов и наивысших социальных ценностей и пределов их нарушения при наличии только определенных исключительных обстоятельств.

Особое внимание уделено редакции статьи Конституционного кодекса о пяти ступенях недопустимости ухудшения содержания и/либо объема правового статуса социосубъектов, а также о сущности и исчерпывающем перечне общеправовых обстоятельств, исключающих антисоциальность деяния, исключающих либо смягчающих или отягчающих вину лица, совершившего антисоциальное деяние.

¹ В т. ч. и ограниченная вменяемость.

Summary.

The redaction an article of the Constitutional Code about the basic obligation of the state to carry out the most effective, rational and high-quality cognition, recognition and ensuring the proper implementation of the legal status of socio-subjects, prompt prevention of its violation and the maximum possible restoration of the violated right, freedom, duty and/or interest of a certain socio-subjects through compensation of physical and/or material and/or primary moral damage and secondary moral damage and lost profits, as well as other restoration of the violated legal status of a socio-subject.

The essence of the deterioration of the legal status of socio-subjects and the highest social values and the limits of their violation in the presence of only certain exceptional circumstances is revealed.

Particular attention is paid to the wording of the article of the Constitutional Code on the five levels of inadmissibility of deterioration of the content and/or volume of the legal status of socio-subjects, as well as on the essence and exhaustive list of general legal circumstances, that exclude the antisociality of the act, excluding or mitigating or aggravating the guilt of the person, who committed the antisocial act.

References:

1. Кириченко О. А., Тунтула О. С., Ткач Ю. Д. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2021. 98 с. URL : <https://monographs.rsglobal.pl/index.php/rsgl/catalog/book/40>

2. Ткач Ю. Д., Куцакова А. А. Основы инновационного понимания сущности, функций, системы и порядка формирования антиделиктных органов : часть четвертая // *The Journal of Eastern European Law. Журнал східно-європейського права*. 2021. № 85. С. 105-118. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/tkach_kutsakova_85.pdf

Tuntula Alexandra,

*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil and Criminal Law and Procedure
of an Juridical Faculty of the Petra Mohyla Black Sea National University, Nikolaev, Ukraine*

Bondarenko Olga,

*applicant for higher education of the second (master's) level
for the specialty 081 Law
Philip Orlik International Classical University, Nikolaev, Ukraine*

Carrying out the reform of the constitutional justice of the Slovak republic

Проведення реформи конституційного правосуддя Словацької Республіки

Kopcha Vasil

Key words:

constitutional justice, legal protection of the Constitution for domestic legal science.

Ключові слова:

конституційне правосуддя, правовий захист Конституції для вітчизняної юридичної науки.

Постановка проблеми. Проблеми конституційного правосуддя, правового захисту Конституції є актуальними для вітчизняної юридичної науки. Модель українського конституційного правосуддя вже стала предметом дослідження цілої групи вчених, чого не можна сказати про зарубіжний досвід організації правового захисту Основного закону. У першу чергу це стосується тих країн, які вже стали повноправними членами Європейського союзу.

Виклад основного матеріалу. Стаття має своєю метою дослідження організації і обсягу юрисдикції Конституційного суду Словацької Республіки, його порівняння з вітчизняним органом конституційного контролю.

Можна завважити, що в державно-правовій історії Словацької Республіки мав місце епізод створення і діяльності органу правового захисту конституції. У 1939 р. Конституцією Словаччини було передбачено створення конституційного сенату, котрий мав здійснювати нагляд за конституційністю нормативно-правових актів¹.

Після поділу федерації орган конституційного контролю в незалежній Словацькій Республіці розпочав діяльність 17 березня 1993 р., після того як був призначений весь склад суддів, голова і заступник голови Конституційного суду СР². З часу свого заснування цей державний орган став головною опорою демократичного режиму та конституційної законності. Особливо це проявилось після 1994 р., коли він виступав основною противагою до Уряду та депутатської більшості в Національній раді СР.

Конституційний суд СР є судовим органом із особливою юрисдикцією, котра полягає в можливості охорони конституційного ладу. Основні принципи його конституювання, компетенції, склад і статус його суддів встановила Конституція СР в статтях 124-140³. Питання організації Конституційного суду, провадження справ у ньому та статусу його суддів Національна рада СР 20 січня 1993 р. врегулювала окремим законом (№ 38/1993)⁴.

Розташування суду стало м. Кошице (а не столиця), що пов'язано із забезпеченням додаткових умов для незалежного провадження в справах за участю вищих органів державної влади. Конституційний суд СР складався до реформи 2001 р. з 10 суддів, на чолі з Головою, котрий мав одного заступника. Справи розглядалися пленумом та колегіями в складі трьох суддів. Процедура призначення суддів цього органу була врегульована ст.11 Закону "Про організацію Конституційного суду СР, порядок розгляду ним справ та про статус суддів". Висунути кандидатів на посади суддів і подати їх до Національної ради вправі члени парламенту, Уряд, голова Конституційного суду, голова Верховного суду, Генеральний прокурор, громадські організації юристів, наукові установи. Із запропонованих кандидатів Національна рада подає двадцятьох до Президента, котрий протягом одного місяця і призначає із них десятьох суддів. Він же призначає з їх числа Голову Конституційного суду та його заступника. Вимоги для зайняття посади судді: громадянин СР,

¹ Mikule V. Federalni ústavní soud skutečnosti. Právo a zákonnost č. 3/1992. – S.130

² Rozhodovacia činnosť Ústavného súdu Slovenskej republiky 1993-1997. Zodpovedný redaktor. Kresak P. Bratislava: Kalligram, 1999. S.25

³ Ústava Slovenskej republiky z 1 septembra 1992. Sb. zákonů ČSFR č. 460/1992. S. . 2674-2676

⁴ Zákon o organizácii Ústavného Sudu Slovenskej republiky, o konani pred nim a o postaveni jeho sudcov z 20 Januara 1993 Sb. zákonov č. 38/1993. S.222-231

котрий вправі бути обраним до Національної ради, досяг 40 років, має вищу юридичну освіту та не менше 15 років юридичного стажу.

Строк повноважень суддів – 7 років з правом повторного призначення. Вони вступають на посаду зі складанням присяги до рук Президента СР. Відзначимо, що у першому складі сформованого в 1993 р. Конституційного суду СР із загальної кількості 10 суддів троє раніше працювали суддями судів загальної юрисдикції, двоє – у центральних органах виконавчої влади, четверо – викладачами вищих навчальних закладів¹.

Згідно з положенням ст.ст. 12 і 13 вказаного Закону формулюють підстави для припинення повноважень судді Конституційного суду. По-перше, його повноваження закінчуються завершенням строку, на який він був призначений. По-друге, суддя вправі подати у відставку, письмово звернувшись із таким проханням до голови Суду. В такому випадку його повноваження завершуються через два місяці після подання прохання про відставку. По-третє, в разі обрання судді депутатом парламенту або призначення членом Уряду, його повноваження завершуються в день вступу на ці посади. По-четверте, суддя Конституційного суду може бути звільнений з посади Президентом СР в таких випадках: а) набув законної сили обвинувальний вирок суду за вчинення суддею навмисного злочину; б) Конституційний суд прийняв дисциплінарне рішення щодо судді, діяння якого є несумісним із подальшим зайняттям посади судді; в) в разі повідомлення Голови суду про те, що суддя не бере участі в роботі суду більше одного року або щодо нього компетентним судом прийнято рішення про визнання його недієздатним.

Можна додати до наведеного, що судді Конституційного суду СР користуються правом недоторканості, відповідно до якого вони не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності чи взяті під варту без згоди Конституційного суду. Причому, якщо Суд такої згоди не дає, кримінальне переслідування судді і в майбутньому стає неможливим.

Перелік повноважень органу конституційного правосуддя в цій країні є достатньо широким. Спочатку виділимо такі з них, які безпосередньо належать до сфери конституційної юрисдикції.

Відповідно до ст.125 Основного закону СР в редакції 1992 р. Конституційний суд вирішує питання про відповідність між: 1) законами та Конституцією або конституційними законами; 2) постановами Уряду, нормативними актами, прийнятими міністерствами чи іншими органами державної влади, та Конституцією, конституційними законами або іншими законами; 3) нормативними актами органів місцевого самоврядування і Конституцією або іншими законами; 4) нормативними актами місцевих органів державної влади та Конституцією, іншими законами або іншими нормативними актами; 5) нормативними актами та міжнародними документами, обнародованими в спосіб, встановлений законом. Перелік засвідчує, що Конституційний суд СР здійснює охорону не лише верховенства Основного закону, тобто вирішує питання конституційності, а й фактично забезпечує основні засади режиму законності в країні, а також відповідність нормативних актів міжнародним договорам, учасником яких є Словацька Республіка. Відзначимо, що такий спосіб формулювання цієї групи повноважень безпрецедентно для європейської практики здійснення конституційної юрисдикції передбачає можливість для Конституційного суду СР розгляду справи, наприклад, про відповідність змісту навіть муніципального нормативного акту нормам міжнародного договору, учасником якого виступає Словацька Республіка.

Відповідно, коли Конституційний суд визнає нормативні акти невідповідними Основному закону (в значенні його ст.125) повністю або частково, у відповідній частині вони визнаються нечинними, а органи, котрі прийняли такі нормативні акти, зобов'язані протягом шести місяців привести їх у відповідність. Рішення Конституційного суду, завважимо, не підлягають оскарженню.

Окрім того, орган конституційного контролю в Словацькій Республіці вирішує такі питання: а) розв'язує спори між центральними органами державної влади, якщо закон не встановлює, що ці спори повинен розв'язувати інший державний орган; б) розглядає заперечення щодо незаконних рішень, прийнятих центральними і місцевими органами державної влади і органами місцевого самоврядування, якими були порушені основні права і свободи громадян, якщо захист цих прав не підпадає під юрисдикцію іншого суду; в) здійснює тлумачення конституційних законів у конфліктних ситуаціях; разом з тим Конституційний суд не може з власної ініціативи коментувати, чи узгоджуються пропоновані законодавчі або інші нормативні акти з Конституцією та конституційними законами; г) розглядає скарги щодо рішень, які підтверджують або заперечують дійсність мандата депутата Національної ради СР; д) встановлює конституційність і законність виборів до Національної ради СР та до органів місцевого самоврядування; е) розглядає скарги щодо результатів референдуму; встановлює відповідність рішення про розпуск або зупинення діяльності політичної партії чи політичного руху конституційним та іншим законам; є) розглядає обвинувачення у державній зраді, яке висувається Національною радою СР проти Президента СР.

В процесі розгляду Конституційним судом справ врегульований статтями 18-36 вищевказаного Закону. Провадження в справі розпочинається за поданням таких суб'єктів: а) не менш як однієї п'ятої членів На-

¹ Переш І. Особливості формування Конституційного суду Словацької Республіки у контексті європейського досвіду. Регіональні студії. 2002. №5. С.65

ціональної ради; б) Президента СР; в) Уряду СР; г) будь-якого суду; д) Генерального прокурора; е) будь-якої особи, права якої підпадають під дію ст. 127 Конституції (що встановлює повноваження КС розглядати заперечення щодо незаконних рішень, прийнятих центральними та місцевими органами державної влади і органами місцевого самоврядування, якими були порушені основні права і свободи громадян). Передбачено також, що Конституційний суд може розпочати провадження в справі за інформацією, поданою фізичними і юридичними особами, котрі заявляють про порушення своїх прав. За результатом розгляду справ Конституційний суд приймає рішення та виносить висновки. На основі рішення про визнання правового акту неконституційним відповідний правотворчий орган приводить правовий акт у відповідність з Конституцією СР протягом 6 місяців. Якщо протягом вказаного терміну цього не було зроблено, визнаний неконституційним правовий акт втрачає чинність автоматично².

Процесуальний статус Конституційного суду СР та процес його інституціоналізації, який мав місце в 1993 р., дозволяють зробити ряд висновків. По-перше, реальне створення цього вже через кілька місяців після проголошення незалежності засвідчує розуміння політичною елітою високої ролі органу конституційного правосуддя в системі влади демократичної держави та в правовій системі загалом.

По-друге, вищенаведені повноваження Конституційного суду СР дозволяють зробити висновок: він здійснює контроль не лише за конституційною законністю (під якою у вітчизняній юридичній науці розуміється "режим відповідності поведінки (діяльності) суб'єктів конституційно-правових відносин нормам конституції та конституційних законів, що зовні виражається у своєчасному виданні, систематизації, зміні і скасуванні конституційних за змістом та формою законів, а також в їх неухильному додержанні, точному і однозначному виконанні і правильному застосуванні всіма державними та недержавними інституціями, громадянами"³), а й за законністю нормативно-правових актів, які видаються всіма органами державної влади та органами самоврядування.

По-третє, процедура призначення суддів Конституційного суду СР, їх статус виступали надійною гарантією незалежності. Практика 1993-1998 рр. засвідчила, що він залишався чи не єдиною державною інституцією, котра змогла в умовах авторитарного управління нормально здійснювати свої повноваження, захищаючи конституційні основи демократії.

Однак строк повноважень суддів Конституційного суду СР (7 років) та можливість їх повторного призначення викликали сумніви з огляду на гарантії незалежності суддів. Голова Конституційного суду першого складу М. Чіч з цього приводу завважив, що необхідність конституційних змін у цьому напрямі обумовлюється кількома обставинами, передовсім тою, що суддя, який намагатиметься отримати повторне призначення, стає лояльнішим до політичних суб'єктів з надією добитися висунення ними своєї кандидатури⁴. На його думку, дана проблема вимагала нового конституційного врегулювання, що і було здійснено в лютому 2001 р.

В ході конституційної реформи лютого 2001 р.⁵ корекції зазнала й словацька модель конституційної юрисдикції, причому зміни стосувалися і складу Конституційного суду СР, і обсягу його повноважень.

З метою розширення обсягу юрисдикції Конституційного суду СР до розділу першого глави сьомої Основного закону СР, норми якого врегульовують функціонування цього органу, були внесені три нові статті – ст.125а, 125б і 127а.

Згідно до ст.125а до повноважень Конституційного суду було віднесено вирішення справ про відповідність конституції і конституційним законам тих міжнародних договорів, які вже підписані і для яких необхідно згоду Національної ради СР. Подання по такій справі може внести до Конституційного суду СР Президент СР або Уряд СР перед тим, як подати підписаний міжнародний договір на розгляд парламенту. В разі, якщо органом конституційної юрисдикції буде встановлено невідповідність міжнародного договору конституції і конституційним законам, його ратифікація стане можливою лише після внесення відповідних змін до конституції чи конституційного закону. Наведене повноваження Конституційного суду СР пов'язане з вимогами адаптації правової системи до потреб європейської інтеграції, процес якої, зрозуміло, мав відбуватися саме через укладення міжнародних договорів та їх імплементації до правової системи країни.

Згідно ст.125б наділили Конституційний суд СР повноваженням здійснювати перевірку предмету петиції, під якою збираються підписи громадян з метою проведення референдуму за народною ініціативою, чи предмету постанови парламенту про призначення референдуму з метою визначення їх відповідності конституції і конституційним законам. Подання з цього приводу до органу конституційного

² Rozhodovacia činnosť Ústavného súdu Slovenskej republiky 1993-1997 / Zodpovedný redaktor Kresak P. Bratislava: Kalligram, 1999. S. 34-35

³ Ткаченко Ю.В. Проблеми конституційної законності в Україні. Автореф. дис. канд. юрид. наук. X., 2001. С.6

⁴ Čič M. a kol. Komentár k Ústave Slovenskej republiky. Bratislava, Matica Slovenska, 1997. S. 296

⁵ Predseda Narodnej rady Slovenskej republiky Vyhlasuje úplne znenie Ústavy Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb., ako vyplýva zo zmien a doplnení vykonaných ústavným zákonom č. 244/1998 Z.z., ústavným zákonom č. 9/1999 Z.z. ústavným zákonom č. 90/2001 Z.z. Sb. zákonov č. 135/2001. S.1538-1560

правосуддя вносить Президент СР до виголошення референдуму. Справа розглядається в строк, який не перевищує 60 днів з дня прийняття подання і в разі, якщо Конституційний суд СР встановить невідповідність петиції чи постанови парламенту конституції і конституційним законам, референдум не оголошується.

Третя з нових статей, які розширювали юрисдикцію Конституційного суду СР – 127а – надала йому право розглядати справи про скарги органів місцевого самоврядування на неконституційне або незаконне втручання держави до їх права на самоврядування. Якщо Конституційний суд СР визнає скаргу обґрунтованою, ним встановлюється, в чому саме полягає порушення права на самоврядування, який конституційний або звичайний закон був порушений такою дією. Орган конституційної юрисдикції вправі таку дію припинити, заборонити відповідному державному органу провадити певну діяльність, вжити заходів до відновлення ситуації, котра мала місце до порушення права на самоврядування. Наділення Конституційного суду СР таким повноваженням повинно було сприяти реформі публічного управління, одним із напрямом якої було зміцнення місцевого самоврядування, гарантій його функціонування.

Крім того, конституційні зміни стосувалися й інших питань юрисдикції Конституційного суду СР. По-перше, доповненням до ст.128 Основного закону СР встановлювався загальнообов'язковий характер тлумачення Конституційним судом СР Конституції і конституційних законів із спірних питань. По-друге, доповненнями до ст.129 йому надавалися ще два повноваження: а) про визначення конституційності і законності виборів Президента СР; б) про встановлення відповідності Конституції і конституційним законам рішення про виголошення надзвичайного стану та інших рішень, які впливають з нього.

Змінювався також склад Конституційного суду СР та частково – порядок його формування. Відповідно до нової редакції ст.134 Основного закону СР Конституційний суд складається вже з 13 (а не 10) суддів. Національна рада СР готує подання з кандидатурами на посади суддів, причому кількість кандидатів повинна вдвічі перевищувати кількість вакантних посад, а призначає суддів Президент СР. Частиною другою цієї ж статті Конституції СР змінювався й термін повноважень суддів – з 7 до 12 років, що, поза сумнівом, мало посприяти деполітизації цього органу, а частиною третьою, хоч і не змінювалися вимоги для зайняття посади судді, проте визначалося, що одна і та ж особа не могла бути призначена на цю посаду більше одного разу.

Цим самим було скасовано одну із вад (з огляду на досвід європейських країн) органу конституційного правосуддя як інституції. Важко не погодитись із позицією фахівців, котрі окремо досліджують цю проблему, про те, що й занадто короткі, і занадто тривалі строки повноважень суддів конституційного суду перешкоджають їх незалежності: короткий термін веде до їх залежності від виборів представницького органу, а тривалий – до їх ізоляції від суспільства¹.

Окрім того, згідно ч.ч.3 і 4 цієї ст.136 саме Конституційному суду СР було надано право давати згоду на кримінальне переслідування та взяття під варту суддів і генерального прокурора і в разі, якщо він такої згоди не надасть, кримінальне переслідування або взяття під варту щодо названих посадових осіб під час виконання ними своїх повноважень є неможливим.

Зміни до Основного закону СР розширили також перелік видів діяльності, на які для суддів Конституційного суду СР поширюються правила щодо несумісності. Крім членства в політичній партії, визначеному ще редакцією 1992 р., ч.2 ст.137 Конституції СР встановлює їх у обов'язі, аналогічному для депутатів Національної ради СР. Додамо до цього, що новою редакцією ч.2 ст.138 Конституції СР встановлено нову підставу для звільнення судді Конституційного суду СР з посади Президентом СР – якщо припиняється його право бути обраним до Національної ради СР.

Характер змін і доповнень норм Основного закону щодо статусу Конституційного суду СР однозначно дозволяє констатувати, що цей орган, внаслідок розширення юрисдикції і часткових змін у процедурі свого формування, зміцнив свої конституційні позиції.

Висновки. Порівнюючи статус органу конституційного контролю Словацької Республіки з статусом Конституційного суду України, можна впевнено констатувати, що і за обсягом юрисдикції, і за гарантіями належного функціонування словацька модель конституційного правосуддя виступає на порядок ефективнішою. По-перше, в обов'язі конституційної юрисдикції, котрий є набагато ширшим за відповідний обсяг в Україні. Одночасно таке "розширене" розуміння конституційного правосуддя навряд чи є виправданим. Наприклад, Конституційний суд СР розглядає справу про відповідність закону нормативно-правового акту органу місцевого самоврядування – зрозуміло, це може призвести до надмірної завантаженості суддів. Забезпечуючи режим законності в нормотворчій сфері країни загалом, Конституційний суд СР забезпечує до того ж верховенство міжнародних договорів на території країни – може, наприклад, розглянути справу про відповідність рішення муніципальної ради чи старости нормам міжнародного договору.

¹ Rousseau D. La justice-constitutionnelle en Europe. P., Montchrestien, 1998. S.56

По-друге, спосіб призначення суддів Конституційного суду в Словацькій Республіці є, на нашу думку, більш оптимальним з огляду на необхідність деполітизації цієї інституції. По-третє, гарантії незалежності суддів, зокрема їх право недоторканості (імунітет від лише від окремих процесуальних дій, як арешту чи затримання, а від кримінального переслідування), дозволяють їм більш ефективно здійснювати свої повноваження.

Анотація.

Стаття присвячена висвітленню конституційного правосуддя, правового захисту Конституції для вітчизняної юридичної науки. Автор вказує на дослідження організації і обсягу юрисдикції Конституційного суду Словацької Республіки, порівняння з вітчизняним органом конституційного контролю. Вказуються пропозиції щодо вдосконалення правового захисту Основного закону у першу чергу тих країн, які вже стали повноправними членами Європейського союзу. Можна завважити, що в державно-правовій історії Словацької Республіки мав місце епізод створення і діяльності органу правового захисту конституції. У 1939 р. Конституцією Словаччини було передбачено створення конституційного сенату, котрий мав здійснювати нагляд за конституційністю нормативно-правових актів. Після поділу федерації орган конституційного контролю в незалежній Словацькій Республіці розпочав діяльність 17 березня 1993 р., після того як був призначений весь склад суддів, голова і заступник голови Конституційного суду СР. З часу свого заснування цей державний орган став головною опорою демократичного режиму та конституційної законності. Особливо це проявилось після 1994 р., коли він виступав основною протипагою до Уряду та депутатської більшості в Національній раді СР. Конституційний суд СР є судовим органом із особливою юрисдикцією, котра полягає в можливості охорони конституційного ладу. Основні принципи його конституювання, компетенції, склад і статус його суддів встановила Конституція СР в статтях 124-140. Питання організації Конституційного суду, провадження справ у ньому та статусу його суддів Національна рада СР 20 січня 1993 р. врегулювала окремим законом (№ 38/1993). Розташування суду стало м. Кошице (а не столиця), що пов'язано із забезпеченням додаткових умов для незалежного провадження в справах за участю вищих органів державної влади.

Summary.

The article is devoted to the coverage of constitutional justice, legal protection of the Constitution for domestic jurisprudence. The author points to a study of the organization and scope of jurisdiction of the Constitutional Court of the Slovak Republic, comparison with the domestic body of constitutional control. There are proposals to improve the legal protection of the Basic Law, especially those countries that have already become full members of the European Union. It can be noted that in the state and legal history of the Slovak Republic there was an episode of the creation and operation of a body for the legal protection of the constitution. In 1939, the Slovak Constitution provided for the creation of a constitutional senate, which was to oversee the constitutionality of regulations. After the division of the federation, the body of constitutional control in the independent Slovak Republic began its activities on March 17, 1993, after the appointment of all judges, the chairman and deputy chairman of the Constitutional Court of the Slovak Republic. Since its inception, this state body has become the mainstay of the democratic regime and constitutional legitimacy. This was especially evident after 1994, when he was the main counterweight to the Government and the parliamentary majority in the National Council of the Slovak Republic. The Constitutional Court of the Slovak Republic is a judicial body with a special jurisdiction, which consists in the possibility of protecting the constitutional order. The basic principles of its constitution, competence, composition and status of its judges were established by the Constitution of the SR in Articles 124-140. On January 20, 1993, the National Council of the Slovak Republic regulated the organization of the Constitutional Court, the proceedings in it and the status of its judges by a separate law (№ 38/1993). The location of the court became the city of Kosice (not the capital), which is associated with the provision of additional conditions for independent proceedings in cases involving higher authorities.

References:

1. Mikule V. Federalni ústavní soud skutečnosti. Právo a zákonnost č. 3/1992. – S.130.
2. Rozhodovacia činnosť Ústavného súdu Slovenskej republiky 1993-1997. Zodpovedný redaktor. Kresak P. Bratislava: Kalligram, 1999. S.25.
3. Ústava Slovenskej republiky z 1 septembra 1992. Sb. zákonů ČSFR č. 460/1992. S. . 2674-2676.
4. Zákon o organizácii Ústavného Sudu Slovenskej republiky, o konaní pred ním a o postavení jeho sudcov z 20. Januara 1993 Sb. zákonov č. 38/1993. S.222-231.
5. Переш І. Особливості формування Конституційного суду Словацької Республіки у контексті європейсько-го досвіду. Регіональні студії. 2002. №5. С.65.

6. Rozhodovacia činnosť Ústavného súdu Slovenskej republiky 1993-1997 / Zodpovedný redaktor Kresak P. Bratislava: Kalligram, 1999. S. 34-35.
7. Ткаченко Ю.В. Проблеми конституційної законності в Україні. Автореф. дис. канд. юрид. наук. Х., 2001. С.6.
8. Čič M. a kol. Komentár k Ústave Slovenskej republiky. Bratislava, Matica Slovenska, 1997. S. 296.
9. Predseda Narodnej rady Slovenskej republiky Vyhlasuje úplne znenie Ústavy Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb., ako vyplýva zo zmien a doplnení vykonaných ústavným zákonom č. 244/1998 Z.z., ústavným zákonom č. 9/1999 Z.z. ústavným zákonom č. 90/2001 Z.z. Sb. zákonov č. 135/2001. S.1538-1560.
10. Rousseau D. La justice-constitutionnelle en Europe. P., Montchrestien, 1998. S.56.

Kopcha V.V.,

*Doctor of Law, Associate Professor,
Uzhhorod National University*

Functioning of socio-economic factors of the region

Функціонування соціально-економічних чинників регіону

Lutsyk Oksana

Key words:

region, social security, local budget, social protection, regional policy, state fund for regional development.

Ключові слова:

регіон, соціальна безпека, місцевий бюджет, соціальний захист населення, регіональна політика, державний фонд регіонального розвитку.

Постановка проблеми. Один із ключових аспектів характеристики регіону є соціальні та економічні складові, адже без вивчення гуманітарної сфери та аналізу специфіки місцевого фінансування неможливо об'єктивно визначити задоволення рівня життя громадян та матеріальний стан субрегіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціально-економічних чинників життєдіяльності регіону розкрито у нормативно-законодавчих актах: кодексах, профільних законах та державних стратегіях. Теорії органів місцевого самоврядування, характеристика соціальної політики, державного управління займаються наступні вітчизняні вчені: Г.Г. Абасов, В.М. Бебик, С.О. Біла, Ю.М. Войтенко, М.Ф. Головатий, А.М. Колодій, Л.М. Смолова та ін.

Виклад основного матеріалу. Базовими принципами управління в соціально-гуманітарній сфері є: децентралізація – організація діяльності відбувається шляхом постановки завдань; результативність – акцент на наслідках діяльності; інтенсивна орієнтація на споживача – підвищення якості надання послуг, можливості вибору на конкурентній основі та посилення довіри до влади з боку приватного сектору і суспільства; досягнення змін шляхом пошуку інновацій та запровадження принципів бізнесу в управлінні державними справами; зниження державних видатків, підвищення спроможності держави до розвитку та реалізації політики, поліпшення виконання державою функцій роботодавця та заохочення підприємницького заробітку¹.

Регіональний аналіз індикаторів загроз соціальної безпеки за інтенсивністю поширення та темпами їх зростання дає підстави виділити три типи регіонів України: регіони, де поширення соціальних негараздів суттєво не загрожує регіональній соціальній безпеці; регіони, де соціальні негаразди мають гірші за середні в Україні негативні значення і суттєво впливають на регіональну соціальну безпеку; регіони, де соціальні негаразди набувають рівня загальнонаціональної загрози і саме тут гуманістичний принцип управління має бути провідним у процесі встановлення системи управління в кризових регіонах².

Регіональна соціальна політика також розглядається як інструмент влади, який дозволяє регулювати та доповнювати ринкові механізми і соціальні структури щодо надання різноманітних соціальних послуг населенню (у сфері освіти, охорони здоров'я, зайнятості, соціального захисту) на основі принципів перерозподілу, захисту та соціальної справедливості. Практико-орієнтований підхід розглядає регіональну соціальну політику в межах виключно соціально-економічного простору регіону³. Як вважає дослідниця Халецька А. А., соціальна політика, насамперед, має бути орієнтована на створення умов для посилення рівня соціального захисту та соціальної безпеки, досягнення соціальної злагоди, стабільності та соціальної цілісності⁴. Аналіз нормативно-правового забезпечення засад реалізації регіональної соціальної політики показує, що її правовий базис формувався відповідно до внутрішніх та зовнішніх викликів. За період 1991-2019 рр. база в сукупності налічує 4 742 документи (за даними інформаційно-пошукової системи Національної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського)⁵.

¹ Колодій А. Національний вимір суспільного буття. Львів: Астролябія, 2008. С. 7-8.

² Колодій А. Національний вимір суспільного буття. Львів: Астролябія, 2008. С. 8.

³ Про деякі питання діяльності об'єднаної територіальної громади щодо соціальної підтримки населення та захисту прав дітей: наказ Мінсоцполітики України № 890 від 14 черв. 2018 р. URL: www.msp.gov.ua/.

⁴ Войтенко Ю. Якою має та може бути децентралізація в Україні. URL: <http://blogs.ipress.ua/>.

⁵ Кришень Олена. Сучасні тенденції формування, реалізації та розвитку регіональної соціальної політики в Україні. *Механізми державного управління*. 2020. С. 53.

Грунтовний аналіз змісту нормативно-правових документів крізь призму історичного контексту дозволяє виокремити 5 основних періодів розвитку регіональної соціальної політики: пострадянський забезпечувальний (1980-1990 рр.); загальнодержавний розподільчий з елементами регіонального включення (1991-2000 рр.); перехідний публічно-орієнтований з елементами регіонального включення (2000-2010 рр.); перехідний публічно-орієнтований з регіональним пілотуванням (2010-2014 рр.); період стратегічного розвитку регіональної соціальної політики на засадах децентралізації та євроінтеграційного руху (з 2015 р. до сьогодні).

Слід зазначити, що саме з 2015 р. розвиток регіональної соціальної політики характеризується чітким виокремленням пріоритетів, які узгоджуються з основними цілями адміністративно-територіальної реформи та зовнішнім євроінтеграційним вектором розвитку України [2]. Однією з головних функцій як держави, так і місцевого самоврядування, є забезпечення належних умов і стандартів життя та досягнення гідного добробуту громадян за рахунок державноуправлінської діяльності щодо забезпечення засад стійкого розвитку регіонів, профілактики (запобігання) зовнішніх та внутрішніх соціальних загроз.

Схожу позицію щодо актуалізації функції розвитку соціальної політики в умовах трансформації українського суспільства висловлюють вітчизняні дослідники В. Я. Бідак та Л. О. Павлова. Зокрема, науковці зазначають, що соціальна політика за функцією розвитку сприяє вирішенню завдання щодо максимізації соціального добробуту громадян, а за захисною – мінімізації неблагополуччя та соціальних ризиків¹.

Однією з найбільш важливих стратегічних пріоритетів соціальної сфери є сфера соціального захисту населення. Держава великою мірою бере на себе функції із захисту соціальних прав, потреб та інтересів громадян, які не можуть бути виконані іншими суб'єктами і набувають ще більшого значення в період суспільних трансформацій². Важливо зазначити, що на сьогодні в Україні на місцевому рівні реалізується близько 80 видів послуг із соціальної підтримки населення, перелік яких затверджений Міністерством соціальної політики України³.

Управління соціальним розвитком на будь-якому рівні територіальної організації – це комплекс заходів з виявлення і вирішення існуючих соціальних проблем, тобто зводиться до того чи іншого варіанту розробки та реалізації соціальної політики. Тому соціальну політику можна визначити і як діяльність суб'єктів управління різного рівня, спрямовану на управління соціальним розвитком суспільства. На загальнонаціональному рівні соціальна політика є одним з найважливіших напрямів внутрішньої політики держави, який пов'язаний з відтворенням соціальних ресурсів і забезпеченням, як стабільності соціальної системи, так і динамічності її розвитку⁴.

Певна державна структура соціальної політики складається з основних напрямів, які копіюють систему її соціальних функцій, і механізмів реалізації цих функцій, у якості яких можуть виступати різні, і не тільки державні, структури, норми і принципи. Соціальна політика є не тільки узагальненою функцією держави, а й узагальненим механізмом її функціонування, реальним механізмом досягнення соціальних цілей⁵.

Основне завдання держави в соціальному захисті полягає у зменшенні соціальної опіки держави, створенні умов для соціально-економічної незалежності індивіда від держави, перетворення його на партнера держави. Нині ключове завдання – подолати розрив між конституційними нормами і реальними життя українців, спричинених різницею в доходах населення⁶. До соціально формуючих параметрів базового рівня місцевого самоврядування доцільно віднести бюджетоформує підприємство та школу. Відстань до цих вузлових елементів соціальної інфраструктури не повинна перевищувати 20 км до осередку працевлаштування та 10 км до школи.

Концепція домінування повного циклу соціальних послуг на рівні громади ґрунтується на засадах того, що в Україні більшість видатків місцевих бюджетів традиційно спрямовується на соціально-культурну сферу (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення, культура та мистецтво,

¹ Абасов Г. Г. Сучасні теорії розвитку місцевого самоврядування: теоретико-концептуальні проблеми. *Юрист України*. 2011. № 4 (17). С. 11-14.

² Головатий М. Ф., Панасюк М. Б. Соціальна політика і соціальна робота: термінол.-понят. слов. *Міжрегіон. акад. упр. персоналом*. Київ: МАУП, 2005. С. 54.

³ Про деякі питання діяльності об'єднаної територіальної громади щодо соціальної підтримки населення та захисту прав дітей: наказ Мінсоцполітики України № 890 від 14 черв. 2018 р. URL: www.msp.gov.ua/.

⁴ Біла С. О. Місцеве самоврядування в Україні: стан та перспективи розвитку: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2009. С. 42.

⁵ Закон України «Про органи самоорганізації населення» від 11.07.2001 № 2625-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 48. Ст. 254.

⁶ Смолова Л. М. Інституціоналізація відповідальності представницьких органів місцевого самоврядування в незалежній Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 2 (45). С. 1-8.

фізична культура і спорт)⁷. Вочевидь, що пріоритетними напрямками на базовому рівні місцевого самоврядування є освіта, охорона здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення. Орієнтовна кількість набувачів соціальних послуг 2,5 тис. осіб. На рівні громади домінуючою галуззю виступає системи освіти, а саме: загальна середня освіта. Ключовими ознаками, які формують її домінуючий вплив на рівні громади, є такі: імперативне включення на місцевому рівні середньої освіти в соціальну інфраструктуру території визначається на основі найбільшої питомої ваги видатків на її утримання в кошторисі місцевих бюджетів (33,9%); серед всіх галузей соціально-гуманітарної сфери саме в системі середньої освіти галузеві нормативи є найбільш розробленими та прогнозованими; система освіти має найбільш підготовлений до впровадження засад децентралізації пакет моніторингових показників якості надання цієї соціальної послуги; система середньої освіти, на відміну від інших складових соціально-гуманітарної сфери, характеризується наявністю як кількісних, так і якісних показників: основний кількісний показник – кількість випускників шкіл; якісний показник – рівень знань випускників, який визначається через систему незалежного оцінювання знань.

Джерелами фінансування місцевого бюджету є кошти від державних (місцевих) внутрішніх і зовнішніх запозичень; повернення бюджетних коштів із депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів; вільний залишок бюджетних коштів із дотриманням умов, визначених Бюджетним кодексом⁸. Джерелом фінансування бюджету не можуть бути емісійні кошти Національного банку України. Місцеві зовнішні запозичення можуть здійснювати лише міські ради міст із чисельністю населення понад 300 тис. жителів за офіційними даними органів державної статистики на час ухвалення рішення про здійснення місцевих запозичень. При цьому місцеві зовнішні запозичення шляхом отримання кредитів (позик) від міжнародних фінансових організацій можуть здійснювати всі міські ради.

Витрати на обслуговування та погашення місцевого боргу здійснюються місцевим фінансовим органом відповідно до кредитних договорів, а також нормативно-правових актів, за якими виникають боргові зобов'язання територіальних громад, незалежно від обсягу коштів, визначеного на таку мету рішенням про місцевий бюджет.

Територіальні громади сьогодні із значними труднощами вирішують питання місцевого значення. Покращення наявної ситуації можливе шляхом внесення змін і доповнень до Бюджетного кодексу України; прийняття нової редакції Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»; внесення змін до Господарського кодексу України щодо регламентації питань функціонування комунальних підприємств; внесення змін до Податкового кодексу України⁹.

Створення Державного фонду регіонального розвитку (далі – ДФРР) є однією з умов прискорення соціально-економічного розвитку регіонів України, переведення державних інструментів розвитку регіонів на нову основу, відхід від старої практики фінансування виключно будівництва все нових об'єктів, передусім бюджетної сфери, які домінували в переліках фінансування за кошти субвенції на соціально-економічний розвиток регіонів, субвенцій на соціально-економічний розвиток окремих територій, державних цільових програмах. ДФРР визначено статтею 24-1 Бюджетного кодексу України, де зазначено, що фонд у складі загального фонду державного бюджету. При складанні проекту Державного бюджету України та прогнозу Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди ДФРР передбачається в обсязі не менше 1 % прогнозного обсягу доходів загального фонду проекту Державного бюджету України на відповідний бюджетний період. Відтак кошти ДФРР спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку (у тому числі проектів співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад), що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків і відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку¹⁰ та відповідних стратегіях розвитку регіонів.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольські міські державні адміністрації до 1 травня року, що передує плановому, подають центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної регіональної політики, пропозиції з переліком і описом інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, що сформовані відповідно до частини другої цієї статті, пройшли попередній конкурсний відбір відповідно до законодавства та можуть реалізовуватися за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку у наступному бюджетному періоді. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної регіональної політики, на підставі поданих пропозицій здійснює оцінку та відбір зазначених програм і проектів на конкурсних засадах у межах індивідуального прогнозного обсягу коштів державного фонду регіонального розвитку з дотриманням таких

⁷ Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 № 2222-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 2. Ст. 44.

⁸ Бюджетний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. № 50-51. 2010. Ст. 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

⁹ Про ДФРР. URL: <https://dfrr.minregion.gov.ua/pro-konkurs/>.

¹⁰ Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року. *Кабінет Міністрів України*. Київ, 2015. 103 с.

критеріїв розподілу між Автономною Республікою Крим, областями та містами Києвом і Севастополем: 80 % коштів – відповідно до чисельності населення, яке проживає у відповідному регіоні; 20 % коштів – з урахуванням рівня соціально-економічного розвитку регіонів відповідно до показника валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу (для регіонів, у яких цей показник менше 75 % середнього показника по Україні).

За результатами здійснення оцінки та відповідності поданих інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку вимогам законодавства центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної регіональної політики, до 1 серпня року, що передує плановому, подає Кабінету Міністрів України для затвердження пропозиції щодо розподілу коштів державного фонду регіонального розвитку з переліком відповідних програм і проектів. Програми і проекти, що реалізуються за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку, підлягають співфінансуванню з місцевих бюджетів на рівні 10 %.

Порядок підготовки, оцінки та відбору інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, що можуть реалізовуватися за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку, та порядок використання таких коштів (включаючи умови спрямування на таку мету частини коштів місцевих бюджетів) визначаються Кабінетом Міністрів України. Розподіл коштів державного фонду регіонального розвитку за адміністративно-територіальними одиницями та інвестиційними програмами і проектами регіонального розвитку затверджується Кабінетом Міністрів України за погодженням з Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету у тримісячний строк із дня набрання чинності законом про Державний бюджет України¹.

Висновки. Отже, варто відкреслити, що соціально-гуманітарна сфера включає принципи підвищення якості життя населення, фінансової підтримки держави та децентралізації влади на місцях. Соціальна політика включає наступні послуги: освіта, охорона здоров'я, працевлаштування, соціального захисту, які ставлять індивіда в центр, а державу – як функцію допомоги. Утворення державного фонду регіонального розвитку сприяє лише на покращення фінансової стану регіону, через реалізації державних програм та проектів.

Анотація.

У статті проаналізовано соціально-економічну сферу діяльності регіону через призму індикаторів соціальної безпеки, аналізу нормативно-правового забезпечення засад реалізації регіональної політики. Розкрито явище соціального захисту населення, послуг для населення, які гарантуються державою, а також досліджені джерела фінансування місцевого бюджету.

Summary.

The article analyzes the socio-economic sphere of activity of the region through the prism of social security indicators, the analysis of normative-legal support of the regional policy implementation foundations. The phenomenon of social protection of the population, services for the population, guaranteed by the state, as well as the sources of funding of the local budget are disclosed.

References:

1. Абасов Г. Г. Сучасні теорії розвитку місцевого самоврядування: теоретико-концептуальні проблеми. *Юрист України*. 2011. № 4 (17). С. 11-14.
2. Бебик В., Бортніков В., Дегтерьова Л., Кудряченко А. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі: навч.-метод. посіб. Київ: ІКЦ «Леста», 2006. 248 с.
3. Біла С. О. Місцеве самоврядування в Україні: стан та перспективи розвитку: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2009. 62 с.
4. Бюджетний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. № 50-51. 2010. Ст. 572.
5. Величко В. О. Децентралізація влади: міжнародний досвід. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 28. С. 12-22.
6. Войтенко Ю. Якою має та може бути децентралізація в Україні. URL: <http://blogs.ipress.ua/>.
7. Головатий М. Ф., Панасюк М. Б. Соціальна політика і соціальна робота: термінол.-понят. слов. *Міжрегіон. акад. упр. персоналом*. Київ: МАУП, 2005. 560 с.
8. Державна політика: підручник. *Нац. акад. держ. упр. при Президентові України*; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін. Київ: НАДУ, 2014. 448 с.

¹ Державна політика: підручник. *Нац. акад. держ. упр. при Президентові України*; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. Київ: НАДУ, 2014. 448 с.

9. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року. *Кабінет Міністрів України*. Київ, 2015. 103 с.
10. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 № 2222-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 2. Ст. 44.
11. Закон України «Про органи самоорганізації населення» від 11.07.2001 № 2625-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 48. Ст. 254.
12. Колодій А. Національний вимір суспільного буття. Львів: Астролябія, 2008. 368 с.
13. Про деякі питання діяльності об'єднаної територіальної громади щодо соціальної підтримки населення та захисту прав дітей: наказ Мінсоцполітики України № 890 від 14 черв. 2018 р. URL: www.msp.gov.ua/.
14. Про ДФРР. URL: <https://dfrr.minregion.gov.ua/pro-konkurs/>.
15. Смолова Л. М. Інституціалізація відповідальності представницьких органів місцевого самоврядування в незалежній Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 2 (45). С. 1-8.

Lutsyk Oksana,

*Lecturer at the Department of Document Science
and Teaching Methodology
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav*

The role of the church and religious organizations in civil society (on the example of the Czech republic)

Роль церкви та релігійних організацій в громадянському суспільстві (на прикладі Чехії)

Megela R.R.

Key words:

church, religious organizations, state, Czech Republic

Ключові слова:

церква, релігійні організації, держава, Чеська Республіка

Постановка проблеми. Загально визнаною в науковій літературі є думка, згідно з якою процес радикальних перетворень, який розпочався в країнах Центрально-Східної Європи у другій половині 1980-х рр., мав наслідком повне фіаско соціалістичної системи і глибинну трансформацію політичного, соціального та економічного ладу в регіоні. Крах соціалізму був результатом дії низки внутрішніх і зовнішніх чинників, насамперед суспільного характеру¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даної тематики займалося багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них: Марадик Н., Гайданка Є., Кіш Є., Палінчак М., Стряпко А., Шимов Я. В., Даль Р., Лемак В. В., Друзенко Г. В. та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Державно – церковні відносини в Чеській Республіці є актуальною темою дослідження. Особливості державно – церковних відносин досліджують багато вчених. Серед невирішених частин загальної проблематики дослідження є державно – церковні відносини в сучасний період.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є проаналізувати державно – церковні відносини в Чеській Республіці. Особливості та роль оксамитової революції в розвитку церкви. Реституція церковного майна.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ми солідарні з аргументами політолога А. Шимова, який вважав, що в Чехословаччині склався комплекс історичних передумов, які сприяли наприкінці 1980-х рр. швидкому краху соціалізму та утвердженню демократичних принципів державного ладу і суспільного буття. По-перше, як спадкоємиця традицій першої Чехословацької Республіки (1918-1938 рр.), ця держава була єдиною країною Центрально-Східної Європи, що накопичила тривалий та успішний досвід демократичного розвитку і зберегла відповідні елементи в політичній культурі громадянського суспільства. Соціалізм, зокрема для чехів, асоціювався з погіршенням умов життя переважної більшості громадян, із насадженням в соціумі чужих ідей і цінностей; демократія, з іншого боку, – із загальною лібералізацією, політичними свободами, економічним добробутом. По-друге, для національного менталітету чехів (звернемо увагу на те, що основні події так званої «оксамитової революції» відбувалися саме на чеських землях) протягом багатьох останніх десятиліть були характерними як низький рівень релігійності, так і неприйняття широким загалом ультра націоналістичних ідей і гасел. З огляду на останнє в Чехії, на відміну від Словаччини, Польщі, Угорщини, в 1990-х рр. поширення націоналістичних ідей зазнало краху: злет популярності Республіканської партії М. Сладека був короткотривалим і вельми відносним, порівняно, наприклад, із феноменом «Руху за демократичну Словаччину» В. Мечіара, який домінував у політиці цієї країни впродовж восьми років. Таким чином, як єдину альтернативу «реальному соціалізму» чехи з самого початку розглядали західну ліберально-демократичну модель. По-третє, проблему поділу Чехословаччини було вирішено швидко й безболісно, що різко контрастує з методами, які використовувалися під час розпаду Радянського Союзу або Югославії. Відомо, що багато з цих методів спиралося на застосування насильства. Їх відсутність при

¹ Марадик Н., Гайданка Є., Кіш Є., Палінчак М., Стряпко А. Передумови лібералізації недемократичних політичних режимів у країнах Центральної Європи. У кн.: Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ - на початку ХХІ століть: навч. посібник / Упоряд. М. О. Лендєл. Ужгород: Ліра, 2016. 464 с. С. 45-76.

розділі Чехословаччини засвідчує притаманність політичній культурі як чехів, так і словаків елементів толерантності та діалогічності².

До зовнішніх чинників, які започаткували політичні трансформації в Чехословаччині наприкінці 1980-х рр., слід віднести передусім загальне послаблення світової соціалістичної системи, зокрема її агресивно-військового блоку, що означало фактичну неможливість повторної інтервенції СРСР та його союзників.

Отже, після перемоги «оксамитової революції» і персонального оновлення вищих владних інституцій у Чехословаччині склалися сприятливі умови для започаткування широкомасштабних демократичних реформ. Один із авторів «плюралістичної теорії» демократії Р. Даль відзначав, що для демократії, яку він називав «поліархією», характерними є наявність і реальне функціонування семи таких інститутів: 1) близького до універсального виборчого права; 2) права кожного громадянина брати участь у суспільних справах; 3) справедливо організованих виборів, в яких виключаються будь-які насилля чи примус; 4) надійного захисту свободи виражати свою думку, включно з критикою уряду, режиму, суспільства, панівної ідеології тощо; 5) існування альтернативних і часто конкуруючих між собою джерел інформації і переконань, виведених з-під урядового контролю; 6) високого ступеня свободи створення відносно найрізноманітніших відносно автономних організацій, зокрема опозиційних політичних партій; 7) відносно високої залежності уряду від волі виборців і наслідків виборів³.

Ряд політологів вважають, що в Чехословаччині на початку 1990-х рр. з інституційної точки зору становлення демократичного режиму та законодавче забезпечення цього процесу були спрямовані на втілення в життя інститутів демократії саме у версії Р. Далья⁴.

Сьогодні не викликає сумнівів значна роль релігійно-церковних інституцій у формуванні не лише у вірників, але й у частини людей поза церквою моральних чеснот (добро, любов, добродійність, емпатія, чесність, гідність, патріотизм тощо), смисложиттєвих орієнтацій в їх християнському розумінні. Використовуючи властиві для себе методи, церква прагне бути пастирем, формувати в населення, передусім у парафіян, християнське ставлення до розмаїття виявів новітньої цивілізації, до загальнозначущих подій політичного життя, представляти та відстоювати своє бачення соціальних аспектів людського буття тощо. Все це надає церкві неофіційного статусу морального наставника широких верств населення. Ці функції вона виконує, час від часу оприлюднюючи свої церковні документи (рішення соборів, послання та інші), а також у процесі здійснення богослужінь, обрядів, проповідницької, благодійної діяльності, реєстрації церковних шлюбів, через церковні періодичні видання, релігійну літературу, шляхом проведення масових релігійних акцій (хресних ходів, освячень культових будівель чи приміщень), через релігійні місії, монастирі, релігійні навчальні заклади, недільні школи тощо. Все це повинно об'єктивно підносити місце і значення церкви в суспільстві, особливо в умовах прогресуючих секуляризації та атеїзації чеського соціуму.

Складовою державної політики щодо релігії і церкви проголошено курс на подолання негативних наслідків комуністичного минулого в цій сфері, зокрема в галузі реституції церковного майна. Слово «реституція» походить від латинського *restitutio* і означає «відновлення». Отже, реституція майна – це повернення його у власність тому, хто був позбавлений цього майна, або, іншими словами, відновлення колишнього власника в правах власності. У сучасній вітчизняній юридичній науці термін «реституція» має ще одне смислове навантаження – це повернення колишньому власникові майна, яке було відчужено незаконно⁵.

Схожих поглядів на сутність реституції дотримуються чеські та словацькі дослідники, а також богослови Ватикану, акцентуючи при цьому особливу увагу на необхідності відновлення щодо церкви історичної справедливості⁶.

Якщо відносини між Чеською державою та релігійними об'єднаннями на законодавчому рівні видаються врегульованими, то реальна практика цих відносин ускладнюється спором (насамперед із католицькою церквою) про долю церковної власності, конфіскованої після 1948 р. Найбільш узагальнено йдеться про близько 2 тис. будівель, 150 тис. га лісів і 50 тис. га орних земель. Ще 1990 р. влада повернула вірникам більшу частину католицьких костелів і монастирів, проте сільськогосподарські та лісові угіддя залишилися у власності держави. Це було підтверджено прийнятим у листопаді 2012 р. відповідним Законом. Законодавчий акт надає католицькій церкві лише 79% грошової компенсації за конфісковане комуністичним режимом майно і містить норму про поступове зменшення прямої державної підтримки релігійних

² Шимов Я. В. Гражданское общество и правящая элита в переходный период: чешский вариант. *Полис. Политические исследования*. 2001. № 3. С. 149-159.

³ Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство. *Вопросы философии*. 1994. № 3. С. 37-48.

⁴ Лемак В. В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації: монографія. Ужгород: Ліра, 2002. 248 с.

⁵ Друзенко Г. В. Реституція по-українськи: відновлення історичної справедливості чи пастка для церкви? У кн.: Реституція церковного майна: міжнародний та вітчизняний досвід: збірник наук. матеріалів. Київ: Світ знань, 2007. 164 с. С. 12-18.

⁶ Moravčiková M., Cípár M. *Cisárovo Cisárovi. Ekonomické zabezpečenie cirkvi a náboženských spoločností. Dokumenty*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2001. 277 s.

громад упродовж 17 років¹.

Згідно з інформацією, оприлюдненою на конференції чеських єпископів, у державній власності нині залишилося близько 3 тис. об'єктів, що належали колись церкві – це школи, ферми, лікарні, архітектурно-історичні пам'ятки. Керівництво Чеської Республіки вважає неможливим відшкодувати всю завдану церкві в 1948-1989 рр. шкоду, беручи до уваги, що в цей період постраждали не лише релігійні об'єднання, а й інші організації, а також окремі громадяни країни. До того ж, як вважають у чеському уряді, новий перерозподіл нерухомості безсумнівно заклав би підстави для утиску й порушення прав інших юридичних і фізичних осіб. Тому, як заявив колишній прем'єр-міністр (1992-1998) і другий президент (2003-2013) Чехії В. Клаус, «церква повинна змиритися з тим, що колишнього вже не повернути». Слід також брати до уваги той факт, що через властиві частині чеського політикуму антикатолицькі настрої дебати про реституцію церковного майна здебільшого відбувалися за незначної участі церковних ієрархів².

Реституція власності в Чехії заслуговує уваги і в порівняльній перспективі. Так, порівняно з іншими посткомуністичними країнами Центрально-Східної Європи, реституція церковної власності зайняла в Чехії набагато більше часу, і остаточно проблема досі залишається невирішеною. До прикладу, в Польщі реституція церковного майна почалася вже 1989 р., перед першими вільними виборами. В Угорщині відповідний процес розпочався 1991 р., а остаточно врегулювання проблеми було досягнуто вже 1997 р. Словаччина прийняла рішення про реституцію церковної власності 1993 р., і на відміну від інших країн відповідний Закон стосувався також єврейського майна, конфіскованого після 1938 р.³. Отже, в плані забезпечення економічної незалежності церков і реституції Чеська Республіка відстає від решти країн Вишеградської групи.

Приклад Чехії, проблеми, пов'язані з поверненням майна релігійним організаціям у цій країні, показують, що цей процес є, зазвичай, болючим як для церкви, так і для держави, тому винайдення уніфікованого підходу та встановлення єдиних правил для всіх випадків, що потребують нетипових рішень, вважається експертами на сьогодні досить проблематичним. На цьому важливо наголосити з огляду на українські реалії. Попри те що в Україні прийнято низку «реституційних» правових актів, які часто-густо ледве не дослівно дублюють один одного, реституція в країні явно гальмує, строки її проведення і терміни завершення постійно переносяться, а нормативно-правової бази, необхідної для проведення повноцінної реституції, досі не створено. Вважаємо, що з урахуванням чеського досвіду у спеціальному законі України, вочевидь, повинні бути передбачені порядок повернення майна та його категорії, принципи врегулювання спорів, статус майна після його повернення, а головне – терміни повернення церковного майна. Для України особливо важливо визначитися з критеріями правонаступництва, які повинні бути єдиними для всіх.

Дослідники З. Еньєді та Дж. О'Магоні слушно зауважують, що Чеська держава надає перевагу французькій моделі фінансування: церкви повинні орендувати власність у держави й мають бути неполітичними суб'єктами. Натомість сусідня Угорщина ближча до німецької моделі співробітництва, за якої церкви мають значно більший обсяг автономії та привілеїв⁴.

До проблемних аспектів державно-церковного врегулювання слід віднести «релігійний скептицизм» та антиклерикалізм як невід'ємні складники національної та релігійно-конфесійної ідентичності чехів. Під релігійно-конфесійною ідентичністю розуміємо належність вірянина до певного конфесійного поля. Численні джерела свідчать про те, що чехи – одні з найменш релігійних людей в Європі, а Чеська Республіка – одна з найбільш секуляризованих країн європейського континенту.

Рівень релігійного та конфесійного розмаїття в країні, що досліджується, добре ілюструють дані переписів населення 1991 р. і 2001 р. Вони дають змогу сформулювати уявлення про наявність і поширеність у Чеській Республіці тих чи інших церков, конфесій, деномінацій, релігійних організацій та об'єднань на початку 1990-х рр. і на початку нового тисячоліття (табл. 1).

Таблиця 1
Конфесійна мапа Чеської Республіки в 90-х рр.
XX ст. - на початку XXI ст. Укладено на основі:

Церкви та релігійні організації	Кількість осіб	
	1991 р.	2001 р.
Неденоміновані організації	4.112.864	6.039.991

¹ Palinchak M., Holonič J. Vztahy státu a církvi v krajích Střední a Východní Evropy. (Sociální rozměr religiozity a její odraz v společnosti). Trebišov: Mercy, 2019. 190 s.

² O'Mahony J. The Catholic church and civil society: democratic options in the post-communist Czech Republic. *West European Politics*. Volume 26, 2003. Issue 1. P. 177-194.

³ Третьера И. Р. Государство и церковь в Чехии. В кн.: Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / Под ред. Г. Робберса. Москва: Институт Европы РАН; ТЦ Юнеско, 2009. 720 с. С. 631-656.

⁴ Третьера И. Р. Государство и церковь в Чехии. В кн.: Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / Под ред. Г. Робберса. Москва: Институт Европы РАН; ТЦ Юнеско, 2009. 720 с. С. 631-656.

Церкви та релігійні організації	Кількість осіб	
	1991 р.	2001 р.
Римо-католицька церква	4.021.385	2.740.780
Євангельська церква чеських братів	203.996	117.212
Чехословацька гуситська церква	178.036	99.103
Сілезька євангельська церква Аугзбурзького сповідання	33.130	14.020
Лютеранська євангельська церква Аугзбурзького сповідання в Чеській Республіці (zareєстрована 1995 р.)	-	5.412
Євангельська церква Аугзбурзького сповідання в Чеській Республіці (на 1991 р. – разом зі Словацькою євангельською церквою Аугзбурзького сповідання)	4.151	14.885
Східна православна церква	19.354	22.968
Релігійна спільнота Свідків Єгови (zareєстроване 1993 р.)	14.575	23.162
Церква адвентистів сьомого дня	7.674	9.757
Греко-католицька церква	7.030	7.675
Християнські громади	3.017	6.927
Методистська євангельська церква	2.855	2.694
Церква братів (конгрегаціоналісти)	2.759	9.931
Старокатолицька церква	2.725	1.605
Союз баптистів	2.544	3.622
Союз братів (Моравські брати)	2.269	3.426
Апостольська церква (п'ятидесятники)	1.485	4.565
Федерація єврейських громад у Чеській Республіці	1.292	1.515
Новоапостольська церква	427	449
Релігійна спільнота унітаріїв	365	302
Церква Ісуса Христа святих останніх днів (з 1990 р.)	Серед "інших"	1.366
Інші об'єднання або неточні відповіді	8.182	196.712
Немає відповіді	1.665.617	901.981

Як видно з табл. 1, згідно з даними перепису 1991 р. більшість опитаних були членами різних християнських церков, насамперед римо-католицької церкви (88,9% громадян). 4,5% вірників належали до Євангельської церкви чеських братів, а 3,9% – до Чехословацької гуситської церкви, які також були доволі чисельними⁵. Крім того, результати вивчення статистичних джерел і дослідницької літератури дозволяють стверджувати, що нині приблизно лише третина мешканців Чеської Республіки належать до однієї із зареєстрованих релігійних громад⁶.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Незважаючи на ненадійність статистики, з поля зору якої випадають внутрішні релігійні переживання вірян, маємо підстави вести мову про загальну тенденцію початку XXI ст. до зменшення офіційного членства в найбільш чисельних церквах. Так, за останні десятиріччя значну частину своїх послідовників втратили римо-католицька церква, Євангельська церква чеських братів, Чехословацька гуситська церква. Спробуємо висвітлити причини цієї тенденції.

⁵ Havlíček T. Church-state relations in Czechia. *GeoJournal*. 2006, December. Vol. 67. No 4. PP. 331-340.

⁶ Horák Z. Religion and the Secular State in the Czech Republic. *National Report: Czech Republic*. Prague: Faculty of Law at Charles University in Prague, 2014. P. 255-267.

Сумні процеси атеїзації суспільства за часів комуністичного режиму в Чехословаччині тривали дуже довго (1948-1989 рр.), а переслідування й утиски релігійних громад були значно потужнішими порівняно із сусідніми комуністичними державами.

Анотація.

Сучасна модель державно-церковних відносин у Чеській Республіці спирається на філософію взаємодії релігійних і державних інститутів, яка ґрунтується на цінностях, що безумовно визнані світовою спільнотою та користуються її підтримкою. Такими цінностями є свобода совісті і релігії, право не лише сповідувати будь-яку релігію, але й вільно виражати свої релігійні почуття, діяти відповідно до своїх релігійних переконань, або ж не сповідувати жодної релігії. Принципи побудови державно-церковних відносин у Чехії загалом відповідають міжнародним нормам, що стосуються релігійної свободи. Це підтверджується висновками низки експертів.

В дослідженні описано особливості розвитку державно – церковних відносин в Чеській Республіці. Реституцію церковного майна в країні. Проблеми та перспективи розвитку церкви та релігійних організацій в сучасний період.

Summary.

The current model of state-church relations in the Czech Republic is based on the philosophy of interaction between religious and state institutions, which is based on values that are unequivocally recognized by the world community and use its support.

Such values are freedom of conscience and religion, the right not only to profess any religion, but also to freely express one's religious feelings, to act in accordance with one's religious beliefs, or not to profess any religion. The principles of building state-church relations in the Czech Republic generally correspond to international norms concerning religious freedom. This is confirmed by the conclusions of a number of experts.

The features of the development of state - church relations in the Czech Republic are described in the study. Restitution of church property in the country. Problems and prospects of development of the church and religious organizations in the modern period.

References:

1. Марадик Н., Гайданка Є., Кіш Є., Палінчак М., Стряпко А. Передумови лібералізації недемократичних політичних режимів у країнах Центральної Європи. У кн.: Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ - на початку ХХІ століть: навч. посібник / Упоряд. М. О. Лендъел. Ужгород: Ліра, 2016. 464 с. С. 45-76.
2. Шимов Я. В. Гражданское общество и правящая элита в переходный период: чешский вариант. *Политические исследования*. 2001. № 3. С. 149-159.
3. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство. *Вопросы философии*. 1994. № 3. С. 37-48.
4. Лемак В. В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації: монографія. Ужгород: Ліра, 2002. 248 с.
5. Друзенко Г. В. Реституція по-українськи: відновлення історичної справедливості чи пастка для церкви? У кн.: Реституція церковного майна: міжнародний та вітчизняний досвід: збірник наук. матеріалів. Київ: Світ знань, 2007. 164 с. С. 12-18.
6. Moravčiková M., Cipár M. *Cisárove Cisárovei. Ekonomické zabezpečenie cirkvi a náboženských spoločnosti. Dokumenty*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2001. 277 s.
7. Palinchak M., Holonič J. *Vztahy štátu a cirkvi v krajinach Strednej a Východnej Európy. (Sociálny rozmer religiozity a jej odraz v spoločnosti)*. Trebišov: Merci, 2019. 190 s.
8. O'Mahony J. The Catholic church and civil society: democratic options in the post-communist Czech Republic. *West European Politics*. Volume 26, 2003. Issue 1. P. 177-194.
9. Enyedi Z., O'Mahony J. Churches and the Consolidation of Democratic Culture: Difference and Convergence in the Czech Republic and Hungary. *Democratization*. 2004. No 11 (4). P. 171-191.
10. Третера И. Р. Государство и церковь в Чехии. В кн.: Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / Под ред. Г. Робберса. Москва: Институт Европы РАН; ТЦ Юнеско, 2009. 720 с. С. 631-656.
11. Havlíček T. Church-state relations in Czechia. *GeoJournal*. 2006, December. Vol. 67. No 4. PP. 331-340.
12. Horák Z. Religion and the Secular State in the Czech Republic. *National Report: Czech Republic*. Prague: Faculty of Law at Charles University in Prague, 2014. P. 255-267.

Megela R.R.,

graduate student of the Department of International Politics
Uzhhorod National University

Foreign experience of legal regulation of social guarantees of personnel of civil service of special communication and protection information

Зарубіжний досвід правового регулювання соціальних гарантій особового складу державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації

Makovskiy Dmytro

Key words:

foreign legislation, civil service, social protection, material support, privileges.

Ключові слова:

зарубіжне законодавство, державна служба, соціальний захист, матеріальне забезпечення, пільги.

Постановка проблеми. Соціальний захист особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації або надані їм державою соціальні гарантії у вигляді достатнього матеріального та фінансового забезпечення гарантує ефективне функціонування даного державного органу. Систему забезпечення соціального захисту особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації можна розглядати як сукупність соціально-правових, соціально-економічних і соціально-психологічних компонентів, які закріплені законодавчо та втілюються завдяки наявності ефективного механізму реалізації такої політики. Сутність соціального захисту полягає у створенні умов, які нейтралізують вплив негативних факторів, пов'язаних із професійною діяльністю, або компенсують цей вплив. Міжнародна спільнота визнає і поважає лише ті державні утворення, де демонструється прагнення й спроможність забезпечення гарантій, оскільки вони покликані та мають бути націлені і здатні захищати базові національні інтереси та пріоритети держави.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням зарубіжного досвіду, в тому числі соціального захисту державних службовців, займалися такі вчені: В.Д. Бакуменко, К.К. Баранцева, І.С. Бондар, І.А. Василенко, А.С. Головачова, В.Г. Горник, І.А. Грицяк, І.О. Драган, С.Е. Зелінський, М.І. Лахижа, І.П. Лопушинський, Ю.Ю. Кізілов, А.В. Кірмач, Т.І. Марішенкова, Н.М. Мельтюхова, Н.М. Неумивайченко, В.В. Полтавський, С.І. Пономаренко, Л.В. Сергієнко, Є.С. Чорноног, Л.А. Шереметьєва, В.В. Шпачук.

Виклад основного матеріалу. Дослідження зарубіжного досвіду забезпечення соціальних гарантій особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації дасть змогу визначити основні компоненти та особливості такого забезпечення в країнах світу, дозволить впровадити в національну систему соціального захисту ефективні та перевірені елементи, що дасть можливість обрати найбільш доцільний вектор розвитку даного напрямку забезпечення державної служби.

До особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України належать військовослужбовці, державні службовці та інші працівники. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України»¹ державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України є державним органом, який призначений для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, формування та реалізації державної політики у сферах криптографічного та технічного захисту інформації, кіберзахисту, телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, поштового зв'язку спеціального призначення, урядового фельд'єгерського зв'язку, а також інших завдань відповідно до закону. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України спрямовує свою діяльність на забезпечення національної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз та є складовою сектору безпеки і оборони України.

¹ Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23.02.2006 № 3475-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 258.

Заслужовуючим на увагу є досвід Франції. Особливістю проходження державної служби в цій країні є те, що державний службовець, вступивши на службу, вже не піде з неї до пенсії, поступово просуваючись по службових щаблях. В основі ієрархії посад чиновників лежать чотири категорії, які включають кілька рангів, що є основним ланцюгом кар'єрної класифікації у Франції. Ранги дають право на зайняття низки відповідних посад і є важливою гарантією стабільності чиновника. Державних службовців Франції поділено на три корпуси: державний, територіальний та госпітальний¹. Концепція проходження державної служби Франції, включаючи добір, призначення на посаду, професійну кар'єру, оцінювання ефективності роботи службовця протягом професійної діяльності, ґрунтується на наступних факторах: державна служба потребує від працівника специфічних якостей і повної віддачі службі державі; державна служба дає впевненість в тому, що добросовісне виконання працівником його службових обов'язків гарантує йому стабільне матеріальне забезпечення, яке поступово підвищується; державна служба добирає і закріплює на посаді найбільш цінні кадри, які забезпечують їй високий престиж у суспільстві². Тобто, концепція побудови державної служби у Франції включає необхідність забезпечення посад у державному апараті добросовісними службовцями, які мають найвищу кваліфікацію. За зразкове виконання обов'язків держава гарантує відповідним службовцям необхідний та належний соціальний захист з метою забезпечення комфортного виконання ними обов'язків. Вважаємо це важливою мотивацією для осіб, які претендують на вакантні посади в державному апараті, що, відповідно, відображається на престижності державної служби.

Хороший рівень матеріального стимулювання є необхідною умовою розвитку французьких державних службовців. Законодавство Франції про державну службу передбачає, що посадовий оклад державного службовця – це певний елемент статусу, засіб існування, його винагорода за кваліфікацію. Закон про загальний статус чиновників від 19 жовтня 1946 р.³ встановив таку структуру винагороди для французьких державних службовців: оклад, надбавка сімейним, квартирні гроші, премії, оплата іншої посади. Посадовий оклад у французькому законодавстві залежить лише від рангу посади. Мінімальний посадовий оклад складає 120% прожиткового мінімуму.

У Франції заробітна плата службовців включає такі складові: основна плата, додаткова винагорода і соціальні пільги. Виплата основної плати здійснюється на підставі жорсткої системи. Згідно із ст. 20 Загального статуту заборонено виплату ще не виконаної роботи, тобто прив'язка робиться безпосередньо до тієї роботи, що вже зроблена. Причому оплата не поширюється на ті трудові функції, які не входять у коло посадових обов'язків особи, встановлених відповідним законодавством. Державний службовець не має права претендувати на оплату часу вимушеного прогулу, якщо він відсторонений чи звільнений. Якщо буде визнана вина адміністрації, то лише у такому разі держслужбовець може бути наділений правом на отримання компенсації (відшкодування). За час участі у страйку держслужбовець також не одержує плату, навіть якщо страйк тривав неповний робочий день. Законом передбачено вимогу стосовно добросовісного виконання службовцем своїх обов'язків, інакше він може бути взагалі позбавлений права на винагороду. При цьому держслужбовець не може ухилитися від отримання плати, він зобов'язаний її приймати. Це робиться з метою підтримки престижності державної служби⁴.

На початку кар'єри службовці отримують, як правило, менше, ніж працівники державних господарських підприємств а особливо приватних фірм. Але з роками плата державного службовця безперервно зростає і в кінці служби він отримує зазвичай більше. Це забезпечує стабільність положення посадовця держави, його впевненість у майбутньому. При цьому постійна плата є, по суті, своєрідною формою гарантованої оплати праці. Але часто її бракує. Тому Загальний статут передбачає такі види додаткових виплат: надбавку на проживання, надбавку на членів сім'ї, а також інші виплати, встановлені законами та підзаконними актами⁵.

Як бачимо, французький законодавець використовує досить цікавий підхід до визначення розміру виплат державним службовцям. Так, фактично основна гарантована заробітна плата повинна покривати ряд необхідних для життя та комфорту окремого службовця витрат. Якщо у нього з'являються додаткові витрати, пов'язані із сім'єю, необхідністю забезпечити себе житлом, то держава фактично компенсує відповідні витрати.

Також цікавим є досвід Франції щодо запровадження надбавки на проживання. Так, згідно ст. 9 Указу № 85-1148 від 24 жовтня 1985 р.⁶, що стосується оплати праці цивільних та військових працівників держави,

¹ Кізілов Ю. Ю. Особливості проходження державної служби в Україні в умовах адміністративної реформи: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.03 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. Дніпро, 2017. С. 144.

² Бакуменко В. Д., Бондар І. С., Горник В. Г., Шпачук В. В. Особливості публічного управління та адміністрування : навч. посіб. Київ : КНУКіМ, 2016. С. 24

³ Lois Statut général des fonctionnaires. URL: http://cgteduc.fr/europe-et-internationalmainmenu314/index.php?option=com_content&view=article&id=121&Itemid=318

⁴ Головачова А. О. Зарубіжний досвід правового регулювання оплати праці державних службовців. URL: <http://pgjournal.kiev.ua/archive/2017/9/17.pdf>

⁵ Там само.

⁶ Décret n° 85-1148 du 24 octobre 1985 modifié relatif à la rémunération des personnels civils et militaires de l'Etat, des personnels des collectivités territoriales et des personnels des établissements publics d'hospitalisation. URL: <https://legifrance.gouv.>

персоналу органів місцевого самоврядування та персоналу державних лікарень, допомога на проживання призначається агентам, згаданим у статті 1 цього Указу, які мають рейтинг або займають роботу, до якої безпосередньо додається індекс державної служби, що належить до однієї з категорій, зазначених у статті 4 цього Указу. Це відшкодування обчислюється на основі їх заробітної плати за умови пенсійних відрахувань відповідно до визначених ставок. Працівники, заробітна плата яких менша або рівна тій, що відповідає підвищеному індексу 298 (валовий індекс 308), отримують допомогу на проживання, пов'язану з цим індексом. Допомога на проживання змінюється в тих же пропорціях, що і зарплата, яка підлягає пенсійним відрахуванням.

Указом № 85-1148 від 24 жовтня 1985 р. теж визначено, що ставки надбавки на проживання встановлюються відповідно до територіальних зон зменшення заробітної плати. Їх розмір врегульовується ст. 3 Указу від 30 жовтня 1962 р. Так, чиновники, призначені до муніципалітету, що входить до муніципальної міської агломерації, розмежованої під час останнього перепису населення, проведеного Національним інститутом статистики та економічних досліджень, отримують найвищий показник, застосований у цій агломерації⁷.

Цікавим для нашої країни буде й досвід Австрії. Так, Закон про оплату праці Австрійської Республіки виокремлює 10 тарифікаційних груп службовців: 1) службовці загального управління; 2) судді і державні адвокати; 3) викладачі університетів; 4) вчителі, шкільні і фахові інспектори та чиновники служби нагляду за школою, службовці виконавчої гілки влади та службовці охорони; 7) військові службовці: рядовий склад та професійні офіцери; 8) службовці пошти та зв'язку; 9) службовці лікувальних закладів та установ; 10) службовці адміністрації управління пошти та зв'язку. Сучасна система заробітної плати на публічній службі Австрії запроваджена реформою заробітної плати 1994 року. Згідно із законом про заробітну плату кожен державний службовець належить до певної групи оплати праці. Наразі існує 19 рівнів тарифікації заробітної плати. Рівень заробітної плати прив'язаний також до службового просування, яке залежить від стажу, робочого місця (посади) та результатів праці.

Місячна оплата праці державного службовця Австрії включає фіксований посадовий оклад і можливі надбавки: надбавка за вислугу років; службова надбавка; функціональна надбавка; надбавка управлінської служби; надбавка застосування, обслуговування, виконавчої служби; надбавка військової служби; надбавка вихователя, надбавка у зв'язку з підвищенням цін. Місячна заробітна плата виплачується першого числа кожного місяця. Якщо перше число припадає на неробочий день, то виплата здійснюється заздалегідь у попередній робочий день. Окрім місячних виплат передбачено також особливий щоквартальний платіж у розмірі 50% місячного окладу. Термінами виплати особливого щоквартального платежу є: за перший квартал – 01 березня, другий – 01 червня, третій – 01 вересня, четвертий – 01 грудня. Виплачуються також кошти за сумлінну службу службовцям, які пропрацювали на державній службі 25 чи 40 років. Розмір виплати при досягненні 25-річного перебування на службі становить 200%, а 40-річного – 400% місячного окладу. Якщо службові відносини завершуються смертю службовця, то виплата здійснюється спадкоємцям покійного в розмірі 150% посадового окладу⁸.

Також вважаємо слід розглянути і досвід Естонії, яка змогла за порівняно короткий проміжок часу побудувати конкурентоспроможну економіку, яка не в останню чергу залежить від ефективності державної служби та вмотивованості кожного окремого службовця. Відповідно до Закону про державну службу⁹ заробітна плата посадової особи в Естонії складається з основної зарплати, змінної заробітної плати та доплат. При цьому базовою заробітною платою в даній країні прийнято вважати фіксовану складову заробітної плати, яка визначається, виходячи з обов'язків посади та знань, навичок та досвіду посадової особи, яка працює на цій посаді. Основна зарплата чиновника, як правило, не зменшується в односторонньому порядку. Хоча, як виняток, вона може бути знижена за таких умов: 1) коли спостерігається загальний економічний спад та скорочення бюджету органів державної влади, необхідне для підтримки довіри до економічного середовища; 2) коли зниження зарплати не перевищує відсоток, на який зменшується бюджет державного управління. При цьому, якщо відповідні підстави зникли і фонд заробітної плати адміністративного органу збільшився за рахунок збільшення його бюджету, такий орган повинен знайти можливість відновити попередній розмір основної зарплати. Змінна заробітна плата згідно зі ст. 61 Закону про державну службу – це нерегулярна складова заробітної плати посадової особи, яка може виплачуватися як змінна зарплата у вигляді додаткової винагороди за додаткові службові обов'язки або як винагорода за виняткові заслуги. Змінна заробітна плата може бути додана до базової заробітної плати посадової особи протягом календарного року і складати до 20 відсотків річної базової зарплати чиновника¹⁰. Фактично змінною заробітною платою в Естонії називають премію, при цьому важливим є незвичне обмеження відповідної доплати: розмір заробітної плати, який є

fr/affichTexteArticle.do?idArticle=LEGIARTI0000269284_62&cidTexte=JORFTEXT000000872483&dateTexte=20130101

⁷ Décret n° 85-1148 du 24 octobre 1985 modifié relatif à la rémunération des personnels civils et militaires de l'Etat, des personnels des collectivités territoriales et des personnels des établissements publics d'hospitalisation. URL: https://legifrance.gouv.fr/affichTexteArticle.do?idArticle=LEGIARTI0000269284_62&cidTexte=JORFTEXT000000872483&dateTexte=20130101

⁸ Bundes-Vervassungsgesetz. URL: <https://ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000138>

⁹ Avaliku teenistuse seadus. URL: <https://riigiteataja.ee/akt/126032013005>

¹⁰ Avaliku teenistuse seadus. URL: <https://riigiteataja.ee/akt/126032013005>

базою для встановлення обмеження дорівнює річній заробітній платі державного службовця. За відсутності обмежень відповідна премія може бути нарахована один раз на рік, у такому випадку вона перевищуватиме 2 розміри місячної заробітної плати службовця, що, на нашу думку, має досить високий мотиваційний потенціал стосовно виконання держаним службовцем встановлених вимог щодо її отримання.

Окремо слід відзначити, що за державними службовцями закріплюється обов'язок щодо виконання службових функцій поза робочим часом. Згідно зі ст. 38 Закону про державну службу за здійснення службових обов'язків у позаробочий час посадова особа отримує компенсацію у розмірі, що становить не менше 1/10 її основної заробітної плати, або за її бажанням – додаткову відпустку тривалістю не менше ¼ тривалості понаднормової роботи. У випадку, коли державний службовець в Естонії працює понаднормово, то державний орган повинен компенсувати понаднормовий робочий день, виплативши в 1,5 рази більший розмір його основної заробітної плати, або за бажанням посадової особи надати додатковий час для відпочинку, що дорівнює понаднормовій роботі. Якщо робочий час посадової особи припадає на нічний час, їй виплачується погодинна ставка в розмірі 1,25 рази за нічну винагороду, якщо це зобов'язання не включено до його посадової інструкції та не враховується при визначенні його основної зарплати. Водночас досить цікавим видається збільшення виплати у випадку, коли робочий день припадає на державне свято: виплачується подвійна основна зарплата за роботу у відповідне державне свято. Доплата державному службовцю також здійснюється, якщо його призначено виконувати роботу відсутньої посадової особи. Такому службовцю виплачується надбавка до посадового окладу, яка розраховується пропорційно розміру переданих обов'язків. При цьому державний службовець, який заміняє відсутню посадову особу, повністю зберігає свою діючу зарплату.

В Естонії здійснення виплат проводиться не рідше одного разу на місяць. При цьому ч. 3 ст. 62 Закону про державну службу передбачено, що заробітна плата та інші винагороди перераховується на банківський рахунок, визначений державним службовцем. Тобто кожен службовець має право самостійного вибору обслуговуючого банку.

Особливу увагу слід звернути на положення ч. 5 статті 62 Закону про державну службу Естонії, якою передбачено, що в разі несвоєчасної виплати заробітної плати, адміністративний орган виплачує відсотки за заборгованість за кожен день прострочення відповідно до § 113 Закону про зобов'язання. Таким чином, державні службовці в Естонії отримують додаткові гарантії при несвоєчасній виплаті заробітної плати. Вибір пені як способу забезпечення виконання зобов'язання із виплати заробітної плати цілком відповідає її правовій природі, тобто сплаті окремо визначеної суми за фактичне користування чужими коштами до моменту виконання зобов'язання із виплати.

Досить значимим у соціальному захисті держаних службовців Естонії є те, що виплата заробітної плати здійснюється протягом розумного періоду часу, якщо від службової особи не можна очікувати виконання обов'язків у разі короточасних особистих чи сімейних перешкод. Фактично даною нормою встановлено виплату лікарняних, однак її дію поширено також і на інші обставини, за яких державний службовець не виконує своїх обов'язків, причому відповідний перелік обставин фактично не є вичерпним. Строк виплати заробітної плати за даних обставин також не обмежений чіткими рамками, лише вимагається ознака розумності такого строку. Крім того, додаткова гарантія соціального захисту забезпечується тим, що виплачується саме заробітна плата, яка не зменшується та не розраховується за певними формулами.

Висновки. Отже, аналіз досвіду впорядкування соціального захисту державних службовців у Франції, Австрії, Естонії дає підстави зробити висновок, що він характеризується наступними особливостями:

- стабільністю (рівень соціального захисту поступово, але стабільно підвищується в міру проходження державної служби особою протягом усього життя) (Франція);
- націленістю на результат (фінансове забезпечення державного службовця напряму залежить від ефективного виконання ним своїх обов'язків і досягнення поставлених перед ним цілей та задач) (Франція);
- обмеженістю (з метою збільшення особистого фінансового забезпечення державному службовцю не дозволяється виконувати більший обсяг робіт, ніж передбачено його функціональними обов'язками; у випадку виконання більшого обсягу робіт, додаткового забезпечення службовець не отримує) (Франція).
- позитивна спрямованість (соціальний захист характеризується стимулюванням державних службовців до виконання своїх обов'язків протягом максимально довгого строку, зокрема впровадженням доплат за 25- та 40-річну роботу у розмірі 200 та 400 відсотків місячного окладу відповідно (Австрія);
- комплексність (фінансове забезпечення державних службовців складається із комплексу виплат, який включає не лише посадовий оклад, але й ряд додаткових доплат, зокрема доплати за взяття додаткову роботу, за нічні зміни або роботу у державні свята) (Естонія);

2) безрезультативність (законодавство про соціальний захист державних службовців в Естонії не вимагає від них досягнення певного результату від виконання ними своїх службових обов'язків та не ставить у залежність від такого результату розмір окладу чи додаткових доплат. Крім того, заробітна плата виплачується без зміни своєї правової природи навіть у випадку, якщо державний службовець взагалі не виконує свої обов'язки через ряд важливих причин) (Естонія)¹.

¹ Безусий В. В. Теоретико-правові основи соціального захисту державних службовців в умовах євроінтеграції України : монографія. Харків : Константа, 2019. 404 с.

На підставі викладеного можемо зазначити, що кожна країна має свої особливості та специфіку забезпечення соціального захисту державних службовців. Проте у переважній більшості держава піклується як про якість соціального захисту держслужбовців, так і про реальну можливість отримання ними цих пільг. Для забезпечення соціальних гарантій зазначені країни реалізують цілий комплекс державних заходів, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя держслужбовців. Тому нормативно-правове врегулювання питань забезпечення соціальних гарантій особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації має наближатися до стандартів проаналізованих зарубіжних країн.

Анотація.

У статті розглянуто досвід деяких зарубіжних країн щодо соціального захисту державних службовців. Зазначено, що кожна країна має свої особливості та специфіку забезпечення соціального захисту державних службовців. Проте у переважній більшості держава піклується як про якість соціального захисту держслужбовців, так і про реальну можливість отримання ними пільг. Для забезпечення соціальних гарантій ними реалізується цілий комплекс державних заходів, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя держслужбовців. Зроблено висновок, щодо доцільності врахування у вітчизняному законодавстві у питаннях забезпечення соціальних гарантій особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації позитивного досвіду розглянутих зарубіжних країн.

Summary.

The article considers the experience of some foreign countries in the social protection of civil servants. It is noted that each country has its own characteristics and specifics of providing social protection for civil servants. However, the vast majority of the state cares about both the quality of social protection of civil servants and the real possibility of receiving benefits. To ensure social guarantees, they implement a range of government measures aimed at ensuring a decent standard of living for civil servants. The conclusion is made on the expediency of taking into account in the domestic legislation in matters of providing social guarantees for the personnel of the State Service for Special Communications and information protection of the positive experience of the considered foreign countries.

References:

1. Avaliku teenistuse seadus. URL: <https://riigiteataja.ee/akt/126032013005>
2. Bundes-Vervassungsgesetz. URL: <https://ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetze=snu+mmer=10000138>
3. Décret n° 85-1148 du 24 octobre 1985 modifié relatif à la rémunération des personnels civils et militaires de l'Etat, des personnels des collectivités territoriales et des personnels des établissements publics d'hospitalisation. URL: https://legifrance.gouv.fr/affichTexteArticle.do?idArticle=LEGIARTI0000269284_62&cidTexte=JORFTEXT000000872483&dateTexte=20130101
4. Lois Statut général des fonctionnaires. URL: http://cgteduc.fr/europe-et-internationalmainmenu314/index.php?option=com_content&view=article&id=121&Itemid=318
5. Бакуменко В. Д., Бондар І. С., Горник В. Г., Шпачук В. В. Особливості публічного управління та адміністрування : навч. посіб. Київ : КНУКіМ, 2016. 167 с.
6. Безусий В. В. Теоретико-правові основи соціального захисту державних службовців в умовах євроінтеграції України : монографія. Харків : Константа, 2019. 404 с.
7. Головачова А. О. Зарубіжний досвід правового регулювання оплати праці державних службовців. URL: <http://pgrjournal.kiev.ua/archive/2017/9/17.pdf>
8. Кізілов Ю. Ю. Особливості проходження державної служби в Україні в умовах адміністративної реформи: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.03 / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. Дніпро, 2017. 274 с.
9. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23.02.2006 № 3475-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 258.

Makovskiy Dmytro,

*graduate student of the Department of Law Faculty of Law East
Ukrainian national Volodymyr Dahl University Ukraine, Severodonetsk*

Restorative justice as an alternative approach to resolving juvenile disputes

Відновне правосуддя як альтернативний підхід вирішення спорів за участю неповнолітніх

Matvieieva Liliia

Key words:

restorative approach, restorative justice, reconciliation, minors, punishment, mediation, alternative dispute resolution.

Ключові слова:

відновний підхід, відновне правосуддя, примирення, неповнолітні, покарання, медіація, альтернативне вирішення спорів.

Постановка проблеми. В умовах реформування кримінально-виконавчої системи, спроб створення єдиної системи ювенальної юстиції, застосування альтернативних видів покарань і заходів реагування на правопорушення вчинених неповнолітніми великого значення набувають інститути відновного правосуддя та медіації. Примирні процедури як альтернатива кримінальному судочинству закріплені в нормах міжнародного права, якими рекомендується використовувати інститут медіації з метою спрощення судочинства у кримінальних справах, які належать до категорії невеликого ступеня тяжкості. Світове співтовариство прийшло до єдиної думки про необхідність розширення практики використання примирних процедур, в першу чергу, щодо осіб, які вчинили злочини в неповнолітньому віці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливість відновного правосуддя в цілому та інституту медіації зокрема підтверджується й тим, що цю проблему досліджували багато українських та зарубіжних учених. Серед них: Р. Аракелян, О. Боброва, А. Горова, І. Ертсен, В. Землянська, Г. Зер, Р. Маккей, Т. Маршал, Н. Нестор, К. Пелікан, М. Райт, О. Семерак, І. Семерак та багато інших. Дослідження науковців мають велике значення для розвитку відновного підходу до здійснення правосуддя щодо неповнолітніх.

Метою статті є дослідження відновного підходу до здійснення правосуддя щодо неповнолітніх та практика його впровадження та реалізації у правовій системі України.

Виклад основного матеріалу. Дефініція відновне правосуддя походить від англійського словосполучення «restorative justice» та означає процес, під час якого сторони відповідного кримінального правопорушення зустрічаються задля колективного розв'язання питань, пов'язаних з наслідками кримінального правопорушення та їх впливом на майбутнє. Вперше така дефініція використана американським психологом Альбертом Іглашем (A. Eglash) в 50-і роки ХХ ст. для опису принципів, необхідних для розвитку гуманного правосуддя. А. Іглаш визначив три парадигми правосуддя: каральну, дистрибутивну і відновну. На відміну від каральної парадигми, яка орієнтована перш за все на покарання правопорушника, і дистрибутивної парадигми, яка основну увагу приділяє реабілітації правопорушника, відновне правосуддя ґрунтується на ідеї ліквідації шкоди, заподіяної жертві¹. Відповідальність злочинця в цьому разі полягає в тому, щоб вибудувати комунікацію з жертвою, своїми діями надати їй допомогу, тим самим закласти фундамент свого некримінального майбутнього. Тоні Маршал (T. Marshall) під відновним правосуддям розуміє процес, в ході якого всі сторони залучені до події злочину, приймають спільне рішення про те, як можна виправити наслідки того, що сталося, і запобігти повторенню подібного в майбутньому². Таким чином, поступово змінюються погляди на злочин та покарання. Підхід, що лежить в його основі, орієнтований на надання можливості сторонам конфлікту і суспільству в цілому самим впоратися з наслідками злочину.

Відновне правосуддя з'явилося у середині 1970-х років в якості альтернативи загальноприйнятим практикам молодіжної та кримінальної юстиції. З тих пір теорія і практика відновного правосуддя стрімко розвивалися і розширювалися. Перша програма медіації почалася як експеримент в м. Кітченері, про-

¹ Eglash A. Beyond Restitution: Creative Restitution in Criminal Justice / ed.: J. Hudson, B. Galaway. Lexington, MA: Lexington Books, 1977. P. 91-100.

² Marshall T. Criminal Mediation in Great Britain 1980-1996 // 4 (4) *European Journal on Criminal Policy and Research*. 1996. P. 37.

вінція Онтаріо (Канада), на початку 1970-х рр., коли молодий офіцер служби пробації переконав суддю, що двоє молодих людей, засуджених за вандалізм, повинні зустрітися з жертвами своїх злочинів. Після зустрічі суддя зобов'язав правопорушників виплатити компенсацію потерпілим в якості умови пробації (випробувального терміну). Завдяки переконання офіцера пробації, що зустрічі жертви і правопорушника можуть бути корисні обом сторонам, подібний спосіб став використовуватися як альтернатива умовного покарання³. Це дало початок програмі примирення між потерпілим та правопорушником. У США перша подібна програма почала діяти в м Елкхарт, штат Індіана, в 1978 р Звідти вона поширилася по всій території США, а потім і Європи.

В даний час відновне правосуддя успішно застосовується в різних формах в США, Канаді, Великобританії, Австралії, Нової Зеландії, Південній Африці і в багатьох країнах Європи. У більшості країн відновне правосуддя закріплено законодавчо або впроваджено в якості пілотних програм. Досвід упровадження програм відновного правосуддя в Європі свідчить про переважне дотримання принципу добровільності участі в медіації потерпілого та правопорушника. Так, проведення медіації в кримінальних справах у Чеській Республіці, Польщі, Бельгії, Болгарії, Австрії та інших країнах можливе лише за добровільної згоди учасників кримінальної ситуації⁴.

Практика країн Євросоюзу свідчить, що впровадження та здійснення медіації в кримінальних справах спрямована на розв'язання численних проблем: реформування кримінальної юстиції; впровадження процедури пробації; гуманізації та демократизації правової системи; спрощення кримінального процесу; доступності правосуддя; підвищення рівня довіри та поваги громадян до суду, правоохоронних органів; забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та правопорушника; профілактики злочинності та уникнення подальшої криміналізації осіб, що вчинили злочин у місцях позбавлення волі; розширення сфери застосування відновних (примирних) процедур тощо⁵.

Основною технологією відновного правосуддя щодо неповнолітніх є медіація – примирення потерпілих і правопорушників шляхом посередництва незалежної третьої сторони (англ. *mediation* – посередництво, клопотання, заступництво). Одним з розробників технології медіації є теоретик відновного правосуддя Говард Зер, автор книги «Відновне правосуддя: новий погляд на злочин і кара», яка вийшла в 1998 р і стала основоположною в області відновного правосуддя⁶. Інститут медіації між потерпілим та правопорушником є формою відновного правосуддя, яка спрямована на реалізацію законних прав та інтересів, що застосовується паралельно з традиційним кримінальним провадженням та обумовлює пошук до або під час кримінального провадження взаємоприйняттого рішення між потерпілим та правопорушником за посередництвом медіатора. Відновне правосуддя, зазначає американський кримінолог, сприяє ліквідації наслідків кримінального правопорушення для потерпілого, правопорушника та представників громадськості, наголошуючи на тому, що «кримінальне правопорушення – це насильство людей та їхні власні правовідносини. Правосуддя включає процес залучення потерпілого, правопорушника та громади». Прихильники відновного правосуддя стверджують, що традиційне кримінальне правосуддя неспроможне задовольнити потреби, законні інтереси потерпілого, правопорушника та громади повною мірою⁷ [8, с. 79]. Автор звертає увагу на п'ять потреб потерпілої особи, це необхідність: почуватися в безпеці та формування впевненості у тому що злочин не повторився; компенсації витрат (повернення речей, відшкодування вартості пошкодженого або знищеного майна, усвідомлення того, що хтось взяв на себе тягар відповідальності за вчинене); отримати відповіді на питання про те, що ж відбулося насправді; розповісти комусь про те, що трапилось, висловити свої почуття; повернути владу над власним життям. Неповнолітній забрав у потерпілого цю владу, вчинивши злочин. Потерпілій особі потрібно повернути цю владу, хоча б символічно⁸ [8, с.13].

В. Землянська вважає, в основу принципів відновного правосуддя покладено наступні ключові положення:

- пріоритетність надання підтримки та забезпечення зцілення жертви/потерпілого;
- правопорушники несуть відповідальність за свої дії не тільки в розумінні покарання, а в розумінні усвідомлення наслідків власної поведінки та активних дій з боку правопорушника, спрямованих на виправлення завданої шкоди;

³ Эртсен И., Маккей Р., Пеликан К., Виллемсенс Д., Райт М. Реконструкция связей в сообществе – медиация и восстановительное правосудие в Европе. Пер. с англ. К.: Издатель Захаренко В.А., 2008. С.19.

⁴ Боброва О.М. Горова А.О., Землянська В.В., Прокопенко Н.М. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід. К.: Наш час, 2006. С.29.

⁵ Семерак О.С., Семерак І.О. Відновне правосуддя в Україні в контексті нового кримінального процесуального кодексу України. Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО. Вип. 28. Том 3. 2014. С.113.

⁶ Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание. М. МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. 328 с.

⁷ Зер Г. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин та правосуддя. К.: Пульсари, 2004. С. 79.

⁸ Зер Г. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин та правосуддя. К.: Пульсари, 2004. С.13.

- активна участь у розв'язанні ситуації всіх осіб, на яких вплинула подія злочину;
- громада сприяє реінтеграції жертви та правопорушника, що сприяє ефективному попередженню вчинення повторних злочинів;
- запобігання повторного вчинення злочину у майбутньому;
- добровільність участі у відновному процесі всіх зацікавлених сторін. Будь-який процес відновного правосуддя буде ефективним лише тоді, коли сторони беруть у ньому участь через власне рішення доцільності такого підходу. Координатор програми повинен переконатися у добровільній згоді всіх приймати у ній участь. У разі відсутності подібної згоди з боку правопорушника або потерпілої сторони (або у разі невизнання правопорушником своєї відповідальності за скоєне) координатор повинен припинити програму та поінформувати про це орган системи правосуддя, що прийняв рішення про ініціювання програми відновного правосуддя¹.

Згідно з Рекомендацією CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів Ради Європи щодо відновного правосуддя у кримінальних справах відновне правосуддя – це будь-який процес, який дозволяє особам, яким було завдано шкоди злочином, та особам, які несуть відповідальність за таку шкоду, активно брати участь у вирішенні питань, що виникають у зв'язку зі скоєнням правопорушення. Процес відбувається за умови добровільної згоди сторін і за посередництвом спеціально підготовленої та неупередженої третьої сторони².

Відповідно до національного законодавства різних країн, існують різні моделі відновного правосуддя: програми примирення потерпілих і правопорушників (найбільш розповсюджено у Європі); сімейні конференції використовуються тоді, коли в кримінальному конфлікті задіяні неповнолітні (Нова Зеландія); кола правосуддя – передбачає можливість залучити до цього процесу будь-якого члена громади (Канада). Саме вони визначають на якому етапі кримінального судочинства використовуються програми відновного правосуддя – медіація між потерпілими та правопорушниками, конференції та кола примирення³.

На основі «Основних принципів використання відновного правосуддя у кримінальних справах», прийнятих ООН, програми відновного правосуддя можуть використовуватися на будь-якому етапі кримінального судочинства відповідно до національного законодавства. Втім, законодавство різних країн мають свої відмінності, а тому відновне правосуддя може використовуватися як альтернатива, або ж як істотний компонент кримінального судочинства. Це обумовлюється різницею у законодавстві, системі кримінального судочинства, зокрема, різницею між англосаксонською системою та континентальною системою, повноваженнями поліції, прокурорів, суддів та загальним рівнем впровадження відновного правосуддя у певній країні. Хоча чимало програм можна впроваджувати на будь-якій стадії судочинства, є деякі програми, впровадження яких передбачає дискреційне повноваження поліції чи прокурорів або ж відбувається після винесення вироку.

Відновне правосуддя бачить у злочині в першу чергу порушення прав потерпілого. У зв'язку з цим саме жертва знаходиться в центрі уваги відновного правосуддя, головним завданням якого є мінімізація негативних наслідків, пережитих жертвою в результаті вчиненого проти неї злочину, рішення проблем жертви з урахуванням її інтересів і потреб, а не встановлення вини правопорушника і його покарання.

Ідея відновного правосуддя полягає в тому, що у випадках з неповнолітніми правопорушниками, які скоїли кримінальні діяння, принцип невідворотності покарання може бути замінений принципом обов'язковості загладжування провини і відшкодування шкоди, заподіяної конкретній людині. Основною метою відновного правосуддя є забезпечення і захист прав неповнолітніх. В основі відновного правосуддя лежить система взаємовідносин рівноправних договірних сторін. Важливий аспект таких відносин, це прояв активної відповідальності правопорушника через його участь у відновленні справедливості, а не пасивне переживання негативних наслідків покарання.

За часи незалежності України вже було зроблено кілька спроб розвитку та впровадження відновного правосуддя у правову систему. Вся робота будується на базі чинного законодавства з урахуванням міжнародних рекомендацій у цій галузі. Так відновне правосуддя розвивається з 2003 року, відтоді, коли благодійна організація «Український Центр Порозуміння» за підтримки Верховного Суду та Міністерства юстиції України розпочала перший пілотний проект у м. Києві⁴.

Відповідно до світових та європейських практик у січні 2019 року Міністерство юстиції України та Генеральна прокуратура України прийняли Наказ «Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»⁵. Проект реалізується

¹ Відновне правосуддя в кримінальному процесі України: навч. посіб. за ред. В. В. Землянської. К.: Видавець Захаренко В.О. 2008. С. 21-22.

² Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів Ради Європи щодо відновного правосуддя у кримінальних справах. URL: <http://ipcj.org.ua/upload/Recommendation-CM-Rec20188-UKR-upd.pdf>

³ Райт М. Восстановительное правосудие – путь к справедливости. пер. с англ. К.: Издатель Захаренко В. А., 2007. С.258.

⁴ Землянська В. Відновне правосуддя та медіація у кримінальних справах. *Відновне правосуддя в Україні*. 2007. № 3. 2007. С. 7.

⁵ Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України 21.01.2019 № 172/5/10 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

на базі системи безоплатної правової допомоги за підтримки Представництва Дитячого Фонду ООН ЮНІСЕФ в Україні. Спочатку Програма діяла у 6 регіонах, а з 2020 року поширена на всю територію України. Перші медіаційні угоди щодо участі у програмі довели, що така процедура має безперечні переваги над каральним правосуддям. За час дії Програми відновного правосуддя (2019-2021 рр.), у ній взяли участь 240 неповнолітніх. Понад 200 дітей успішно пройшли передбачені угодами про застосування Програми заходи з розвитку особистості, корекції поведінки та ресоціалізації. Прикладом успішного кейсу в рамках реалізації Програми є звільнення від кримінальної відповідальності 16-річного підлітка (Луганська область), який обвинувачувався у незаконному заволодінні транспортним засобом. У разі непроходження програми неповнолітньому загрожувало б до 5 років позбавлення волі⁶. Зауважимо, що з метою сприяння ефективному та максимальному забезпеченню прав, свобод і законних інтересів дитини до процедури відновного примирення за згодою сторін залучаються соціальні працівники, психологи, представники закладів освіти. Домовленості, досягнуті сторонами за результатами участі у процедурі відновного примирення, викладаються у письмовій (медіаційній) угоді, яка є обов'язковою для виконання сторонами у визначені ними строки та спосіб.

Відновне правосуддя можливо на будь-якій стадії кримінального судочинства. Правопорушник бере на себе відповідальність за вчинене діяння, зобов'язуючись виправити ситуацію, що склалася шляхом оцінювання наслідків злочину і реалізації активних заходів щодо усунення шкоди, заподіяної жертві. При невиконанні в установлені терміни даних зобов'язань кримінальне переслідування відносно правопорушника поновлюється.

Р. Аракелян акцентує увагу на тому, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства спостерігається низький рівень обізнаності уповноважених представників правоохоронних органів та потерпілих у відповідному кримінальному провадженні відносно сутності, призначення відновного правосуддя взагалі та інституту медіації в кримінальному провадженні зокрема, що в свою чергу зумовлює необхідність широкомасштабного навчання та поширення інформації відносно сучасних дієвих механізмів та моделей відновного правосуддя, які успішно впроваджені в правову систему провідних зарубіжних країн та які мають схожі із вітчизняною правовою системою показники. Зазначена необізнаність слідчих з питань законодавчої регламентації відновного правосуддя істотно вплинула на параметри вибору оптимальних варіантів за підсумками анкетування слідчих та потерпілих. Так, 64% слідчим невідомі сучасні міжнародно-правові моделі кримінальної процесуальної медіації та лише 35% слідчих зазначили про те, що їм відомі деякі міжнародно-правові моделі кримінальної процесуальної медіації. При цьому, спостерігається дуже низький рівень обізнаності слідчих відносно європейських стандартів в сфері політики внутрішніх справ та правосуддя в контексті розбудови інституту медіації в кримінальному процесуальному законодавстві України. Оскільки лише 39% слідчих відомі вказані вище європейські стандарти в сфері політики внутрішніх справ та правосуддя, а 60% слідчих не мають жодного уявлення відносно європейських стандартів в сфері політики внутрішніх справ та правосуддя⁷. Така ситуація, на наш погляд, потребує ведення освітніх курсів у закладах вищої освіти, що готують юристів, педагогів, психологів, соціальних працівників та інших фахівців соціально-гуманітарної сфери для залучення сучасних професіоналів в сферу відновного правосуддя.

Н. Нестор робить висновок про те, що відновне правосуддя ґрунтується на системі цінностей та переконань, викладених у наступних тезах: 1) якість соціального середовища є найважливішим аспектом соціальної поведінки; 2) якість суспільного життя залежить головним чином від мотивації та зобов'язань всіх тих, хто бере в ньому участь; 3) за наявності відповідних умов більшість людей готови і здатні до обговорення шляхів пошуку конструктивних рішень стосовно конфліктних ситуацій, які виникають між ними; 4) кримінальне правопорушення розглядаються передусім як посягання на якість суспільного життя, а не порушення закону; 5) реагування на таке посягання спрямоване на збереження або відновлення якості суспільного життя на рівні окремого індивіда, громади та суспільного порядку в цілому⁸. Участь у програмах медіації знижує бажання жертви помститися правопорушнику, а правопорушник отримує можливість покаятися в скоєному і попросити вибачення. Медіація як технологія відновного правосуддя широко та ефективно застосовується і поза системою кримінального правосуддя.

Висновки. Таким чином, відновне правосуддя вирішує такі завдання, як: виправлення правопорушника, запобігання злочинам та повторних правопорушень, соціальна адаптація правопорушника, турбота про інтереси та потреби жертв злочинів. Найпоширенішою моделлю відновного правосуддя є програма примирення потерпілих і неповнолітніх та медіація в кримінальних справах. Отже, процедури відновного правосуддя можуть застосовуватися як до дорослих, так і до неповнолітніх. Особливістю відновного правосуддя у справах

⁶ Клопотання про звільнення неповнолітнього. *Українське право*. URL: https://ukrainepravo.com/law-practice/practice_public_prosecutor/klopotannya-pro-zvilnennya-nepovnolitnogo/

⁷ Аракелян Р.Ф. Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. «Національна академія управління»; Університет державної фіскальної служби України, Ірпінь, 2019. С. 116.

⁸ Нестор Н.В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України: проблеми теорії та практики: монографія. К.: Алерта, 2018. С.27.

щодо неповнолітніх відповідно до міжнародних стандартів є те, що участь у цій процедурі можуть брати батьки чи інші законні представники неповнолітнього, щоб гарантувати, що права дитини не порушуються.

Анотація.

Стаття присвячена дослідженню теоретичних аспектів впровадження відновного підходу до здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Доведено, що ефективна реалізація програм відновного правосуддя у національному праві потребує як нормативно-правового регулювання, так й набуття фахової компетенції та практичних навичок юристами.

Summary.

The article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of the implementation of a restorative approach to the administration of juvenile justice. It is proved that the effective implementation of restorative justice programs in national law requires both legal regulation and the acquisition of professional competence and practical skills by lawyers.

References:

1. Аракелян Р.Ф. Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. «Національна академія управління»; Університет державної фіскальної служби України, Ірпінь, 2019. 322 с.
2. Боброва О.М. Горова А.О., Землянська В.В., Прокопенко Н.М. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід. К.: Наш час, 2006. 164 с.
3. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України: навч. посіб. за ред. В. В. Землянської. К.: Видавець Захаренко В.О., 2008. 200 с.
4. Землянська В. Відновне правосуддя та медіація у кримінальних справах. *Відновне правосуддя в Україні*. 2007. № 3. 2007. С. 6-19.
5. Зер Г. Зміна об'єктива: новий погляд на злочин та правосуддя. К.: Пульсари, 2004. 224 с.
6. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание. М. МОО Центр «Судбно-правовая реформа», 2002. 328 с.
7. Клопотання про звільнення неповнолітнього. *Українське право*. URL: https://ukrainepravo.com/law-practice/practice_public_prosecutor/klopotannya-pro-zvillnennya-nepovnolitnogo/
8. Нестор Н.В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України: проблеми теорії та практики: монографія. К.: Алерта, 2018. 182 с.
9. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України 21.01.2019 № 172/5/10 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>
10. Райт М. Восстановительное правосудие – путь к справедливости. пер. с англ. К.: Издатель Захаренко В. А., 2007. 304 с.
11. Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів Ради Європи щодо відновного правосуддя у кримінальних справах. URL: <http://ipcg.org.ua/upload/Recommendation-CM-Rec20188-UKR-upd.pdf>
12. Семерак О.С., Семерак І.О. Відновне правосуддя в Україні в контексті нового кримінального процесуального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО*. Вип. 28. Том 3. 2014. С.110-114.
13. Эртсен И., Маккей Р., Пеликан К., Виллемсенс Д., Райт М. Реконструкция связей в сообществе – медиация и восстановительное правосудие в Европе. Пер. с англ. К.: Издатель Захаренко В.А., 2008. 184 с.
14. Eglash A. Beyond Restitution: Creative Restitution. *Restitution in Criminal Justice* / ed.: J. Hudson, B. Galaway. Lexington, MA: Lexington Books, 1977. P. 91-100.
15. Marshall T. Criminal Mediation in Great Britain 1980-1996 // 4 (4) *European Journal on Criminal Policy and Research*. 1996. P. 37.

Matvieieva Liliia,

*Department of Theory and Philosophy of Law,
Odessa State University of Internal Affairs,
ORCID: 0000-0002-8402-5584*

Legal nature of contract for the supply of energy and other resources through the connected network in the civil law of Ukraine.

Правова природа договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу у цивільному праві України

Ostrovskiy Andrii

Keywords:

contract for the supply of energy and other resources, the connected network, energy, the legal nature of the contract, the ecologisation of green energy.

Ключові слова:

договір постачання енергетичними та іншими ресурсами, приєднана мережа, енергія, правова природа договору, екологізація енергопостачання.

Постановка проблеми. Потреба у докорінному реформуванні економіки України на сучасному етапі її розвитку, зокрема в глобальних умовах вичерпності та обмеженості енергетичних ресурсів, загальній тенденції екологізації енергодобування та подальшого енергопостачання, веде до підвищеної актуалізації ефективного вирішення існуючих проблем в енергетичній галузі, яка в масштабі держави є однією з головних стратегічних фундаментальних баз, що забезпечує її життєдіяльність, в розрізі не лише енергетичної, а й економічної, національної безпеки. Саме глобалізування ринку енергетичних продуктів вимагає від його учасників формування чіткої стратегічної програми національного енергетичного розвитку. Пошуки інноваційних підходів, розуміння доктринальних засад, механізмів правового регулювання у цій галузі, шляхів вирішення цієї проблематики, адаптованих до реалій сьогодення, зумовлюють і проблематику наукових досліджень. Цивільне законодавство України надає вагомому значення договору в умовах сучасної економіки, пов'язуючи його з питаннями реформування економічної системи країни загалом, встановлення необхідних меж державного регулювання господарських відносин, визначення свободи вибору контрагентів тощо. За таких обставин надзвичайно актуальною стає проблема більш ґрунтовного аналізу окремих норм цивільного законодавства, сутності правовідносин, що виникають при укладенні договорів, зокрема договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, оскільки саме правова природа зазначеного договору потребує більш детального опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці тривалий час ведуть дискусії про правову природу договору постачання енергетичними та іншими ресурсами. Проблемним питанням є питання належності договору про постачання енергетичних ресурсів, а саме, віднесення цього виду договору до договорів поставки, чи до договорів купівлі-продажу, або ж слід вважати його зовсім окремим видом договору. У сучасних цивілістичних дослідженнях окремі питання договору постачання енергетичними та іншими ресурсами розглянуто у працях В.О. Криворучко, С. С. Немченка, П. Д. Гуйвана, В. В. Луць.

Постановка завдання Сучасні вітчизняні нормативно-правові акти, які регулюють правовідносини в сфері енергопостачання, у тому числі договірні, характеризуються розрізненістю, наявністю в них певних суперечностей, що зумовлює неоднорідність їх правового визначення. Останнім часом нагального вирішення набула не лише виключна потреба стабільного та безперебійного енергопостачання промисловості, електротранспорту, житлово-комунального господарства тощо, а й екологізація цього процесу, тобто формування механізмів та інструментів ефективного видобування, постачання та використання енергетичних ресурсів задля сталого регулювання стану навколишнього природного середовища, а також вироблення на цій основі збалансованої загальнодержавної екологічної політики, що узгоджується з відповідними нормами законодавства Європейського союзу згідно Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони¹. Становлення такого регулювання в сфері енергопостачання, як

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]: [Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011

в Україні, так і в країнах Європейського Союзу відбувається на тлі постійного узгодження національних інтересів держави з намірами органів ЄС та глобальними стратегічними цілями сталого розвитку, згідно резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року»¹, які серед іншого спрямовані на досягнення кінцевої мети - створення ощадного, екологічного, ефективного та прозорого енергетичного ринку на загальноєвропейському просторі. Отже враховуючи, що сучасна енергетична галузь все активніше виходить за межі національних кордонів, досвід ЄС має достатньо вагоме значення для розвитку правового регулювання енергетичних відносин, в тому числі міжнародних. Закономірності та особливості формування механізмів реалізації міжнародної екологічної політики досліджено у працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема О.Білоруса, Ч.Гіла, Д.Дайнена, Р.Джонс та багатьох інших. При вирішенні цього завдання важливе значення мають не лише організаційно-економічні заходи, а й належне правове регулювання. Важливим є чітке розмежування розуміння понять «енергетичний ресурс» та «джерела енергії», як товарно-матеріальна цінність та як засіб для господарських і технологічних потреб, адже сама енергія, як товар, не використовується споживачем для безпосереднього споживання, а передбачає використання її в господарських і технологічних процесах, де вона застосовується: для опалення, підігріву води, в тому числі питної, інших господарських і технологічних потреб (наприклад, у промисловому виробництві). Вбачається, що така специфіка цього виду товару передбачає і окремий чітко визначений в правовому полі вид договірних правовідносин, який врівноважував би публічні й приватні інтереси в даній сфері, адже саме ці неточності призводять до виникнення конфліктів між енергопостачальними організаціями та споживачами (абонентами). Наслідком такого стану, що характеризується низьким ступенем чіткості визначень та узгодженості норм правового регулювання, є численні, часто протилежні за своєю суттю рішення судів.

Виклад основного матеріалу. Правовідносини, що виникають в процесі енергопостачання є специфічними правовідносинами, оскільки насамперед специфічним є предмет зобов'язання, що виникає в результаті цих правовідносин. Для однієї сторони, енергопостачальника - це обов'язок постачання конкретної кількості енергії у визначений термін, а для споживача - це розрахунок у встановлений строк за поставлений обсяг. Отже сторони договору постачання енергетичними та іншими ресурсами одночасно виступають і сторонами договору купівлі-продажу, і сторонами договору поставки. Оскільки енергетичні ресурси за своєю суттю є матеріальними об'єктами, в яких зосереджена енергія, придатна для практичного використання людиною, то насамперед слід встановити правову природу поняття «енергія». Цивільно-правова природа цього поняття, як об'єкта цивільних правовідносин, тривалий час викликає певні суперечності, що впливають з характеристики цих правовідносин як «певного соціального блага, що обумовлює правову специфіку договірних взаємодій із забезпечення електричною та тепловою енергією»². Статтею 714 Цивільного кодексу України визначено договірні відносини постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу. За цим договором постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу одна сторона (постачальник) зобов'язується надавати другій стороні (споживачеві, абонентові) енергетичні та інші ресурси, передбачені договором, а споживач (абонент) зобов'язується оплачувати вартість прийнятих ресурсів та дотримуватись передбаченого договором режиму її використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного та іншого обладнання. Також законодавець вказує, що до договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, положення про договір поставки, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин сторін та передбачає певні особливості укладення та виконання договору постачання енергетичними та іншими ресурсами³.

Виходячи із такого законодавчого формулювання нормативно-правового регулювання процесу постачання енергетичними та іншими ресурсами, вбачається розуміння енергії як властивості матерії, що полягає в здатності здійснювати корисну дію. Якщо ж врахувати усталене в сучасній цивілістичній науці уявлення про річ як предмет (об'єкт) матеріального світу, що має економічне вираження у якості товару, то можна дійти висновку, що енергія становить специфічну споживану річ, визначену родовими ознаками. Проте у сучасній цивілістичній науці все ж немає єдиної думки про те, чи є енергія річчю (товаром), яку можна купити або продати як об'єкт права власності. На думку М. М. Агаркова «енергія не є ні правом, ні річчю, отже, за договором постачальник лише зобов'язується виконати роботу, необхідну для доставлян-

¹ Про цілі сталого розвитку на період до 2030 р. Указ Президента України від 30.09.2019р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

² Бабіч І. Проблема визначення поняття «предмет договору» у цивільному праві та цивільному законодавстві України / І. Бабіч // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 12. – С. 31.

³ Цивільний кодекс України. від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс] в редакції від 14.08.2021 р. // - Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

ня споживачеві енергії, а не передавати останньому будь-яке майно⁴. Французький цивіліст Р. Саватьє розвиває цю точку зору вказуючи, що, юридично енергія може бути виражена тільки у формі зобов'язання. Це річ, визначена завжди родовими ознаками, які виражаються тільки в результатах її використання, і вона продається відповідно одиницею виміру. Представляючи собою важливий об'єкт зобов'язання, вона ніколи не може бути об'єктом права власності⁵. Отже окремі науковці підтримують думку, що енергія не є річчю і тому не може бути передана у власність покупця. Проте, застосовуючи до договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу загальні положення про договір купівлі-продажу, законодавець вбачає у понятті «енергія» річ (товар) адже за договором купівлі-продажу продавець зобов'язується передати річ (товар) іншій стороні (покупцеві) саме у власність (господарське чи оперативне управління). Разом з тим до договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу застосовуються законодавчо встановлені норми договору поставки, визначені у статті 712 ЦК України, виходячи з розуміння якого продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму⁶. Можна дійти висновку, що енергія є товаром, що має матеріальну цінність, проте не є річчю в загальному розумінні, а є річчю тісно пов'язаною з її змістом, тобто енергією, яка в ній знаходиться, що є в певній мірі лише властивістю різних об'єктів. Кожна річ має енергію, і ця енергія є інформацією, яку річ здатна передавати і «заряджати» нею інші речі. Тобто енергія – поняття збірне, вона може бути електромагнітною, механічною, хімічною, гравітаційною, ядерною тощо, при цьому одні види енергії можуть перетворюватися в інші в певних кількісних співвідношеннях, але при всіх перетвореннях загальна кількість енергії зберігається. Таким чином можна дійти висновку, що «енергія – безтілесна річ з низкою притаманних їй особливостей, на яку частково поширюються положення ЦК України про право власності, з огляду на відчужуваність енергії, передачу цього блага в користування і неможливість в повному обсязі бути об'єктом поставки в силу відсутності речової форми існування електричної та теплової енергії.⁷ Звідси випливає, що застосовуючи загальні правила про купівлю-продаж до цієї сфери, слід враховувати і правову природу таких специфічних відносин, що виникають у зв'язку з постачанням електричної або теплової енергії, що зумовлюють і специфіку цього виду договору. В теорії цивільного права домінуючою тенденцією розвитку договірних правовідносин є їх диференціація за метою та предметом. Особливості різних договірних зв'язків, що відображають специфіку діяльності, дають підстави для виділення специфічних договірних типів. Застосовуване в цивілістиці поняття «тип договору» передбачає наявність самостійних майнових відносин, в кінцевому рахунку, надання цим відносинам цілком певної договірної форми. Таким чином аналізуючи важливість певних юридичних ознак і встановлюючи, наскільки відповідні правові особливості даного договору характеризують його як самостійний тип чи окремий різновид іншого типу договору, як основу аналізу слід застосовувати саме правову природу договору.

Постачання енергетичних та інших ресурсів відрізняється від продажу звичайних товарів тим, що передача енергетичних та інших ресурсів як товару покупцеві (споживачеві) можлива лише за умови використання спеціальних технічних засобів. Для укладення договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу необхідна насамперед наявність в абонента цих відповідних технічних засобів, що становлять технічну передумову укладення договору. До таких технічних засобів можна віднести мережу енергопостачання (нафтопроводи, газопроводи, електропроводи, теплопроводи, тощо), що опосередковано приєднана до мережі постачальника. Також сюди належать прилади обліку споживаних енергоресурсів, певна регулююча апаратура, перетворюючі пристрої, наприклад, трансформаторні підстанції, споживаючі установки, агрегати. Постачальник також надає дозвіл на підключення технічних пристроїв абонента до своєї мережі і регулярно контролює ефективне виконання договірних зобов'язань, маючи при цьому і обов'язок забезпечити належне технічне устаткування і засоби (приєднану мережу), що необхідні для транспортування і подачі енергетичних та інших ресурсів абоненту. Важливим елементом цих правовідносин є те, що за договором постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу на відміну від інших видів договору купівлі-продажу, не виникає обов'язку у споживача (абонента) прийняти енергетичний ресурс, тобто обумовлену кількість

⁴ Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву : в 2-х т. / М. М. Агарков. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – Т. II. – с. 13-14

⁵ Саватьє Р. Теория обязательств / Р. Саватьє. – М. : Прогресс, 1972. – с. 86

⁶ Цивільний кодекс України. від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс] в редакції від 14.08.2021 р. // - Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁷ Криворучко В. О. Цивільно-правове регулювання договорів енергопостачання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юридичних наук спец. 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право»/ Криворучко Вікторія Олегівна. - Одеса - 2017.- с. 12-13

товару. На противагу цьому у постачальника виникає зобов'язання постійно подавати товар (енергетичні ресурси) у мережу таким чином, щоб в абонента була можливість одержувати їх у будь-який час, коли у нього виникає така потреба. Особливістю такого виду договору є також і наявні специфічні обов'язки абонента, що не характерні для інших видів зобов'язань купівлі-продажу, а саме: дотримуватись передбаченого договором режиму використання ресурсів, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного та іншого обладнання.

Висновки У сучасній цивілістичній науці домінуючою тенденцією розвитку зобов'язання є виключне розуміння їх правової природи та чітка їх диференціація за метою та предметом договірних відносин. Особливості договірних правовідносин, що відображені і у специфічності їх предмету та об'єкту, а також і у особливостях їх реалізації, дають підстави для виділення специфічних договірних типів. Саме застосовуване в цивілістиці поняття «тип договору» передбачає наявність самостійних майнових відносин, в кінцевому рахунку, надання цим відносинам чіткої, визначеної договірної форми. Для того, щоб правильно оцінити важливість певних юридичних ознак і встановити, наскільки відповідні правові особливості даного договору характеризують його як самостійний тип або як окремий різновид іншого типу договору, в основу розмежування має бути покладена правова природа договору, його правовий результат. Таким чином, договір енергопостачання слід визнати самостійним, особливим видом договору в системі цивільно-правових договорів. Обґрунтовується це тим, що договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу відрізняється такими істотними особливостями, які в сукупності створюють якісну відмінність його не лише від договору поставки чи договору купівлі-продажу, а й від договору про надання послуг та інших цивільно-правових договорів, маючи свої специфічні, притаманні тільки йому ознаки, договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу потребує формулювання чітких цивільно-правових механізмів для реалізації змін в законодавстві, які б відповідали вимогам сучасної системи енергозабезпечення, сучасним вимогам стандартів Європейського Союзу та призвели б до формування ефективних юридичних механізмів оптимізації договірних відносин у цій сфері.

Анотація.

У статті здійснено загальний аналіз правової природи, розуміння сутності договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу у цивільному праві України.

Розглянуто питання регулювання правовідносин в сфері енергопостачання, у тому числі договірних, проаналізовано істотні умови договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу у цивільному праві України порівняно з умовами інших видів договорів, розкрито специфіку змісту договорів постачання енергетичними та іншими ресурсами. Визначено понятійний апарат термінологічної основи даного типу договору через аналіз поняття енергія. Охарактеризовано специфіку правовідносин, що виникають та врегульовуються шляхом укладання договору енергопостачання між споживачами електричної та теплової енергії, якими виступає широке коло осіб, як фізичних, так і юридичних, та енергопостачальними організаціями.

Summary.

The article provides a general analysis of the legal nature, understanding of the essence of the contract for the supply of energy and other resources through the connected network in the civil law of Ukraine.

The issue of regulation of legal relations in the field of energy supply, including contractual, analyzed the essential terms of the contract for energy and other resources through the interconnected network in civil law of Ukraine compared to other types of contracts, revealed the specifics of energy supply contracts and other resources. The conceptual apparatus of the terminological basis of this type of contract is determined through the analysis of the concept of energy. The specifics of legal relations that arise and are regulated by concluding an energy supply contract between consumers of electricity and heat, which are a wide range of persons, both individuals and legal entities, and energy supply organizations, are described.

References:

1. Цивільний кодекс України. від 16.01.2003 р.№ 435-IV [Електронний ресурс] в редакції від 14.08.2021 р. // - Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]: [Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
3. Про цілі сталого розвитку на період до 2030 р. Указ Президента України від 30.09.2019р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

4. Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву : в 2-х т. / М. М. Агарков. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – Т. II. – 452 с.
5. Бабіч І. Проблема визначення поняття «предмет договору» у цивільному праві та цивільному законодавстві України / І. Бабіч // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 12. – С. 29–32.
6. Двуреченська О. С. Роль України у диверсифікації постачання енергоресурсів до Європи / О. С. Двуреченська // Грані : наук.-теорет. і гром.- політ. альманах. – 2012. – № 3 (83). – С. 97–99.
7. Криворучко В. О. Цивільно-правове регулювання договорів енергопостачання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юридичних наук спец.12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право»/Криворучко Вікторія Олегівна. - Одеса - 2017.- 19с.
8. Саватьє Р. Теория обязательств / Р. Саватьє. – М. : Прогресс, 1972. –440с.

Ensuring ecological human rights in conditions of regional infrastructural development in Ukraine

Забезпечення екологічних прав людини в умовах регіонального інфраструктурного розвитку в Україні

Petretska Nataliia

Key words:

human rights, ecological rights, environment, strategies of regional development, infrastructure.

Ключові слова:

права людини, екологічні права, навколишнє середовище, стратегії регіонального розвитку, інфраструктура.

Постановка проблеми. Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні активно впроваджується з 2014 року. Її метою визначалось створення нових можливостей для розвитку територіальних громад чому кореспондувала бюджетна децентралізація, що спричинила суттєвий перерозподіл бюджетних ресурсів на користь місцевого самоврядування. Розробляючи державні стратегії регіонального розвитку передбачаються завдання прискорення економічного зростання регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності на основі ефективного використання внутрішнього потенціалу, створення нових робочих місць тощо. Протягом тривалого часу економічний розвиток регіонів держави супроводжувався незбалансованою та нищівною експлуатацією природних ресурсів. Боротьба за економічні показники, призвела до зниження якісного рівня життя людини і в цілому населення держави, що відкинуло потребу у захисті навколишнього природного середовища. Сучасні процеси глобалізації продукують суспільну трансформацію і стали основними індикаторами визначення пріоритетності питань збереження навколишнього природного середовища.

Актуальність дослідження. Затвердження Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади дало старт для проведення в Україні наймасштабнішої із реформ під назвою «децентралізація». Багатоаспектними і комплексними були висунуті завдання щодо розробки законодавства для добровільного утворення об'єднаних територіальних громад. Згідно законодавства об'єднані територіальні громади отримали необхідні повноваження, бюджетні ресурси, а також додаткову державну підтримку у розвитку власної інфраструктури за рахунок відповідних субвенцій.

Отже, завданнями об'єднаних територіальних громад виступає ухвалення стратегії розвитку їх регіону яка повинна ґрунтуватись на основі державної стратегії регіонального розвитку та затвердження схеми планування території відповідно. Це зумовлює актуальність забезпечення екологічних прав людини в умовах розвитку регіонів.

Метою статті є дослідження проблем правового регулювання забезпечення екологічних прав людини в умовах регіонального інфраструктурного розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Проблеми правового регулювання. Конституційне регулювання забезпечення екологічних прав передбачене статтею 50 Основного закону держави: «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена». Стаття 13 Конституції гласить, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. А отже обов'язком держави згідно статті 16 Конституції є: забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збере-

ження генофонду Українського народу.¹

Що стосується забезпечення екологічної безпеки, Л.О. Ємець вважає її об'єктом адміністративно-правового регулювання, виокремлюючи дві групи правовідносин а) ті, що стосуються власне користування навколишнім природним середовищем (регулюються, переважно, нормами екологічного права); б) ті, що пов'язані з діями уповноважених органів та інших осіб з приводу виявлення, запобігання і нейтралізації реальних або потенційних загроз екологічній безпеці держави, усунення умов для погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей (регулюються нормами адміністративного права).²

Слід зауважити, що еколого-правові вимоги переступають межу адміністративно-правового регулювання. Дотримання і своєчасне удосконалення законів і інших юридичних актів, що стосуються відносин із природою, а також подолання екологічних проблем, що виникають задля підтримання екологічної рівноваги (ст.16 Конституції) є вираженням концепції етичного ставлення до природи. Завданням держави щодо підтримання екологічної рівноваги полягає у стратегічному плануванні розвитку територій та прогнозувати наслідки антропогенної діяльності, зважаючи на природні умови та життєдіяльність людей. Очікування і реальність від здійснюваних адміністративно-територіальних реформ є вкрай розбіжними.

М. Кочевой вважає, що «в умовах сьогодення нерегламентованість необхідних нормативно-правових норм або повна їх відсутність поряд із зростанням сучасних глобалізаційних викликів і деструктивних загроз потребують постійної адаптації та реформування, які можливі при вдосконаленні відповідного нормативно-правового поля та жорсткого контролю за дотримання законодавчих норм».³

Порівняння стану правового регулювання розвитку регіонів та забезпечення екологічних прав людини і громади в Україні та більшості європейських держав, дає можливість дійти висновків про його недостатність. З визначенням євроінтеграційного курсу України, потрібно відкинути гальмівні процеси по вдосконаленню правового регулювання та ведення узгодженої правової політики з сусідніми європейськими державами. Постановою Верховної Ради України «Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі» передбачений пункт щодо вжиття заходів, необхідних для посилення регіонального та прикордонного співробітництва між Україною та Європейським Союзом.⁴

Перспективи розвитку транскордонного співробітництва визначаються загальноєвропейськими, національними та регіональними інтересами. За результатами співпраці спостерігаються позитивні тенденції зовнішньоекономічної діяльності прикордонних областей, збільшення кількості спільних підприємств та обсягів інвестицій в економіку України із сусідніх територій. До того ж інфраструктурний розвиток регіонів полягає у розробці спільних проектів України та сусідньої держави. Наприклад, екологічними цілями Стратегії Карпатського Євро регіону – 2020 та Стратегії ЄС для Дунайського регіону, для яких Закарпатська область є прийнятною територією чинності цих стратегічних документів.⁵

Відповідно до ст.14 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», планована діяльність, яка може мати значний негативний транскордонний вплив на довкілля, підлягає оцінці транскордонного впливу на довкілля відповідно до міжнародних договорів України до прийняття рішення про провадження такої планованої діяльності. Залежно від місця провадження планованої діяльності оцінка транскордонного впливу на довкілля здійснюється: 1) за процедурою держави походження - щодо планованої діяльності, яка здійснюватиметься на території України; 2) за процедурою зачепленої держави - щодо планованої діяльності, яка здійснюватиметься на території іноземної держави.⁶

Інституційне забезпечення транскордонного співробітництва не формує цілісної багаторівневої системи управління. Елементи цієї системи повинні працювати узгоджено, а натомість відсутня спадковість у вирішенні покладених завдань. Виникнення цієї проблеми, а також ряду інших слід було очікувати, і зважати на думки науковців екологічної, економічної, інформаційної, земельної, містобудівної та правової наук.

Затверджена державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки (далі державна страте-

¹ Конституція України від 28 червня 1996 року. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141

² Ємець Л.О. Адміністративно-правові засади управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. ю. н. зі спеціальності: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків. 2019. С.13.

³ Кочевой М.М. Нормативно-правове регулювання зовнішньоекономічної безпеки України. *Бізнесінформ*. 2014. №10. С. 39.

⁴ Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі: Постанова Верховної Ради України від 13.03. 2014р. *Офіційний вісник України* від 01.04.2014, №25, с. 106, ст. 752,

⁵ Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021 – 2027 років. Рішення обласної ради 20.12.2019. № 1630 URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku>

⁶ Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017, № 2059-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2017, № 29, ст.315.

гія) є основним планувальним документом для реалізації секторальних стратегій розвитку, координації державної політики у різних сферах, досягнення ефективності використання державних ресурсів у територіальних громадах та регіонах в інтересах людини, єдності держави, сталого розвитку історичних населених місць та збереження традиційного характеру історичного середовища, збереження навколишнього природного середовища та сталого використання природних ресурсів для нинішнього та майбутніх поколінь українців.¹

Зважаючи на зміст вищезгаданої державної стратегії, а також на вказівку приведення регіональних стратегій у відповідності із державною та розроблення плану заходів щодо її реалізації варто звернути увагу на невирішені проблеми, пов'язані із правовим регулюванням та функціонуванням системи захисту екологічних прав людини.

Наприклад, як відзначено у регіональній стратегії розвитку Закарпатської області до 2027 року (далі Стратегія)², переваги географічного розташування регіону (прикордонного, транспортного). Зокрема Стратегія передбачає розвиток інфраструктури області, зокрема: транспортної, житлово-комунального господарства, житлової, зв'язку, освітньої, медицини, туризму тощо. Важливими заходами з розвитку регіону є збереження, та відтворення історико-архітектурної спадщини, розвиток культури і мистецтва. До того ж, особливо цінним є карпатський регіон своєю екологічною мережею, пралісами та заповідниками. Варто відзначити, що поряд із природними особливостями та трудовим потенціалом слід використовувати для ведення діалогу про реалізацію інвестиційних проектів на території області, реалізацію транскордонних інфраструктурних проектів для підвищення його економічного потенціалу та добробуту населення.³ Проблематикою Закарпатської області є суттєва диспропорція соціально-економічного розвитку низинних та гірських територій краю. Основна концентрація ресурсів області зосереджена якраз у низинних районах, а в гірських селах зосереджені основні рекреаційні ресурси, переважно садиби зеленого туризму. Необхідність конкретно поєднання економічних і екологічних інтересів територіальної громади, бізнесу і держави в розвитку гірських сіл, з пріоритетністю екологізації господарського життя. В такій диспропорції є певні переваги, адже лісові та високогірні природні ділянки Закарпаття взяті під охорону держави і складають природно-заповідний фонд, один із найбагатших серед областей України.

Проаналізуємо мету розробки даної Стратегії з двох сторін. По-перше, підвищення економічного потенціалу регіонів. По-друге, результатом передбачається добробут населення.

Отже, перший пункт Стратегії передбачає ведення діалогу про реалізацію проектів розвитку регіонів. А це нам здається можливим шляхом раціонального розвитку інфраструктури регіонів. Ці проекти повинні бути науково розроблені та практично доцільними для задоволення потреб громади, фізичних, юридичних осіб та держави. Такого роду стратегії являються регуляторними актами. Відповідно до законодавства, регуляторним актом може бути як нормативно-правовий акт так і інший офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженим регуляторним органом, який встановлює, змінює чи скасовує норми права, застосовується неодноразово та щодо невизначеного кола осіб і який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, незалежно від того, чи вважається цей документ відповідно до закону, що регулює відносини у певній сфері, нормативно-правовим актом⁴.

У звіті стратегічної екологічної оцінки на Стратегію розвитку Закарпатської області на період 2021-2027, передбачене врахування принципу екологічної збалансованості (сталого розвитку) Закарпатської області та зорієнтована на зниження антропогенного впливу на довкілля. В структурі стратегічних, оперативних цілей та завдань є окрема стратегічна ціль «Забезпечення охорони довкілля, екологічно-збалансованого і раціонального природокористування та просторової гармонії».⁵

У громадській думці переважає пріоритет розуміння добробуту як комфортного та екологічно безпечного проживання. Що стосується просторової гармонії розвитку міської території, то тут спостерігається ці-

¹ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5. 08. 2020 р. №695. *Урядовий кур'єр* № 156, від 14.08.2020.

² Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021 – 2027 років. Рішення обласної ради 20.12.2019. № 1630 URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku>

³ Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021 – 2027 років. Рішення обласної ради 20.12.2019. № 1630 URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku>

⁴ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV, *Відомості Верховної Ради України*, 2004, № 9, ст. 79.

⁵ Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021 – 2027 років. Рішення обласної ради 20.12.2019. № 1630 URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku>

лий ряд проблем як естетичного так і екологічного характеру. Беручи до уваги яку-небудь регіональну або міську програму санації житлових будівель (мова ведеться про програму міського будівництва), спрямовану на поліпшення умов життя у непорядкованих будинках і районах, а також реконструкцію та модернізацію застарілих житлових будівель або відновлення будівель, що постраждали від стихійного лиха, воєнних дій тощо, слід зважати не лише на правове регулювання, а й фінансові можливості міста. Отже, на реалізацію такої програми застосовується Закон України «Про основи містобудування» метою якого є визначення правових, економічних, соціальних та організаційних засад містобудівної діяльності в Україні і який спрямований на формування повноцінного життєвого середовища, забезпечення при цьому охорони навколишнього природного оточення, раціонального природокористування та збереження культурної спадщини.⁶

Містобудування (містобудівна діяльність) - це цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян по створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища, яка включає прогнозування розвитку населених пунктів і територій, планування, забудову та інше використання територій, проектування, будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, створення інженерної та транспортної інфраструктури.⁷

Розвиток регіонів особливо пов'язаний із розбудовою міст, що сприяє активізації процесів урбанізації. Урбанізаційні процеси не можливо зупинити, але їх можна врегулювати. Розширення міст, їх зростання і фактичне злиття у великі урбанізовані території веде до потреби формування скоординованої державної та місцевої політики у таких територіях. В Європейському союзі встановлено певні критерії для визначення урбанізованих територій, агломерацій, зон впливу міст на сусідні території, які використовуються для статистики та планування.⁸

Під екологічною урбанізацією К. А. Васютинська, С. В. Барбашев, М. І. Кімінчиджи розуміють сукупність негативних процесів і явищ, а саме: деградацію і виснаження природних ресурсів, ландшафтні втрати, зміни природних циклів, що відбуваються не тільки в містах, але і поширюються далеко за межі міських поселень та визначають ступінь перетворення природних систем під тиском урбогенотехногенних впливів. Екологічна урбанізація, по суті, збігається з просторовою урбанізацією та вимірюється як частка урбанізованої території від загальної площі регіону чи країни.⁹

Процеси урбанізації набули глобального характеру, зумовлюючи більшість негативних, деструктивних процесів у навколишньому природному середовищі, що також негативно позначається на здоров'ї населення та його життєздатності. Якщо зважати на агломерації, мегаполіси та прилеглі до них території, то спостерігається тотальне забруднення всіх компонентів довкілля. Урбанізація є причиною порушення сталої рівноваги природних екосистем та біосфери загалом.

Отже, забезпечення конституційного права кожного на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природної екосистеми можливе шляхом впровадження екосистемного підходу в усіх галузях соціально-економічного та інфраструктурного розвитку регіонів та держави в цілому.

Суспільство та держава – базові елементи системи взаємовідносин. Людина формує суспільство, а від його структурованості залежить функціонування держави. Як твердять В. М. Алексєєв, Н. А. Липовська, зникнення держави не приведе до зникнення суспільства, як і зникнення громадянського суспільства не стане великою проблемою для людства, але, безумовно негативно впливатиме на особу, на взаємовідносини з іншими людьми. Рівновага між людиною і природою досягається завдяки тісним взаємовідносинам, порушення якої викликає різного роду природні катаклізми. Знищення людиною природного середовища призведе до знищення людини. Відтворення природного середовища викличе потребу в людині, а надалі, за логічним ланцюгом – виникнення суспільства, держави і громадянського суспільства.¹⁰

Розвиток сучасних демократій переконливо свідчить про те, що навіть для найбільш розвинених держав з тривалими правовими та політичними традиціями, достатньо високим рівнем політичної та правової культури є вагома потреба в існуванні громадянського суспільства як одного з елементів системи захисту прав людини. О. Пушкіна зазначає, що: «громадянське суспільство можна і необхідно вивчати не лише як один із політичних феноменів, а й як правове явище, що не лише відчуває на собі вплив правових норм,

⁶ Про основи містобудування: Закон України № 2780-XII від 16.11.1992. *Відомості Верховної Ради України*, 1992, № 52, ст.683.

⁷ Про основи містобудування: Закон України № 2780-XII від 16.11.1992. *Відомості Верховної Ради України*, 1992, № 52, ст.683.

⁸ Інститут громадянського суспільства. Агломерації, як основні центри економічного розвитку світу. Частина третя. 2017. URL: <https://www.csi.org.ua/publications/aglomeratsiyi-yak-osnovni-tsenyry-ekonomichnogo-rozvytku-svitu/>

⁹ Васютинська К.А., Барбашев С.В., Кімінчиджи М.І. Оцінка комплексного показника екологічної урбанізації регіонів України. *Екологічні науки: науково-практичний журнал* № 3(30). К. ДЕА, 2020. С.11.

¹⁰ Алексєєв В.М., Липовська Н.А. Взаємовідносини держави та суспільства: навч. посіб. Дніпро: ГРАНІ, 2019. 6 с.

а й саме включається у правотворчі та правозахисні процеси».¹ Громадянське суспільство — суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів, прав та свобод людини і громадянина.² Громадянське суспільство виступає посередником між людиною, природою та державою.

Показовими з розвитку в Україні громадянського суспільства стали процеси добровільного об'єднання територіальних громад. Розвиток інфраструктури в регіонах та забезпечення екологічних прав людини є безпосередньо залежним від позицій громад, їхніх ініціатив, визначених пріоритетів та транскордонного співробітництва. Захист навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів є основою забезпечення здорового та безпечного життя людей.

Анотація.

У статті розглянуто забезпечення екологічних прав людини шляхом визначення стратегічних напрямків інфраструктурного розвитку регіонів, зумовлених підвищенням їх економічного потенціалу та забезпеченням добробуту населення. З'ясовано, що еколого-правові вимоги переступають межу адміністративно-правового регулювання. Дотримання і своєчасне удосконалення законів і інших юридичних актів, що стосуються відносин із природою, а також подолання екологічних проблем, що виникають задля підтримання екологічної рівноваги (ст.16 Конституції) є вираженням концепції етичного ставлення до природи. Стратегічно важливе завдання держави та територіальних громад полягає у забезпеченні екологічних прав людини шляхом планування розвитку територій, зважаючи на їх природні особливості, прогнозуванні та недопущенні негативних наслідків антропогенної діяльності.

Summary.

The article considers ensuring of environmental human rights by determining the strategic directions of infrastructure development of regions caused by increasing their economic potential and ensuring the well-being of the population. It has been found that environmental-legal requirements exceed the limit of administrative-legal regulation. The strategic task of the State and territorial communities is to ensure environmental human rights by planning the development of territories, taking into account their natural characteristics, forecasting and avoiding the negative effects of anthropogenic activities. Explicated that ecological demands are broader than only administrative regulation. To ensure ecological balance (Article 16 of the Constitution) is an expression of the concept of ethical attitude to nature that needs compliance and timely improvement the environmental law. The strategically important assignment of the state and communities is to ensure ecological human rights by planning the development of territories, taking into account their natural features, forecasting and preventing the negative consequences of anthropogenic activities.

References:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141
2. Ємець Л.О. Адміністративно-правові засади управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. ю. н. зі спеціальності: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків. 2019. с. 42.
3. Кочевой М.М. Нормативно-правове регулювання зовнішньоекономічної безпеки України. *Бізнесінформ* №10, 2014. С. 38-42.
4. Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі: Постанова Верховної Ради України від 13.03. 2014р. *Офіційний вісник України* від 01.04.2014, №25, с. 106, ст. 752,
5. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021 – 2027 років. Рішення обласної ради 20.12.2019. № 1630 URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvytku-na-period-do-2027-roku>
6. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017, № 2059-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2017, № 29, ст.315.
7. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5. 08. 2020 р. №695. *Урядовий кур'єр* № 156, від 14.08.2020.

¹ Пушкіна О. Інститути громадянського суспільства і захист прав людини в Україні. *Право України* №7, 2010. С. 57.

² Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2007. 992 с.

8. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV, *Відомості Верховної Ради України*, 2004, № 9, ст. 79.
9. Про основи містобудування: Закон України № 2780-XII від 16.11.1992. *Відомості Верховної Ради України*, 1992, № 52, ст.683.
10. Інститут громадянського суспільства. Агломерації, як основні центри економічного розвитку світу. Частина третя. 2017. URL: <https://www.csi.org.ua/publications/aglomeratsiyi-yak-osnovni-tsentry-ekonomichnogo-rozvytku-svitu/>
11. Васютинська К.А., Барбашев С.В., Кімінчиджи М.І. Оцінка комплексного показника екологічної урбанізації регіонів України. *Екологічні науки: науково-практичний журнал* № 3(30). К. ДЕА, 2020. С 7-14.
12. Алексєєв В.М., Липовська Н.А. Взаємовідносини держави та суспільства: навч. посіб. Дніпро: ГРАНІ, 2019. 172 с.
13. Пушкіна О. Інститути громадянського суспільства і захист прав людини в Україні. *Право України* №7, 2010. С. 51-58.
14. Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К., 2007. 992 с.

Petretska Nataliia,

Candidate of Law, Associate Professor at the Department of Constitutional Law and Comparative Law of the Law Faculty State University «Uzhhorod National University»

The use of technical devices during a search

Використання технічних засобів під час обшуку

Poliak Yurii

Key words:

criminal proceedings, search, investigative (search) action, investigator, specialist, technical devices.

Ключові слова:

кримінальне провадження, обшук, слідча (розшукова) дія, слідчий, спеціаліст, технічні засоби.

Постановка проблеми. Серед слідчих (розшукових) дій, що найбільше обмежує права та свободи людини і громадянина, абсолютно справедливо називають обшук. У зв'язку з тим, що він характеризується не тільки пошуковим, але й примусовим характером, законодавець передбачає обов'язкове його фіксування за допомогою аудіо- та відеозапису. Завдяки досягненням науково-технічного прогресу в діяльність правоохоронних органів органічно ввійшли цифровий формат даних та різноманітні універсальні поліфункціональні засоби цифрової фотовідеографії. Судова статистика свідчить, що за останні п'ять років слідчими суддями було розглянуто чимало клопотань про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. Так, у 2016 р. надійшло 94746 таких клопотань, з яких 76922 було задоволено, у 2017 р. – 118884 (задоволено 96331), у 2018 р. – 95922 (задоволено 72764), у 2019 р. – 95074 (задоволено 69712) та у 2020 р. – 96937 / 71200 відповідно¹. Це дає нам підстави говорити про активне використання слідчими (оперативними працівниками, спеціалістами) не тільки технічних засобів звуко- та відеозапису, але і інших технічних засобів, що дозволяють досягнути мети цієї слідчої (розшукової) дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зараз питання забезпечення права на недоторканість житла чи іншого володіння особи активно обговорюються як серед науковців, так і серед практиків. З цього приводу є чимало рішень Європейського Суду з прав людини, які необхідно враховувати у правоохоронній діяльності, а правильне використання під час обшуку технічних засобів може стати однією з гарантій дотримання прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження.

Питання організації і тактики проведення обшуку, а також дотримання під час його проведення права на недоторканість житла та іншого володіння особи в останні роки на дисертаційному рівні досліджували І. В. Вегера-Іжевська², М. В. Комарова³, С. Л. Лисаченко⁴, І. І. Циліурик⁵ та інші. Окремі аспекти, пов'язані з обшуком, у своїх працях висвітлювали П. Є. Антонюк, А. О. Волобоєв, М. М. Єфімов, К. С. Кравченко, І. О. Крицька, А. О. Нечваль, С. І. Перлін, А. А. Сандрачук, В. В. Семенов, О. С. Смірнов, Г. К. Тетерятник, Я. Ф. Фокін тощо. Вищевказані науковці зробили значний внесок у дослідження розглядуваної проблематики, однак комплексний аналіз різних аспектів застосування технічних засобів та їх значення для кримінального провадження з урахуванням тенденцій та позицій сучасної правоохоронної практики у межах одного дослідження не проводився.

Метою статті є комплексний аналіз норм вітчизняного кримінального процесуального законодавства та проблем використання технічних засобів під час обшуку задля вдосконалення ефективності проведення цієї процесуальної дії.

Виклад основного матеріалу. Проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії у кримінальному провадженні спрямоване на збирання доказів чи їх перевірку. Якщо говорити про обшук, то мета його проведення визначена ст. 234 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) та полягає у: 1) виявленні та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення; 2) відшу-

¹ Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

² Вегера-Іжевська І. В. Забезпечення права на недоторканість житла чи іншого володіння особи в кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Х., 2018. 242 с.

³ Комарова М. В. Правові та організаційні засади обшуку у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2019. 256 с.

⁴ Лисаченко С. Л. Засоби отримання відомостей від особи у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Х., 2020. 249 с.

⁵ Циліурик І. І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2020, 256 с.

канні знаряддя кримінального правопорушення; 3) відшуканні майна, здобутого у результаті вчинення кримінального правопорушення; 4) встановленні місцезнаходження розшукуваних осіб⁶.

Аналіз норм КПК України дає нам підстави виокремити такі основні вимоги до його проведення: 1) обшук здійснюється на підставі ухвали слідчого судді або у випадках, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України (ухвала виконується слідчим чи прокурором); 2) обшук повинен відбуватися у час, коли заподіюється найменша шкода заняттям обшукуваної особи; 3) обшукуваній особі повинна бути пред'явлена та надана копія ухвали на обшук (варто зауважити, що в ч. 3 ст. 236 КПК України мова йдеться про «пред'явлення ухвали і надання її копії» хоча на практиці слідчий чи прокурор має у своєму розпорядженні лише копії такої ухвали, оскільки оригінал залишається в суді); 4) під час проведення обшуку обшукувана особа має право користуватися правовою допомогою адвоката або представника (їх неявка впродовж трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку); 5) у разі відсутності осіб, у житлі чи володінні яких проводиться обшук, слідчий чи прокурор повинні забезпечити схоронність майна та неможливість доступу до нього сторонніх осіб; 6) під час проведення обшуку житла чи іншого володіння особи може бути проведений обшук осіб, які в цей час у ньому перебувають, та заборонено будь-якій особі залишати місце обшуку до його закінчення; 7) під час обшуку можуть примусово відкриватися закриті приміщення, сховища і речі; 8) під час обшуку може проводитися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки; 9) під час обшуку можуть вилучатися документи і речі (в т.ч. вилучені законом з обігу); 10) після обшуку другий примірник протоколу разом з описом вилучених речей і документів вручається обшукуваній особі; 11) обшук житла чи іншого володіння особи, що проводиться на підставі ухвали слідчого судді, в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису; 12) присутні під час обшуку мають право робити заяви, що підлягають занесенню у протокол обшуку. Як бачимо, у випадках, що перераховані в пп. 7, 8, 9 і 11, прямо вказується на можливість застосування технічних засобів.

Особливості застосування технічних засобів фіксування (далі – ТЗФ) кримінального провадження розкриваються у статтях 104 і 107 КПК України⁷. Стосовно обшуку слід вказати на такі основні вимоги: виконання ухвали про проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксується за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів; право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису надається стороні захисту; про застосування ТЗФ заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії; незастосування ТЗФ у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих результатів; запис, здійснений за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів під час проведення обшуку, є невід'ємним додатком до протоколу; дії та обставини проведення обшуку, не зафіксовані у записі, не можуть бути внесені до протоколу обшуку та використані як доказ. Після аналізу положень ст. 107 КПК України виникає кілька питань, що потребують подальшого врегулювання. По-перше, чому сторона обвинувачення проведення обшуку фіксує за допомогою «звуко- та відеозаписувальних технічних засобів», а сторона захисту – за допомогою «відеозапису»? По-друге, чому тільки про застосування технічних засобів фіксування повідомляються учасники процесуальної дії? По-третє, чому право відеозапису надане лише стороні захисту (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України визначає, хто саме до неї відноситься)?

На невідповідності, які містяться у статтях 104, 107 і 236 КПК України, звертають увагу О. С. Смірнов та Г. К. Тетерятник. Перша невідповідність полягає у назві технічних засобів фіксації обшуку. У ч. 2 ст. 104 і ч. 1 ст. 107 КПК України такі засоби визначені як «звуко- та відеозаписувальні», а у ч. 10 ст. 236 КПК України – як «аудіо- та відеозапис». Крім того, якщо засоби фіксації є додатками до протоколу, то варто враховувати положення ст. 105 КПК України, де серед переліку таких додатків міститься «аудіо- та відеозапис». Друга невідповідність полягає у визначенні видів обшуку, які підлягають обов'язковій фіксації за допомогою технічного запису. У ч. 2 ст. 104 КПК України вказується про обшук взагалі, а у ч. 2 ст. 107 і ч. 10 ст. 236 КПК України – про обшук на підставі ухвали слідчого судді. Третя невідповідність пов'язана з тим, що у нормах статей не міститься прямої вимоги щодо безперервної відеозйомки обшуку, хоча ч. 2 ст. 104 КПК України вказує на необхідність саме такої фіксації. В свою чергу ч. 5 ст. 27 КПК України вказує на «... повне фіксування ... процесуальних дій за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів»⁸. Ми повністю підтримуємо вищезазначені зауваження і сподіваємося, що в найближчий час законотворець їх усуне шляхом внесення змін у відповідні статті КПК України.

Безперервна відеофіксація проведення слідчої (розшукової) дії, зазначає А. О. Нечваль, надає змогу більш повно відтворити обстановку, забезпечити контроль як за діяльністю органів досудового розслідування, так і за поведінкою інших учасників та осіб. Фіксація обшуку за допомогою відеозаписувальних технічних засобів є прогресивним та ефективним заходом у контексті забезпечення прав учасників

⁶ Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

⁷ Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

⁸ Смірнов О. С., Тетерятник Г. К. Організаційно-правові питання фіксування обшуку технічними засобами. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 177.

кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування¹. Якщо відеофіксація буде безперервною, то необхідно враховувати питання ємності носія інформації, куди буде записуватися відео, та до ємності батареї чи акумулятора відеокамери. Можлива тривалість записування в першу чергу залежить від якості записуваного відео (її можна виставити в налаштуваннях) та вбудованої чи карти пам'яті. Для прикладу, на карту пам'яті об'ємом 16 Гб можна записати відео тривалістю 6 годин якості 1280x720. Щодо ємності батареї чи акумулятора, то рекомендуємо на обшук брати з собою як мінімум два повербанки (Power Bank). Це дозволить у разі розрядки акумулятора спочатку під'єднати один, а потім другий повербанк і за необхідності перший поставити на підзарядку.

У рішенні Верховного Суду від 05.08.2020 р. вказується, що вимоги ч. 10 ст. 236, ч. 2 ст. 104 та частин 1 і 6 ст. 107 КПК України спрямовані на вдосконалення порядку проведення обшуку, зокрема коли до протоколів слідчих дій вноситься недостовірна інформація про докази, отримані під час їх проведення. Негативні наслідки у вигляді визнання процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів недійсними можуть наступати лише у разі незастосування ТЗФ. Проте, навіть у цьому випадку це не є безумовною підставою для визнання доказів, отриманих під час обшуку, недопустимими. Ситуацію, при якій не здійснювалася відеофіксація обшуку, не слід ототожнювати з ситуацією, при якій сторона обвинувачення не надала в суді відеозапис як обов'язковий додаток до протоколу². У зв'язку із цим необхідно вживати заходів для збереження відеозапису обшуку і не допускати його пошкодження чи знищення взагалі.

Ще одним важливим питанням є обов'язкове зазначення в протоколі обшуку інформації про характеристику ТЗФ та носіїв інформації. Для цього як мінімум необхідно вказувати марку і модель відеокамери чи фотоапарата (наприклад, відеокамера Sony FDR-AX43 Black, тип матриці Exmor R CMOS, розмір матриці 1/2,5») та їх серійний номер. Це ж стосується носія, на який буде записуватися відеофайл – чи це вбудована пам'ять та який її об'єм, чи це карта пам'яті (фірма виробника, об'єм, серійний номер). Як негативні наслідки ігнорування цієї вимоги можемо навести вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 12.12.2017 р. Ним ОСОБА_1 була визнана невинуватим у вчиненні злочинів у зв'язку з недоведеністю його вини. Серед недоликів, які призвели до цього, було те, що протокол обшуку не містив: часу проведення обшуку; відомостей про всіх присутніх осіб; інформації щодо характеристики ТЗФ та носіїв інформації, які застосовувалися при проведенні обшуку, умови та порядок їх використання³.

Серед питань, які вирішує слідчий на початку обшуку, є питання щодо того, коли саме слід розпочинати безперервну відеофіксацію обшуку. Оскільки застосування технічних засобів аудіо-, відеофіксації є імперативною вимогою закону, А. О. Волобоєв цілком слушно пропонує розпочинати фіксацію здійснюваних дій до контакту з обшукуваним або до проникнення до місця обшуку⁴. Закінчувати відеозйомку доцільно вже після вручення копії протоколу обшуку та опису вилученого обшукуваної особи.

Суттєве значення під час підготовки до проведення обшуку має визначення необхідних технічних засобів у залежності від об'єкта, де проводиться обшук, предметів пошуку та обшукуваної особи. Так, варто погодитися з думкою Ю. О. Андрейка, який вказує, що під час розслідування одержання неправомірної вигоди в ході обшуку можуть знадобитися уніфікований комплект «ВК-1», уніфікований набір засобів «Хабар-3» (оснащений джерелами ультрафіолетового світла різної довжини випромінювання), засоби освітлення як з автономним живленням, так і від мережі, пошукові засоби (щупи, магнітні шукачі-підйомники, металошукачі індукційного типу), різні інструменти загально-технічного призначення (лопати, сокири, пилки та ін.), різноманітні засоби пакування⁵. К. С. Кравченко також переконана, що необхідною умовою якісного обшуку є ретельна підготовка до його проведення, що серед іншого включає в себе забезпечення слідчо-оперативної групи необхідними технічними засобами (щупами, ультрафіолетовими освітлювачами, валізою слідчого, засобами фото-, відеозйомки, засобами упакування вилучених предметів)⁶.

Є. В. Пряхін технічні засоби, що можуть застосовуватися під час проведення обшуку, класифікує на пошукові, допоміжні та вимірювальні. До пошукових засобів відносяться щупи, бури, магнітні шукачі, трали, електронно-оптичні перетворювачі, ультрафіолетові освітлювачі, пристрої для виявлення золота (малогабаритний пристрій «Олива»), трупів (газовий індикатор «Пошук-1»). До допоміжних – освітлювальні при-

¹ Нечваль А. Особливості фіксації обшуку за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2017. № 4 (20). С. 256–257.

² Постанова Верховного Суду колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 05.08.2020 р. у справі № 334/5670/18 провадження № 51-4378км19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90906069>

³ Вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 12.12.2017 р. у справі № 650/523/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70877410>

⁴ Волобоєв А. О. Тактичні особливості обшуку за фактом незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2019. № 5. Том 30 (69). С. 201.

⁵ Андрейко Ю. О. Проведення обшуку під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 163.

⁶ Кравченко К. Тактика проведення обшуків під час розслідування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 252.

лади (ліхтарик, переносні лампи), дзеркала, лупи. До вимірювальних – рулетки та різноманітні лінійки, ваги⁷. Зважаючи на те, що під час проведення обшуку може виникнути необхідність використовувати засоби для примусового відкриття приміщень чи сховищ, то їх ми пропонуємо також відносити до допоміжних засобів. Крім того, певним арсеналом технічних засобів, приладів та спеціального обладнання може володіти і спеціаліст, що залучається для надання безпосередньої технічної допомоги під час обшуку.

М. Б. Головка та І. П. Осипенко вважають, що основним інструментом для виявлення схованок є пошукове дзеркало. У наш час існують маленькі, портативні рентгенівські прилади, які можна використати для виявлення зброї. Портативні телевізійні системи використовуються для швидкого пошуку вибухових речовин, зброї, наркотиків, огляду транспортних засобів, контейнерів, вагонів. Оптичні прилади та дзеркала доповнюють собою можливість ендоскопічного і телевізійного обладнання, крім того, мають деяке самостійне застосування. Науковці цілком слушно пропонують для виконання пошукових робіт використовувати собак, які в основному виконують три типи пошуку – людей, наркотиків та вибухових речовин⁸.

У час комп'ютерних технологій частина кримінальних правопорушень перейшла у мережу Інтернет. Тому часто під час обшуку слідчі стикаються з потребою вилучати різноманітну електронну пристрої. Слід пам'ятати, що вилучення електронних засобів зберігання інформації (карт пам'яті, флешок, комп'ютерів, ноутбуків, накопичувачів тощо) допускається лише у тих випадках, коли про такі предмети прямо вказано в ухвалі слідчого судді. В інших випадках цифрова інформація повинна копіюватися. У зв'язку з цим, слідчий повинен подбати про залучення для цього відповідного спеціаліста, мати відповідні засоби для пакування, а також електронні пристрої для здійснення копіювання необхідної інформації.

Висновки. Як бачимо, використання технічних засобів під час проведення обшуку є не тільки процесуальною вимогою, але й практичною необхідністю. Вони виступають гарантом дотримання права на недоторканість житла чи іншого володіння особи та виконання кримінальних процесуальних вимог, дають можливість оцінити законність дій учасників обшуку та присутніх, визначити правомірність отримання доказів у кримінальному провадженні, досягнути мети проведення цієї слідчої (розшукової) дії. З криміналістичної точки зору технічні засоби, що використовуються під час обшуку, доцільно класифікувати на: 1) технічні засоби аудіо-, відеофіксації та візуалізації; 2) пошукові технічні засоби; 3) допоміжні технічні засоби; 4) вимірювальні технічні засоби. Аналіз норм КПК України, що стосуються обшуку та використання при цьому технічних засобів, вказує на існування ряду проблем термінологічного та функціонального характеру, які потребують нагального вирішення.

Анотація.

Стаття присвячена висвітленню питання використання слідчим та спеціалістом технічних засобів під час проведення обшуку у кримінальному провадженні. Звертається увага на мету проведення цієї слідчої (розшукової) дії та проблеми її регламентації у положеннях кримінального процесуального законодавства України. Висвітлюються основні організаційно-тактичні напрями використання уповноваженими законом особами технічних засобів під час обшуку – для фіксації його ходу і результатів, для виявлення шуканих об'єктів, для відображення законності чи незаконності дій його учасників.

У зв'язку з цим надана пропозиція класифікації технічних засобів за метою їх використання під час обшуку. Наголошується важливість використання технічних засобів під час обшуку для кінцевого результату досудового розслідування в цілому. Надаються пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині використання технічних засобів під час обшуку.

Summary.

The article focuses on the issue of the use of technical devices by an investigator and a specialist during a search in criminal proceedings. Attention is drawn to the purpose of this investigative (search) action and the problems of its regulation in the provisions of the Criminal Procedural Legislation of Ukraine. Highlights the main organizational and tactical directions of the use of technical means by legally authorized persons during a search – to record its process and results, to identify the searched objects, to show the legality or illegality of the actions of its participants.

In this respect, a proposal has been provided for the classification of technical devices for the purpose of their use during a search. The importance of using technical devices during the search for the final result of the pre-trial investigation as a whole is noted. Proposals are provided to improve the criminal procedural legislation concerning the use of technical devices during a search.

⁷ Особливості тактики проведення окремих слідчих дій: навч. посібник / О. О. Андрєєв, Д. Д. Заяць, В. В. Колесніков та ін. Х.: ХНУВС, 2011. С. 71–76.

⁸ Головка М. Б., Осипенко І. П. Обшук (юридико-психологічні аспекти організації та проведення): навч.-метод. посібник. Чернівці: ЧНТУ, 2015. С. 61–62.

References:

1. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/
2. Вегера-Іжевська І. В. Забезпечення права на недоторканість житла чи іншого володіння особи в кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Х., 2018. 242 с.
3. Комарова М. В. Правові та організаційні засади обшуку у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 2019. 256 с.
4. Лисаченко С. Л. Засоби отримання відомостей від особи у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Х., 2020. 249 с.
5. Цилюрик І. І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2020, 256 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
7. Смірнов О. С., Тетерятник Г. К. Організаційно-правові питання фіксування обшуку технічними засобами. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 176–179.
8. Нечваль А. Особливості фіксації обшуку за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2017. № 4 (20). С. 253–263.
9. Постанова Верховного Суду колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 05.08.2020 р. у справі № 334/5670/18 провадження № 51-4378км19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90906069>
10. Вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 12.12.2017 р. у справі № 650/523/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70877410>
11. Волобоєв А. О. Тактичні особливості обшуку за фактом незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2019. № 5. Том 30 (69). С. 199–204.
12. Андрейко Ю. О. Проведення обшуку під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 161–167.
13. Кравченко К. Тактика проведення обшуків під час розслідування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 249–253.
14. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій: навч. посібник / О. О. Андрєєв, Д. Д. Заяць, В. В. Колесніков та ін. Х.: ХНУВС, 2011. 184 с.
15. Головка М. Б., Осипенко І. П. Обшук (юридико-психологічні аспекти організації та проведення): навч.-метод. посібник. Чернігів: ЧНТУ, 2015. 126 с.

Poliak Yuri,

adjunct of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics Lviv State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0003-4630-7676

Cooperation between Ukraine and European union in combating climate change

Співробітництво України та Європейського Союзу з питань боротьби зі зміною клімату

Polych Valeriia

Key words:

combating climate change, ecological security, EU-Ukraine relations, Association Agreement.

Ключові слова:

боротьба зі зміною клімату, екологічна безпека, відносини між Україною та ЄС, Угода про асоціацію.

Вступ. На сучасному етапі особливої актуальності та гостроти набуває питання забезпечення екологічної безпеки шляхом боротьби зі змінами клімату. Вплив людини на навколишнє середовище поставив під загрозу можливість реалізації основних прав людини, включаючи право на життя та здоров'я. Якщо раніше проблематика забезпечення екологічної безпеки перебувала у межах внутрішньої компетенції, то з посиленням негативного антропогенного впливу на довкілля державні кордони з екологічної точки зору поступово втратили своє значення, а проблеми захисту довкілля набули глобального виміру.

Значний досвід у регулюванні екологічної політики має Європейський Союз, в якому високий рівень захисту довкілля та поліпшення його якості проголошуються як невід'ємні складові усіх політик Союзу та мають забезпечуватися згідно з принципом сталого розвитку (ст. 37 Хартії ЄС про основоположні права 2000 р.¹). Відповідно до ст. 191 Договору про функціонування ЄС 1957 р.² екологічна політика Союзу спрямована на вирішення регіональних та всесвітніх проблем довкілля та, зокрема, боротьба зі зміною клімату. Визнаючи глобальні загрози, які несе в собі зміна клімату, 11.12.2019 Європейська Комісія проголосила «Європейський зелений курс» («European Green Deal») з метою перетворення ЄС на перший кліматично нейтральний континент до 2050 р. Він є дорожньою картою заходів та охоплює систему політичних ініціатив ЄС, спрямованих на досягнення нульового сумарного викиду парникових газів та забруднення довкілля шляхом переходу від використання копалин до відновлюваних джерел енергії та сировини в державах-членах ЄС. Згодом, зазначені ініціативи набули нормативного закріплення у Регламенті 2021/1119 від 30.06.2021 («Європейський кліматичний закон»)³, що запроваджує рамки для досягнення кліматичної нейтральності та покладає на держав-членів юридичні зобов'язання у цьому напрямку.

Європейський Союз розглядає екологічну безпеку як важливу складову загальноєвропейської та міжнародної безпеки і стабільності. Тому співробітництво з проблематики захисту навколишнього середовища та боротьби зі зміною клімату визначено одним із пріоритетних напрямків співпраці між Україною та ЄС. У Спільній заяві за результатами останнього, 23 Саміту Україна-ЄС, що відбувся 12.10.2021 р.⁴, Сторона ЄС привітала прагнення України наблизити свої політики та законодавство до Європейського зеленого курсу та заявила про подальше поглиблення співпраці у цьому напрямку (п. 16). Крім того, за результатами останнього, 26го кліматичного саміту у Кліматичному пакті Глазго від 13.11.2021, сторони, у тому числі Україна та ЄС, погодилися прискорити пришвидшити темпи боротьби зі зміною клімату та утримати

¹ Charter of Fundamental Rights of the European Union 2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT>

² Treaty on Functioning of the European Union of 25.03.1957. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT>

³ Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119>

⁴ Спільна заява за підсумками 23-го Саміту Україна – Європейський Союз від 12.10.2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-23-go-samitu-ukrayina-yevropejsk-71037>

зростання середньосвітової температури на рівні 1,5 градуса, що може бути досягнуто «лише узгодженими і невідкладними глобальними зусиллями»¹.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблематика правових засад співпраці України та ЄС з питань боротьби зі зміною клімату не отримала належного висвітлення у наукових джерелах. Можна назвати учених, які лише в загальному досліджували окремі її аспекти в рамках екологічного права ЄС та міжнародного права навколишнього середовища. Зокрема, варто виділити Н. І. Андрусевич, Т. О. Будякову, А. П. Гетьмана, В. Л. Качурінер, Є. М. Копицю, Т. Р. Короткого, В. В. Ладиченко, В. І. Лозо, М. О. Медведєву, М. М. Микієвича, О. Я. Трагнюк. Серед західних дослідників необхідно згадати Е. Воєрдмана, К. Декетелаєре, Н. Добсон, С. Мінаса, В. Нтоусаса, М. Пітерса, Х. де Сендра де Ларрагана. Крім того, упродовж останніх років динамічно розвивається кліматичне *acquis* Європейського Союзу та посилюється співробітництво з Україною, що визначає додаткову актуальність і важливість вивчення окресленої нами теми та її новизну у науковому дискурсі.

Метою цієї статті є визначення правових засад співробітництва України та Європейського Союзу з питань боротьби зі зміною клімату та встановлення специфіки їхніх зобов'язань у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Співробітництво України та ЄС з питань зміни клімату було започатковано ще на основі Угоди про партнерство і співробітництво 1994 р.² (далі – УПС) – першого загального міжнародного договору, що визначив засади їхньої співпраці та започаткував формат партнерських відносин з широкого кола двосторонніх і міжнародних питань, що становлять взаємний інтерес. Взаємодії з кліматичної проблематики була присвячена ст. 63 УПС «Навколишнє середовище». Згідно з цією статтею передбачалося, що «співробітництво здійснюється з метою боротьби з погіршенням стану навколишнього середовища і, зокрема, охоплює такі питання, як ... глобальні кліматичні зміни». Крім того, було визначено, що співробітництво здійснюється, зокрема, шляхом планування заходів по подоланню наслідків катастроф та інших надзвичайних ситуацій обміну інформацією та експертами, включаючи інформацію та експертів, що мають відношення до передачі чистих технологій та безпечної і екологічно раціонального використання біотехнологій проведення спільної дослідницької діяльності; удосконалення законодавства в напрямку стандартів Співтовариства; співробітництва на регіональному (в тому числі, в рамках Європейського агентства по навколишньому середовищу) та на міжнародному рівнях; розробки стратегії, зокрема стосовно глобальних та кліматичних проблем, а також з метою досягнення сталого розвитку; дослідження впливу на навколишнє середовище.

З набранням чинності Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергетики та їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 р.³ (далі – УА) відбулося поглиблення співпраці сторін з питань протидії кліматичним змінам. На сьогодні УА є центральним міжнародним договором, який визначає правові засади двостороннього міжнародного співробітництва в усіх сферах, що становлять взаємний інтерес, у форматі відносин асоціації.

Питання, що стосуються боротьби зі зміною клімату, регулюються Главою 6 «Навколишнє середовище» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» (ст. ст. 360-366 УА). Ключовими принципами взаємодії сторін є принцип рівності та взаємної вигоди, а також принцип поваги до зобов'язань в рамках багатосторонніх угод Сторін у цій сфері.

Згідно зі ст. ст. 360-361 УА співробітництво з питань зміни клімату здійснюється в рамках загального завдання щодо охорони навколишнього середовища та пов'язаними з цим завданням цілями (збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів та заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища). Водночас питання співробітництва щодо зміни клімату названо найпершим серед напрямків у рамках співпраці щодо навколишнього середовища (ст. 361 УА), що підкреслює його принципову важливість.

Предметом УА в частині боротьби зі зміною клімату є міжнародні зобов'язання Сторін. Основні напрямки співробітництва з питань зміни клімату визначаються ст. 362 УА. Зокрема, сторони зобов'язалися обмінюватися інформацією та досвідом; здійснювати спільну дослідну діяльність і обмінюватися інформацією про екологічно чисті технології; планувати подолання наслідків стихійних лих та інших надзвичайних ситуацій; здійснювати спільну діяльність на регіональному та міжнародному рівнях, в тому числі згідно з багатосторонніми угодами у сфері охорони навколишнього середовища, ратифікованими Сторонами, та, у разі доцільності, спільну діяльність в рамках відповідних агентств. Особливу увагу Сторони мають приділяти питанням, що мають транскордонний характер.

¹ Glasgow Climate Pact of 13.11.2021. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2021_L16_adv.pdf

² Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text

³ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 р. *Офіц. вісн. України*. 2014. № 75. Ст. 212.

Поряд із двосторонніми, взаємними зобов'язаннями Сторін, Угода про асоціацію містить норми, якими зобов'язує лише Україну здійснити комплекс організаційно-правових заходів щодо приведення її законодавства та державної кліматичної політики у відповідність до *acquis* ЄС у цій сфері. Так, ст. 363 УА покладає на Україну одностороннє зобов'язання щодо поступового наближення законодавства України до «права і політики ЄС» у сфері охорони природного середовища відповідно до Додатка XXX до цієї Угоди та ст. 365 УА передбачає необхідність «розвитку та імплементації політики з питань зміни клімату», як визначено у Додатку XXXI цієї Угоди.

Згідно із Додатком XXX в частині протидії зміні клімату Україна зобов'язалася імплементувати положення 3-х нормативних актів ЄС упродовж 2-х років з моменту набрання чинності цієї Угодою, тобто до 01.09.2019. Першим є Директива 2003/87/ЄС про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів у рамках Співтовариства та внесення змін і доповнень до Директиви № 96/61/ЄС із змінами і доповненнями, внесеними Директивою 2004/101/ЄС⁴ (далі – Директива 2003/87/ЄС). Зокрема, Україна зобов'язалася запровадити співставну систему торгівлі дозвільними одиницями на викиди. Це передбачає необхідність прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів); запровадження системи реєстрації відповідних споруд/установок та визначення парникових газів згідно з Додатками I та II Директиви; розроблення національного плану розподілу квот між заводами/комплексамі (ст. 9); запровадження дозвільної системи на викиди парникових газів та на квоти, що продаватимуться на національному рівні між заводами/промисловими комплексамі в Україні (ст. 4 і 11-13); створення системи моніторингу, звітності, здійснення перевірок і належного впровадження, а також консультацій з громадськістю (ст. 9, 14-17, 19 і 21).

Другим нормативним актом, передбаченим Додатком XXX УА, є Регламент 842/2006 про певні фторовані парникові гази⁵ (далі – Регламент 842/2006). Зокрема, передбачається прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів); встановлення/прийняття національних освітніх та атестаційних вимог для відповідного персоналу та компаній (ст. 5); запровадження систем звітності для отримання даних про викиди з відповідних секторів (ст. 6); створення системи належного впровадження (ст.13).

Третім нормативним актом, є Регламент 2037/2000 про субстанції, що руйнують озоновий шар (зі змінами та доповненнями)⁶ (далі – Регламент 2037/2000). Україна зобов'язалася імплементувати положення цього законодавчого акта в частині прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів); встановлення заборон на підконтрольні речовини, включаючи припинення використання сирих гідрохлорофлоровуглеводнів до 2010 року та всіх гідрохлорофлоровуглеводнів до 2020 року (ст. ст. 4 та 5); встановлення кількісної межі використання броміду метилу для карантину та контролю вантажу перед відправкою на рівні середнього використання 1996, 1997 та 1998 років (ст. 4); поетапної ліквідації поставок на ринок (продаж) сирих гідрохлорофлоровуглеводнів до 2015 року (ст. 4); визначення зобов'язань щодо відновлення, переробки, регенерації та знищення використаних підконтрольних субстанцій (ст. 16); встановлення процедур моніторингу та перевірок витоків підконтрольних субстанцій (ст. 17).

Згідно з додатком XXXI Україна зобов'язалася повністю імплементувати положення Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 1997 р., включаючи всі критерії відповідності для повного запровадження кіотських механізмів; розробити план дій на довготермінову перспективу (а саме: після 2012 року) стосовно пом'якшення змін клімату та адаптації до них; розробити та запровадити довгострокові заходи, спрямовані на скорочення викидів парникових газів.

Як бачимо, в частині зміни клімату УА покладає на Україну зобов'язання привести своє законодавство у відповідність як до «внутрішніх» джерел права ЄС (Директиви 2003/87/ЄС, Регламенту 842/2006 та Регламенту 2037/2000), так і до зовнішніх джерел - Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 1997 р. При чому в частині законодавчих актів ЄС йдеться про імплементацію лише окремих положень законодавчих актів ЄС, визначених у Додатку XXX.

Необхідно звернути увагу, що значною практичною проблемою у процесі наближення законодавства України у відповідність до *acquis* ЄС є динамізм права ЄС, тобто зміна або скасування нормативних актів та прийняття нових нормативних актів, на які немає прямої вказівки у додатках. Так, Директива 2003/87/ЄС, на яку робиться посилання в редакції змін за Директивою 2004/101/ЄС, на сьогодні діє в редакції змін від 31.08.2021. Регламенти 842/2006 та 2037/2000 втратили чинність, відповідні правовідносини регулюються більш новим законодавством ЄС.

⁴ Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 2003 establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community and amending Council Directive 96/61/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32003L0087>

⁵ Regulation (EC) No 842/2006 of the European Parliament and of the Council of 17 May 2006 on certain fluorinated greenhouse gases. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32006R0842>

⁶ Regulation (EC) No 2037/2000 of the European Parliament and of the Council of 29 June 2000 on substances that deplete the ozone layer. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000R2037>

У зв'язку з цим виникає питання про зміст зобов'язання України за ст. 363 УА. *Sensu stricto* Україна взяла на себе лише ті зобов'язання, які прямо визначені в цій Угоді, тобто має імплементувати саме ті акти, що зазначені у Додатку ХХХ. Однак, на думку авторів аналітичного видання «Рекомендації для українських органів державного управління щодо наближення до права ЄС» 2018 р., у такій ситуації «Україна має деякий розсуд стосовно того, коли та як враховувати нове право ЄС, що прямо не зазначене в УА ..., однак дуже рекомендується враховувати зміни у законодавстві ЄС». Вони також додають, що «наближення українського законодавства не обмежується тільки імплементацією нормативно-правових актів ЄС, які прямо згадані в УА»¹. Ми повністю підтримуємо таку рекомендацію, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 476 УА «Сторони повинні вживати будь-яких загальних або конкретних заходів, необхідних для виконання своїх зобов'язань, передбачених цією Угодою. Вони забезпечують досягнення цілей, встановлених у цій Угоді». Йдеться про так званий принцип лояльного співробітництва сторін. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 1 УА однією із цілей відосин асоціації є «сприяння поступовому зближенню Сторін», яка, очевидно, може бути забезпечена шляхом приведення законодавства у відповідність до актуального законодавства ЄС.

Виходом із такої ситуації може бути внесення змін до Угоди на умовах і порядку, передбаченого її положеннями. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 463 УА Рада асоціації – спільний орган Сторін, що може актуалізувати або вносити поправки до Додатків до цієї Угоди, враховуючи розвиток права ЄС і застосовних стандартів, які визначені у міжнародних документах та, на думку Сторін, безпосередньо стосуються цього. Як впливає зі Спільної заява за підсумками 23-го Саміту Україна – Європейський Союз від 12.10.2021², наразі тривають переговори щодо оновлення Додатків ХХХ-ХХХІ Угоди про асоціацію. Завершення цього процесу має розв'язати спори щодо змісту зобов'язань із наближення законодавства в частині зміни клімату за ст. 363 УА.

Належній реалізації положень УА, у тому числі в частині зміни клімату, сприяє система спільних органів, створених згодою Сторін на паритетних засадах³. Найвищим політичним органом є саміт Сторін, у межах якого обговорюються будь-які двосторонні або міжнародно-правові питання, що становлять спільний інтерес (ст. 460 УА). Як зазначалося нами раніше, у рамках останнього, 23-го Саміту Україна – Європейський Союз Сторони погодилися посилювати співробітництво у питаннях боротьби зі зміною клімату⁴.

Рада асоціації – спільний орган на рівні міністрів проводить регулярний політичний діалог та здійснює контроль і моніторинг застосування і виконання цієї Угоди, може приймати рекомендаційні і юридично обов'язкові для сторін рішення (ст. ст. 461-463 УА). Особливо важливими є її повноваження щодо можливості внесення зміни до додатків про протидію кліматичним змінам. Зокрема, відповідно до мети поступового наближення законодавства України до права Союзу, яка закріплена в цій Угоді, Рада асоціації буде форумом для обміну інформацією про законодавчі акти України та Європейського Союзу, як чинні, так і ті, що перебувають на стадії підготовки, а також про заходи з їх виконання, впровадження та дотримання (ч. 2 ст. 463 УА).

Комітет асоціації – виконавчий орган, який надає допомогу Раді асоціації у виконанні нею своїх обов'язків (ст. 464 УА). У в рамках Комітету можуть створюватися спеціальні тематичні підкомітети або органи. Зокрема, питання боротьби зі змінами клімату перебувають в центрі уваги Кластера 3 Підкомітету з питань економіки та іншого галузевого співробітництва Комітету асоціації між Україною та ЄС.

Парламентський комітет асоціації – консультативно-дорадчий орган, що є форумом для обміну думками членів Верховної Ради України та Європейського Парламенту. Він може запитувати у Ради асоціації відповідну інформацію стосовно виконання цієї Угоди та надавати рекомендації, яка, у свою чергу, надає Комітету запитувану інформацію. У свою чергу, Парламентський комітет асоціації має бути поінформований про рішення та рекомендації Ради асоціації (ст. ст. 467-468 УА).

Ще одним органом, передбаченим Угодою про асоціацію, є Платформа громадянського суспільства, що може надавати рекомендації Раді асоціації. Вона складається з представників громадянського суспільства України, з однієї сторони, і членів Європейського економічного і соціального комітету, з іншої сторони, як форум для проведення ними засідань та обміну думками. Комітет асоціації та Парламентський комітет асоціації повинні здійснювати регулярні контакти з представниками Платформи громадянського суспільства з метою отримання їхньої думки щодо досягнення цілей цієї Угоди (ст. ст. 469-470 УА).

Варто також звернути увагу, що співробітництво з ЄС з питань боротьби зі змінами клімату відбувається й поза рамками Угоди про асоціацію 2014 р. Так, питання координації заходів в кліматичній сфері з ЄС та

¹ Рекомендації для українських органів державного управління щодо наближення до права ЄС. Київ, 2018. С. 15, 16. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/pravo-yes/rekomendatsii-nablyzhennia>

² Спільна заява за підсумками 23-го Саміту Україна – Європейський Союз від 12.10.2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-23-go-samitu-ukrayina-yevropejsk-71037>

³ Право Європейського Союзу: основи теорії : підручник / [Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова, О. Я. Трагнюк, І. В. Яковюк та ін.] ; за ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. С. 340.

⁴ Спільна заява за підсумками 23-го Саміту Україна – Європейський Союз від 12.10.2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-23-go-samitu-ukrayina-yevropejsk-71037>

державами «Східного партнерства» обговорюються у рамках спеціально створених додаткових механізмів взаємодії, зокрема Платформи 3 «Сполучення, енергоефективність, довкілля та зміна клімату» та Панелі з питань довкілля та зміни клімату у рамках Платформи 3.

Висновок. Як підсумок проведеного дослідження, зазначимо, що на сучасному етапі міжнародного співробітництва з ЄС актуальним завданням залишається здійснення спільних, скоординованих дій із протидії глобальному потеплінню. Угода про асоціацію з ЄС 2014 р. відкриває нові можливості реформування та запровадження нових стандартів з питань боротьби зі змінами клімату у законодавстві України у результаті імплементації визначених в ній положень. На нашу думку, з метою належного виконання Україною своїх зобов'язань у кліматичній сфері з урахуванням ч. 2 ст. 1 УА та ч. 1 ст. 476 УА необхідно враховувати динамізм *acquis* ЄС та здійснювати адаптацію законодавства до нормативних та політичних актів ЄС, що є чинними на сьогодні.

Анотація.

У статті визначаються правові засади співробітництва України та Європейського Союзу з питань боротьби зі зміною клімату на основі Угоди про асоціацію 2014 р., розкривається специфіка їхніх зобов'язань у цій сфері, а також особливості організаційно-правового механізму співпраці. Окрема увага приділяється проблематиці приведення законодавства України у відповідність до кліматичного *acquis* ЄС.

Summary.

The article defines the legal basis of cooperation between Ukraine and the European Union in combating climate change under the Association Agreement 2014, reveals the specifics of their obligations in this area, as well as the features of the organizational and legal mechanism of cooperation. Particular attention is paid to the issue of bringing Ukrainian legislation in line with the EU climate *acquis*.

References:

1. Charter of Fundamental Rights of the European Union 2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT>
2. Treaty on Functioning of the European Union of 25.03.1957. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT>
3. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119>
4. Спільна заява за підсумками 23-го Саміту Україна – Європейський Союз від 12.10.2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-23-go-samitu-ukrayina-yevropejsk-71037>
5. Glasgow Climate Pact of 13.11.2021. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2021_L16_adv.pdf
6. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 р. *Офіц. вісн. України*. 2014. № 75. Ст. 212.
8. Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 2003 establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community and amending Council Directive 96/61/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32003L0087>
9. Regulation (EC) No 842/2006 of the European Parliament and of the Council of 17 May 2006 on certain fluorinated greenhouse gases. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32006R0842>
10. Regulation (EC) No 2037/2000 of the European Parliament and of the Council of 29 June 2000 on substances that deplete the ozone layer. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000R2037>
11. Рекомендації для українських органів державного управління щодо наближення до права ЄС. Київ, 2018. URL: <https://eu-ua.ktmu.gov.ua/pravo-yes/rekomendatsii-nablyzhenia>
12. Право Європейського Союзу: основи теорії : підручник / [Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова, О. Я. Трагнюк, І. В. Яковюк та ін.] ; за ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 360 с.

Polych Valeriia,

Postgraduate Student of EU Law Department
Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine

The idea of obligation in the light of the legal concepts by Marcellus of Padua and Thomas Aquinas

Уявлення про обов'язок у світлі правових концепцій Марсилія Падуанського і Томи Аквінського

Popovych Terezia

Keywords:

obligation, eternal, divine, natural and human laws

Ключові слова:

обов'язок, вічний, божественний, природний та людський закони

Вступ. Про розуміння обов'язку не так очевидно, однак все ж можна вести мову в контексті сприйняття Марсилієм Падуанським і Томою Аквінським категорії закону як одного з ключових елементів їх правової теорії. У відомій праці Марсилія Падуанського «Захисник миру» роздуми про право і закон підкорені одній цілі – довести, що в земному світі немає місця для церковної влади, а, відповідно, для духовної юрисдикції.¹ У ній і спробуємо віднайти поняття обов'язку, його змістовні аспекти. В свою чергу, в Томи Аквінського розгляд обов'язку здійснимо на основі аналізу його фундаментальної праці – «Сумма теології».

Серед значимих дослідників правових ідей розглядуваних філософів Середньовіччя варто відзначити: Р. Армстронга, Л. Батієва, О. Бичкова, Д. Вестберга, П. Генле, Ж. Ле Гоффа, Дж. Каннінга, Ж. Марітена, К. Недермана, Б. Тірні, В. Ульманна, Дж. Фінніса та ін. Проте безпосередньо категорія обов'язку крізь призму вчень Марсилія Падуанського і Томи Аквінського залишається на сьогодні недослідженою у правовій доктрині.

Виклад основного матеріалу. Закон у найвідомішого представника Середньовічної схоластики являє собою правило і міру дій, згідно з якими людина має діяти чи утримуватися від дій. Його мета – досягнення суспільного блага (щастя). Це оприлюднений розумний припис того, хто має піклуватися про суспільство, спрямований на загальне благо.² Важливо підкреслити, що закон у Томи Аквінського стосується людського розуму. Це не виключає участі в праві емоцій та волі, однак йдеться про те, що, перш за все, право належить розуму як першому принципу дій.³ У досить влучному розумінні Томи Аквінського «будь-який закон покладає на когось обов'язки».⁴ В поняття закону входять два аспекти: по-перше, він є правилом людських дій; по-друге, він наділений силою примусу.⁵ Що ж до загального блага, якому має слугувати закон, то йдеться про інтереси, які притаманні всім чи кожному як члену досконалої спільноти або політичного тіла.⁶

Відповідним наслідком закону є приведення людей до належної їм чесноти. Закон, переконаний середньовічний мислитель, має робити людей добрими. При цьому багато в чому така ціль обумовлена намірами правителя. Якщо його метою є досягнення істинного блага, тобто «впорядкованого відповідно до божественного правосуддя», то закон виконуватиме свою «місію». У випадку ж, коли такі наміри в правителя відсутні, закон робитиме людей добрими лише стосовно цього правителя. Разом із тим, загальне благо держави не може реалізовуватися, якщо чеснотами не володіють її громадяни, щонайменше ті, які покликані керувати. Що ж стосується інших громадян, то для загального блага достатньо й того ступеню їх чесноти, в якій вони підкоряються указам своїх правителів.⁷

¹ Ключко Б.И. Марсилиус Падуанский и естественное право. *Вестник СПбГУ*. 2014. Вып. 4. С. 222.

² Несправа М.В. Моральні основи права у філософії Фоми Аквінського. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 3. С. 59.

³ Stanciene D.M. The ethics of natural law according to Thomas Aquinas. *Verbum*. 2004. Vol. 6. P. 359.

⁴ Фома Аквинский. Сумма теологии. Часть II-I. Вопросы 90-114. К.: Ника-Центр, 2010. С. 11.

⁵ Там само. С. 77.

⁶ Dimock S. The natural law theory of St. Thomas Aquinas. URL: <https://philosophy.hku.hk/courses/law/Dimock.htm> (дата звернення: 08.10.2021).

⁷ Фома Аквинский. Сумма теологии. Часть II-I. Вопросы 90-114. К.: Ника-Центр, 2010. С. 26-27.

Як Марсилій Падуанський, так і Тома Аквінський допускають існування кількох видів законів. Перший із мислителів виділяє божественний і людський (громадянський) закони, другий – вічний, божественний, природний та людський (громадянський). Так, у Томи Аквінського божественний закон являє собою божественні приписи, які містяться в Старому і Новому Заповітах, аби люди могли через їх виконання досягнути вічного блаженства (спасіння).⁸ Природний закон змушує людей діяти згідно з розумом, тобто це відображення вічного та божественного законів у свідомості мислячих істот. Людський закон (конкретизація природного закону у актах держави) може бути і хибним, тому потрібно, що Папа Римський перевіряв їх на предмет відповідності божественній істині.⁹ Відтак, Тома Аквінський вважає, що кожен закон у його кінцевому результаті зводиться до вічного закону як пророчого впорядкування Богом усіх створених Ним речей. Вічний закон втілює у собі універсальні норми, загальні принципи Божественного розуму, що керує Всесвітом. Всі інші закони є похідними від нього.¹⁰

У розумінні Марсилія Падуанського законом у його власному сенсі є примусовий припис, що складається із покарання і винагороди для його дотримання. Це певний наказ, дозвіл чи заборона; правила справедливого і корисного в державі, вираженням яких є традиції, звичаї, всенародні постанови, інші правила обов'язкового характеру, що встановлені владою.¹¹ Закон приймається уповноваженою особою і передбачає можливість застосування примусу для забезпечення його виконання.¹² Звідси приходимо до висновку, що категорія обов'язку пронизує зміст закону в його трактуванні Марсилієм, це його «дух».

Одна із підстав, що лежить в основі необхідності створення законів, на думку Марсилія, полягає в тому, щоб правильно виносити судові рішення та належним чином їх виконувати. Закон позбавлений почуттів, тому суддя і правитель при винесенні рішень повинні опиратися лише на нього. Закон однаковий для всіх, адже втілює у собі засади справедливості.¹³ Ще одна причина важливості існування законів – аби на основі них правителі могли керувати державою.¹⁴ Такі приписи «захищають» правителів від того, щоб керуватися власними судженнями.

Значимим для Марсилія є лише громадянський (людський) закон у сенсі обнародованого акту, що володіє примусовою силою. Разом із тим, божественний закон у Марсилія не слугує мірилом людського закону, ані його джерелом. Вони не знаходяться між собою в ієрархічних відносинах. Громадянський закон, спрямований на забезпечення земного миру, справедливості і блага, повинен володіти примусовою силою, тоді як закон божественний не володіє такою силою. Його сила настане, коли завершиться земне життя.¹⁵ Справедливість людського закону забезпечується його розумністю – правильні уявлення про світ спричиняють встановлення правильних норм законодавства, а тому й закони можуть бути справедливими.¹⁶

Що ж до Томи Аквінського, то він поділяє людські закони на правосудні та неправосудні. Правосудними є ті, які створені без перевищення повноважень законодавця, а також коли за своєю формою вони зобов'язують своїх суб'єктів у рівному співвідношенні та заради суспільного блага. Закони, що покладають на суб'єктів адекватні обов'язки, є правосудними. Вони зобов'язують людину з боку її совісті. На протиположність їм, неправосудними закони можуть бути з двох причин:

а) вони проти людського блага: коли влада накладає на суб'єктів обов'язки не заради суспільного блага, а заради задоволення власних інтересів; коли людина створює закон, що виходить за межі її повноважень; коли обов'язки, що накладаються законом, розподілені неадекватно, навіть заради суспільного блага. У таких випадках йдеться не про закони, а радше про насилля; вони не зобов'язують людину з боку її совісті;

б) вони проти божественного блага (наприклад, примус до ідолопоклонства тощо). Такі закони, наголошує Тома Аквінський, не можна виконувати жодним чином.¹⁷

У контексті характеристики людських законів, середньовічний схоласт висловлює свої міркування щодо правителя, який наділений владою розподіляти обов'язки між конкретними індивідами і який визначає, що саме із загальної кількості приписів має виконувати певна особа. При цьому деякі з обов'язків можуть не поширюватися на його владу, щоб у ситуації, коли якийсь закон стане недоречним у його застосуванні до певної людини чи обставин, правитель міг звільняти від виконання законодавчого припису.

⁸ Там само. С. 17-18, 20-21.

⁹ Афанасов Н., Павлов А. Секулярная политическая теология Марсилиа Падуанского. *Логос*. 2015. № 6. С. 61-62.

¹⁰ Несправа М.В. Моральні основи права у філософії Фоми Аквінського. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 3. С. 58.

¹¹ Марсилиу Падуанський. *Защитник мира*. Defensor pacis. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2014. С. 110-111.

¹² Pawlak M. Teoria prawa Marsyliusza z Padwy. *Politeja*. 2015. № 9. S. 9-10.

¹³ Марсилиу Падуанський. *Защитник мира*. Defensor pacis. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2014. С. 112.

¹⁴ Там само. С. 119.

¹⁵ Афанасов Н., Павлов А. Секулярная политическая теология Марсилиа Падуанского. *Логос*. 2015. № 6. С. 62-63.

¹⁶ Ключко Б.И. Марсилиу Падуанський и естественное право. *Вестник СПбГУ*. 2014. Вып. 4. С. 221.

¹⁷ Фома Аквинский. *Сумма теологии*. Часть II-I. Вопросы 90-114. К.: Ника-Центр, 2010. С. 75-76.

Однак, звільняючи від виконання закону, правитель має брати до уваги не власне бажання, а тільки обґрунтовану причину.¹

На думку Томи Аквінського, у випадку, якщо припис закону передбачає збереження істинного загального блага чи істинного порядку правосудності й чесноти, то він відповідає намірам законодавця, а тому є обов'язковим. До прикладу, в певному суспільстві встановлений закон, згідно з яким ніхто не вправі завдавати шкоди народу або надавати державу ворогам, чи ніхто не може вчиняти несправедливо або злочинно. Подібні приписи не передбачають жодного звільнення від зобов'язань. Разом з тим, можливі і винятки, які допускають звільнення від зобов'язань заради надбання більшого блага. Так, якщо задля охорони суспільного блага в певному місті встановлене правило, що за умови окупації кожний район повинен виставити певну кількість людей для несення варту, то в окремих випадках деякі індивіди можуть бути звільнені від повинності з метою досягнення більшої користі.²

Відтак, Марсилій Падуанський, обґрунтовуючи принцип секуляризації державної влади, намагається довести, що як священики, так і несвященики повинні підкорятися примусовому суду світського правителя, зокрема, обов'язку сплати податків.³ Більше того, мислитель стверджує, що той, хто в будь-який спосіб чинить спротив правлячій владі, чинить, відповідно, спротив повелінню Божому в особі людини, що володіє владою, яка походить від Бога. Тому кожен, приходять до висновку Марсилій, зобов'язаний підкорятися владі. Водночас, якщо влада повеліває чинити те, що особа не повинна робити, то остання має право не підкоритися їй згідно з приписами здорового глузду.⁴

Висновки. Отже, в середньовічних мислителів Марсилія Падуанського і Томи Аквінського можемо спостерігати цікаві за своєю сутністю підходи до трактування закону як основи правової теорії, в світлі яких ми розглянули категорію обов'язку. Водночас такі підходи носять дещо «протиставний» характер: у Марсилія – панування світського елемента, в Томи – релігійного (християнського). Відповідно, мотивація є різною у зазначених філософів. Якщо у першого йдеться про ствердження верховенства світської влади на протигагу церковній, а також важливість дотримання закону для забезпечення цілісності держави, то в другого – через аналіз різних видів закону наголошується, що всі вони своїм джерелом мають божественні приписи, універсальні норми, яким і повинні відповідати. В Марсилія Падуанського законом у власному розумінні є лише людський (громадянський), який він визначає перш за все як приписи, що мають примусову силу завдяки покаранню або заохоченню. Людських законів необхідно дотримуватися – спротив владі є водночас спротивом повелінню Божому. Відтак, в обох філософів закон має на меті найбільш значимі ціль – досягнення загального (суспільного) блага. «Духом» кожному закону постає обов'язок, тобто повинність дотримуватися його приписів. У Томи Аквінського закон і обов'язок, закладений у його змісті, є результатом розумного повеління. Закон тоді обов'язковий, коли він створений без перевищення повноважень законодавця, спрямований на збереження істинного загального блага, зобов'язує своїх суб'єктів у рівному співвідношенні, чинить громадян добродішними і, отже, є правосудним. Владою ж розподіляти обов'язки наділений правитель, на якого можуть не поширюватися певні приписи закону за наявності обґрунтованих підстав.

Анотація.

Стаття присвячена висвітленню окремих аспектів категорії обов'язку у світлі правових концепцій Марсилія Падуанського і Томи Аквінського, зокрема, в контексті сприйняття мислителями закону як одного з ключових елементів їх правової теорії. Розгляд обов'язку був здійснений на основі аналізу їх фундаментальних праць. Автором досліджено, що як Марсилій Падуанський, так і Тома Аквінський допускають існування кількох видів законів. Перший із мислителів виділяє божественний і людський закони, другий – вічний, божественний, природний і людський. Відтак, в обох філософів закон має на меті найбільш значимі ціль – досягнення загального блага. «Духом» кожному закону постає обов'язок, тобто повинність дотримуватися його приписів.

Summary.

The article focuses on certain aspects of the category of obligation in the light of the legal concepts by Marcellus of Padua and Thomas Aquinas. In particular, in the context of thinkers' perception of the law as one of the key elements of their legal theory. The consideration of the obligation was made on the basis of the analysis of their fundamental works. The author investigated that both Marcellus of Padua and Thomas Aquinas allow the existence of several types of laws. The first of the thinkers divides the laws into divine and human, the

¹ Фома Аквинский. Сумма теологии. Часть II-I. Вопросы 90-114. К.: Ника-Центр, 2010. С. 89.

² Там само. С. 142.

³ Марсилій Падуанський. Захитник мира. Defensor pacis. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2014. С. 222.

⁴ Марсилій Падуанський. Захитник мира. Defensor pacis. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2014. С. 240.

second - into eternal, divine, natural and human. Thus, in both philosophers, the law aims at the most significant goal - to achieve the common good. The "spirit" of every law is the obligation, that is, the obligation to follow its requirements.

Refereces:

1. Афанасов Н., Павлов А. Секулярная политическая теология Марсилия Падуанского. *Логос*. 2015. № 6. С. 44-67.
2. Ключко Б.И. Марсилиий Падуанский и естественное право. *Вестник СПбГУ*. 2014. Вып. 4. С. 218-223.
3. Марсилиий Падуанский. Защитник мира. *Defensor pacis*. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2014. 656 с.
4. Несправа М.В. Моральні основи права у філософії Фоми Аквінського. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 3. С. 52-61.
5. Фома Аквинский. Сумма теологии. Часть II-I. Вопросы 90-114. К.: Ника-Центр, 2010. 432 с.
6. Dimock S. The natural law theory of St. Thomas Aquinas. URL: <https://philosophy.hku.hk/courses/law/Dimock.htm> (дата звернення: 08.10.2021).
7. Pawlak M. Teoria prawa Marsyliusza z Padwy. *Politeja*. 2015. № 9. S. 5-23.
8. Stanciene D.M. The ethics of natural law according to Thomas Aquinas. *Verbum*. 2004. Vol. 6. P. 357-368.

Popovych T.,

*Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Department of Theory and History of State and Law, Law Faculty
«Uzhgorod National University»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8333-3921>*

Cyber violence as a form of gender-based violence

Кібернасильство як форма ґендрно зумовленого насильства

Rufanova Viktoriia

Keywords:

violence, cyberbullying, Internet, gender-based violence, gender.

Ключові слова:

насильство, кібернасильство, Інтернет, ґендерно зумовлене насильство, ґендер.

Постановка проблеми. Інформаційно-комунікаційні технології поступово перетворилися в невід'ємну частину життя в умовах сьогодення. Стрімкий розвиток інформаційних технологій та підвищення рівня комунікації в суспільстві - це ті тенденції, якими характеризується початок третього тисячоліття. Інтернет, відкриваючи для людей нові фінансові, економічні, соціальні можливості у віртуальній реальності, розвиває глобальні загрози, пов'язані, насамперед з кіберзлочинністю. Значного поширення набирає явище, пов'язане з проявами агресії через мережу Інтернет, так зване кібернасильство.

Тригером спалаху кібернасильства над жінками стала пандемія COVID-19, які сприяла тому, що єдиним місцем роботи, спілкування та відпочинку для людей всієї планети став Інтернет. Люди більше часу стали проводити в соціальних мережах, спілкуватися переважно через месенджери та за допомогою онлайн зв'язку. Цілком слушно зазначає М. В. Романов, що саме пандемія COVID-19 гостро поставила питання цифровізації (оскільки значна частина життя трансформується в онлайн форму), кібербезпеки (оскільки тепер захисту вимагає значно більша кількість суспільних відносин), та приватності (оскільки багато запроваджених протиепідемічних заходів суттєво порушують право на приватність і суміжні з ним права)¹.

Всі ці процеси обумовили появу нового виду ґендерно зумовленого насильства, що здійснюється через електронні засоби комунікації та Інтернет. Ґендерно зумовлене кібернасильство є не новим явищем, однак новим є масштаби та швидкість поширення саме кібернасильства. Адже навіть один допис в соціальній мережі може призвести до приниження гідності особи, шквалу негативних коментарів та стигматизації протягом тривалого часу.

Стан дослідження проблеми. Питанню ґендерної рівності в Україні приділяли увагу такі вчені, як Н. Оніщенко, В. Бутенко, Т. Дідич, П. Корнієнко, Н. Пархоменко, Т. Марценюк, Т. Мельник, К. Левченко, Н. Болотіна, З. Ромовська, А. Олійник, В. Буроменський та інші. Кіберзлочинність виступала об'єктом наукових досліджень таких вітчизняних вчених як: В. Борисова, В. Батиргарєєвої, М. Карчевського, М. Кравцової, Л. Лефтерова, В. Ліпкана, В. Пилипчука, Н. Савінової, О. Радутного, О. Литвинова, Є. Назимка, Д. Євтеєвої, А. Калініної, М. Колодяжного, С. Шрамко та ін. Однак, форми ґендерно зумовленого кібернасильства залишаються малодослідженими у науковій літературі. Поряд з цим, наукові дослідження дають змогу зрозуміти прогалини в праві, визначити недоліки правового регулювання, зрозуміти необхідність створення правових механізмів, які допоможуть запобігати та протидіяти поширенню «вірусу» ґендерно зумовленого кібернасильства.

Метою статті є спроба дослідити сутність та форми кібернасильства, яке застосовується щодо жінок в епоху цифрових трансформацій та з використанням можливостей засобів електронної комунікації та Інтернету. Досягненню поставленої мети сприятимуть наступні завдання: 1) дослідити результати міжнародних досліджень щодо сучасного стану ґендерно зумовленого насильства; 2) проаналізувати нормативно-правову базу, що регулює питання протидії ґендерно зумовленому кібернасильству; 3) окреслити найбільш поширені форми ґендерно зумовленого кібернасильства.

Дослідження сутності та основних тенденцій розвитку ґендерно зумовленого кібернасильства передбачає використання принципів пізнання, теорій, методологічних підходів та методів наукового пошуку. Зокрема, будуть використані такі методи: синтез, аналіз, абстрагування, порівняльно-правовий, системно-структурний, формально-логічний та інші.

¹ Романов М. В. Цифровізація і забезпечення прав людини під час пандемії COVID-19. Забезпечення правопорядку в умовах коронакризи: матеріали панельної дискусії IV Харків. міжнар. юрид. форуму, м. Харків, 23–24 верес. 2020 р. / редкол.: В. Я. Тацій, А. П. Гетьман, Ю. Г. Барабаш, Б. М. Головін. Харків: Право, 2020. С. 181–187.

Виклад основного матеріалу. Однією із загроз кібербезпеці України є кіберзлочинність, що завдає шкоди інформаційним ресурсам, суспільним процесам та особисто громадянам².

У Стратегії кібербезпеки України (далі Стратегія), затвердженій Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021 зазначається, що конвергенція кіберзагроз з технологіями штучного інтелекту в найближче десятиліття тільки посилюватиметься. У зв'язку з цим, одним з пріоритетів забезпечення кібербезпеки України є захист прав, свобод і законних інтересів громадян України у кіберпросторі³.

Цифрове середовище досить часто використовується для поширення культу насильства, жорстокості та порнографії, маніпулювання суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації. Однак на протидію таким суспільно небезпечним діям заходи вітчизняної кримінально-правової політики досі не спрямовані⁴. Поміж низки не врегульованих питань, засобами кримінального законодавства, поза увагою законодавця залишається охорона від гендерно обумовленого кібернасильства. Адже на сьогоднішній день відсутні правові норми, які б передбачали відповідальність за посягання на права та свободи громадян за допомогою засобів електронної комунікації у кіберпросторі.

Для з'ясування сутності кібернасильства як однієї з форми кіберзлочину, принципово важливо з'ясувати зміст цього поняття. Зі зростанням кількості випадків перетворення комп'ютерних мереж та електронної інформації на об'єкти кримінальних правопорушень, актуалізувалося питання приведення національного законодавства України у відповідність з вимогами часу. Так, у 2005 р. Україною була ратифікована Конвенція про кіберзлочинність як один з кроків на шляху протидії кіберзлочинності⁵.

Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII регламентовано, що кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – це суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України⁶. Характерною особливістю даного виду злочину є вчинення суспільно небезпечного діяння в кіберпросторі, тобто у середовищі (віртуальному просторі), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних⁷.

Слід зазначити, що в жодному діючому нормативно-правовому акті термін «кібернасильство» як різновид кіберзлочину не згадується. Лише в Стратегії в одному випадку зазначається про онлайн-насильство щодо дітей. Тобто маємо ситуацію, коли суспільство потерпає від трансформованої форми насильства, яке перемістилося у кіберпростір, заподіює шкоду законним правам та свободам громадян, однак необхідне правове забезпечення ефективної протидії кримінально-правовими та кримінологічними засобами на сьогодні відсутнє. Відсутнє навіть визначення кібернасильства за законодавчому рівні.

В нашому дослідженні під гендерно зумовленим кібернасильством будемо розуміти насильство, яке вчиняються особою однієї статі, з мотивів приналежності іншої особи до протилежної статі, що здійснюється через електронні засоби комунікації та Інтернет⁸.

Дослідження матеріалів судової практики, аналітичних та статистичних звітів правоохоронних та громадських організацій, зарубіжних досліджень свідчать, що кібернасильство найчастіше набуває форм: кіберпереслідування (сталкінг); порно помсти – розповсюдження порнографічних матеріалів без згоди особи; онлайн-домагання; образливих висловлювань, коментарів у соціальних мережах чи чатах; надсилання без згоди порнографічних матеріалів; примушування до сексуальних дій шляхом погрози; неконсенсуальний доступ, використання, маніпулювання, поширення або обмін приватними даними, фотографіями або відео, включаючи сексуальні зображення; неконсенсусне онлайн-поширення інтимних зображень, отриманих за згодою або без неї, з метою приниження, стигматизації або заподіяння шкоди жертв тощо. Цей перелік є не вичерпним.

² Стратегія кібербезпеки України. Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. Офіційний вісник Президента України. 2021. № 22. С. 89. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021/print> (дата звернення 02.11.2021)

³ Там само

⁴ Савінова Н.А. Кримінально-правова політика забезпечення інформаційного суспільства в Україні. Автореф. дис на здобуття наукового ступня доктора юридичних наук, 12.00.08. Львів. 2013. С. 4 <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/159/1/savinova.pdf> (дата звернення 8.11.2021)

⁵ Конвенція про кіберзлочинність. Верховна Рада України. Закон № 2824-IV від 07.09.2005. Офіційний вісник України. 2007. № 65. С. 107. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575/print (дата звернення 3.11.2021).

⁶ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. Офіційний вісник України. 2017. № 91. С. 31. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/print> (дата звернення 5.11.2021).

⁷ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. Офіційний вісник України. 2017. № 91. С. 31. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/print> (дата звернення 5.11.2021).

⁸ European Institute for Gender Equality (2017). Cyber Violence against Women and Girls. URL : <https://eige.europa.eu/publications/cyber-violence-against-women-and-girls> (дата звернення 18.10.2021)

Насильство трансформувалося, «осучаснилося», перемістилося у те середовище, де люди проводять значну частину свого часу. Кібернасильство щодо жінок, насильство офлайн та фізичне насильство – вони начебто живлять один одного та можуть трансформуватися один в одного. Кібернасильство вчиняється за допомогою інтернет-технологій, однак може бути доповнено насильством в реальному житті, у формі фізичного насильства, телефонних дзвінків тощо.

Найбільш суттєвими ознаками гендерно зумовленого кібернасильства є: 1) «анонімність», тобто особа, яка допускає образливу поведінку може бути не знайомою з жертвою; 2) «вчиняється на відстані» - порушення прав та свобод людини може відбуватися без фізичного контакту та з будь-якого місця; 3) «автоматизація та швидкість» - образливі дії з використанням технологій вимагають менше часу і зусиль; 4) «доступність» - наявність практично у кожній дорослій людині в руках смартфона, перетворює його в засіб вчинення різноманітних зловживань, а доступність багатьох технологій полегшують та прискорюють цей процес; 5) «масштаб поширення та тривалість існування – незаконно розміщена інформація чи зображення особи поширюються в мережі Інтернет безпрецедентно швидкими темпами і можуть існувати там протягом тривалого часу; 6) «публічність» - насильство онлайн як правило вчиняється у відкритому кіберпросторі та пов'язане з оприлюдненням небажаної для потерпілої особи особистої, інтимної інформації.

Під час доповіді Спеціального доповідача Ради ООН з прав людини з питань насильства щодо жінок зазначалося, що онлайн-форми насильства щодо жінок стають все більш поширеними, особливо з використанням платформ соціальних мереж та інших технічних додатків. Технології створили сприятливі умови для того, що значну кількість форм гендерного насильства стало можливим здійснити на відстані, без фізичного контакту, за межами кордонів. Спеціальним доповідачем було акцентовано увагу, що всі форми гендерно зумовленого насильства, які вчиняються в мережі Інтернет використовуються для контролю над жінками, для вчинення насильства щодо них в реальному житті, а також для підтримки та зміцнення патріархальних норм, ролей та структур та нерівних відносинах влади. У зв'язку з цим, державам рекомендовано криміналізувати гендерно зумовлене кібернасильство особливо в формі неконсенсуального поширення інтимних зображень і загрозу поширення таких зображень (п. 101), а також передбачити механізм захисту жертв кібернасильства від кривдників та заборони публікувати інтимні фотографії чи відео без згоди (п. 104)¹.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що оскільки цифрові, віртуальні платформи та інструменти поширюються, темпи цифровізації суспільного життя та планети розвиваються з космічною швидкістю, можемо прогнозувати стрімкі темпи охоплення всіх сфер насильством. Ця тенденція актуалізує нагальну необхідність забезпечення безпечного Інтернету для всіх.

Поява терміну «кібернасильство» з'явилася у відповідь на появу нової форми насильства, яка поширилася у кіберпросторі, та передбачає використання різних способів вчинення насильства, які Інтернет посилює, спрощує та поширює. Весь спектр насильницької поведінки варіюється від онлайн-домагань до бажання завдати фізичної шкоди, включаючи сексуальні напади, вбивства та самогубства. Гендерно зумовлене кібернасильство хоча й відносно нове явище, однак активно набуває різних форм. Вдосконалюються способи вчинення, приховування своєї поведінки, в наслідок чого має місце безконтрольність та безкарність винних осіб. Інтернет залишається платформою, де жінки не відчувають себе в безпеці, однак кривдники, почувають себе досить впевнено через відсутність правових механізмів впливу на їх поведінку.

Як в Україні, так і в Європейському Союзі немає єдиного підходу та єдиного визначення кібернасильства. Це означає, що кожна країна розуміє його по-різному. В Україні прояви гендерно зумовленого насильства не вважаються кримінальним правопорушенням. Жертва насильства не наважується повідомити в правоохоронні органи про домагання чи переслідування в Інтернеті. Однак, навіть в тих випадках, коли жертви повідомляють про кібернасильство, правоохоронні органи можуть сприймати це не так серйозно, як випадки насильства в реальному житті. Це призводить до відсутності офіційної статистики на рівні країни. Відсутність дезагрегованих за гендерною ознакою даних про кібернасильство, посилює проблему зі встановленням реального стану поширення кібернасильства в суспільстві та відповідно унеможлиблює розробку ефективної та комплексної системи протидії йому. Все це посилює стан напруги в суспільстві, рівень незахищеності жертв насильства, безкарності винних осіб та процвітання толерантного ставлення до насильства.

Забезпечення захисту від кібернасильства вважаємо можливим лише за умови застосування комплексного, багаторівневого підходу, який об'єднуватиме: 1) превентивні заходи через громадську сенсibilізацію та підвищення свідомості; 2) сприяння захисту безпеки та рівності в Інтернеті для жінок та дівчат; 3) передбачення в законодавстві відповідальності, введення в дію і застосування санкцій.

¹ Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences on online violence against women and girls from a human rights perspective (A/HRC/38/47, 18 червня 2018 року). URL : https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/38/47

Анотація.

У статті здійснена спроба дослідити форми ґендерно зумовленого кібернасильства, яке стало викликом та результатом четвертої науково-технічної революції. Розвиток цифрових технологій відкрив нові фінансові, економічні, соціальні та інші можливості. Поряд з цим стрімкими темпами поширюються глобальні загрози, пов'язані з кіберзлочинністю. Насильство трансформувалося та перемістилося у цифрове середовище. Кібернасильство щодо жінок, насильство офлайн та фізичне насильство живлять один одного та можуть трансформуватися один в одного. Кібернасильство вчиняється за допомогою інтернет-технологій, однак може бути доповнено насильством в реальному житті і навпаки. Найбільш поширеними формами ґендерно зумовленого кібернасильства є переслідування, домагання, порно помста, неконсенсуальне розміщення інтимних фотографій та інші. Стримати поширення ґендерно зумовленого кібернасильства допоможе комплексний підхід, який об'єднуватиме три основні вектори: превентивні заходи; забезпечення безпеки та рівності в Інтернеті; криміналізація ґендерно зумовленого кібернасильства та недопущення безкарності.

Summary.

An attempt has been made to investigate the forms of gender-based cyberbullying, which became the challenge and result of the fourth scientific and technological revolution. The development of digital technologies has opened up new financial, economic, social and other opportunities. Along with this, global threats related to cybercrime are spreading rapidly. Violence has transformed and moved into the digital environment. Cyberbullying against women, offline violence and physical violence feed each other and can transform into each other. Cyberbullying is perpetrated through Internet technology, but can be complemented by real-life violence. The most common forms of gender-based cyberbullying are harassment, harassment, porn revenge, non-consensual placement of intimate photos and others. An integrated approach that combines three main vectors will help curb the spread of gender-based cyberbullying: preventive measures; ensuring security and equality on the Internet; criminalization of gender-based cyberbullying and prevention of impunity.

References:

1. Романов М. В. Цифровізація і забезпечення прав людини під час пандемії COVID-19. Забезпечення правопорядку в умовах коронакризи: матеріали панельної дискусії IV Харків. міжнар. юрид. форуму, м. Харків, 23–24 верес. 2020 р. / редкол.: В. Я. Тацій, А. П. Гетьман, Ю. Г. Барабаш, Б. М. Головкін. Харків: Право, 2020. С. 181–187.
2. Стратегія кібербезпеки України. Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. Офіційний вісник Президента України. 2021. № 22. С. 89. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021/print> (дата звернення 02.11.2021).
3. Савінова Н. А. Кримінально-правова політика забезпечення інформаційного суспільства в Україні. Автореф. дис на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, 12.00.08. Львів. 2013. 42 с. URL : <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/159/1/savinova.pdf> (дата звернення 8.11.2021).
4. Конвенція про кіберзлочинність. Верховна Рада України. Закон № 2824-IV від 07.09.2005. Офіційний вісник України. 2007. № 65. С. 107. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575/print (дата звернення 3.11.2021).
5. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. Офіційний вісник України. 2017. № 91. С. 31. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/print> (дата звернення 5.11.2021).
6. European Institute for Gender Equality (2017). Cyber Violence against Women and Girls. URL : <https://eige.europa.eu/publications/cyber-violence-against-women-and-girls> (дата звернення 18.10.2021).
7. Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences on online violence against women and girls from a human rights perspective (A/HRC/38/47, 18 червня 2018 року). URL : https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/38/47.

Rufanova Viktoriia,

*Ph.D in Law, Docent, Senior Lecturer, Department of Criminal Law and Criminology,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-1125-6277

e-mail: viktorija-dn@ukr.net

Regarding some types of legal responsibility of the investigator

Щодо деяких видів юридичної відповідальності слідчого

Sydorchuk Vladyslav

Key words:

liability of the investigator, criminal liability of the investigator, administrative liability of the investigator, disciplinary liability of the investigator, civil liability of the investigator.

Ключові слова:

відповідальність слідчого, кримінальна відповідальність слідчого, адміністративна відповідальність слідчого, дисциплінарна відповідальність слідчого, цивільно-правова відповідальність слідчого.

Актуальність теми пояснюється центральним статусом слідчого у кримінальному провадженні, адже здійснюючи функцію розслідування кримінального правопорушення, від його ефективної діяльності залежать як результати розслідування, так і можливість притягнення винних осіб до відповідальності, так і застосування до осіб належної правової процедури. Саме зважаючи на значну роль, яку відіграє слідчий у кримінальному провадженні важливим є дослідження питання, щодо підстав та видів його відповідальності.

Так, розглядаючи питання відповідальності, перш за все варто почати із поняття юридичної відповідальності, в літературі наводять наступні визначення юридичної відповідальності:

- «обов'язок правопорушника нести покарання, зазнавати санкцій, що передбачені правовими нормами і застосовується компетентними органами за вчинення ними протиправного діяння»¹;
- «вид державного примусу, пов'язаний з державним осудженням винних протиправних діянь, які є небезпечними і шкідливими для держави та з якими ведеться боротьба шляхом застосування примусових заходів»²;
- «передбачена законом від і міра державно-владного (примусового) зізнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення»³;
- «застосування заходів державного примусу до правопорушника для відновлення правопорядку та покарання особи, що вчинила правопорушення»⁴.

Що стосується видів юридичної відповідальності, то варто погодитись з тим, що «основною класифікацією, яка дозволяє якісно визначити місце юридичної відповідальності у кримінальному процесі, є її розподіл за галузевою належністю й характером правопорушень. Залежно від ступеня суспільної шкідливості або небезпеки такими видами є цивільно-правова, кримінально-процесуальна, адміністративна і кримінальна відповідальність»⁵. Додатково до вказаних видів, варто додати, такі можливі види юридичної відповідальності як конституційна, дисциплінарна, матеріально-правова. Що ж стосується безпосередньо слідчого, то йому притаманні наступні види юридичної відповідальності:

Кримінальна – «є найсуворішою і найдієвішою забезпечувальною силою у кримінальному провадженні. Підставою для її настання є злочин, який серед інших правопорушень характеризується найвищим ступенем суспільної небезпечності, і саме це дозволяє відмежовувати його від близьких за об'єктивними й суб'єктивними ознаками інших правопорушень, наприклад адміністративних»⁶.

¹ Мелехин А.В. Теория государства и права : ученик. М. : Маркет ДС. 2007. С. 407

² Теория государства и права : ученик / А.С. Пиголкин, А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев. М. : Юрайт-Издат, 2005. С. 535

³ Скакун О.Ф. Теория держави і права: підручник. Харків : Консум, 2001. С.464

⁴ Терещук М. Юридична відповідальність:теоретико-правовий аналіз. Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2015 Березень. С.18

⁵ Падалка А.М. Види юридичної відповідальності в сучасному кримінальному процесі України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. №26.С. 257

⁶ Кримінальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; Х. Право, 2013. Т. 1. 376 с.

Щодо переліку правопорушень, за які слідчий несе кримінальну відповідальність, варто виділити ті, які на наш погляд є найбільш характерними для специфіки діяльності слідчого як службової особи і як працівника правоохоронного органу: зловживання владою або службовим становищем – ст. 364 КК; перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу – ст. 365 КК; службове підроблення – ст. 366 КК; службова недбалість – ст. 367 КК; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою – ст. 368 КК; провокація підкупу – ст. 370 КК; завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою – ст. 371 КК; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності – ст. 372 КК; примушування давати показання – ст. 373 КК; порушення права на захист – ст. 374 КК; перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показання чи висновку – ст. 386 КК; незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації – ст. 388 КК; приховування злочину – ст. 396 КК; втручання в діяльність захисника чи представника особи – ст. 397 КК; погроза або насильство щодо захисника чи представника особи – ст. 398 КК.

Адміністративна - що підставою застосування адміністративної відповідальності є вчинення особою адміністративного правопорушення (проступку), яким визнається «протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління та за яку законом передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9 КУпАП)»⁷. Зважаючи на подібність складу адміністративного і кримінального правопорушення, варто зазначити, що відмінність між цими видами правопорушень вбачається у якісній ознаці кримінального правопорушення – суспільній небезпеці. Адміністративне правопорушення притаманна інша ознака, якою є суспільна шкідливість. Під нею зазвичай розуміється те, «що дія або бездіяльність заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди об'єктам адміністративно-правової охорони, які передбачені у ст. 9 КУпАП. Межі подій, що передбачені адміністративним законодавством, обмежені злочинами, що передбачені КК»⁸. Отже, між суспільною шкідливістю і суспільною небезпекою проходить чітка межа, яка і визначає вчинене протиправне, винне діяння особи адміністративним або кримінальним правопорушенням.

Що стосується правопорушень, за які слідчий несе адміністративну відповідальність, то варто виділити ряд правопорушень, які на наш погляд є найбільш характерними для специфіки діяльності слідчого як службової особи і як працівника правоохоронного органу: порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності – ст. 172-4 КУпАП; порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків – ст. 172-5 КУпАП; незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень – ст. 172-8 КУпАП; невжиття заходів щодо протидії корупції – ст. 172-9 КУпАП; ухилення від виконання законних вимог прокурора – ст. 185-5 КУпАП; розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист – ст. 185-11 КУпАП; невиконання законних вимог посадових осіб Національного антикорупційного бюро України – ст. 185-13 КУпАП тощо.

Дисциплінарна – ми виділяємо даний вид відповідальності у зв'язку із наявністю у слідчого статусу службової особи, з усіма належними їй атрибутами. Щодо характеристики даного виду відповідальності, то у літературі наявні наступні позиції з цього питання: «дисциплінарна відповідальність, в загальному розумінні виражається в накладенні адміністрацією підприємства, установи або організації дисциплінарних стягнень на осіб, що порушили трудову дисципліну. Також, зазначається, що вона проявляється у двох формах: ретроспективній і позитивній»⁹.

Вбачається, що «на відміну від інших видів відповідальності, дисциплінарна в більшості визначень прямо передбачає зв'язок правопорушення з невиконанням особою службових обов'язків»¹⁰. Так, наприклад, Л.В. Гаврилюк «підставою для виникнення негативного аспекту дисциплінарної відповідальності працівників ОВС називає вчинення дисциплінарного проступку – протиправного, винного (умисного чи необережного) діяння (дії чи бездіяльності), яке посягає на службову дисципліну в державному органі»¹¹.

Що ж стосується позитивної дисциплінарної відповідальності, то враховуючи вказані позиції, варто зазначити, що, вона передбачає обов'язок особи дотримуватися усіх робочих норм, правил і не порушувати встановлені обмеження у роботі, а реалізовувати покладені на неї повноваження у штатному режимі.

Також варто виділити загальну дисциплінарну відповідальність, яка регулюється Кодексом законів про працю України, і можливими правилами внутрішнього трудового розпорядку. І, окремо, варто виділити спеціальну дисциплінарну відповідальність, яка в свою чергу, регулюється іншим законодавством, по-

⁷ Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n60>

⁸ Падалка А.М. Види юридичної відповідальності в сучасному кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. №26. С. 257

⁹ Падалка А.М. Види юридичної відповідальності в сучасному кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. №26. С. 258

¹⁰ Там само. С. 258

¹¹ Гаврилюк Л.В. Відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади : дис. канд. юрид. наук. К., 2009. С. 27

ложеннями про дисципліну, статутами тощо. Додатково «слід зазначити, що за загальним правилом за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення, як догана та звільнення, але це стосується тільки загальної дисциплінарної відповідальності. Для спеціальної ж дисциплінарної відповідальності є характерною можливість застосування до порушника трудової дисципліни крім догани і звільнення, ще й таких заходів дисциплінарного стягнення та впливу, зокрема, як: пониження в класному чині, пониження в посаді, позбавлення нагрудного знаку, звільнення з позбавленням класного чину, попередження про неповну службу відповідність, затримка до одного року у присвоєнні чергового рангу або у призначенні на вищу посаду, усне зауваження, зауваження, суво-ра догана, пониження в спеціальному званні на один ступінь і т.п.»¹.

Пропонуємо більш детально дослідити питання, пов'язані із спеціальною дисциплінарною відповідальністю слідчих різних відомчих органів. Так, Дисциплінарний статут Національної поліції України «визначає сутність службової дисципліни в Національній поліції України, повноваження поліцейських та їхніх керівників з її додержання, види заохочень і дисциплінарних стягнень, а також порядок їх застосування та оскарження. Дія відповідного Статуту поширюється на поліцейських, співробітників Служби судової охорони та осіб рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань, які повинні неухильно додержуватися його вимог»². Отже, дисциплінарна відповідальність слідчих підрозділів органів Національної поліції і органів Державного бюро розслідування регламентується зазначеним статутом.

Що ж стосується детективів НАБУ, то спочатку законодавець вважав за необхідне прийняття профільного статуту, який визначав би особливості проходження служби працівниками НАБУ: «щоб порядок проходження служби особами начальницького складу НАБУ визначався положенням, яке затверджується Указом Президента України. А, в свою чергу сутність службової дисципліни, права та обов'язки осіб начальницького складу Національного бюро щодо її додержання, види заохочень, дисциплінарних стягнень і порядок їх застосування визначаються відповідним Законом та Дисциплінарним статутом Національного антикорупційного бюро України, що затверджується законом»³. Однак, за наслідками розгляду Головним науково-експертним управлінням відповідного законопроекту «Про Дисциплінарний статут Національного антикорупційного бюро України», було зазначено наступне: «на думку Головного управління, прийняття окремого Дисциплінарного статуту НАБУ є недоцільним виходячи з наступного. По-перше, дія Статуту поширюється на незначне коло осіб - осіб начальницького складу НАБУ, якими є працівники підрозділів швидкого реагування, захисту учасників кримінального судочинства та забезпечення безпеки працівників, оперативно-технічних підрозділів НАБУ. По-друге, згідно з Пояснювальною запискою до законопроекту його прийняття обумовлено, зокрема, тим, що Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України, який на сьогодні поширюється на осіб начальницького складу НАБУ, найближчим часом втратить чинність. Проте звертаємо увагу, що 15.11.2016 р. Верховною Радою України у першому читанні було прийнято проект Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» (№ 4670 від 16.05.2016 р.). Аналіз проекту Статуту та законопроекту № 4670 дозволяє зробити висновок, що їх положення є дуже близькими за своїм змістом, а деякі питання більш детально регламентовані у запропонованому проектом № 4670 Дисциплінарному статуті Національної поліції України. На підставі зазначеного Головним управлінням вважає, що на осіб начальницького складу НАБУ може бути поширений Дисциплінарний статут Національної поліції України»⁴.

Наслідком вказаного висновку, стало прийняття рішення, про те, що преамбулу Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України від 15.08.2018 було доповнено абзацом другим, наступного змісту: «Дія цього Статуту поширюється на осіб начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України та податкової міліції, які повинні неухильно додержуватися його вимог»⁵. В контексті НАБУ, було визначено, що Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України розповсюджується на начальницький склад НАБУ, тому варто визначитись із особами, які входять у відповідну категорію, так згідно із абз. 3, ч. 1, ст. 10 ЗУ «Про Національне антикорупційне бюро України» - «особами начальницького складу є працівники підрозділів швидкого реагування, захисту учасників кримінального судочинства та забезпечення безпеки працівників відповідно до цього Закону, оперативно-технічних підрозділів та підрозділів детективів Національного бюро»⁶. Додатково варто зазначити, що питання пов'язані із притягнення працівника НАБУ до дисциплінарної

¹ Види, підстави та порядок накладення дисциплінарних стягнень. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_23358

² Дисциплінарний статут Національної поліції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>

³ Висновок на проект Закону України «Про дисциплінарний статут Національного антикорупційного бюро України». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ХН4В100А?an=3>

⁴ Висновок на проект Закону України «Про дисциплінарний статут Національного антикорупційного бюро України». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ХН4В100А?an=3>

⁵ Дисциплінарний статут Національної поліції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>

⁶ Про національне антикорупційне бюро України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>

відповідальності регулюється окремими положеннями закону України, так, наприклад, ч. 4, ст. 28 вказаного закону встановлюються підстави для притягнення працівників НАБУ до дисциплінарної відповідальності.

З цього стає зрозумілим, що дисциплінарна відповідальність детективів регулюється Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ України і законом України про Національне антикорупційне бюро України. Що ж стосується підстави дисциплінарної відповідальності, то зважаючи на загальність для всіх слідчих нормативно-правового акта, яким регулюється даний вид відповідальності, вбачаємо за доцільне, зазначити підставою і поняттям підстави дисциплінарної відповідальності закріплені в Дисциплінарному статуті органів внутрішніх справ України. Так, ст. 12 Статуту, вказує, що «дисциплінарним проступком визнається протиправна винна дія чи бездіяльність поліцейського, що полягає в порушенні ним службової дисципліни, невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків поліцейського або виходить за їх межі, порушенні обмежень та заборон, визначених законодавством для поліцейських, а також у вчиненні дій, що підривають авторитет поліції»⁷.

Цивільно-правова – незважаючи на кримінально-правову направленість діяльності слідчих, законодавець нормативно закріпив обов'язок відшкодування шкоди завданої незаконною діяльністю державних органів, в тому числі органу досудового розслідування – даний вид відповідальності притаманний працівникам правоохоронних органів. Так, стаття 56 Конституції України, закріплює загальне положення компенсації «кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень»⁸. Важливим є також, положення закріплене у КПК, так ч.1 ст. 130 зазначає про обов'язок держави відшкодувати шкоду: «шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом»⁹. Однак, законодавець передбачив можливість регресу за відшкодовану шкоду, так відповідно до ч. 2 ст. 130 КПК: «держава, відшкодувавши шкоду, завдану слідчим, прокурором, застосовує право зворотної вимоги до цих осіб у разі встановлення в їхніх діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вирок суду, який набрав законної сили, або дисциплінарного проступку незалежно від спливу строків застосування та дії дисциплінарного стягнення»¹⁰.

Розглядаючи питання цивільно-правової відповідальності, необхідно також зазначити, що, безперечно, підставою для даного виду відповідальності є цивільне правопорушення. В свою чергу у літературі виділяють наступне визначення цього поняття: «цивільними правопорушеннями у кримінальному процесі є такі порушення учасника, що передбачені нормами кримінального процесуального права, містять у діях склад правопорушення, вчинені під час кримінальних процесуальних правовідносин і спричинили майнову шкоду фізичним або юридичним особам»¹¹. Звісно на перший погляд вбачається, що вказане поняття є дещо звуженим по відношенню до загального цивільного проступку/правопорушення, однак саме обмеження дії відповідного правопорушення рамками кримінального процесу характеризує його як цивільно-правовий вид відповідальності органом досудового розслідування. Однак, варто звернути увагу на вид шкоди, за який вказується у визначенні – майнова, необхідно зауважити, що поруч з майновою шкодою наявна також і немайнова – моральна шкода, яка також відшкодовується. Так, у вже згаданій ст. 56 Конституції України вказується: «кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди ...». Окремо у п. 5, ст. 3 закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», наявне посилення на відшкодування моральної шкоди завданої громадянину внаслідок: «незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян; незаконного застосування адміністративного арешту чи вилучення майна, незаконної конфіскації майна, незаконного накладення штрафу; незаконного проведення оперативно-розшукових заходів»¹².

⁷ Дисциплінарний статут Національної поліції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>

⁸ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

¹⁰ Там само

¹¹ Падалка А.М. Види юридичної відповідальності в сучасному кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. №26. С. 259

¹² Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр#Text>

Отже, в літературі виділяють значну кількість видів юридичної відповідальності. Щодо слідчого, то зважаючи на обмеженість його діяльності, до нього як до службової особи, формально може бути застосовано дещо менше видів відповідальності, серед яких необхідно виділити наступні: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова. Варто також зазначити, що кожна з цих видів відповідальності регулюються окремими нормативно-правовими актами, дисциплінарна відповідальність залежно від відомчої належності слідчого – додатково регулюється спеціальними нормативно-правовими актами. Незважаючи на публічність діяльності слідчого – за ряд правопорушень для нього також передбачена цивільно-правова відповідальність, що гарантується Конституцією України і профільним законом.

Анотація.

У статті розглянуті наступні види юридичної відповідальності, які застосовуються до слідчого: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова. Варто також зазначити, що кожна з цих видів відповідальності регулюються окремими нормативно-правовими актами, дисциплінарна відповідальність залежно від відомчої належності слідчого – додатково регулюється спеціальними нормативно-правовими актами. Незважаючи на публічність діяльності слідчого – за ряд правопорушень для нього також передбачена цивільно-правова відповідальність.

Summary.

The article considers the following types of legal liability that apply to the investigator: criminal, administrative, disciplinary, civil. It should also be noted that each of these types of liability is regulated by separate regulations, disciplinary liability, depending on the departmental affiliation of the investigator - is additionally regulated by special regulations. Despite the publicity of the investigator's activities, he is also subject to civil liability for a number of offenses.

References:

1. Адміністративне право : підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та ін. Х. Право, 2010. 624 с.;
2. Види, підстави та порядок накладення дисциплінарних стягнень. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_23358;
3. Висновок на проект Закону України «Про дисциплінарний статут Національного антикорупційного бюро України». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XH4B100A?an=3>;
4. Гаврилюк Л.В. Відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади : дис. канд. юрид. наук. К., 2009. 199 с.;
5. Дисциплінарний статут Національної поліції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>;
6. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр#Text>;
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n60>;
8. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>;
9. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; Х. Право, 2013. Т. 1. 376 с.;
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>;
11. Мелехин А.В. Теория государства и права : ученик. М. : Маркет ДС. 2007. 640 с.;
12. Падалка А.М. Види юридичної відповідальності в сучасному кримінальному процесі України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. №26. С.256-259;
13. Про національне антикорупційне бюро України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>;
14. Скакун О.Ф. Теория держави і права: підручник. Харків : Консум, 2001. с. 656;
15. Теория государства и права : ученик / А.С. Пиголкин, А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев. М : Юрайт-Издат, 2005. 613 с.;
16. Терещук М. Юридична відповідальність:теоретико-правовий аналіз. Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2015 Березень. С. 18-21.

Sydorchuk Vladyslav,

*Postgraduate student of the Department of Criminal Procedure, Detective and Operational-Search Activity,
National University «Odessa Law Academy»*

Generations of human rights and development of their limits

Tsololo Volodymyr

Keywords:

human rights, limits of human rights, generations of human rights, universalization of human rights, individual freedom.

Introduction. Human rights are one of the most authoritative and well-founded concepts and moral ideas of our time. More than seven decades have passed since the adoption of the Universal Declaration of Human Rights (UDHR), and there is no country in the world that is not an official party to at least one human rights treaty. Most states have enshrined the concept of human rights in their constitutions and laws, and many others have established institutions and bodies that monitor human rights within their governments. Human rights are becoming especially relevant in the post-Soviet socio-cultural space, where the influence of the previous era is still felt in relation to them. So far, it is still widespread and the notion of human rights perceived as a consequence of the fact that a state forms laws, hence, grants rights to people, and not vice versa - human rights determine the content of such norms and state's activities. It is a necessary, integral, and inevitable component of modern human rights agenda. In other words, objective law is inconceivable without human rights, just as human rights (subjective) are impossible to imagine without the law.

The purpose of the article is to elaborate the development of human rights' concept, focusing on the theory of generations of rights and trying to identify limits of rights and individual's freedom.

Presenting the main material. The issue of human rights, being extremely relevant in our time, did not arise unexpectedly. This is an issue of historical, socio-cultural development of mankind and the place of individual in it. The modern catalog of rights is the result of reflection of standards that a modern democratic society must meet.

Despite the centuries-old history of human rights, even today there is no common understanding of human rights' nature among philosophers and lawyers. Moreover, it is not surprisingly, as approaches to their understanding depend on many factors: ideological, political, cultural, ethical, those factors affiliating them with the law. Still, there are strong debates on what constitutes a basis of human rights – a moral or legal category, what is their relationship with the state: do human rights precede their recognition by the state or become as such only because of their recognition by it, are there universally recognized human rights, etc.¹

Law and human rights are not different phenomena that are independent of each other. Human rights are necessary, inalienable, and inevitable component of any legal sphere, a certain aspect of the expression of its essence, the content of which is to ensure the freedom and independence of the individual from the state, and respect for freedom and independence of others. The status of human rights in a state is a measure of the development of law in society, an indicator of its democracy and civilization, because due to the list of certain rights an individual joins the material and moral values of society, uses the mechanisms of power, realizes his own interests. The "human dimension" is finally a cornerstone and the starting point of any transformation that takes place in society.

The use of a concept of human rights has been observed since ancient Greece and Rome. Aristotle was the first to form a holistic philosophical concept of human rights and freedoms, who argued that man is a political, social being, and who developed the doctrine of the category of "justice." The Latin term "jus" (law) is found in the works of the Roman philosopher Cicero, for example, *uxores eodem iure sunt quo viri* - "to have the same rights"², etc. According to Cicero, law and justice are logically interconnected, only that conforms to the law of nature is a true right. A famous Ukrainian legal theorist Petro Rabinovych notes that some human rights are already recorded in both parts of the Bible³.

The understanding of rights as demands that can be made by anyone to the government originates from the doctrine of natural rights, which emerged because of the interaction of Christianity and feudalism. Even though

¹ Antonovych M.M. The evolution of human rights and the problem of their qualification, Scientific notes, volume 45. Political Science, p.9-16.

² Cicero. On the Republic. On the Laws. Translated by Clinton W. Keyes. Loeb Classical Library 213. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928, https://www.loebclassics.com/view/marcus_tullius_cicero-de_re_publica/1928/pb_LCL213.101.xml

³ Rabinovych P.M. Basic human rights: concepts, classifications, trends, Ukrainian human rights magazine. - 1995.— № 1, p.14-22.

the development of human rights dates back many millennia, but the very concept of human rights as a separate category emerged only in the Enlightenment due to the efforts of representatives of natural law doctrine (Hobbes, Locke, Rousseau). Their official recognition at the level of national and international normative documents began with civil and political rights, which are commonly called “first generation” of human rights¹. Describing the documents associated with the history of development of theories (generations) of human rights it is worth mentioning the following such as the Petition of Right (1628), Bill of Rights (1689), Declaration of Independence of the United States (1776), French Declaration of the Rights of Man and of the Citizen (1789) and others. The Universal Declaration of Human Rights (hereinafter – Declaration), adopted by the UN General Assembly in 1948, states that the very recognition of the dignity inherent in all human beings and their equal and inalienable rights is the foundation of freedom, justice, and peace in the world. In 1966, the UN adopted two leading international covenants: on civil and political rights and on economic, social, and cultural rights, which together with the Declaration constitute the so-called Charter of Human Rights. In the postwar years alone, more than fifty declarations and conventions on human rights have been developed and adopted under the auspices of the United Nations. Considerable number of documents were adopted by UNESCO and the International Labor Organization. The CSCE documents, the Final Document of the Helsinki Conference of States (1992) and several other important documents also play a significant role in the formation of a modern institution of human rights and freedoms².

However, it is worth returning to the development of the rights of the first generation, the emergence of which is due to the process of bourgeois revolutions in Europe and the struggle for independence in the United States. These include the right to life, liberty and security of person, the right of a citizen to freedom of thought, conscience and religion, the right to participate in public affairs, equality before the law, the right to an independent and impartial tribunal (court), freedom of speech, print and others. These rights are inalienable from man, they express the independence of the individual from state power, which are often called “negative” because they provide the so-called “negative freedom” from state intervention. It is worth noting that these rights are also well-known as “the right to physical integrity” and “the right to due process.” “Rights to physical integrity” are the rights to life, liberty, and security of a person (protection from physical violence, torture, cruel and inhuman punishment, unjustified arrest, deprivation of liberty or exile, slavery, interference with privacy), right to property, freedom of movement, freedom of thought and speech, conscience, and religion.

Political rights are the well-recognized by the world community, which can be sought by the individual from the state to ensure their participation in state and public life. These include the right to citizenship, the right to participate in elections and to be elected, the right to association, freedom of assembly, and others. The purpose of this type of human rights is to overcome the alienation between the individual and the state. Political rights are a necessary condition for the functioning of other types of rights, as they are an organic component of the democracy and function as values by which the government must limit itself.

First-generation rights are the rights that protect human freedom from unwarranted state interference. However, individual’s freedom should be limited, otherwise a person can abuse it. Therefore, human freedom must be limited by the legal framework with precise provisions, where rights, freedoms, and obligations will formulate a baseline of the order. Such a framework should be established by the state, which will regulate the limits of human rights.

The second generation of human rights was formed in connection with changes in the economic sphere of countries based on social democratic ideas of justice and solidarity. Therefore, socio-economic, and cultural human rights have emerged, namely: the right to work, to rest, to education, to an adequate standard of living, to social security and medical care, to the protection of motherhood and childhood, and others. These are the so-called “positive rights”, for the implementation of which requires organizing, planning and other forms of state activity to ensure these rights. The state, represented by its legislative body, adopts relevant laws and programs, and its executive bodies are obliged to implement these norms in practice to ensure the rights and freedoms of man and citizen. The legislation of Ukraine, in particular the Constitution of Ukraine, enshrines a wide range of economic, social and cultural rights: the right to work (Article 43), the right to strike to protect one’s economic and social interests (Article 44), the right to rest (Article 45), the right to social protection (Article 46), the right to health care, medical assistance and medical insurance (Article 49), the right to education (Article 53) and others³. Although these rights have been recognized in the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966, as it was mentioned above, the question of their legal nature remains controversial today.

Recognition of the third generation of human rights is caused by the development of the first two generations of human rights and society. This generation of human rights is called collective or solidarity rights. It is worth noting that, it is not the separation of new human rights, but the realization of political, social, economic, and cultural rights together, by separate groups of its holders. The “third generation” rights began to take shape after the World War II under the influence of the national liberation movements. Based on that, as well as the aggravation of global

¹ General theory of law: Textbook edited by prof.M.Kozyubra. - Kyiv.: VAITE, 2015. - 392 p.

² General theory of state and law, Textbook for students of higher educational institutions / edited by M.V. Tsvik, O.V. Petryshyn, L.V.Aramenko. - Kharkiv: Pravo, 2009. - 584 p.

³ Constitution of Ukraine, URL: <https://www.refworld.org/pdfid/44a280124.pdf>

problems, the term “the rights of humanity” was formed, which includes the right to peace, security, the right to self-determination, a healthy environment, and others. Each representative of a particular group of people, i.e., a representative of the population living in this area, could express their will. At the same time, realization of collective rights should not restrict the rights and freedoms of the individual. The rights of humanity, the rights of individual social groups cannot have privileges over the rights of individuals. The rights of the third generation are designed to overcome the autonomy of competing individuals and to ensure social solidarity, which will allow people to reach their full potential through joint participation in the social life of the various communities to which they belong.

Examining the theory of the three main groups, universally recognized as “generations of human rights”, certain aspects of their formation and development were identified. However, human diversity creates the inexhaustibility of rights per se. A human being is constantly changing the world around, improving previously created, adapting to his existence. Basically, new set of rights needs to be further developed. As a result, the so-called fourth generation of human rights has already been discovered in jurisprudence. Nevertheless, the question of allocation of this generation remains controversial for scholars. However, there are already sufficient grounds for distinguishing the “fourth generation of human rights” and continue developing its grounds and limits as a whole system.

Theory of the division of human rights into generations, developed by the French jurist Karel Vasak, has traditionally been used to classify human rights. The basis of this concept is a generational approach, namely, the division of rights into three generations, mentioned above. Although, generally accepted concept of three generations of human rights by Karel Vasak is still considered a fundamental basis for human rights lawyers and scholars, there is a good reason to reveal a new catalog of human rights. Regarding the dilemma of invariability of key moral and (in the vast majority) legal postulates, it can be argued that the rights of all three generations in any case remain a key object of legal protection⁴.

It is worth noting that there is no consensus among scholars on fourth-generation rights. Thus, M. Avdeenkova substantiates such a category as “the right to physical freedom”⁵. D. Shebanits includes the right to euthanasia, eligibility for gender reassignment, organ transplantation, the right to use virtual information, the right to clone to the rights of the fourth generation⁶.

O. Avramova and O. Zhidkova include to the fourth generation of human rights: gender reassignment, organ transplantation, cloning, use of virtual reality, same-sex marriages, artificial insemination, euthanasia, child-free family, and independency of state intervention in life grounded on religious, moral views⁷. Thus, it should be noted that the fourth generation of human rights includes all rights arising from scientific progress, the development of morality, namely all the so-called “somatic rights”, including the right to euthanasia, cloning, and information rights.

Nowadays, it has been strongly debated among members of society whether people need these rights and where are the limits of their implementation? In particular, the Council of Europe, the EU and other international organizations have taken several steps to clearly define these issues. For example, the Charter of Fundamental Rights of the European Union in paragraph 1 of Art. 3 establishes that everyone has the right to their own physical and mental integrity, and paragraph 2 specifies: when applying the achievements of medicine and biology must comply with the following requirements: 1) voluntary and properly executed consent of the person concerned in accordance with the law; 2) a ban on the use of eugenics, especially its part, which aims to select people; 3) a ban on the use of the human body and its parts as a source of income; 4) a ban on human reproduction through cloning⁸. Prohibition also includes the right to euthanasia - to meet the needs of the patient to accelerate death by action or inaction. The problem is that there is no normative definition of this human right at the international level. Separate international instruments are available, such as the 1997 Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine. At the same time, euthanasia is performed on terminally ill patients in Belgium, Luxembourg, Albania, and the Netherlands.

Less controversial is another subtype of one of the fourth-generation rights – «virtual rights». The impact of globalization and the daily need on admitting the importance of these rights have consolidated the position on the need to separate this category of rights, hence, legal protection is also should be considered as a viable option for asserting these rights. Nevertheless, returning to the problem of the morality of the existence of new types of rights, it should be noted that each case hides several, at first glance, inconspicuous nuances. Consider, for example, the problem of artificial motherhood and surrogate fertilization. On the one hand, medical progress has reached such heights and it is pointless to restrict the family's right to procreation or to prohibit the restoration of justice by a humane act of love and cooperation. But there is also a serious threat to turn moth-

⁴ Barabash O.O. The fourth generation of human rights: general theoretical characteristics // Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». - Legal sciences, 2016, p.214.

⁵ Avdeenkova M.P. The right to physical freedom, M.P. Avdeenkova, Yu.A. Dmitriev // State and law. - 2005. - № 3. - P. 19–23

⁶ Shebanits D.M. Modern issues of the theory of «generations of human rights» in terms of European interstate integration, Scientific Bulletin of the Uzhgorod National university. - Uzhhorod: Helvetica Publishing House, 2015. - Vol. 1. Issue. 31. - P. 57–61.

⁷ Avramova O. Zhidkova O. The fourth generation of human rights: problem statement, Law of Ukraine, 2010, № 2, p.101–107.

⁸ Charter of Fundamental Rights of the European Union, URL <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT>

erhood into contract commercial work. We are again faced with controversy at the international level, because while some states support this practice, others openly condemn it (in France, for example, there is a rule that surrogacy contradicts the law on adoption and the inalienability of the human body). Similar moral problems apply to other newly formulated rights. For example, the right to life allows a person to control his own destiny, but does it also include the right to refuse to live in special cases, i.e. the right to active and passive euthanasia? The same existential issues arise in a detailed analysis of other fourth-generation rights - each of them (the right to same-sex marriage and adoption of children by such a couple, the right to change sex, to a life free from government interference) is a challenge because creating new rights, in some respects denies others. There is no denying the free development of the individual, who disposes of his own destiny at his own discretion, using all the opportunities provided to him by the progressive twenty-first century.

Conclusions. Having analyzed the issue of four generations of human rights and their limits throughout its years of development, it is worth concluding that undoubtedly, that current debates regarding the stage of formation of these rights can be fully explained. The history of human rights is the history of the "humanization" of people, their deeper self-awareness of their human essence and human dignity. "Know Thyself", as Socrates taught. Such self-knowledge is an extremely complex and contradictory process, the result of long-term human evolution. It is worth noting that even the qualification of the classical rights of the "first generation" – civil and political as legal, subjective rights, which now is not in doubt, was not given immediately. In the process of historical development, it has been repeatedly challenged. And it was not until the early twentieth century that these rights were finally recognized as subjective. This states that the origins of law are rooted in the nature of human being. With an in-depth knowledge of it by people themselves, which of course is closely related to the level of development (economic, political, cultural) of society itself, their perceptions of human rights change. Indicative in this regard is the evolution of views on the relationship between human rights and civil rights, which is happening today. Thus, further development of human rights and attempts of setting their limits should be taken as a starting point of the new human rights agenda, which will focus on universalization and compliance with the new human rights order.

Summary.

The article deals with the development of generations of human rights and its correlation with limits of individual's freedom. Considering the theory of four generations of rights, the author analyzes their development, highlights their equal importance, and argues on expanding the limits of rights in the context of their universalization.

References:

1. Antonovych M.M., The evolution of human rights and the problem of their qualification // Scientific notes. Volume 45. Political Science, p.9-16.
2. Cicero, On the Republic. On the Laws. Translated by Clinton W. Keyes. Loeb Classical Library 213. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928, https://www.loebclassics.com/view/marcus_tullius_cicero-de_re_publica/1928/pb_LCL213.101.xml
3. Rabinovych P.M. Basic human rights: concepts, classifications, trends, Ukrainian human rights magazine, 1995.— № 1, p.14-22.
4. General theory of law: Textbook edited by prof.M.Kozyubra, Kyiv.: VAITE, 2015. - 392 p.
5. General theory of state and law, Textbook for students of higher educational institutions, edited by M.V. Tsvik, O.V. Petryshyn, L.V.Aramenko. - Kharkiv: Pravo, 2009, 584 p.
6. Constitution of Ukraine, URL: <https://www.refworld.org/pdfid/44a280124.pdf>
7. Barabash O.O. The fourth generation of human rights: general theoretical characteristics, Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic", Legal sciences, 2016, p.213-217.
8. Avdeenkova M.P. The right to physical freedom, M.P. Avdeenkova, Yu.A. Dmitriev // State and law. - 2005. - № 3. - P. 19–23.
9. Shebanits D.M. Modern issues of the theory of "generations of human rights" in terms of European interstate integration, Scientific Bulletin of the Uzhgorod National university, Uzhhorod: Helvetica Publishing House, 2015. - Vol. 1. Issue. 31. - P. 57–61.
10. Avramova O. Zhidkova O., The fourth generation of human rights: problem statement, Law of Ukraine, 2010, № 2, p.101–107.
11. Charter of Fundamental Rights of the European Union, URL <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT>

Tsololo Volodymyr,

PhD student at Yaroslav Mudryi National Law University

Activities of un special procedures for the protection of environmental human rights

Діяльність спеціальних процедур ООН щодо захисту екологічних прав людини

Voievodin Ihor

Keywords:

«security», «environment», «health», «international law», «environment», «United Nations», «human rights», «special procedures», «sustainable development».

Ключові слова:

«безпека», «екологія», «здоров'я», «міжнародне право», «навколишнє середовище», «Організація Об'єднаних Націй», «права людини», «спеціальні процедури», «сталий розвиток».

Постановка проблеми. Активізація правозахисної діяльності міжнародних та національних установ у галузі захисту екологічних прав людини підтверджує існування безпосереднього тісного взаємозв'язку між правами і свободами людини, гарантованим міжнародними угодами з прав людини та навколишнім середовищем. Прийняті у 2018 році під егідою Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) Рамкові принципи в галузі прав людини і навколишнього середовища відображають сучасні тенденції у цій царині та підтверджують, що люди є частиною природи, і їхні права людини тісно пов'язані з навколишнім середовищем, а заподіяння шкоди навколишньому середовищу перешкоджає дотриманню прав людини, в той час як їхня реалізація допомагає забезпечити захист навколишнього середовища та сприяє стійкому розвитку.¹ Крім того, у відповідь на збільшення випадків порушення прав людини в екологічному контексті Рада ООН з прав людини на своїй 48-й сесії (2021 р.) вперше визнала, що чисте, здорове і стале довкілля – це невід'ємне право людини² та заснувала мандат Спеціального доповідача³.

Так, сталий розвиток у трьох його аспектах (соціальному, економічному та екологічному) та охорона навколишнього середовища сприяють благополуччю людини і здійсненню прав людини, включаючи права на життя, на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я, на достатній життєвий рівень, на достатнє харчування, на житло, на безпечну питну воду та санітарію та на участь у культурному житті, для нинішнього та майбутніх поколінь, а наслідки завдання шкоди навколишньому середовищу зачіпають людей та їхні групи у всьому світі, особливо ті групи населення, які вже перебувають у вразливому становищі, включаючи корінні народи, людей похилого віку, інвалідів, а також жінок і дівчаток,⁴

Такі випадки порушення екологічних прав людини, під якими, зазвичай розуміються права, що стосуються охорони навколишнього середовища,⁵ мають глибокий вплив на широкий спектр основоположних прав людини, включаючи права на життя, самовизначення, їжу, воду, здоров'я, санітарію, житло, культурні, громадянські та політичні права тощо. Крім того, без здорового довкілля вбачається неможливим досягнення цілей у галузі сталого розвитку, визначених у Порядку денному на період до 2030 року⁶.

¹ Доклад Спеціального докладчика по вопросу о правозащитных обязательствах, касающихся пользования безопасной, чистой, здоровой и устойчивой окружающей средой. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Environment/SREnvironment/FP_ReportRussian.PDF

² Право человека на безопасную, чистую, здоровую и устойчивую окружающую среду. Совет по правам человека. A/HRC/48/L.23/Rev. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G21/270/17/PDF/G2127017.pdf?OpenElement>

³ Мандат Специального докладчика по вопросу о поощрении и защите прав человека в контексте изменения климата A/HRC/48/L.27. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G21/268/25/PDF/G2126825.pdf?OpenElement>

⁴ Право человека на безопасную, чистую, здоровую и устойчивую окружающую среду. Совет по правам человека. A/HRC/48/L.23/Rev.1

⁵ Доклад Независимого эксперта по вопросу об обязательствах в области прав человека, связанных с использованием безопасной, чистой, здоровой и устойчивой окружающей средой Джона Х. Нокса A/HRC/22/43 https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A.HRC.22.43_ru.pdf

⁶ Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года (A/RES/70/1) URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R

Слід зазначити, що означеному питанню, приділяється значна увага ООН, у межах якої створено розгалужений інституційний механізм, діяльність якого направлена на сприяння і заохочення прав і свобод людини. Важливу роль у цій сфері відіграють «спеціальні процедури», які наділяються Радою ООН з прав людини відповідним мандатом, зокрема й щодо забезпечення екологічних прав людини. Разом з тим, досягнення результатів, окреслених наданим їм мандатом безпосередньо залежить від ефективності співпраці з державами, транснаціональними корпораціями та іншими міжнародними урядовими й неурядовими організаціями у сфері дотримання прав людини і навколишнього середовища.

У науці міжнародного публічного права питанню захисту прав людини на універсальному та регіональному рівнях було присвячено увагу в наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених: М. Буроменський, М. Баймуратов, В. Гутник, О. Київець, В. Мицик, Т. Сироїд, Л. Фоміна, М. Барнетт, М. Кларксон, Б. Корнелл, Дж. Мун, Дж. Пост, Д. Сігель, С. Уільямс, М. Фрідман, К. Фукукава, С. Хедберг, А. Шапіро та ін. Окремі питання щодо захисту екологічних прав, досліджувалися в роботах Г. Анісімова, Р. Валєєва, М. Васильєва, Л. Калищук, І. Каракаш, М. Медведєвої, М. Станішевського та ін. Разом з тим, означене питання потребує подальшого поглибленого дослідження.

Мета статті полягає у наданні характеристики особливостей діяльності «спеціальних процедур» Ради ООН з прав людини щодо захисту прав людини в екологічній сфері.

Задля досягнення поставленої мети було сформульовано такі **завдання**:

- розкрити мандати «спеціальних процедур» у галузі захисту екологічних прав людини;
- визначити функції і завдання, покладені на відповідні «спеціальні процедури»;
- висвітлити процедуру подачі скарг до спеціальних процедур;
- зробити відповідні висновки та рекомендації.

Виклад основного матеріалу.

«Спеціальні процедури» є механізмами, які були створені Комісією з прав людини і рецесійовані нині існуючою Радою ООН з прав людини, з метою надання звітів і консультування з питань прав людини з тематичної та національної точки зору. Діяльність «Спеціальних процедур» включає усі права людини: громадянські, культурні, економічні, політичні, соціальні, екологічні, а також питання, що стосуються конкретних груп осіб. Такі мандатарії представляють особою незалежних осіб (спеціальний доповідач, незалежний експерт або робоча група), які виступають у своїй особистій якості, не є співробітниками ООН і не отримують заробітну плату чи іншу фінансову винагороду за свою роботу. Термін перебування мандатарія на посаді, будь то тематичний або країновий мандат, обмежується максимум шістьма роками¹.

Станом на 2021 рік у межах ООН функціонують 44 тематичних та 11 країнових мандатів². Декілька з них присвячено безпосередньо захисту прав людини в екологічній сфері. Так, заснування Комісією ООН з прав людини в 1995 році мандата Спеціального доповідача з питання про наслідки для прав людини екологічно обґрунтованого регулювання та видалення небезпечних речовин і відходів (далі – Спеціальний доповідач з питання про токсичні речовини і права людини) (E/CN.4/RES/1995/81) було обумовлено тим, що люди піддаються впливу безлічі небезпечних речовин без їхньої попередньої інформованої згоди. Це особливо зачіпає найбільш вразливі категорії населення, серед яких жінки, діти, корінні народи, трудящі мігранти, національні меншини, люди, що живуть у злиднях. Такий шкідливий вплив пов'язаний з різними формами раку, порушеннями репродуктивної функції, захворюваннями легенів, діабетом та зниженою здатністю до навчання тощо³.

Діяльність Спеціального доповідача обмежена мандатом, наданим відповідно до резолюції Ради з прав людини A/HRC/RES/45/17. Зокрема, Спеціальний доповідач уповноважений надавати Раді з прав людини детальну, актуальну інформацію для повного здійснення прав людини про шкідливі наслідки щодо управління та утилізації небезпечних речовин та відходів незаконним шляхом. У процесі здійснення мандата, Спеціальний доповідач може надавати інформацію про несприятливі наслідки для людей та груп, які перебувають у вразливих ситуаціях, включаючи корінні народи; взаємодію науки з політикою щодо ризиків, пов'язаних з життєвим циклом небезпечних речовин і відходів, включаючи ризики для права на свободу вираження думок, яке включає свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію, а також право користуватися благами наукового прогресу; розвиток, прогалини та недоліки в ефективності міжнародних механізмів регулювання щодо небезпечних речовин та відходів та їхній вплив на реалізацію прав людини, у тому числі щодо нових хімікатів та питань поводження і утилізації відходів; питання прав людини, що стосуються усіх підприємств бізнесу, як транснаціональних, так і інших, щодо екологічно обґрунтованого поводження та безпечної утилізації небезпечних речовин та відходів.

Окрім цього, Спеціальний доповідач інформує держави, установи ООН, міжнародні організації, громадянське суспільство та інші зацікавлені сторони про вплив на права людини екологічно обґрунтованого

¹ UN Charter-based bodies including Special Procedures. URL: <https://unsdg.un.org/2030-agenda/strengthening-international-human-rights/un-special-procedures>

² Специальные процедуры Совета по правам человека. URL: <https://www.ohchr.org/ru/HRBodies/SP/Pages/Welcomepage.aspx>

³ Adverse effects of the illicit movement and dumping of toxic and dangerous products and wastes on the enjoyment of human rights (E/CN.4/RES/1995/81). URL: http://ap.ohchr.org/documents/E/CHR/resolutions/E-CN_4-RES-1995-81.doc

регулювання і видалення небезпечних речовин і відходів, у тому числі при здійсненні Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року, отримує висновки і матеріали від урядів держав, установ ООН та інших відповідних міжнародних організацій, громадянського суспільства й інших зацікавлених сторін згідно з його мандатом, вивчає національні, регіональні та міжнародні зусилля щодо досягнення цілей сталого розвитку і проводить тематичні дослідження з питання ефективного здійснення Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року⁴. Сфера повноважень Спеціального доповідача охоплює видобувні галузі, зокрема нафтогазову та гірничодобувну промисловість, умови праці у сільсько-господарському та виробничому секторах, споживчі товари, викиди шкідливих речовин з усіх джерел, утилізацію відходів та військові конфлікти. Діяльність у межах мандата має на меті допомогти усім зацікавленим сторонам у реалізації таких рішень, які б мінімізували шкідливий вплив токсичних речовин на довкілля та екологічні права людини⁵.

Серед ключових документів, що були розроблені Спеціальним доповідачем з питання про токсичні речовини і права людини, слід виділити Керівництво з передових практик видалення небезпечних відходів. У ньому було розглянуто проблеми, пов'язані з видаленням небезпечних відходів. За підсумками широких консультацій з виявлення і поширення передових практик, а також консультування у цій сфері, Доповідач рекомендував надати сприяння державам у приведенні національного законодавства та інших практик у відповідність з їхніми зобов'язаннями в галузі прав людини⁶. На основі багаторічної роботи мандата, відвідування країн, проведення тематичних досліджень і взаємодії з державними та недержавними суб'єктами було розроблено 15 принципів у галузі прав людини і захисту працівників від впливу токсичних речовин, які допомагають країнам та іншим зацікавленим сторонам захищати працівників від впливу токсичних речовин і забезпечувати засоби правового захисту у випадку порушення їхніх прав. Ці принципи поділено на 3 групи: принципи щодо функцій і обов'язків у запобіганні впливу; принципи, що стосуються інформації, участі та зборів; принципи, що стосуються ефективних засобів правового захисту⁷.

Окремо варто зазначити щодо діяльності Незалежного експерта (пізніше – Спеціального доповідача) з питання про права людини на безпечну питну воду і санітарні послуги з огляду на те, що право людини на безпечну питну воду і санітарні послуги прямо згадується у низці міжнародних договорів з прав людини, зокрема в Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Конвенції про права дитини 1989 р., Конвенції про права осіб з інвалідністю 2006 р., а також у таких керівних документах як Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими 1955 р., Принципи ООН щодо осіб похилого віку 1991 р., Керівні принципи з питання про переміщення осіб всередині країни 1998 р. тощо⁸. Тим не менш, нині 785 млн людей не мають доступу до базових послуг водопостачання, 2 млрд людей не мають доступу до безпечної питної води, яка була б в їхніх оселях, коли необхідно, і не була б забруднена, 4,2 млрд людей не мають доступу до санітарних послуг, організованих з дотриманням вимог безпеки, а до 2030 року нестача води може призвести до переміщення приблизно 700 млн осіб⁹.

З огляду на це, в 2008 році Радою ООН з прав людини було створено мандат Незалежного експерта з питання про права людини на безпечну питну воду і санітарні послуги з метою проведення тематичних досліджень з означеної проблематики, приділення уваги правозахисним зобов'язанням щодо доступу до безпечної питної води і санітарних послуг, відвідування країн і співпраці з фахівцями з метою здійснення прав на воду і санітарію. Спеціальний доповідач ініціює заходи по підвищенню обізнаності щодо цього питання, в тому числі через соціальні мережі і з використанням доступних матеріалів, надає технічну допомогу в області здійснення прав людини на безпечну питну воду і санітарні послуги¹⁰.

Крім того, в 2012 році Рада ООН з прав людини заснувала мандат Незалежного експерта з питання про зобов'язання в галузі прав людини, пов'язані з користуванням безпечним, чистим, здоровим і стійким навколишнім середовищем (далі – Незалежний експерт з прав людини і навколишнього середовища) (A/

⁴ Мандат Спеціального докладчика по вопросу о последствиях для прав человека экологически обоснованного регулирования и удаления опасных веществ и отходов (A/HRC/RES/45/17). URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/RES/45/17>

⁵ About the mandate of the Special Rapporteur on toxics and human rights URL: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Environment/SRToxicsandhumanrights/Pages/aboutthemandate.aspx>.

⁶ Доклад Специального докладчика по вопросу о последствиях для прав человека экологически обоснованного регулирования и удаления опасных веществ и отходов (A/HRC/36/41). URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/36/41>.

⁷ Principles on human rights and the protection of workers from exposure to toxic substances (A/HRC/42/41). URL: <https://undocs.org/en/A/HRC/42/41>.

⁸ Договоры по правам человека, упоминающие право на безопасную питьевую воду и санитарные услуги. URL: <https://www.ohchr.org/ru/Issues/WaterAndSanitation/SRWater/Pages/InternationalStandards.aspx>.

⁹ Права человека на безопасную питьевую воду и санитарные услуги (A/HRC/RES/45/8). URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/RES/45/8>

¹⁰ Права человека на безопасную питьевую воду и санитарные услуги (A/HRC/RES/42/5). URL: <https://undocs.org/ru/A/hrc/res/42/5>

HRC/RES/19/10)¹. Згодом мандат було змінено на Спеціального доповідача для вивчення правозахисних зобов'язань, які пов'язані з використанням безпечного, чистого, здорового і стійкого навколишнього середовища, заохочення передової практики у застосуванні прав людини при формуванні природоохоронної політики, виявлення труднощів і перешкод на шляху до повної реалізації прав людини, пов'язаних з використанням здорового навколишнього середовища, а також з метою відвідування країн і оперативного реагування на випадки порушення прав людини в екологічній сфері. Рада з прав людини також просила доповідача застосовувати гендерну перспективу шляхом, зокрема, розгляду особливого становища жінок і дівчаток та виявлення гендерної дискримінації і вразливості при вирішенні проблем, пов'язаних зі зміною клімату і деградацією навколишнього середовища. З моменту свого заснування, Спеціальний доповідач щорічно представляє доповідь Раді з прав людини ООН, а також Генеральній Асамблеї ООН².

Особливо слід виділити Доповідь з питання щодо правозахисних зобов'язань, що стосуються користування безпечним, чистим, здоровим і стійким навколишнім середовищем (A/HRC/37/59). В ній розглядається право людини на здорове навколишнє середовище і аналізуються подальші кроки на шляху розвитку взаємозв'язку між правами людини і навколишнім середовищем. Крім того, в доповіді було представлено рамкові принципи в галузі прав людини і навколишнього середовища. Дані 16 принципів встановлюють основні зобов'язання держав відповідно до основних засад прав людини в тій мірі, в якій вони стосуються користування безпечним і здоровим навколишнім середовищем. У той же час, зазначені принципи і коментарі до них не встановлюють нових зобов'язань для держав. Навпаки, вони відображають практику застосування вже існуючих зобов'язань в галузі прав людини в екологічному контексті. У той час як багато зобов'язань, описані в рамкових принципах і коментарях до них, безпосередньо засновані на договорах або на рішеннях судів з прав людини, що мають обов'язкову силу, інші спираються на заяви правозахисних органів, уповноважених тлумачити право прав людини, що мають рекомендаційний характер³.

Спеціальний доповідач також здійснив дослідження передової практики, що застосовується при здійсненні і заохоченні права на безпечне, чисте, здорове і стійке навколишнє середовище та здійсненні процесуальних і матеріально-правових елементів цього права. Станом на 2021 рік така норма законодавчо закріплена більш ніж в 80% (в 156 з 193) держав-членів ООН. Процесуальними елементами цього права є доступ до інформації, участь громадськості та доступ до правосуддя і ефективних засобів правового захисту, а до його матеріально-правових елементів відносяться чисте повітря, безпечний клімат, доступ до безпечної води та адекватної санітарії, здорові продукти харчування, вироблені без нанесення екологічного збитку, нетоксичне середовище, в якому можна жити, працювати, вчитися і грати, здорове біорізноманіття та здорові екосистеми. В умовах глобальної екологічної кризи прискорене поширення і впровадження передових видів практики для захисту прав людини має першорядне значення⁴.

У 2021 році Рада ООН з прав людини заснувала мандат Спеціального доповідача з питань заохочення та захисту прав людини у контексті зміни клімату з таким мандатом: вивчати та визначати, яким чином негативні наслідки зміни клімату впливають на повне та ефективне здійснення прав людини, та виносити рекомендації щодо усунення і запобігання цим негативним наслідкам; виявляти існуючі проблеми, у тому числі фінансові, що перешкоджають зусиллям держав щодо заохочення та захисту прав людини в рамках боротьби з негативними впливами зміни клімату; узагальнювати знання, включаючи знання корінних народів та традиційні знання місцевого населення, і виявляти передову практику, стратегії та політику інтеграції прав людини в політику в галузі зміни клімату; заохочувати та здійснювати обмін думками про викладені уроки та передову практику у цій сфері; підвищувати поінформованість про права людини, що зачіпаються зміною клімату, особливо людей; запитувати думки та матеріали у держав та інших відповідних зацікавлених сторін, включаючи міжнародні організації, інститути, установи, фонди та програми ООН, регіональні економічні комісії, міжнародні та регіональні фінансові інститути, регіональні правозахисні механізми, національні правозахисні установи тощо⁵.

Усі зазначені спеціальні доповідачі працюють у тісній співпраці з Програмою ООН з навколишнього середовища, Програмою Розвитку ООН, Асамблеєю ООН з навколишнього середовища, такими спеціалізованими установами ООН, як Всесвітня Організація Охорони Здоров'я та Міжнародна Організація Праці, секретаріатами міжнародних природоохоронних конвенцій, договірними органами та міжнародними регіональними організаціями з метою забезпечення всебічного врахування прав людини в їхній роботі і попередження дублювання з іншими спеціальними процедурами та допоміжними органами Ради з прав

¹ Права человека и окружающая среда (A/HRC/RES/19/1). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G12/131/61/PDF/G1213161.pdf?OpenElement>

² Human rights and the environment (A/HRC/RES/46/7). URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/RES/46/7>.

³ Доклад Специального докладчика по вопросу о правозащитных обязательствах, касающихся пользования безопасной, чистой, здоровой и устойчивой окружающей средой (A/HRC/37/59). URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/37/59>.

⁴ Право на здоровую окружающую среду: передовая практика (A/HRC/43/53). URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/43/53>.

⁵ Мандат Специального докладчика по вопросу о поощрении и защите прав человека в контексте изменения климата (A/HRC/48/L.27). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G21/268/25/PDF/G2126825.pdf?OpenElement>

людини. У процесі своєї діяльності вони приймають до уваги думки інших зацікавлених сторін, зокрема відповідні регіональні правозахисні механізми, національні правозахисні установи, організації громадянського суспільства та наукові установи. Крім того, будь яка фізична особа, група осіб, громадська організація, міжурядова організація або правозахисна організація, які діють сумлінно відповідно до принципів прав людини без політично мотивованих випадів, які суперечать або не відповідають положенням Статуту ООН може надати інформацію на розгляд Спеціальних процедур.⁶

Висновки. З огляду на вищевикладене, ми можемо зробити висновок про те, що «спеціальні процедури» ООН, які представляють собою незалежних доповідачів, є дієвим механізмом Ради ООН з прав людини, здатним оперативно реагувати на порушення прав людини, в тому числі потенційні. Такі спеціальні доповідачі здійснюють широкий спектр різноманітних дій, направлених на дотримання прав і свобод людини окремих вразливих категорій осіб та у певних тематичних сферах, визначених їхнім мандатом. Зокрема, у сфері захисту екологічних прав функціонує низка «спеціальних процедур», серед яких: Спеціальний доповідач з питань про наслідки для прав людини екологічно обґрунтованого регулювання та видалення небезпечних речовин і відходів, Спеціальний доповідач з питань про права людини на безпечну питну воду і санітарні послуги, Спеціальний доповідач з питань про зобов'язання в галузі прав людини, пов'язані з користуванням безпечним, чистим, здоровим і стійким навколишнім середовищем та Спеціальний доповідач з питань заохочення та захисту прав людини у контексті зміни клімату. На нашу думку, з огляду на збільшення безпекових викликів щодо забезпечення безпечного навколишнього середовища, які впливають на найбільш незахищені верстви населення, як-от корінні народи, діти, особи з інвалідністю, особи похилого віку та ін., доцільним було б приділити увагу дотриманню їхніх екологічних прав у тематичних дослідженнях «спеціальних процедур».

Анотація.

У статті проаналізовано діяльність спеціальних процедур Ради з прав людини Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту екологічних прав людини. «Спеціальні процедури» – це назва механізмів та інструментів, створених Радою ООН з прав людини, до компетенції яких входить моніторинг ситуацій з правами людини в країнах або за визначеними тематичними напрямками, завдяки чому Рада постійно знаходиться в курсі поточної ситуації в сфері дотримання прав людини в усьому світі. До спеціальних процедур в екологічній сфері відносяться: Спеціальний доповідач з питань про наслідки для прав людини екологічно обґрунтованого регулювання та видалення небезпечних речовин і відходів, Спеціальний доповідач з питань про права людини на безпечну питну воду і санітарні послуги, Спеціальний доповідач з питань про зобов'язання в галузі прав людини, пов'язані з користуванням безпечним, чистим, здоровим і стійким навколишнім середовищем та Спеціальний доповідач з питань заохочення та захисту прав людини у контексті зміни клімату. Проаналізовано мандати, що наділяють спеціальних доповідачів повноваженнями на здійснення їх діяльності, приділено увагу основним здобуткам спеціальних процедур в галузі екологічних прав людини, таких як принципи, рекомендації, щорічні тематичні доповіді. Зосереджено увагу на тому, що екологічна складова прав людини є необхідною умовою і гарантією повноцінної реалізації цих прав і свобод. Відповідно до означеної проблематики було вироблено висновки і рекомендації.

Summary.

The article analyzes the activities of the special procedures of the United Nations Human Rights Council concerning the protection of environmental human rights. «Special procedures» is the name of the mechanisms and instruments established by the UN Human Rights Council, which are responsible for monitoring the human rights situation in countries or in certain thematic areas, so that the Council is constantly aware of the current situation in the field of human rights all over the world. Special procedures in the environmental field include: the Special Rapporteur on the implications for human rights of the environmentally sound management and disposal of hazardous substances and wastes, the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation, the Special Rapporteur on Human Rights and the Environment and the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change. The mandates that give special rapporteurs the authority to carry out their activities are analyzed, attention is paid to the main achievements of special procedures in the field of environmental human rights, such as principles, recommendations, annual thematic reports. The focus is on the fact that the environmental component of human rights is a necessary condition and guarantee for the full realization of these rights and freedoms. In accordance with these issues, conclusions and recommendations were made.

⁶ Кодекс поведения мандатариев специальных процедур Совета по правам человека (A/HRC/5/L.3/Rev.1). URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/5/L.3/Rev.1>.

References:

1. Доклад Специального докладчика по вопросу о правозащитных обязательствах, касающихся пользования безопасной, чистой, здоровой и устойчивой окружающей средой. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Environment/SREnvironment/FP_ReportRussian.PDF
2. Право человека на безопасную, чистую, здоровую и устойчивую окружающую среду (A/HRC/48/L.23/Rev.). URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G21/270/17/PDF/G2127017.pdf?OpenElement>
3. Мандат Специального докладчика по вопросу о поощрении и защите прав человека в контексте изменения климата A/HRC/48/L.27. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G21/268/25/PDF/G2126825.pdf?OpenElement>
4. Доклад Независимого эксперта по вопросу об обязательствах в области прав человека, связанных с использованием безопасной, чистой, здоровой и устойчивой окружающей средой Джона Х. Нокса (A/HRC/22/43). URL: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A.HRC.22.43_ru.pdf
5. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года (A/RES/70/1) URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R
6. UN Charter-based bodies including Special Procedures URL: <https://unsdg.un.org/2030-agenda/strengthening-international-human-rights/un-special-procedures>
7. Специальные процедуры Совета по правам человека URL: <https://www.ohchr.org/ru/HRBodies/SP/Pages/Welcomepage.aspx>
8. Adverse effects of the illicit movement and dumping of toxic and dangerous products and wastes on the enjoyment of human rights. URL: http://ap.ohchr.org/documents/E/CHR/resolutions/E-CN_4-RES-1995-81.doc
9. Мандат Специального докладчика по вопросу о последствиях для прав человека экологически обоснованного регулирования и удаления опасных веществ и отходов (A/HRC/RES/45/17) URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/RES/45/17>
10. About the mandate of the Special Rapporteur on toxics and human rights URL: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Environment/SRToxicsandhumanrights/Pages/aboutthemandate.aspx>
11. Доклад Специального докладчика по вопросу о последствиях для прав человека экологически обоснованного регулирования и удаления опасных веществ и отходов (A/HRC/36/41). URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/36/41>.
12. Principles on human rights and the protection of workers from exposure to toxic substances (A/HRC/42/41). URL: <https://undocs.org/en/A/HRC/42/41>.
13. Договоры по правам человека, упоминающие право на безопасную питьевую воду и санитарные услуги. URL: <https://www.ohchr.org/ru/Issues/WaterAndSanitation/SRWater/Pages/InternationalStandards.aspx>.
14. Права человека на безопасную питьевую воду и санитарные услуги (A/HRC/RES/45/8). URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/RES/45/8>
15. Права человека на безопасную питьевую воду и санитарные услуги (A/HRC/RES/42/5). URL: <https://undocs.org/ru/A/hrc/res/42/5>.
16. Права человека и окружающая среда (A/HRC/RES/19/1) URL: https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G12/131/61/PDF/G12_13161.pdf?OpenElement
17. Human rights and the environment (A/HRC/RES/46/7). URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/RES/46/7>.
18. Доклад Специального докладчика по вопросу о правозащитных обязательствах, касающихся пользования безопасной, чистой, здоровой и устойчивой окружающей средой (A/HRC/37/59). URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/37/59>
19. Право на здоровую окружающую среду: передовая практика (A/HRC/43/53). URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/43/53>
20. Мандат Специального докладчика по вопросу о поощрении и защите прав человека в контексте изменения климата A/HRC/48/L.27 <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G21/268/25/PDF/G2126825.pdf?OpenElement>
21. Кодекс поведения мандатариев специальных процедур Совета по правам человека (A/HRC/5/L.3/Rev.1). URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/5/L.3/Rev.1>.

Voievodin Ihor,

*Lecturer at the department of International and European Law
V.N. Karazin Kharkiv National University*

The features of international cooperation in the fight against criminal offenses against morality

Особливості міжнародного співробітництва у боротьбі з кримінальними правопорушеннями проти моральності

Yeřimov Mykola

Key words:

morality, investigative action, international cooperation, organization, tactics, Interpol, Europol

Ключові слова:

моральність, слідча (розшукова) дія, міжнародне співробітництво, організація, тактика, Інтерпол, Європол

Постановка проблеми. Транснаціональний характер кримінальних правопорушень проти моральності зумовлює можливість їх вчинення в різних країнах світу. «Секс-туризм», торгівля людьми, дитяча порнографія, культ жорстокості – всі ці діяння знаходять осіб, які бажають їх вчинити. З огляду на зазначене, Україні необхідно плідно співпрацювати з різноманітними зарубіжними установами в плані як розслідування вказаної категорії діянь, так і з огляду на профілактику злочинності в цілому. Адже за таких умов міжнародне співробітництво у правоохоронній сфері, залучення до правоохоронної діяльності найкращих спеціалістів вітчизняних і зарубіжних структур, а також обмін досвідом між ними є обов'язковими вимогами сьогодення для запобігання різноманітним протиправним проявам.

Тому, з метою аналізу особливостей міжнародного співробітництва у боротьбі з кримінальними правопорушеннями проти моральності, а також визначення окремих проблемних аспектів в провадженнях зазначеної категорії, опрацюємо низку думок вчених щодо вказаних питань.

Стан дослідження. Проблематика міжнародного співробітництва у боротьбі з кримінальними правопорушеннями, його концептуальні та практичні основи, були напрямом наукових пошуків ряду вчених-криміналістів, зокрема, Р. С. Белкіна, А. Г. Каткової, А. Г. Маланюка, В. В. Матвійчука, В. Ю. Мосяженко, Д. Й. Никифорчука, Ю. В. Оніщика, М. І. Порубова, А. В. Савченка, П. М. Сивуляка, Р. Л. Степанюка, В. М. Федченка, Л. А. Філянїної, В. Ф. Цепелева, К. О. Чаплїнського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та інших.

Та в їх роботах не було комплексно досліджено питання міжнародного співробітництва у боротьбі з кримінальними правопорушеннями проти моральності. В свою чергу, в зазначеній категорії кримінальних проваджень є певна специфіка не тільки щодо їх особливостей, а також і в основних формах міжнародного співробітництва, що застосовуються під час їх реалізації.

Мета дослідження. Метою даної статті є дослідження особливостей міжнародного співробітництва у боротьбі з кримінальними правопорушеннями проти моральності.

Виклад основних положень. Слід наголосити на тому, що транснаціональна злочинність трансформувалась у міждержавну площину, у зв'язку з чим допустимою є співпраця не лише з Інтерполом (Міжнародна організація кримінальної поліції), але і з Європоллом (Європейська поліцейська організація). Хоча останній орган – це передусім інформаційний центр, банк даних, що надається у спільне користування усіх держав-членів Європейського Союзу, а за наявності спеціальних домовленостей – третім країнам. Європол, як зазначає Ю. В. Оніщик, працює виключно у напрямі налагодження ефективної системи міжнародного обміну поліцейською інформацією та здійсненням аналізу криміногенної ситуації. Він позбавлений будь-яких виконавчих функцій, а його персонал не має права здійснювати кримінального переслідування, затримувати злочинців чи проводити слідчі (розшукові) дії¹. Зі свого боку, В. Ю. Мосяженко наголошує на тому, що комплексне дослідження оперативно-розшукового та криміналістичного забезпечення виявлення та розслідування злочинів у сфері суспільної моралі в Україні неможливе без звернення до аналізу відповідного зарубіжного досвіду, оскільки це дасть змогу, по-перше, вивчити й узагальнити міжнародний досвід протидії злочинам проти суспільної моралі; по-друге, визначити, як ця проблема вирішується у різних країнах світу, по-третє,

¹ Оніщик Ю. В. Міжнародне співробітництво у боротьбі з фінансовими правопорушеннями. Навчальний посібник. К. : Алерта, 2016. С. 240.

врахувати іноземний досвід при вдосконаленні національного законодавства, по-четверте, визначити шляхи покращення ефективності діяльності оперативних і слідчих підрозділів ОВС під час виявлення та розслідування злочинів у сфері суспільної моралі¹. Тобто вказані вчені наголошують на важливості міжнародного співробітництва для реалізації кримінальних проваджень, в тому числі і досліджуваної категорії.

Варто акцентувати увагу на тому, що, за словами президента Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна» Катерини Левченко, важливе значення має Інтернет-простір, адже дитячий секс-туризм – це дуже вузька сфера послуг, що сильно завуальована. Із зібраних даних стає зрозуміло, що, на відміну від дорослої відкритої та легкодоступної секс-індустрії, дитячий секс-туризм організований дещо інакше. Він не такий видимий, до нього мінімальним чином втягуються такі структури й осередки туристичного бізнесу в Україні, як готелі, дискотеки, бари та таксі, оскільки всі вони не бажають нести кримінальну відповідальність за причетність до злочинного бізнесу. Зазвичай до процесу організації дитячих секс-послуг, а отже й відповідного секс-туризму, залучені окремі особи – посередники, які часто є самі споживачами таких послуг, або ж просто особами, наближеними до певної категорії дітей – батьки, опікуни, дорослі особи, які шукають «дітей вулиці» або «неблагополучних» дітей. По-друге, особливістю дитячого секс-туризму є те, що, на відміну від дорослого, тут майже відсутні групові візити, тобто, якщо турист зацікавлений знайти неповнолітніх осіб, то організація такої поїздки відбувається індивідуально за певною схемою. Про такі схеми було знайдено інформацію на форумах і сайтах. Також автор наголошує, що для позначення секс-туристів використовується слово «секспат» («секс» + «патріант»)². В даному випадку, коли правопорушник та особа неповнолітнього потерпілого вже на початку протиправних відносин знаходяться в різних країнах, зрозуміло, що без ефективного міжнародного співробітництва неможливо реалізувати збір доказової інформації і, найголовніше, повернення неповнолітнього до родини.

Світовий досвід правоохоронної діяльності, на чому наголошує певна група науковців (А. В. Савченко, В. В. Матвійчук, Д. Й. Никифорчук), свідчить про те, що у багатьох країнах вже багато років існує поняття поліцейської, тобто антикримінальної, розвідки, яка передбачає отримання, накопичення, систематизацію й аналіз численних і досить різноманітних відомостей про осіб, які підозрюються у причетності до організованої злочинності³. Це досить доречно практика, яку необхідно розвивати і в правоохоронних органах нашої країни.

З приводу форм міжнародного співробітництва у боротьбі із злочинністю, то, наприклад, В. Ф. Цепелев виокремлює наступні: надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах; видача осіб, які вчинили злочини, для притягнення їх до кримінальної відповідальності чи виконання покарання; передача засуджених до позбавлення волі для подальшого виконання покарання в державі їх громадянства або постійного місця проживання; виконання доручень з міжнародного розшуку; обмін оперативною, правовою й іншою інформацією; забезпечення прав і свобод громадян даної держави при здійсненні кримінального судочинства в іншій; підготовка кадрів, обмін досвідом роботи правоохоронних органів різних держав; надання експертних і консультативних послуг, спеціальних науково-технічних засобів і матеріально-технічної допомоги іншим державам; спільне вивчення проблем злочинності та боротьби з нею, прогнозування та програмування цієї діяльності; участь в офіційних заходах і науково-практичних конференціях, що обговорюють проблеми міжнародного співробітництва у попередженні злочинності, боротьби з нею та при поводженні з правопорушниками⁴.

А вже А. Г. Каткова та П. М. Сивуляк виокремлюють такі форми міжнародного співробітництва: 1) профілактика та припинення злочинів, відносно яких укладені спеціальні угоди між державами; 2) передача осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання в державі їх громадянства або постійного місця проживання; 3) передача органам іншої держави нагляду за умовно засудженими чи умовно звільненими правопорушниками; 4) видача злочинців іншій державі або передача міжнародному органу для кримінального переслідування; 5) захист прав і свобод громадян держави при здійсненні правосуддя в іншій країні; 6) спільне вивчення причин та інших проблем злочинності, а також обмін досвідом роботи поліцейських та інших органів; 7) підготовка кадрів, надання експертних послуг, поставка спеціальних технічних засобів і надання матеріально-технічної допомоги іншим державам; 8) обмін оперативною, правовою й іншою інформацією тощо⁵. Однак вважаємо за необхідне додати пункт стосовно тимчасової передачі особи іншій державі, адже це не буде класична екстрадиція, але така форма між-

¹ Мосяженко В. Ю. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью в сфере общественной морали. *Современный научный вестник*. 2015. № 2 (249). С. 74.

² Електронний ресурс : URL https://yurincom.com/legal_practice/analitychna_yurysprudentsiia/dity-na-prodazh-chomu-v-ukraini-protsvitaie-seks-turyzm/ (дата звернення – 26.08.2021).

³ Савченко А. В., Матвійчук В. В., Никифорчук Д. Й. Міжнародний досвід використання агентури правоохоронними органами держав Європи та США : посіб. [Текст] / за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. К. : НАВСУ, 2004. С. 55.

⁴ Цепелев В. Ф. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью: уголовно-правовые, криминологические и организационно-правовые аспекты : монография. М. : Акад. управл. МВД России, 2001. 137 с.

⁵ Каткова А. Г., Сивуляк П. М. Международное сотрудничество правоохранительных органов в борьбе с преступностью (процессуальный аспект). *Международное сотрудничество в борьбе с преступностью : учеб. пособие*. Ирпень : Нац. акад. гос. налоговой службы Украины, 2005. С. 104–120.

народного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності може мати місце.

Серед основних форм міжнародного співробітництва, що застосовуються в зазначеній категорії кримінальних проваджень, на основі дослідження було визначено наступні: міжнародна правова допомога та видача особи (екстрадиція). Слід наголосити, що процесу взаємодії правоохоронних органів України з іноземними компетентними органами при вирішенні завдань міжнародного співробітництва властивий ряд ознак. Серед них необхідно виокремити:

- специфічні суб'єкти здійснення поставлених задач і застосовувані канали зв'язку;
- довготривалі строки реалізації поставлених завдань;
- взаємозалежність наслідків взаємодії від об'єму та надійності відомостей орієнтуючого характеру;
- самостійність суб'єктів взаємодії;
- географічна віддаленість суб'єктів взаємодії, мовні та культурні відмінності;
- особливі умови процесуального законодавства іншої держави.

З приводу вищенаведених форм співпраці вкажемо наступне. Зокрема, А. Г. Маланюк доречно акцентує увагу на тому, що міжнародна правова допомога у кримінальному процесі – це врегульована чинними для України міжнародними актами (договорами, конвенціями та ін.) та/або кримінально-процесуальним законодавством України діяльність компетентних українських органів, що полягає у зверненні до установ іноземної держави з проханням вчинити конкретні дії чи здійснення в Україні на їх прохання дій, що покликані сприяти розслідуванню, розгляду чи вирішенню кримінальної справи, а також виконанню судових рішень, постановлених у кримінальних справах⁶. Міжнародне та кримінальне процесуальне право об'єднали в собі норми, що регулюють відносини у сфері взаємної правової допомоги між компетентними національними та зарубіжними органами. Саме повноваження щодо отримання, виконання та здійснення оперативних-розшукових заходів передається при взаємній правовій допомозі державному органу, який відповідно до національного законодавства приймає рішення щодо надання допомоги однієї держави компетентному органу іншої держави⁷. Тобто міжнародна правова допомога є першочерговою формою співробітництва, завдяки якій можлива ефективна співпраця правоохоронних органів різних держав.

Виходячи з особливостей кримінальних правопорушень проти моральності, в клопотанні про правову допомогу під час розслідування відповідних протиправних діянь стосовно залучення громадян України до «секс-туризму», доцільно зазначити наступні аспекти: 1) назву компетентного органу іноземної держави та установи, до якої направляється клопотання; 2) кваліфікацію кримінальних правопорушень проти моральності з даними про розмір заподіяних збитків; 3) усі встановлені дані щодо підозрюваних (у тому числі їх родинні й інші зв'язки та рід заняття), які причетні до вчинення кримінальних правопорушень проти моральності (сутенери, звідники) та перебувають на території іншої держави з метою їх ідентифікації та подальшої перевірки; 4) імена та прізвища свідків, потерпілих, місце та дата народження, їх громадянство, адреси, ймовірне місце перебування, проживання та вид заняття; 5) назва відповідного підприємства чи організації, що проводили оформлення документів на осіб для отримання документів для перетину кордону, які перебувають на території запитуваної держави та займаються відповідною діяльністю (здіяні в наданні послуг інтимного характеру) з вказівкою їх основних реквізитів: розрахунковий рахунок; юридична адреса або назви ймовірного міста їх знаходження; 6) зміст самого доручення, що саме необхідно зробити чи виконати, інші відомості, які можуть посприяти успішному його виконанню.

Необхідно вказати на обов'язкове міжнародне співробітництво за фактами діяльності міжнародних організованих груп і злочинних організацій. Зокрема, їх діяльність може полягати у створенні порносайтів, порностудій, забезпеченні діяльності секс-туризму. Необхідно вказати, що важливим при здійсненні заходів щодо повернення громадян, які надавали інтимні послуги у зв'язку з примусом (вилучені паспорти, психологічний і фізичний тиск), є співпраця як державних, так і громадських організацій (FemUA Nordic Model, Легалайф-Україна).

Так, гр. Д. розгорнув свій «бізнес» у Рівному завдяки молодим дівчатам із трьох областей України. У ході досудового слідства встановлено, що протягом 2014-2015 років чоловік знайомився з дівчатами у соціальних мережах, а в подальшому втягував їх у заняття проституцією на території Рівненської, Львівської та Волинської областей. У тенета сутенера потрапило 10 дівчат із Рівненської області, яких чоловік зводив зі своїми співвітчизниками задля їхньої втіхи. Клієнтами дівчат були як громадяни Туреччини, які приїжджали в Україну, так і сам звідник. Відпочинок з повіями коштував від 500 гривень до 150 доларів США. 25 червня під час проведення санкціонованого обшуку на орендованій квартирі, що на вулиці Чорновола обласного центру, міліціонери затримали трьох громадян Туреччини та трьох дівчат. З сумок останніх

⁶ Маланюк А. Г. Проведення у кримінальних справах, пов'язаних із міжнародними відносинами, за законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.09. К., 2004. С. 7.

⁷ Філяніна Л. А. Поняття, форми (види) міжнародної правової допомоги у кримінальних справах. *Проблеми професійної підготовки слідчих* : матер. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, ДДУВС, 27 квітня 2007 р.) Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2007. С. 114.

міліціонери вилучили гроші, які вони отримали за надані послуги. Як стало відомо сьогодні, 51-річному чоловікові з Туреччини повідомили про підозру у скоєнні злочину та скерували до суду кримінальне провадження щодо його злочинної діяльності за частиною 1 статті 302 (звідництво), частиною 2 статті 303 (сутенерство) та частиною 1 статті 149 (торгівля людьми) КК України¹.

Слід зазначити, що у системі органів Організації Об'єднаних Націй функціонує низка установ, що спеціалізовано займаються питаннями боротьби зі злочинністю. До них необхідно віднести: 1) Центр з міжнародного попередження злочинності; 2) Міжрегіональний римський науково-дослідний інститут ООН з питань злочинності і правосуддя; 3) Азіатський і Далекосхідний інститути ООН у Токіо з попередження злочинності і поводження з правопорушниками; 4) Гельсінський інститут з попередження злочинності і боротьби з нею; 5) Міжнародний кримінальний суд². За положеннями чинного КПК України вирішувати питання про міжнародну правову допомогу на засадах взаємності може лише Уповноважений (центральний) орган України. Вітчизняним законодавцем міжнародна правова допомога у кримінальному провадженні визначена як проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою (п. 1 ст. 542 КПК)³. Також до міжнародних організацій, що займаються безпосередньо боротьбою зі злочинністю, як зазначалось вище, слід зарахувати Європол та Інтерпол. У ході дослідження нами було виокремлено перелік суб'єктів взаємодії при вирішенні завдань міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності: 1) міжнародні організації (Інтерпол, Європол); 2) уповноважені (центральні) та компетентні органи держав.

Стосовно міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності в розрізі зазначеного необхідно зауважити, що досліджувана категорія діянь у деяких випадках характеризується великою кількістю держав, де вони вчинюються за участі громадян України в якості потерпілих. Тому питання залучення консульських установ до співпраці є обов'язковою умовою того, що наші співвітчизники повернуться додому.

Членом Національного центрального бюро Інтерполу поряд з іншими державами є й Україна. Її інтереси в Міжнародній організації кримінальної поліції представляють Департамент Інтерполу та Європолу Національної поліції України. У межах наділених повноважень основними їх завданнями є реалізація державної політики щодо боротьби зі злочинністю, що має транснаціональні ознаки. Відповідно до Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу, координація, організація та забезпечення співробітництва правоохоронних та інших органів державної влади України з компетентними органами іноземних держав у сфері боротьби зі злочинністю здійснюється з використанням можливостей Інтерполу та Європолу. Робочий апарат Укрбюро Інтерполу є структурним підрозділом апарату Міністерства внутрішніх справ України на правах департаменту, який забезпечує реалізацію повноважень МВС щодо представництва України в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерполі та Європейському поліцейському офісі, а також повноважень МВС як Національного центрального бюро Інтерполу та Національного контактного пункту Європолу в Україні⁴.

Все більшого поширення при розслідуванні кримінальних правопорушень з міжнародними зв'язками набуває перевірка за допомогою Інтерполу ДНК-профілів осіб – підозрюваних у вчиненні злочинів. Перевірка за банками даних Генерального секретаріату Інтерполу слідів рук, дактилокарт і ДНК-профілів здійснюється з метою: 1) підтвердження (установлення) осіб, які раніше дактилоскопіювались; 2) установлення за невпізнаним трупом людини; 3) розшуку безвісти зниклих осіб; 4) установлення осіб, які залишили сліди пальців рук на місці вчинення злочинів; 5) установлення фактів залишення однією особою слідів пальців рук при вчиненні різних злочинів; 6) установлення ДНК-профілів біологічних слідів людини, вилучених під час огляду місць вчинення нерозкритих злочинів; 7) установлення ДНК-профілів осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні тяжких злочинів проти особи⁵.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що міжнародне співробітництво необхідне для ефективного розслідування окремих кримінальних правопорушень проти моральності. Завдяки певним заходам стає можливим повернення до своєї родини громадян України, які зазнали негативного впливу від правопорушників та опинились за кордоном. Серед основних форм міжнародного співробітництва, що застосовуються в досліджуваній категорії кримінальних проваджень, на основі дослідження було визначено наступні: міжнародна правова допомога та видача особи (екстрадиція). З огляду на особливості роз-

¹ Електронний ресурс : URL: <https://m.ednist.info/news/20312> (дата звернення – 14.08.2021).

² Чорноус Ю. М. Завдання міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 144.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення – 23.08.2021).

⁴ Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу : затвердж. наказом МВС від 17 жовтня 2014 року № 1092. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MVS553?an=5&ed=2014_10_17 (дата звернення – 14.07.2021).

⁵ Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 274-275.

слідування відповідних протиправних діянь щодо залучення громадян України до «секс-туризму» визначено основні моменти, які бажано вказувати в клопотанні про правову допомогу, зокрема: кваліфікацію кримінальних правопорушень проти моральності з даними про розмір заподіяних збитків; усі встановлені дані щодо підозрюваних (у тому числі їх родинні й інші зв'язки та рід заняття), які причетні до вчинення кримінальних правопорушень проти моральності (сутенери, звідники) та перебувають на території іншої держави з метою їх ідентифікації та подальшої перевірки тощо.

Анотація.

Наукова стаття присвячена висвітленню деяких аспектів розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. Розглядаються правові та організаційні особливості міжнародного співробітництва в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії. Серед основних форм міжнародного співробітництва, що застосовуються в досліджуваній категорії кримінальних проваджень, на основі дослідження було визначено такі: міжнародна правова допомога та видача особи (екстрадиція). Сформовано перелік суб'єктів взаємодії при вирішенні завдань міжнародного співробітництва: 1) міжнародні організації (Інтерпол, Європол); 2) уповноважені (центральні) та компетентні органи держав.

Summary.

The scientific article is devoted to the coverage of some aspects of the investigation of criminal offenses against morality. Legal and organizational features of international cooperation in criminal proceedings of the studied category are considered. Among the main forms of international cooperation used in the studied category of criminal proceedings, the study identified the following: international legal assistance and extradition (extradition). The list of subjects of interaction at the decision of problems of the international cooperation is formed: 1) the international organizations (Interpol, Europol); 2) authorized (central) and competent authorities of the states.

References:

1. Електронний ресурс : URL: <https://m.ednist.info/news/20312> (дата звернення – 14.08.2021).
2. Електронний ресурс : URL https://yurincom.com/legal_practice/analychna_yurysprudentsiia/dity-na-prodazh-chomu-v-ukraini-protsvitaie-seks-turyzm/ (дата звернення – 26.08.2021).
3. Каткова А. Г., Сывуляк П. М. Международное сотрудничество правоохранительных органов в борьбе с преступностью (процессуальный аспект). Международное сотрудничество в борьбе с преступностью : учеб. пособие. Ирпень : Нац. акад. гос. налоговой службы Украины, 2005. С. 104–120.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення – 23.08.2021).
5. Маланюк А. Г. Провадження у кримінальних справах, пов'язаних із міжнародними відносинами, за законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. 12.00.09. К., 2004. 20 с.
6. Савченко А. В., Матвійчик В. В., Никифорчук Д. Й. Міжнародний досвід використання агентури правоохоронними органами держав Європи та США : посіб. [Текст] / за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. К. : НАВСУ, 2004. 60 с.
7. Мосяженко В. Ю. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью в сфере общественной морали. *Современный научный вестник*. 2015. № 2 (249). С. 72–78.
8. Оніщик Ю. В. Міжнародне співробітництво у боротьбі з фінансовими правопорушеннями. Навчальний посібник. К. : Алерта, 2016. 422 с.
9. Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу : затвердж. наказом МВС від 17 жовтня 2014 року № 1092. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MVS553?an=5&ed=2014_10_17 (дата звернення – 14.07.2021).
10. Цепелев В. Ф. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью: уголовно-правовые, криминологические и организационно-правовые аспекты : монография. М. : Акад. управл. МВД России, 2001. 137 с.
11. Черноус Ю. М. Завдання міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 141–148.
12. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.
13. Філянна Л. А. Поняття, форми (види) міжнародної правової допомоги у кримінальних справах. *Проблеми професійної підготовки слідчих* : матер. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, ДДУВС, 27 квітня 2007 р.) Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2007. С. 113–118.

Yefimov Mykola,

Doctor of Law Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of Department of criminalistics and pre-medical training Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

The principle of avoiding conflicts of interest in the professional activities of a lawyer: general provisions

Принцип уникнення конфлікту інтересів в професійній діяльності адвоката: загальні положення

Zaborovskyy Viktor, Manzyuk Vasyl

Key words:

lawyer; guarantees of advocacy; confidential communication; technical means; the right to see a lawyer.

Ключові слова: lawyer;

principles of advocacy; avoiding conflicts of interest; confidentiality of advocacy; independence of the lawyer.

Постановка проблеми. Реалізація конституційного права особи на професійну правничу допомогу є неможливою без належного функціонування інституту адвокатури. Таке функціонування потребує, з одного боку, наділення кожного адвоката відповідним комплексом насамперед прав¹ та гарантій² його професійної діяльності, а з іншого – безумовного виконання ним покладених на нього професійних обов'язків³, які є фундаментальними складовими статусу адвоката. Професійна діяльність адвоката, як слушно відмічається в профільному Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ч. 1 ст. 4) повинна базуватися не тільки на таких принципах як верховенство права, законність, незалежність, конфіденційність, але й на такому основоположному принципі як уникнення конфлікту інтересів, невідкладне повідомлення клієнта про виникнення якого, розглядається як один із основних професійних обов'язків адвоката (п. 3 ч.1 ст. 21 Закону).

Незважаючи на те, що національне законодавство та міжнародні стандарти адвокатської діяльності приділяють значну увагу регламентуванню питання щодо забезпечення уникнення конфлікту інтересів, в той же час реалізація даного принципу не позбавлена недоліків, що можуть бути суттєвою перепорою у здійсненні адвокатом своєї професійної діяльності.

Аналіз наукових публікацій. Правова природа принципів адвокатської діяльності, зокрема, такого фундаментального як уникнення конфлікту інтересів була предметом досліджень ряду науковців. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти даної проблеми, доцільно виокремити праці М.Ю. Барщевського, А.М. Бірюкової, В.А. Вайпана, О.В. Дудко, Ю.О. Загуменної, О.В. Маленко, А.Є. Міхеєвої, Д. Морган, Л. Нестерчук, В.Ю. Панченко, Л.Ю. Платонової, К.М. Северин, К. Семененко та інших.

¹ Заборовський В.В. Право адвоката на опитування осіб за їх згодою в якості одного з основних професійних прав адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 214-217.; Заборовський В.В. Деякі недоліки реалізації права на адвокатський запит в аспекті здійснення професійної правничої допомоги. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 22 червня 2021 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С. 115-120.; Заборовський В.В. Адвокатський запит у світлі прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Юридичні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2013. № 1(II). С. 24-27.

² Заборовський В.В. Конфіденційне спілкування адвоката зі своїм клієнтом як гарантія здійснення адвокатської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 66. С. 244-250. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.40>; Заборовський В.В., Булеца С.Б., Манзюк В.В. Індемнітет адвоката як одна з основних гарантій адвокатської діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 287-291.; Заборовський В.В., Манзюк В.В. Правова природа принципів, на яких побудовані взаємовідносини адвоката із судом та іншими учасниками судового провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 157-161.

³ Заборовський В.В., Бисага Ю.М. Професійні обов'язки як необхідний елемент структури правового статусу адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 144-151.; Заборовський В.В. Підвищення кваліфікації як один з професійних обов'язків адвоката. *Organization of educational process for legal education applicants, innovative teaching methods in higher education institutions of Ukraine and EU: materials scientific and pedagogic Internship proceeding* (Frankfurt an der Oder (Republic of Germany), 28 October – 6 December, 2019). Frankfurt an der Oder: European University Viadrina Frankfurt (Oder), 2019. P. 64-68.

Метою даної статті є розкриття загальних рис такого принципу адвокатської діяльності як уникнення конфлікту інтересів, який є передумовою реалізації, зокрема, таких принципів як незалежність та самостійність адвокатської діяльності. Основними **завданнями** автори ставлять перед собою: проаналізувати положення національного законодавства та міжнародних стандартів авторської діяльності, що закріплюють загальні риси принципу уникнення конфлікту інтересів; з'ясувати взаємозв'язок даного принципу з іншими принципами адвокатської діяльності; розкрити позиції науковців, які досліджуючи сутність даного принципу, звертають увагу на складність у визначенні конфлікту інтересів в адвокатській діяльності та можливі шляхи його уникнення.

Виклад основного матеріалу. Реалізація конституційного права особи на професійну правничу допомогу є неможливою без належного функціонування інституту адвокатури. Таке функціонування потребує, з одного боку, наділення кожного адвоката відповідним комплексом насамперед прав та гарантій його професійної діяльності, а з іншого – безумовного виконання ним покладених на нього професійних обов'язків, які є фундаментальними складовими статусу адвоката. Професійна діяльність адвоката, як слушно відмічається в профільному Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ч. 1 ст. 4) повинна базуватися не тільки на таких принципах як верховенство права, законність, незалежність, конфіденційність, але й на такому основоположному принципі як уникнення конфлікту інтересів, невідкладне повідомлення клієнта про виникнення якого, розглядається як один із основних професійних обов'язків адвоката (п. 3 ч.1 ст. 21 Закону).

Принципи адвокатської діяльності перебувають у взаємозв'язку та взаємодоповнюють один одного, а принцип уникнення конфлікту інтересів покликаний насамперед забезпечити належну реалізацію таких принципів як незалежність і конфіденційність. На тісний взаємозв'язок між вищезазначеними принципами вказує й положення Модельної статті про Конфлікт інтересів, що прийнята Радою адвокатських та правових товариств Європи⁴. Ми повною мірою погоджуємось з тим, що основою навичок, які адвокат пропонує своєму клієнту, є здійснення його незалежного професійного судження, а необхідність уникнення адвокатами конфлікту інтересів є ключовим стрижнем професії⁵. Адвокат повинен, за твердженням Л. Нестерчук та К. Семененко зробити все можливе, щоб виконуючи безпосередньо свої обов'язки, залишатися незалежним, дотримуватись діючого законодавства, виявляючи компетентність і добросовісність, не зашкодивши своєму клієнту і не вступати в конфлікт інтересів, зберігаючи конфіденційність⁶.

Досліджуючи сутність правового статусу адвоката ми звертали увагу на те, що можливість надання правничої допомоги ставиться під сумнів, якщо не забезпечується абсолютна незалежність професійної діяльності адвоката. Така незалежність адвоката повинна бути як на зовнішньому (асоціюється насамперед із заборонаю будь-яких втручань та перешкод у здійсненні його професійної діяльності), так і особливо на внутрішньому (сприйматися, зокрема, як сукупність морально-етичних та психологічних якостей, які відображають ставлення адвоката до здійснюваної ним адвокатської діяльності, за умови відсутності будь-якої позапрофесійної (зокрема, особистої) заінтересованості у процесі її реалізації) рівнях⁷. Як слушно зазначається в положеннях Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства⁸, порада, одержана клієнтом від адвоката, втрачає сенс, якщо останній дав її, керуючись міркуваннями власної вигоди, з будь-яких корисливих інтересів або під впливом тиску зовні (п. 2.1.2). Тільки адвокат, вільний від конфліктів інтересів здатний забезпечити, у повній незалежності та у вищих інтересах справи, таку юридичну допомогу, яку потребує клієнт (п. 42 рішення Європейського суду у справі C-550/07P⁹).

Поряд з абсолютною незалежністю, професійна діяльність адвоката характеризується й відносною процесуальною самостійністю, враховуючи насамперед принцип пріоритетності інтересів клієнта, але не забуваючи й те, що закон і моральність у професійній діяльності адвоката повинні бути вищими за волю клієнта¹⁰. Без сумніву, адвокат у будь-якій своїй діяльності, у тому числі й у повсякденному житті, повинен

⁴ Model Article on Conflict of Interests. *Council of Bars and Law Societies of Europe*. 2016. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/deontology/deon_Postion_Papers/en_deon_20161202_Model_Article_on_Conflict_of_Interests.pdf

⁵ Kindregan C. P. Conflict of Interest and the Lawyer in Civil Procedure. *Valparaiso University Law Review*. 1976. Vol. 10, Issue 3. P. 423.

⁶ Нестерчук Л., Семененко К. Применение принципов правил адвокатской этики при осуществлении защиты интересов клиента. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019 № 3(37). P. 84.

⁷ Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.10. К, 2018. С. 8.

⁸ Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_343

⁹ Judgment of the court (Grand Chamber) on 14 September 2010, in Case C-550/07P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62007CJ0550&from=en>

¹⁰ Заборовський В.В. Незалежність та самостійність адвоката: проблеми розмежування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 42. С. 242-246.

неухильно дотримувати, насамперед, тих моральних обов'язків, які на нього покладає специфічний статус адвоката, його професія¹.

В контексті нашого дослідження заслуговує на увагу твердження Л.Ю. Платонової, яка вказує, що у своїй сутності конфлікт інтересів містить саме етичну складову і адвокату слід завжди пам'ятати про визначальне місце моральності та моралі в його професії. Вона слушно задає питання: «Хто стане звертатися до адвокатів, не володіючи упевненістю в тому, що таємниці і особисті моменти його життя не стануть відомі широкому колу осіб?» та відмічає, що без довіри між адвокатом і довірительом, адвокатури неможливо буде здійснювати своє найважливіше призначення, яким наділила її історія, держава і суспільство². Суть проблеми полягає у тому, що адвокат унаслідок співпраці з клієнтом володіє конфіденційною інформацією, яка була повідомлена йому без розрахунку на можливість використання проти самого себе³.

Дотримання принципу конфіденційності, який сприймається одночасно, і як право адвоката щодо збереження конфіденційності інформації, що є адвокатською таємницею у відносинах з іншими суб'єктами, так і як обов'язок щодо нерозголошення такої інформації. Так, в положеннях вищевказаного Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (п. 2.3.1) конфіденційність сприймається як першорядне і фундаментальне право та обов'язок адвоката, а також додатково вказується на те, що довіра до адвоката може виникнути лише за умови обов'язкового додержання ним принципу конфіденційності. Це насамперед пов'язано з тим, що наявність довіри є основоположним моментом взаємовідносин між адвокатом і його клієнтом, оскільки останній «змушений інформувати фактично чужу людину (адвоката) про обставини свого приватного життя, які не завжди носять позитивний характер»⁴, а тому він повинен бути впевнений в тому, що вказані відомості «залишаться конфіденційними, не зможуть бути використані проти нього»⁵. Як слушно зазначається в Хартії основних принципів європейської адвокатської професії⁶, суть функції адвоката полягає в тому, що його клієнту слід повідомити адвоката про речі, про які він не розповідав би іншим – найпотаємніші особисті дані або найціннішу комерційну таємницю – при цьому адвокат є одержувачем такої інформації на основі довіри.

Довірчі відносини між адвокатом і клієнтом можуть виникнути лише в разі відсутності у останнього сумнівів щодо порядності, чесності і сумлінності адвоката (п. 2.2. вищевказаного Загального кодексу правил для адвокатів). Неухильне дотримання принципу конфіденційності, а отже, існування безсумнівної довіри до професійної діяльності адвоката неможливі за умови існування навіть ймовірного конфлікту інтересів.

Ми повною мірою підтримуємо позицію тих науковців, які конфлікт інтересів в діяльності адвоката розглядають як деструктивне явище, що заподіює шкоду охоронюваним законом інтересам⁷ і недотримання вказаного принципу призводить до спотворення мети адвокатської діяльності та її здійснення не в інтересах і на благо клієнта, а лише для досягнення своїх цілей (отримання гонорару)⁸. Небезпечність і небажаність даного конфлікту, за твердженням М.Ю. Барцевського, проявляється насамперед в тому, що він здатний вплинути на рішення адвоката або на зміст його поради, що, в свою чергу, може створити реальну загрозу заподіяння значної шкоди клієнту⁹. Небезпечність конфлікту інтересів проявляється і в тому, що він може спричинити втрату поваги до професії в цілому та зменшити довіру громадськості до чистоти

¹ Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. К., 2017. С. 380.

² Платонова Л.Ю. К вопросу о конфликте интересов в адвокатской деятельности. *Научные исследования XXI века*. 2020. № 2 (4). С. 207.

³ Маленко О.В. Принцип уникнення конфлікту інтересів при здійсненні адвокатської діяльності. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. № 4. С.124.

⁴ Северин К.М. Проблеми нормативного регулювання та реалізації принципу конфіденційності адвокатської діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 9-2(2). С. 121.

⁵ Панченко В.Ю., Михалева А.Е. Правовые средства обеспечения доверия клиента при оказании юридической помощи: возможности и пределы использования. *Вестник Красноярского государственного аграрного университета*. 2014. № 11. С. 244.

⁶ Charter of Core Principles of the European Legal Profession. Council of Bars and Law Societies of Europe (2006). URL: https://www.ccbe.eu/NTCdocument/EN_CCBE_CoCpdf1_1382973057.pdf

⁷ Смирнов П.В. Правовое регулирование института конфликта интересов в адвокатской деятельности по законодательству Российской Федерации. *Вестник экономической безопасности*. 2020, № 1. С. 159.

⁸ Загуменна Ю.О., Наджафлі Е.М. Принципи адвокатської діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект: монографія. Харків: ТОВ «Планета-Прінт», 2020. С. 170.

⁹ Барцевский М.Ю. Адвокатская этика. М.: «Профобразование», 2000. С. 76.

здійснення правосуддя¹⁰. Конфлікт інтересів для клієнта адвоката є негативним і в аспекті трудомісткості та витратності подальшої заміни адвоката, а також у фактично певному обмеженні його вибору¹¹.

Тож професійна діяльність адвоката повинна бути спрямована на усунення конфлікту інтересів, а правові та етичні норми, що визначають основні засади його діяльності, як слушно відмічає А.М. Бірюкова, повинні сприйматись як важливий стабілізаційний механізм, що забезпечує незалежність і неупередженість адвоката в захисті інтересів клієнта¹². Але проблема в даному випадку полягає в тому, що виявлення та врахування конфлікту інтересів при наданні правової допомоги є для адвоката однією з найскладніших етичних проблем, враховуючи і те, що на практиці доводиться стикатися з різноманітним протиріччям інтересів осіб, які звернулися за такою допомогою¹³. Складність у визначенні конфлікту інтересів в адвокатській діяльності пов'язана також з тим, що навіть там, де немає несправедливого ставлення, конфлікт інтересів може зробити щось несправедливим, а це може поставити під сумнів чесність до добросовісності такої діяльності¹⁴. Потрібно також врахувати те, що конфлікт інтересів може виникати навіть незважаючи на всі зусилля адвокатів (наприклад, у випадку подання зустрічного позову чи залучення нових осіб до справи¹⁵, мобільності адвокатів між юридичними фірмами або ж у випадку набуття статусу адвоката колишніми державними службовцями¹⁶). Тому навіть за ретельного ставлення до виконання професійних обов'язків, як слушно зазначає О.В. Дудко, захисник не завжди має можливість отримати інформацію про протиріччя інтересів¹⁷. На жаль, потрібно не забувати й те, що сам по собі конфлікт не породжує порушення інтересів зацікавленої сторони, а тільки створює сприятливі умови для такого порушення та доволі часто адвокати приховують наявний конфлікт інтересів, який фактично у більшості неявних випадків відомим є лише їм¹⁸.

Все це вказує на необхідність більш детального дослідження сутності конфліктів інтересів в професійній діяльності адвоката, можливих їх видів, а також способів їх усунення, що і буде здійснено нами в подальшому.

Висновки. Принцип уникнення конфлікту інтересів є одним із фундаментальних в професійній діяльності адвоката та спрямований насамперед на забезпечення реалізації таких засад адвокатської діяльності як незалежність та конфіденційність.

Специфіка даного принципу полягає в дуалістичній його правовій природі, оскільки він є одночасно і правом адвоката у відносинах з іншими суб'єктами (в аспекті забезпечення конфіденційності інформації, яка отримана ним та на яку поширюється режим адвокатської таємниці), і обов'язком адвоката щодо нерозголошення такої інформації.

Належна реалізація принципу уникнення конфлікту інтересів є запорукою довіри насамперед клієнта до адвокатської діяльності в цілому та створює передумови для забезпечення незалежності.

Анотація.

В даній статті розкриваються позиції українського законодавця, міжнародних стандартів адвокатської діяльності, а також підходи науковців щодо визначення загальних рис такого фундаментального принципу адвокатської діяльності як уникнення конфлікту інтересів. Досліджуються також питання взаємозв'язку та взаємозалежності між принципами адвокатської діяльності.

Аргументується позиція згідно з якою, специфіка принципу уникнення конфлікту інтересів полягає в тому, що він одночасно є і правом, і обов'язком адвоката, а його належна реалізація є запорукою довіри клієнта до діяльності адвоката в цілому.

¹⁰ Malh Amanjot. Conflict between Interest and Duties of a Lawyer. URL: www.legalserviceindia.com/article/I241-Conflict-between-Interest-and-Duties-of-a-Lawyer-.html

¹¹ Morgan D. Avoiding a conflict of interest is an ethical obligation, a breach of which can lead to serious disciplinary consequences or to a lawyer being restrained from acting. *Law Institute Journal*. 2014. № 88 (04). P.50.

¹² Бірюкова А.М. Конфлікт інтересів в адвокатській діяльності в умовах глобалізації. *Юридичний бюлетень*. 2017. № 5. С. 49.

¹³ Вайпан В.А. Конфликт интересов в адвокатской деятельности: комментарий к статье 11 Кодекса профессиональной этики адвоката. *Право и экономика*. 2007. № 6.

¹⁴ Advice and Advocacy Conflict of Interest Policy. URL: <https://frg.org.uk/get-help-and-advice/advice-and-advocacy-standards-and-policies/advice-and-advocacy-conflict-of-interest-policy/>

¹⁵ Kindregan C. P. Conflict of Interest and the Lawyer in Civil Procedure. *Valparaiso University Law Review*. 1976. Vol. 10, Issue 3. P. 427.

¹⁶ Lori Tripoli. Dealing With a Lawyer Conflict of Interest. 2019. URL: <https://www.thebalancesmb.com/dealing-with-a-lawyer-conflict-of-interest-4050275>

¹⁷ Дудко О.В. Конфлікт інтересів захисника й підозрюваного, обвинуваченого, та його наслідки. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7 (7). С. 292.

¹⁸ Северин К. М. Принцип уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-1(1). С. 153..

Summary.

This article reveals the positions of the Ukrainian legislator, international standards of advocacy, as well as the approaches of scholars to determine the general features of such a fundamental principle of advocacy as avoiding conflicts of interest. The relationship and interdependence between the principles of advocacy are also explored.

The position is argued that the specificity of the principle of avoiding conflicts of interest is that it is both a right and a duty of a lawyer, and its proper implementation is a guarantee of the client's confidence in the activities of the lawyer as a whole.

References:

1. Заборовський В.В. Право адвоката на опитування осіб за їх згодою в якості одного з основних професійних прав адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 214-217.
2. Заборовський В.В. Деякі недоліки реалізації права на адвокатський запит в аспекті здійснення професійної правничої допомоги. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 22 червня 2021 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. С. 115-120.
3. Заборовський В.В. Адвокатський запит у світлі прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Юридичні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2013. № 1(II). С. 24-27.
4. Заборовський В.В. Конфіденційне спілкування адвоката зі своїм клієнтом як гарантія здійснення адвокатської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 66. С. 244-250. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.40>
5. Заборовський В.В., Булеца С.Б., Манзюк В.В. Індемнітет адвоката як одна з основних гарантій адвокатської діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 287-291.
6. Заборовський В.В., Манзюк В.В. Правова природа принципів, на яких побудовані взаємовідносини адвоката із судом та іншими учасниками судового провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 157-161.
7. Заборовський В.В., Бисага Ю.М. Професійні обов'язки як необхідний елемент структури правового статусу адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 144-151.
8. Заборовський В.В. Підвищення кваліфікації як один з професійних обов'язків адвоката. *Organization of educational process for legal education applicants, innovative teaching methods in higher education institutions of Ukraine and EU: materials scientific and pedagogic Internship proceeding* (Frankfurt an der Oder (Republic of Germany), 28 October – 6 December, 2019). Frankfurt an der Oder: European University Viadrina Frankfurt (Oder), 2019. P. 64-68.
9. Model Article on Conflict of Interests. *Council of Bars and Law Societies of Europe*. 2016. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/deontology/deon_Postion_Papers/en_deon_20161202_Model_Article_on_Conflict_of_Interests.pdf
10. Kindregan C. P. Conflict of Interest and the Lawyer in Civil Procedure. *Valparaiso University Law Review*. 1976. Vol. 10, Issue 3. P. 423-452.
11. Нестерчук Л., Семененко К. Применение принципов правил адвокатской этики при осуществлении защиты интересов клиента. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019 № 3(37). P. 84-87.
12. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук: спец. 12.00.10. К, 2018. 42 с.
13. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_343
14. Judgment of the court (Grand Chamber) on 14 September 2010, in Case C-550/07P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62007CJ0550&from=en>
15. Заборовський В.В. Незалежність та самостійність адвоката: проблеми розмежування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 42. С. 242-246.
16. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. К., 2017. 577 с.
17. Платонова Л.Ю. К вопросу о конфликте интересов в адвокатской деятельности. *Научные исследования XXI века*. 2020. № 2 (4). С. 207-212.
18. Маленко О.В. Принцип уникнення конфлікту інтересів при здійсненні адвокатської діяльності. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. № 4. С.119-132.
19. Северин К.М. Проблеми нормативного регулювання та реалізації принципу конфіденційності адвокатської діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 9-2(2). С. 120-122.

21. Панченко В.Ю., Михалева А.Е. Правовые средства обеспечения доверия клиента при оказании юридической помощи: возможности и пределы использования. *Вестник Красноярского государственного аграрного университета*. 2014. № 11. С. 243-245.
22. Charter of Core Principles of the European Legal Profession. Council of Bars and Law Societies of Europe (2006). URL: https://www.ccbe.eu/NTCdocument/EN_CCBE_CoCpdf1_1382973057.pdf
23. Смирнов П.В. Правовое регулирование института конфликта интересов в адвокатской деятельности по законодательству Российской Федерации. *Вестник экономической безопасности*. 2020, № 1.С. 158-162.
24. Загуменна Ю.О., Наджафлі Е.М. Принципи адвокатської діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків: ТОВ «Планета-Прінт», 2020. 276 с.
25. Барщевский М.Ю. Адвокатская этика. М.: «Профобразование», 2000. 312 с.
26. Malh Amanjot. Conflict between Interest and Duties of a Lawyer. URL: www.legalserviceindia.com/article/I241-Conflict-between-Interest-and-Duties-of-a-Lawyer-.html
27. Morgan D. Avoiding a conflict of interest is an ethical obligation, a breach of which can lead to serious disciplinary consequences or to a lawyer being restrained from acting. *Law Institute Journal*. 2014. № 88 (04). P.50.
27. Бірюкова А.М. Конфлікт інтересів в адвокатській діяльності в умовах глобалізації. *Юридичний бюлетень*. 2017. № 5. С. 48-54.
29. Вайпан В.А. Конфликт интересов в адвокатской деятельности: комментарий к статье 11 Кодекса профессиональной этики адвоката. *Право и экономика*. 2007. № 6.
30. Advice and Advocacy Conflict of Interest Policy. URL: <https://frg.org.uk/get-help-and-advice/advice-and-advocacy-standards-and-policies/advice-and-advocacy-conflict-of-interest-policy/>
31. Lori Tripoli. Dealing With a Lawyer Conflict of Interest. 2019. URL: <https://www.thebalancesmb.com/dealing-with-a-lawyer-conflict-of-interest-4050275>
32. Дудко О.В. Конфлікт інтересів захисника й підозрюваного, обвинуваченого, та його наслідки. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7 (7). С. 288-295.
33. Северин К. М. Принцип уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 10-1(1). С. 151-154.

Zaborovskyy Viktor,

*Full professor, Doctor of Juridical Science,
Professor of the Department of Civil Law and Procedure,
Uzhhorod national University
orcid.org/0000-0002-5845-7535*

Manzyuk Vasyl,

*Associate professor, Candidate of juridical sciences,
Associate professor of Department of Economic Law
Uzhhorod national University
<https://orcid.org/0000-0003-2133-1573>*

Administrative law as an integral element of public law and its separation from private law

Адміністративне право як складовий елемент публічного права та його відмежування від приватного права

Blikhar Mariia

Key words:

administrative law, public law, private law, public relations, administrative-legal relations, object of legal regulation, subject of legal regulation, method of legal regulation.

Ключові слова:

адміністративне право, публічне право, приватне право, суспільні відносини, адміністративно-правові відносини, об'єкт правового регулювання, предмет правового регулювання, метод правового регулювання.

Основна функція права – регулювання суспільних відносин, вироблення єдиних критеріїв, дотримання яких переважною більшістю населення дасть змогу побудувати громадянське суспільство та правову державу. Правова система держави складається з низки галузей права, кожна з яких регулює відносини в певній сфері життєдіяльності суспільства. Правова регуляція здійснюється за допомогою певних, властивих конкретній галузі, методів з огляду на предмет та об'єкт правовідносин. «Правове регулювання (від лат. *regula* – правило) суспільних відносин – це форма впорядкування суспільних відносин, що відповідає вимогам принципу формальної рівності, шляхом офіційно-владного встановлення різних загальнообов'язкових правил (норм) поведінки людей і їх взаємовідносин. Загальний предмет правового регулювання при цьому тлумачиться крізь призму офіційно встановлюваного загального правопорядку у сфері всіх регульованих суспільних відносин, тобто через всю систему норм права, що являє собою нормативну конкретизацію вимог принципу формальної рівності. Як наслідок, предмет правового регулювання визначається як не фактичні суспільні відносини, а певний правопорядок, установлюваний у сфері об'єкта правової регуляції»¹. Регулюються суспільні відносини як в системі «людина – держава», так і в системі «людина – людина». Першу групу відносин регулюють галузі, які належать до публічного права, другу – до приватного. Процес регуляції суспільних відносин відбувається через регулювання системи правопорядку, встановленої для певної сфери життєдіяльності на конкретній території у визначений період часу.

Для розмежування приватного і публічного права зазвичай використовують сукупність критеріїв, основними з яких є: 1) об'єкт правової регуляції; 2) предмет правової регуляції; 3) метод правової регуляції. На основі цих критеріїв адміністративне право як галузь належить до публічного права.

Об'єкт правової регуляції є поняттям досить умовним. Зазвичай це сукупність суспільних відносин, об'єднаних певними спільними рисами. Для прикладу, Є. Курінний визначає об'єкт адміністративного права як «сукупність груп однорідних суспільних потреб, остаточне втілення у життя яких здійснюється через адміністративно-правове забезпечення суспільних відносини регулятивного або охоронного, матеріального чи процесуального характеру в яких реалізуються права й обов'язки суб'єктів владноуправлінської діяльності або адміністративно-правового захисту»². Тобто об'єктом адміністративного права виступають суспільні потреби, для задоволення яких необхідним є здійснення владно-управлінської діяльності уповноважених органів або осіб. Дана діяльність покликана слідкувати за виконанням, дотриманням вимог закону усіма суб'єктами держави в конкретних сферах життєдіяльності суспільства і держави з метою забезпечення рівних умов і можливостей для роботи усіх органів, установ та організацій, що підпадають під їхню юрисдикцію.

¹ Джафарова М. Сучасний погляд на предмет адміністративного процесуального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 91.

² Курінний Є. Об'єкт та предмет українського адміністративного права: змістовна та аксіологічна сутність категорій. *Публічне право*. 2016. № 1 (21). С. 48.

Наступною ознакою є предмет правової регуляції. Під предметом правової регуляції розуміють сукупність однорідних суспільних відносин, які регулюються нормами права. Предмет адміністративного права складають управлінські відносини владно-розпорядчого характеру між публічною адміністрацією та об'єктами публічного управління. С. Стеценко трактує предмет адміністративного права як «сукупність суспільних відносин, які регулюються нормами адміністративного права. ... Необхідно зазначити характерні особливості предмета адміністративного права, до яких належать: – однорідний характер відповідних суспільних відносин (в іншому випадку ці суспільні відносини регулюються декількома галузями права); – якісна відмінність суспільних відносин, що входять до предмета адміністративного права; – необхідність урахування Концепції реформи адміністративного права України, в рамках якої значною мірою оновилося наукове уявлення предмета адміністративного права; – відхід від виняткового «управлінського» характеру суспільних відносин, що складають предмет адміністративного права»³.

Сьогодні вітчизняне право відходить від державо-центристських позицій тяжіючи до позицій людиноцентризму, де держава і людина мають рівні права та рівні можливості для відстоювання своїх прав, свобод та законних інтересів. Предметом адміністративного права або ж предметом регуляції адміністративного права можна також вважати відносини, що виникають із необхідності публічної адміністрації відповідати за свою діяльність перед людиною та суспільством, що також є свідченням гуманізації українського права. Скажімо, Н. І. Золотарьова в межах предмета адміністративного права виділяє групи суспільних відносин на основі принципу однорідності. «Предмет адміністративного права складається з таких груп однорідних суспільних відносин: а) відносини державного управління у сфері економіки, соціально-культурної та адміністративно-політичної діяльності; б) управлінських відносин в системі та структурі державних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (включаючи відносини державної і муніципальної служб); в) управлінських відносин, що складаються в процесі внутрішньої організації та діяльності апарату інших державних органів (апарату прокуратури, апарату судів, Секретаріату Верховної Ради України, Адміністрації Президента України тощо), а також діяльності в адміністрації державних підприємств, установ та організацій; г) управлінських відносин, пов'язаних з реалізацією функцій і повноважень виконавчої влади, делегованих державою органам місцевого самоврядування, громадським організаціям та іншим недержавним інституціям; д) відносини, що виникають у зв'язку із забезпеченням органами виконавчої влади та місцевого самоврядування реалізації та захисту прав і свобод громадян, а також надання їм різноманітних управлінських послуг; е) відносини, що виникають у зв'язку з організацією та діяльністю адміністративних судів (тобто у сфері адміністративної юстиції); є) процесуальні відносини щодо поновлення адміністративним судом прав і свобод громадян та інших суб'єктів адміністративного права; ж) відносини, що виникають у зв'язку із застосуванням заходів адміністративної відповідальності щодо фізичних і юридичних осіб»⁴.

Адміністративно-правові відносини – це суспільні відносини, що виникають через взаємодію публічної адміністрації з підпорядкованими їм об'єктами публічного управління. Публічна адміністрація виступає керуючою стороною, а підпорядковані їм об'єкти публічного управління – керованою. З моменту початку між цими сторонами відносин, тобто появи певного юридичного факту, вони набувають публічного характеру. Публічна адміністрація реалізовує свої владно-розпорядчі функції шляхом видання актів, обов'язкових до виконання в межах, визначених законодавством.

Третя ознака – метод правової регуляції – це сукупність засобів, способів, прийомів за допомогою яких відбувається процес регулювання. Для визначення поняття «метод правової регуляції» необхідно з'ясувати його ознаки. Сюди можемо віднести: наявність юридичних фактів, необхідних для виникнення правовідносин між певними суб'єктами права. Правовідносинами вважаються ті відносини, які регулюються нормами права та охороняються державою; юридичний статус учасників правовідносин. Кожний з учасників правовідносин наділений сукупністю прав та обов'язків, дотримання яких обома сторонами дозволяє підтримувати певний рівень правопорядку; характер прав та обов'язків учасників правовідносин. Його можна визначити за предметом правової регуляції, функціональним призначенням, за часом дії та іншими критеріями; наявність законодавчо закріпленої можливості застосування державного примусу за порушення встановлених правових норм. Закон наділяє правом застосовувати примус виключно державу виключно в межах, визначених тим же законом.

Загальновідомо, що методом адміністративного права є імперативний метод. Якщо проаналізувати адміністративне право за кожною з цих ознак, то ми побачимо, що його основою є субординація з метою розв'язання завдань, необхідних для ведення державної політики в усіх сферах життєдіяльності суспільства і держави. Поведінка учасників адміністративних правовідносин чітко регламентована через систему підпорядкування одних суб'єктів іншим, що стоять вище в державно-владній ієрархії. Таке підпорядкування підтримується високим рівнем виконавської дисципліни та прямим виконанням завдань, вказівок та

³ Стеценко С. Сучасний погляд на предмет адміністративного права. *Публічне право*. 2016. № 1 (21). С. 22–23.

⁴ Золотарьова Н. І. Вплив змін у предметі адміністративного права як галузі права на зміст навчальної дисципліни «Адміністративне право України». *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2019. Вип. 5. Том 1. С. 181.

доручень. «Метод правового регулювання – це унікальна характеристика кожної галузі. Саме існування власного, специфічного методу зумовлює створення нових галузей права. В цьому питанні розмитість, нечіткість та компроміс призводять до спотворення галузі, нівелювання її меж та врешті, неефективне правове регулювання через використання нетипових для цих відносин методів. ... Адміністративному праву властивий свій метод правового регулювання управлінських суспільних відносин. Сутність адміністративно-правового методу – імперативність або владність, і тому він носить обов'язковий характер. Його специфіка визначається сутністю державного управління як юридично-владної діяльності»¹.

Отже, адміністративне право за основними своїми ознаками (об'єктом, предметом та методом правової регуляції) є галуззю публічного права. За допомогою адміністративного права можливо створити певний загальний, суспільний правопорядок, дотримання якого дозволяє людині як члену суспільства, держави реалізувати себе. «З огляду на зміст його предмета адміністративне право слід визначити як галузь права (систему правових норм), яка з метою забезпечення належного захисту прав і свобод людини і громадянина, виконання функцій держави регулює суспільні відносини у зв'язку з реалізацією: 1) виконавчої влади у сфері функціонування держави та органів місцевого самоврядування; 2) делегованих державою функцій і повноважень виконавчої влади; 3) внутрішньої організаційної діяльності всередині інших державних органів, органів місцевого самоврядування, адміністрацій державних підприємств, установ і організацій; 4) права на управлінські послуги; 5) відповідальності у сфері державного управління»². Зрештою, основним його завданням є регулювання відносин в системі «публічна адміністрація – об'єкт публічного адміністрування». Як зазначає Н. І. Золотарьова: «Адміністративне право як галузь публічного права покликане насамперед регулювати управлінські відносини в сфері реалізації публічної влади»³.

Аналіз адміністративного права як галузі публічного права був би неповним без визначення характеристик, які виражають його стан на сучасному етапі розвитку вітчизняної правової науки. Право загалом та адміністративне право зокрема не є статичними системами. Воно змінюється, розвивається разом із розвитком держави. Так з'являються нові сфери взаємин між людьми або ж між державою та людиною, які потребують правового регулювання, виникають нові соціальні інститути, що стимулюють розвиток права. «Система адміністративного права являє собою правове утворення, що перебуває у постійному русі. Вона розвивається і ускладнюється разом з розвитком і ускладненням суспільних відносин, які регламентуються нормами адміністративного права. Це, власне, і пояснює виникнення нових інститутів адміністративного права, їх трансформацію у підгалузі, а іноді і в самостійні галузі права. Іншими словами, система адміністративного права не є застиглим утворенням, вона знаходиться у стані трансформаційного розвитку»⁴.

Другою ознакою, яка характеризує сучасний стан адміністративного права України, є відсутність узгодженості в наукових теоріях та концепціях щодо питань, які стосуються визначення меж між суміжними інститутами адміністративного права, критеріїв його поділу на підгалузі та інших. «Нечіткість теоретичних меж між основною і комплексною галуззю права, підгалуззю права та інститутом права, а також відсутність можливих винятків із загальних правил побудови правової системи не дають можливості відшукати прийнятний підхід у доцільності чи визнанні як факту «дрібнення» адміністративного права за сферами правового регулювання, так і до звуження змісту рис, що притаманні виключно адміністративно-правовому регулюванню»⁵.

Третя ознака – гуманізація права загалом та адміністративного права як його складової зокрема. Сьогодні право повернулося обличчям до людини, воно перестає бути виключно каральною системою та сприйматися як система, покликана обмежити людину в її правах та свободах, які належать їй вже за самим фактом її народження. Сьогодні жителі розвинутих країн, в яких панують громадянське суспільство та правова держава, сприймають право як систему приписів, дотримання яких більшістю дає змогу досягнути загального блага та створити усім рівні можливості для розвитку особистості. Адміністративне право також перестає сприйматися як галузь, покликана будь-яким чином створити умови для реалізації завдань тієї політичної сили, яка в конкретний момент займає керівні позиції в державі. Цьому сприяє усвідомлення того, що публічний інтерес – це не інтерес певної політичної сили, а інтерес кожної людини як члена суспільства і держави.

Адміністративне право є складовою частиною публічного права, однак сьогодні чітко визначених та загально визначених у науковій спільноті критеріїв для розмежування публічного і приватного права не-

¹ Петков С. Предмет адміністративного права – константа в процесі трансформації суспільно-політичних відносин. *Публічне право*. 2016. № 1 (21). С. 39.

² Золотарьова Н. І. Вплив змін у предметі адміністративного права як галузі права на зміст навчальної дисципліни «Адміністративне право України». *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2019. Вип. 5. Том 1. С. 181.

³ Золотарьова Н. І. Вплив змін у предметі адміністративного права як галузі права на зміст навчальної дисципліни «Адміністративне право України». *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2019. Вип. 5. Том 1. С. 180.

⁴ Мельник Р. С. Новели сучасної концепції українського адміністративного права. *Lex portus*. 2017. № 5. С. 10.

⁵ Муза О. В. Проблеми розвитку адміністративного права України: ревізія систем галузі. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1. С. 67.

має. «Теорія поділу права на публічне та приватне є багатоаспектним явищем, яке має як теоретичну, так і практичну цінність. ... Світова юридична наука визнає поділ права на приватне і публічне певною мірою умовно, але водночас як необхідне»⁶. Ми пропонуємо наступні критерії для поділу права на дві великих групи – приватне та публічне, який, все-таки буде досить умовним: особливості норм права. Норми публічного права мають уповноважувальний та зобов'язувальний характер для суб'єкта публічного адміністрування, а норми приватного права – заборонні. Тобто закон уповноважує суб'єкти публічного адміністрування на проведення певної діяльності та зобов'язує їх вчиняти конкретні дії при виникненні тих чи інших юридичних фактів. Суб'єктам приватного права законом встановлено заборони на вчинення певних дій, що можуть мати негативні правові наслідки; спосіб побудови відносин, які регулюються нормами права. Норми приватного права регулюють рівносторонні відносини, тобто сторони є юридично рівними, а норми публічного права – відносини керівництва – підпорядкування; суб'єкти правовідносин. Суб'єкти правовідносин у приватному праві є юридично рівними, а у публічному – нерівними, суб'єкти публічного адміністрування підпорядковуються публічній адміністрації. Певні права та обов'язки суб'єктів приватно-правових відносин виникають виключно на основі їх власного волевиявлення, то як у публічно-правовій сфері вони встановлені державою; сфера регулювання. Норми публічного права спрямовані на врегулювання відносин, що становлять публічний, державний інтерес, тоді як норми приватного права сприяють задоволенню особистих, приватних інтересів; метод правової регуляції. Для публічного права характерним є імперативний метод як метод владно-розпорядчий, а для приватного – диспозитивний, який дозволяє людині вчиняти у приватно-правовій сфері все, що не заборонено законом; керівні принципи. Для приватного права такими принципами є рівність та свобода волевиявлення, а для публічного – субординація, здійснення професійних обов'язків.

Підсумовуючи, необхідно відзначити, що попри процеси демократизації права, тяжіння вітчизняного права до тенденцій людиноцентризму, адміністративне право все ж залишається імперативним за своєю природою та регулює виключно відносини «керівництва – підпорядкування». Хоча норми адміністративного права формуються під впливом цивільного, трудового, сімейного та інших галузей, які належать до приватного права, вони спрямовані на забезпечення умов для реалізації державної політики з метою задоволення публічного інтересу, який сприймається як сукупність приватних інтересів членів суспільства та держави. Законом чітко визначено сукупність правових норм, які уповноважують та зобов'язують суб'єкта публічного адміністрування на вчинення певних дій, тоді як суб'єкти приватного права у своїй діяльності можуть вчиняти все, що не заборонено законом.

Анотація.

У статті проаналізовано адміністративне право з точки зору його приналежності до публічного права, тобто як одну з його галузей. Також розглянуто ознаки, на основі яких адміністративне право відмежоване від галузей права приватного. За основу для дослідження взято три критерії: 1) об'єкт правової регуляції; 2) предмет правової регуляції; 3) метод правової регуляції. Ці критерії дають змогу віднести певну галузь права до приватного чи публічного, однак враховуючи тенденції тяжіння права до концепцій гуманізму, людиноцентризму, адміністративне право покликане відстоювати публічні інтереси, які з цих позицій трактуються вже не як інтереси суто держави, а як інтереси сукупності людей, що є членами суспільства, держави. Адміністративне право посідає особливе місце у правовій системі держави, оскільки саме завдяки його нормам відбувається регулювання відносин у сфері «людина – держава». Вважається, що у даній дихотомії перевагу завжди має держава через виключну законодавчо закріплену можливість застосування заходів примусу. Однак сьогодні право дає людині рівні з державою можливості для відстоювання своїх прав, свобод та законних інтересів. Зрештою, обґрунтовано, що адміністративне право є складовою частиною публічного права, однак сьогодні чітко визначених та загальноновизначених у науковій спільноті критеріїв для розмежування публічного і приватного права немає. Запропоновано критерії для поділу права на дві великих групи – приватне та публічне, який, все-таки буде досить умовним у межах особливостей норм права. Норми публічного права мають уповноважувальний та зобов'язувальний характер для суб'єкта публічного адміністрування, а норми приватного права – заборонні. Тобто закон уповноважує суб'єкти публічного адміністрування на проведення певної діяльності та зобов'язує їх вчиняти конкретні дії при виникненні тих чи інших юридичних фактів.

Annotation.

The article analyzes administrative law in terms of its belonging to public law, ie as one of its branches. The features on the basis of which administrative law is separated from the branches of private law are also considered. The study is based on three criteria: 1) the object of legal regulation; 2) the subject of legal

⁶ Бірюкова А. Г. Співвідношення приватного і публічного права: дуалістичний аспект. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 79.

regulation; 3) the method of legal regulation. These criteria make it possible to classify a particular branch of law as private or public, but given the tendency of the law to the concepts of humanism, humanism, administrative law is designed to defend public interests, which from these positions are no longer interpreted as purely state interests. are members of society, the state. Administrative law occupies a special place in the legal system of the state, because it is due to its rules is the regulation of relations in the field of "man - state". It is believed that in this dichotomy the state always has an advantage due to the exclusive legally enshrined possibility of coercive measures. However, today the law gives a person equal opportunities with the state to defend their rights, freedoms and legitimate interests. In the end, it is substantiated that administrative law is an integral part of public law, but today there are no clearly defined and generally accepted in the scientific community criteria for distinguishing between public and private law. Criteria for the division of law into two large groups - private and public, which, however, will be quite conditional within the peculiarities of the law. The rules of public law are authoritative and binding on the subject of public administration, and the rules of private law are prohibited. That is, the law authorizes the subjects of public administration to carry out certain activities and obliges them to take specific actions in the event of certain legal facts.

References:

1. Бірюкова А. Г. Співвідношення приватного і публічного права: дуалістичний аспект. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 76–80.
2. Джафарова М. Сучасний погляд на предмет адміністративного процесуального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 90–94.
3. Золотарьова Н. І. Вплив змін у предметі адміністративного права як галузі права на зміст навчальної дисципліни «Адміністративне право України». *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2019. Вип. 5. Том 1. С. 178–182.
4. Курінний Є. Об'єкт та предмет українського адміністративного права: змістовна та аксіологічна сутність категорій. *Публічне право*. 2016. № 1 (21). С. 43–51.
5. Мельник Р. С. Новели сучасної концепції українського адміністративного права. *Lex portus*. 2017. № 5. С. 5–16.
6. Муза О. В. Проблеми розвитку адміністративного права України: ревізія систем галузі. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 1. С. 65–70.
7. Петков С. Предмет адміністративного права – константа в процесі трансформації суспільно-політичних відносин. *Публічне право*. 2016. № 1 (21). С. 35–42.
8. Стеценко С. Сучасний погляд на предмет адміністративного права. *Публічне право*. 2016. № 1 (21). С. 20–26.

Blikhar Mariia,

*Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Administrative and Informational Law
of Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education,
Lviv Polytechnic National University*

Conceptual apparatus of professional sports: constitutional and legal support

Понятійний апарат професійного спорту: конституційно-правове забезпечення

Turyanytsya Oleksandr

Key words:

sport, professional sport, professional athlete, professional sports activities, constitutional and legal support.

Ключові слова:

спорт, професійний спорт, професійний спортсмен, професійна спортивна діяльність, конституційно-правове забезпечення.

Постановка проблеми. Вхідження України у світовий правовий та економічний простір, істотні зміни, які відбулися в українському суспільстві, гостро поставили питання про необхідність внесення змін в законодавство, яке регулює професійний спорт, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів. Одним із найважливіших кроків на шляху до вирішення означеної проблеми є ефективна та результативна робота нормотворця. Незважаючи на величезну кількість правового матеріалу, актуальною залишається проблема сутності та змісту законодавчих дефініцій інституту професійного спорту. Аналіз чинної нормативно-правової бази у сфері професійного спорту свідчить про відсутність загальнонаціональних стандартів щодо базових термінів сфери спорту, розуміння яких на сьогоднішній день залишається чітко не визначеним, а законодавчо закріплена дефініція є недостатньо досконалою, оскільки не враховує всіх ознак цієї діяльності на сучасному етапі розвитку.

Аналіз останніх публікацій з теми дослідження. Дослідженню окремих аспектів проблеми конституційно-правового регулювання понятійного апарату професійного спорту присвячено праці таких учених як Р. Чередник, В. Гаврилін, Н. Нерода, О. Борисова, М. Козіна, М. Ткалич, В. Видрін, Р. Давид, С. Васильєв, Н. Візітей та інші.

Метою статті є дослідження нормативних визначень та проведення порівняльного аналізу базових для професійного спорту законодавчих понять «спорт», «професійний спорт», «професійний спортсмен» в юридичній науці, в текстах Конституції України та основних законів зарубіжних країн, в Законі України «Про фізичну культуру і спорт» та в профільних законодавчих актах про спорт різних країн.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо основну дефініцію, правильне визначення якої принципово важливе для правового регулювання відносин у сфері професійного спорту – «спорт». Спорт – багатогранне комплексне поняття. У зв'язку з цим при його визначенні у науковців виникає чимало розбіжностей. Так, спортом є соціальний інститут виховання, що має характер ігрової фізичної діяльності, пов'язаної зі співставленням рівня розвитку фізичних та духовних можливостей. Спортом вважається також будь-яка фізична діяльність, якій притаманний характер гри і яка припускає боротьбу людини з самою собою, з іншими людьми чи силами природи¹. Спорт також розглядається і як ігрова діяльність, спрямована на розкриття рухових можливостей людини в умовах змагальності² або як спеціалізоване фізичне виховання, спрямоване на опанування майстерності в окремих видах рухової активності³.

О. Боровська дає наступне визначення спорту: «Спорт – органічна частина фізичної культури, особлива сфера виявлення та уніфікованого порівняння досягнень людей у певних видах фізичних вправ, технічної, інтелектуальної та іншої підготовки шляхом змагальної діяльності; фізичні вправи, які мають на меті розвиток і зміцнення організму»⁴. У свою чергу, В. Андрєф, В. Галкін, М. Ткалич вважають, що спорт є видом

¹ Пономарев Н. И. Феномен игры и спорт. *Теория и практика физической культуры*. 1972. № 8. С. 6.

² Выдрин В. М. Введение в специальность: учебн. пособие для ин-тов физ. культуры. Москва, 1980. С. 12.

³ Гурвич С. С. Методологические основы социологии физической культуры и спорта: *Социальные основы физической культуры и спорта*. Киев, 1973. С. 67.

⁴ Боровська О. В. Короткий тлумачний словник термінів галузі фізичної культури та спорту. Львів, 2003. С.42.

діяльності, який передбачає виробництво та споживання матеріальних благ. У спорті задіяні немалі кошти, а отже, і велика кількість робочої сили, тому він виступає одним із основних факторів впливу на розвиток виробничого потенціалу держави. Орієнтуючись на споживача, спорт займає провідне місце серед інших видовищних заходів, використовує елементи шоу, перетворюється на товар і, як наслідок, стає потужним сектором економіки.

Н. Візітей відзначає, що визначення спорту як фізичної, ігрової, змагальної та виховної діяльності не дозволяє остаточно відокремити спорт від інших соціальних видів діяльності та не дає можливість зрозуміти специфіку змагального, виховного чи ігрового моментів в самому спорті. На думку Н. Візітея, «спорт – це певна цілісність, і будучи такою він не може висвітлюватися адекватно в науковому дослідженні «вищезазначеним чином» через механічну сукупність деяких ознак, незважаючи на їхню розповсюдженість» [64, с. 30]¹.

Нормативне закріплення спорту міститься в ст. 1 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 року (далі – Закон): «Спорт - діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на виявлення та уніфіковане порівняння досягнень людей у фізичній, інтелектуальній та іншій підготовленостях шляхом проведення спортивних змагань та відповідної підготовки до них»².

Варто погодитися і з думкою М. Ткалича про хибність визначення спорту з точки зору юридичної техніки, оскільки чітко не вказано, який вид діяльності, окрім фізичної та інтелектуальної, може претендувати на роль спорту³. Таким чином, очевидно, що вітчизняне законодавче визначення спорту потребує істотного вдосконалення.

На підставі викладеного вище сформулюємо авторське визначення терміну «спорт» як діяльності суб'єктів у сфері фізичної культури, спрямованої на виявлення й уніфіковане порівняння досягнень людей у фізичній та психологічній підготовці, в інтелектуальному розвитку з метою досягнення спортивного результату шляхом проведення спортивних змагань та відповідної підготовки до них.

На сьогоднішній день важливим різновидом спорту є професійний спорт. Правильне його розуміння набуває особливого значення в процесі вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, які формуються між суб'єктами професійної спортивної діяльності. Науковці виділяють низку основних причин і факторів, що прямо впливають на розвиток професійного спорту. До них належать: історико-культурний (менталітет, історичний період), релігійний, міський (аристократичний, буржуазний спорт), загальнолюдський фактори – кожен із яких займає своє особливе виключне місце⁴.

Визначення поняття «професійний спорт» закріплено в ч. 1 ст. 38 Закону: «Професійний спорт є комерційним напрямом діяльності у спорті, пов'язаним з підготовкою та проведенням видовищних спортивних заходів на високому організаційному рівні з метою отримання прибутку»⁵.

Незважаючи на те, що є вчені, серед яких Ю. Суха, які вважають дефініцію терміну «професійний спорт», закріплену у вищезазначеному законі, вдалою, переважна більшість учених піддає таке визначення значній критиці. Так, О. Шевченко зазначає, що професійний спорт є взаємодіючим комплексом суспільних відносин, спрямованих на удосконалення спорту вищих досягнень, урегульованих міжнародними актами, законодавством та іншими нормативно-правовими актами, актами саморегулювання спортивних федерацій (регламентами і правилами міжнародних і національних спортивних федерацій, звичаями і принципами у сфері спорту), заснованих на угоді між суб'єктами у сфері професійного спорту, спрямованих на систематичну участь у спортивних змаганнях і підготовку до них за певну винагороду з метою реалізації спортивного результату⁶. М. Попичев та В. Маслов також критикують зазначене вище визначення професійного спорту та відмічають, що ним майже не охоплюється коло суб'єктів, які беруть участь у такій спортивній діяльності, та зовсім не згадується про спорт вищих досягнень. Через це вони вважають, що професійний спорт має розглядатися як напрям діяльності у спорті, що включає в себе підприємницьку, трудову та іншу не заборонену законом діяльність спортсменів-професіоналів, тренерів та інших фахівців, пов'язану з підготовкою і проведенням видовищних спортивних змагань і досягненням високих спортив-

¹ Васильев С. В. Особенности трудового договора профессиональных спортсменов и рассмотрение споров в области профессионального спорта: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. С. 30.

² Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 року №3808/12. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 80.

³ Ткалич М. О. Законодавче регулювання правового статусу професійних спортсменів в Україні: збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України. 2015. Київ. Вип. 1 (2). С. 25.

⁴ Пивоваров Г. Философско-культурологический анализ физической культуры и спорта: учеб. пособие для студентов вузов физ. культуры и спорта. Челябинск. С. 52.

⁵ Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 року №3808/12. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 80.

⁶ Шевченко О. А. Правовая доктрина регулирования труда в сфере профессионального спорта и пути ее реализации в России. Москва, 2015. С. 225.

них результатів⁷. На думку Ю. Репкіна, професійний спорт – це комерційна (підприємницька) діяльність із задоволення інтересів професійних спортивних організацій, спортсменів, що обрали спорт своєю професією, і глядачів, з метою отримання прибутку⁸.

Р. Чередник зазначає, що професійний спорт є особливою сферою підприємництва, що має на меті виробництво спортивно-видовищних послуг, продаж яких надає прибуток. Професійні спортивні федерації, асоціації, ліги, клуби є складними комерційними структурами та в цьому вимірі не відрізняються від суб'єктів господарювання в інших сферах підприємницької діяльності⁹.

На думку С. Гуськова, М. Линця, В. Платонова, професійний спорт є одним із різновидів підприємницької діяльності спортивних функціонерів і спортсменів-професіоналів, метою якої є виробництво спортивного видовища, що набуває форми товару. В той самий час, за визначенням С. Алтухова, професійний спорт – це платна спортивна послуга, що передбачає економічну ефективність для суб'єктів і високу інформаційно-розважальну цінність спортивно-видовищних заходів для глядачів¹⁰.

Аналізуючи наведені вище дефініції терміну «професійний спорт», можна зробити висновок, що кожна з них, з одного боку, містить правдиві судження, але, з іншого боку, жодна не є досконалою. Наприклад, О. Шевченко вказує на яскраву вираженість приналежності сфери професійного спорту до трудових правовідносин, що не є правильним через полігалузевість правового регулювання суспільних відносин у зазначеній сфері. Недоліком судження Ю. Репкіної є нечіткість та незрозумілість її позиції щодо конкретизації тих інтересів, які повинні бути задоволені під час проведення професійних спортивних змагань. У той же час, С. Гуськов, С. Алтухов у своїх твердженнях зазначають, що основною метою професійного спорту є максимальна комерціалізація і спрямованість на отримання прибутку, при цьому зовсім не звертаючи увагу на необхідність популяризації професійного спорту в Україні, досягнення високих спортивних результатів та представлення нашої держави на спортивних змаганнях різного рівня, у тому числі й на Літніх та Зимових Олімпійських іграх.

Намагаючись вдосконалити зазначене вище визначення «професійного спорту», закріплене в ст. 38 Закону, необхідно розглянути та проаналізувати дану дефініцію в законодавстві різних країн світу. Так, В. Гаврилін відмічає, що у Федеральному законі «Про фізичну культуру і спорт у Російській Федерації» під професійним спортом розуміють частину спорту, спрямовану на організацію і проведення спортивних змагань, за участь у яких і підготовку до яких в якості своєї основної діяльності спортсмени отримують винагороду від організаторів таких змагань та (або) заробітну плату¹¹. У Республіці Білорусь під професійним спортом розуміють частину спорту, складовими якої є підприємницька, трудова та інша не заборонена законодавством діяльність, метою якої є досягнення максимально високих спортивних результатів та яка пов'язана з отриманням доходу від організації спортивних заходів та (або) від участі в них¹². У законі Республіки Казахстан «Про фізичну культуру і спорт» зазначається, що професійний спорт – це складова частина спорту, спрямована на організацію і проведення спортивно-видовищних заходів (змагань), за підготовку і участь у яких спортсмени, що обрали спорт як професійну діяльність, отримують винагороду відповідно до цивільного законодавства Республіки Казахстан¹³. Закон Республіки Молдова «Про фізичну культуру і спорт» містить наступне визначення: «Професійний спорт – це спортивно-комерційна діяльність, яка передбачає економічну ефективність і високу інформаційно-розважальну цінність спортивних заходів»¹⁴. Закон Республіки Вірменія «Про фізичну культуру і спорт» тлумачить професійний спорт як «діяльність, спрямовану на отримання прибутку у сфері спорту, в якій беруть участь професійні спортивні організації (ліги, клуби, команди), спортсмени, що обрали спорт в якості професії»¹⁵. В той самий час, у За

⁷ Попичев М. І. Проблемні питання правового регулювання професійного спорту. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*. Чернігів, 2014. № 118. С. 282-285.

⁸ Репкіна Ю. М. Адміністративно-правові основи регулювання фізичної культури і спорту: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2010. С. 19.

⁹ Чередник Р. В. Спорт як сфера правового регулювання: загальнотеоретичний аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 558

¹⁰ Нерода Н. Організаційні та правові засади європейського професійного спорту: дис. ... канд. наук з фіз. вих-ня і спорту. Львів, 2018. С. 33.

¹¹ О физической культуре и спорте в Российской Федерации: Федеральный закон Российской Федерации от 4 декабря 2007 г. № 329-ФЗ. URL: <http://www.consultant.ru/document/cons-doc-LAW-73038>.

¹² О физической культуре и спорте: Закон Республики Беларусь от 4 января 2014 г. № 125-З. URL: <https://kodeksy-by.com/zakon-rb-o-fizicheskoy-kulture-i-sporte.htm>.

¹³ О физической культуре и спорте: Закон Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 228-V. URL: <https://online.zakon.kz/document/doc-id=31576150>.

¹⁴ О физической культуре и спорте: Закон Республики Молдова от 25 марта 1999 г. № 330-XIV. URL: .

¹⁵ О физической культуре и спорте: Закон Республики Армения от 10 июля 2001 г. № 3Р-196. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=10671.

коні Грузії «Про спорт» відсутнє поняття дефініції «професійного спорту», але відмічається, що дана сфера регулюється нормами трудового законодавства [88, с. 104]¹.

Досліджуючи визначення «професійного спорту» в законодавстві пострадянських країн, необхідно звернути увагу на те, що на відміну від вітчизняної дефініції, де професійний спорт розглядається як комерційний напрям діяльності, тут професійний спорт, в першу чергу, є складовою спорту (при цьому мета отримання прибутку хоч і зазначається, але є другорядною).

Підсумовуючи зазначене вище, вважаємо за доцільне професійний спорт визначити як комерційний напрям діяльності у сфері спорту, пов'язаний з підготовкою (організацією) та проведенням видовищних спортивних заходів за участі професійних спортсменів з метою отримання прибутку та досягнення високих спортивних результатів.

Тісно пов'язаним з визначенням «професійний спорт» також є поняття «професійний спортсмен». Дана дефініція не закріплена в актах вітчизняного законодавства, проте в ст. 1 Закону міститься визначення терміну «спортсмен», під яким розуміють фізичну особу, яка систематично займається певним видом (видами) спорту та бере участь у спортивних змаганнях. Правове становище професійного спортсмена є комплексним та одночасно об'єднує конституційно-правовий (полягає у здійсненні права на підприємницьку діяльність та права на працю (ст. 43, 44 Конституції України))² і галузевий (в основі якого лежить визначення сутності відносин, учасником яких виступає професійний спортсмен) статуси.

Згідно з ч. 2, 3 ст. 38 Закону діяльність у професійному спорті спортсменів, тренерів та інших фахівців, яка полягає у підготовці та участі у спортивних змаганнях серед спортсменів-професіоналів і є основним джерелом їх доходів, провадиться відповідно до цього Закону та інших нормативно-правових актів, а також статутних та регламентних документів відповідних суб'єктів сфери фізичної культури і спорту та міжнародних спортивних організацій. Спортсмен набуває статусу спортсмена-професіонала з моменту укладення контракту з відповідними суб'єктами сфери фізичної культури і спорту про участь у змаганнях серед спортсменів-професіоналів³. Вважаємо, що справедливим є твердження М. Ткалича, який наголошує на хибності вказаного законодавчого підходу до регулювання правового статусу спортсмена-професіонала та зазначає, що відносини між спортивними клубами щодо переходів спортсменів та між спортивними клубами та спортсменами мають бути визнані цивільно-правовими, оскільки вони є фактично товарно-грошовими⁴.

На думку О. Шевченко, спортсменом-професіоналом є фізична особа, яка вступила у трудові відносини, для якої заняття спортом є основним видом діяльності, яка входить до професійної спортивної організації з видів спорту, відповідним чином зареєстрована, включена в офіційний реєстр володільців ліцензій і отримала ліцензію. Таким чином, спортсмен виконує, в першу чергу, трудову функцію, а не передає результат своєї праці⁵. Цим твердженням дана дослідниця повністю підтримує вищезгадану ч. 2 ст. 38 Закону, в якій на першому місці серед джерел правового регулювання відносин за участю спортсменів-професіоналів знаходиться Кодекс законів про працю.

М. Козіна майже повністю підтримує твердження О. Шевченко, відносячи професійну спортивну діяльність до одного з різновидів трудової діяльності. На думку даної дослідниці, знайти на практиці професійного спортсмена, який займається спортом як фізична особа-підприємець, майже неможливо. Звідси випливає, що така ознака, як «комерційність», повинна бути видалена з визначення професійного спорту, оскільки вона вказує на врегульовуваність даної сфери цивільно-правовими нормами, що є повністю недопустимим по суті професійної спортивної діяльності. Поняття «прибуток» також є помилковим, тому що відносить професійний спорт виключно до сфери цивільно-правових відносин, залишаючи при цьому професійних спортсменів поза межами трудового правового поля⁶. Думка М. Козіної є суперечливою хоча б тому, що, як зазначалося вище, на сьогоднішній день фактично у всіх цивілізованих високорозвинутих державах світу, професійний спорт не є трудовою діяльністю його суб'єктів, а визначається як підприємницька діяльність, продуктом якої є спортивне видовище, шоу у формі товару, що і є цивільно-правовою основою професійної спортивної діяльності в цілому, та правового статусу спортсмена-професіонала зокрема.

¹ Гаврилін В. О., Мердов С. П., Білобров В. М. Професійний спорт: проблеми визначення та законодавчого регулювання. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 3-4 (61). С. 104.

² Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

³ Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 року №3808/12. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 80.

⁴ Ткалич М. О. Проблемні аспекти укладення, виконання і розірвання трансферних контрактів за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 53. С. 257. URL: <http://www.apdp.in.ua/v53/39.pdf>.

⁵ Шевченко О. А. Особенности правового регулирования труда профессиональных спортсменов: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. С. 7.

⁶ Козіна М. В. Сутність та значення поняття «професійний спортсмен». *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. №28. С. 264-271. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/app-2013-28-35>.

Закон Італії «Правові засади відносин суспільства та професійних спортсменів» містить окрему ст. 2 «Професійний спорт», яка визначає спортсмена як суб'єкта професійного спорту. Закон «Про спорт в Автономному співтоваристві Мадрид» (Іспанія) відносить до професійних спортсменів осіб, які прямо чи опосередковано отримують заробітну плату за участь у спортивних заходах. У ст. 2 Закону Литви «Про фізичну культуру і спорт» під професійним спортсменом розуміють спортсмена, який здійснює підготовку до спортивного змагання та отримує заробітну плату за участь в ньому на підставі договору, укладеного з відповідною спортивною організацією. Подібне визначення закріплене і в ст. 19 Закону Латвії «Про спорт»: «Професійний спортсмен - це фізична особа, яка бере участь у спортивних заходах та отримує відповідну винагороду згідно з умовами трудового договору»⁷.

Необхідно звернути увагу також на дефініцію професійного спортсмена, що міститься у Модельному законі про професійний спорт, прийнятому на двадцять восьмому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників Співдружності Незалежних Держав (далі - СНД): «Професійний спортсмен – фізична особа, для якої заняття професійним спортом є основним видом діяльності, та яка уклала трудовий договір у сфері професійного спорту (контракт про спортивну діяльність) і одержує винагороду (включаючи заробітну плату) за підготовку до спортивних змагань, участь у них і показані результати»⁸. Вважаємо, що дане визначення може бути успішно інтегроване у вітчизняне законодавство, але тільки у випадку конкретизації діяльності професійного спортсмена і її ототожнення з поняттям «суспільно-корисна діяльність», оскільки досягнення у сфері спорту є не тільки індивідуальним успіхом спортсмена, а й, передусім, здобутком спортивної команди та держави.

Підводячи підсумок викладеному вище, доцільно сформулювати наступне визначення професійного спортсмена: «Професійний спортсмен – це фізична особа, яка професійно займається певним видом спорту та бере участь у спортивних змаганнях з метою отримання прибутку».

Висновки. Тексти Конституції України та зарубіжних країн не містять визначень понять «спорт», «професійний спорт», «професійний спортсмен». Натомість сутність та зміст даних термінів знайшли своє відображення у Спортивній хартії Європи, Модельному законі про професійний спорт країн СНД, профільних законодавчих актах про спорт різних країн (Закони «Про фізичну культуру і спорт» Литви, Російської Федерації, Молдови, Казахстану, Вірменії, Білорусі тощо; Закон Італії «Правові засади відносин суспільства та професійних спортсменів», Закон «Про спорт в Автономному співтоваристві Мадрид» (Іспанія), Закон Латвії «Про спорт» тощо).

Вітчизняне законодавче визначення вищезазначених понять у сфері професійного спорту не враховує всіх ознак цієї діяльності на сучасному етапі розвитку, залишається чітко не визначеним, а тому потребує істотного вдосконалення. Вважаємо за доцільне розробити, прийняти та імплементувати в національне законодавство профільний закон «Про професійний спорт», в якому, по-перше, термін «спорт» визначити як діяльність суб'єктів у сфері фізичної культури, спрямовану на виявлення й уніфіковане порівняння досягнень людей у фізичній та психологічній підготовці, в інтелектуальному розвитку з метою досягнення спортивного результату шляхом проведення спортивних змагань та відповідної підготовки до них; по-друге, поняття «професійний спорт» викласти у такій редакції: «Професійний спорт - це комерційний напрям діяльності у сфері спорту, пов'язаний з підготовкою (організацією) та проведенням видовищних спортивних заходів за участі професійних спортсменів з метою отримання прибутку та досягнення високих спортивних результатів; по-третє, закріпити поняття «професійний спортсмен» - фізична особа, яка професійно займається певним видом спорту та бере участь у спортивних змаганнях з метою отримання прибутку.

Анотація.

Визначено сучасні й розроблено нові наукові підходи до понятійно-категоріального апарату інституту професійного спорту. Вказано на недостатню врегульованість проблеми правової термінології, відсутність загальнонаціональних стандартів, ігнорування елементарних правил формальної логіки в процесі побудови законодавчих дефініцій у галузі спорту. Встановлено відсутність визначень понятійного апарату у сфері спортивної діяльності у текстах Конституції України та основних законів зарубіжних країн.

Досліджено нормативні визначення та проведено порівняльний аналіз базових для професійного спорту законодавчих понять «спорт», «професійний спорт», «професійний спортсмен» в юридичній науці, Законі України «Про фізичну культуру і спорт», у Спортивній хартії Європи, Модельному законі про професійний спорт країн СНД, профільних законодавчих актах про спорт різних країн.

⁷ Рогачев Д. И. Спортивное право России: учебн. Для магистров. М., 2016. 673 с. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=MQ-fDAAAQBAJ&pg=PT150&lpg>.

⁸ Полянський А. О. Правові проблеми регулювання праці професійних спортсменів в Україні: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2011. Вип. 16. С. 49-50.

Annotation.

Modern and new scientific approaches to the conceptual and categorical apparatus of the Institute of Professional Sports have been identified and developed. The problem of legal terminology, lack of national standards, ignoring the basic rules of formal logic in the process of constructing legal definitions in the field of sports is pointed out. The absence of definitions of the conceptual apparatus in the field of sports activities in the texts of the Constitution of Ukraine and the basic laws of foreign countries has been established.

Normative definitions and comparative analysis of basic legal concepts for professional sports «sport», «professional sport», «professional athlete» in legal science, the Law of Ukraine «On Physical Culture and Sports», the European Charter of Sport, the Model Law on Professional Sports CIS countries, relevant legislation on sports of different countries.

References:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 року №3808/12. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 80.
3. О физической культуре и спорте: Закон Республики Армения от 10 июля 2001 г. № 3P-196. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=10671.
4. О физической культуре и спорте: Закон Республики Беларусь от 4 января 2014 г. № 125-3. URL: <https://kodeksy-by.com/zakon-rb-o-fizicheskoy-kulture-i-sporte.htm>.
5. О физической культуре и спорте: Закон Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 228-V. URL: <https://online.zakon.kz/document/doc-id=31576150>.
6. О физической культуре и спорте: Закон Республики Молдова от 25 марта 1999 г. № 330-XIV. URL: .
7. О физической культуре и спорте в Российской Федерации: Федеральный закон Российской Федерации от 4 декабря 2007 г. № 329-ФЗ. URL: <http://www.consultant.ru/document/cons-doc-LAW-73038>.
8. Боровська О. В. Короткий тлумачний словник термінів галузі фізичної культури та спорту. Львів, 2003. 54 с.
9. Васильев С. В. Особенности трудового договора профессиональных спортсменов и рассмотрение споров в области профессионального спорта: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 218 с.
10. Выдрин В. М. Введение в специальность: учебн. пособие для ин-тов физ. культуры. Москва, 1980. 124 с.
11. Гаврилін В. О., Мердов С. П., Білобров В. М. Професійний спорт: проблеми визначення та законодавчого регулювання. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 3-4 (61). С. 102-106.
12. Гурвич С. С. Методологические основы социологии физической культуры и спорта: *Социальные основы физической культуры и спорта*. Киев, 1973. С. 66-70.
13. Давид Р. Основные правовые системы современности. Москва, 1955. 496 с.
14. Козіна М. В. Сутність та значення поняття «професійний спортсмен». *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. №28. С. 264-271. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/app-2013-28-35>.
15. Нерода Н. Організаційні та правові засади європейського професійного спорту: дис. ... канд. наук з фіз. вих-ня і спорту. Львів, 2018. 240 с.
16. Пивоваров Г. Философско-культурологический анализ физической культуры и спорта: учеб. пособие для студентов вузов физ. культуры и спорта. Челябинск, 1996. 210 с.
17. Полянський А. О. Правові проблеми регулювання праці професійних спортсменів в Україні: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2011. Вип. 16. С. 47-53.
18. Пономарев Н. И. Феномен игры и спорт. *Теория и практика физической культуры*. 1972. № 8. С. 6-9.
19. Попичев М. І. Проблемні питання правового регулювання професійного спорту. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*. Чернігів, 2014. № 118. С. 282-285.
20. Рогачев Д. И. Спортивное право России: учебн. Для магистров. М., 2016. 673 с. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=MQ-fDAAAQBAJ&pg=PT150&lpg>.
21. Репкіна Ю. М. Адміністративно-правові основи регулювання фізичної культури і спорту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 19 с.
22. Ткалич М. О. Законодавче регулювання правового статусу професійних спортсменів в Україні: збірник наукових праць Національного університету Державної податкової служби України. 2015. Київ. Вип. 1 (2). С. 24-28.
23. Ткалич М. О. Проблемні аспекти укладення, виконання і розірвання трансферних контрактів за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 53. С. 257-262. URL: <http://www.apdp.in.ua/v53/39.pdf>.
24. Чередник Р. В. Спорт як сфера правового регулювання: загальнотеоретичний аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 556-562.

25. Шевченко О. А. Особенности правового регулирования труда профессиональных спортсменов: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 162 с.
26. Шевченко О. А. Правовая доктрина регулирования труда в сфере профессионального спорта и пути ее реализации в России. Москва, 2015. 275 с.

NOTES

NOTES

Visegrad journal on human rights – № 5, 2021

Publisher

PANEURÓPSKA
VYSOKÁ ŠKOLA

Pan-European University
Faculty of Law Tomášikova,
10 Bratislava

Uzhhorod National
University
Faculty of Law
Kapitul'na, 26 Uzhhorod

Public organization
„LEX PRO OMNES”
Mierová, 2529 Humenné

Public organization
„Association of International
Educational and Scientific
Cooperation”
Kapitul'na, 26 Uzhhorod

ISSN 1339-7915

Layout :
Ivanna Polianska